

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ adına ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

"AZƏRBAYCAN ƏLYAZMALARI DÜNYA KİTABXANALARINDA"

MÖVZUSUNDA
V BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN
M A T E R İ A L L A R I

*Konfrans AMEA Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubileyi
münasibətilə keçirilmişdir.*

***Bakı - Naxçıvan
30 noyabr 2020-ci il***

*Məcmuə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına
Əlyazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının 12 noyabr 2020-ci il, 5 sayılı
iclasının qərarı ilə nəşr edilib.*

Konfrans materialları AMEA-nın həqiqi üzvü, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun direktoru **Teymur Kərimlinin** ümumi redaktəsi ilə nəşrə hazırlanmışdır.

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Sədr:

akademik **Teymur Kərimli**

Üzvlər:

filologiya üzrə elmlər doktoru **Aybəniz Əliyeva-Kəngərli**

filologiya üzrə elmlər doktoru **Paşa Kərimov**

tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Nigar Babaxanova**

Məsul katib:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Əzizağa Nəcəfzadə**

Nəşrə hazırlayan və texniki redaktor:

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Cavid Cəfərov**

Kordinator:

Ülkər Hacıyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubileyi münasibətilə keçirilmiş “**Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında**” mövzusunda V beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı-Naxçıvan, 30 noyabr 2020-ci il. – Bakı: Elm və Təhsil, 2020, - 168 s.

UOT: 398.5

Teymur Kərimli
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
akademik
e-mail: t.h.kerimli@gmail.com

ƏLYAZMALARIMIZ MİLLİ TARİXİMİZ, MƏNƏVİ XƏZİNƏMİZDİR

İnsan cəmiyyəti yazı inqilabından sonra irəliyə doğru çox nəhəng bir addım atdı. Ona qədər insan instinktlərlə yaşayırdı, yaddaşlarda olan təcrübəni sonrakı nəsillərə ötürməklə kifayətlənirdi. Bəzən o təcrübə yaddan çıxırdı da bilirdi. Amma yazı kəşf olunandan sonra artıq insan təcrübəsi, insan intellekti, insan ağılı öz sabit formasını tapdı. Artıq o sabit formanı gələcək nəsillərə ötürmək çox asan oldu. Onu zənginləşdirmək də asan oldu. Yazı kəşf olunana qədər bu təsadüfi xarakter daşıyırdısa, artıq burada qanunauyğunluq əmələ gəldi. Yəni intellekt sahibi, oxumuş, alim bir adam özünə qədərki təcrübəni oxudu, özününkini də əlavə elədi, gələcək nəsillərə ötürdü. İnsan cəmiyyəti bu cür inkişaf etdi. Xüsusilə də Şərqdə insanın və cəmiyyətin mədəni-mənəvi inkişafı bilavasitə kitablarla, əlyazmalarla, yəni keçmiş nəsillərin öz həyat təcrübəsini, fikirlərini, ideyalarını gələcəyə çatdırması ilə bağlı oldu.

Qədim Romada bir söz var idi: “Şərqdən işıq gəlir”. Şərqdən gələn işıq bizim işığımız idi. Bu işıq müsəlmançılıqdan əsrlər, min illər əvvəl də var idi, İslam o işığı daha da gücləndirdi, ürəklərə ötürdü. Biz gərək bu işığın mənbəyini, əlyazmalarımızı qoruyaq. Çünki bu fəaliyyət təkcə xalqımıza deyil, bütün dünyaya xidmətdir.

Bu baxımdan nəsillər arasında informasiya mübadiləsində mühüm mənbə olan əlyazmaların vahid məkanda toplanması təkcə onların qorunmasının peşəkarlara həvalə edilməsini təmin etmir, eyni zamanda bu mühüm qaynaqların öyrənilmə prosesini, tərcümə, transliterasiya işini də vahid mərkəzdən idarə etmə imkanı yaradır.

XII əsrin dahisi, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi deyirdi ki: “O şey ki, bizlərə lap aşikardır, Orda da gizli bir xəzinə vardır”. Bizim əlyazmalar çox vaxt gizli xəzinə mahiyyətində olur. Ola bilər ki, hər hansı bir əlyazmada bizim heç ağılımıza gəlməyən elə bir fikir, elə bir ideya olsun ki, o təkcə bir insan, bir xalq, bir region üçün yox, bütün bəşəriyyət üçün gərəklidir. Buna görə də dünyanın hər yerində əlyazma mərkəzləri, o cümlədən AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşları hər daim əlyazmalar üstündə əsir, onları qorumağa çalışır.

Dahilər demiş, “hər şey məhv olur, hər şey şəklini dəyişir”. Yazılı abidələr də bu prosesdən sığortalanmayıb. Əsasən də kağız üstündə yer alan əlyazmalar daha həssasdır. Kağız zərif bir materialdır. Rahatlıqla məhv ola bilər, müxtəlif həşəratların təsirinə məruz qala bilər. Zaman, atmosfer şəraiti ona təsir göstərir. Biz saxlanclarımızda bacardığımız qədər xüsusi şərait düzəltmiş, mikroiqlim əmələ gətirmişik. Müntəzəm olaraq həşəratlara qarşı dərmanlama aparılır, stabil temperatur qorunur.

Bəzən şəxsi kolleksiyalarda mövcud olan, gizlin xəzinə kimi aşkarlanan bəzi əlyazmalar institutumuzda daxil olduqda baxımsızlıq nəticəsində yararsız vəziyyətdə olur. Bu zaman laboratoriyamızda bacarıqlı bərpaçılarımızın köməyi ilə həmin əlyazmaları bərpa edirik və yenə xalqımızın istifadəsinə təqdim edirik.

Əlyazmaların bərpası qədər onların elektronlaşdırılması da vacibdir. Biz indi əlyazmalarımızın elektron kitabxanasını hazırlayırıq. İşlərimizin sürətlənməsi üçün bizə müasir tipli sürətçixartma maşını lazımdır. Fondumuzdakı on iki mindən artıq əlyazmanın sürətini çıxartmaq və xüsusi yaddaş qurğularında saxlamaq üçün bu vacibdir. Çünki əlyazmaların mümkün qədər ələ verilməsinin qarşısını almaq istəyirik. Hər dəfə əlyazma oxucu ilə təmasda olub qayıtdıqca

zərər görür, mexaniki təsirə məruz qalır. Bütün dünyada artıq daha çox əlyazmanın elektron versiyasından istifadə edilir. Əlyazmalar İnstitutunda bu işin dünya standartlarına cavab verəcək şəkildə təmin edilməsi üçün müasir aparatlara ehtiyac duyulur. Lakin elektronçularımızı zəruri avadanlıqlarla təmin etmək zaman və vəsait tələb edir. Bütün bunlara rəğmən var qüvvəmizlə əlimizdəki imkanlardan istifadə edərək surətlərin çıxardılması prosesini davam etdiririk.

Əlyazmalar fondumuzun zənginləşdirilməsi də qarşımızda duran mühüm vəzifələrdən biridir. Vaxtı ilə dünyanın müxtəlif kitabxana, muzey və arxivlərinə daşınmış milli sərvətimizin surətini əldə etmək məqsədlərimizdəndir. Bunun üçün müxtəlif ölkələrin kitabxanaları, əlyazma fondları, arxivləri ilə əlaqələrimiz qurulub. Onlar üçün maraqlı olan əlyazmaları biz onlara göndəririk, eyni zamanda qarşılıq olaraq bizim üçün maraqlı olanları onlardan alırıq. Bu mənada Türkiyə, İran, Ərəbistan kimi ölkələrlə daha yaxın əlaqələrimiz var. Avropada, məsələn, İngiltərədə Kembric universitetində İslami Əlyazmalar Assosiasiyası var, biz onun üzvüyük. Bu kimi əlaqələrimizdən istifadə edərək fondlarımızı zənginləşdirir, Azərbaycan əlyazmalarını virtual olsa da, Vətənə qaytarırıq.

Əlbəttə, bu işləri bir az daha yüksək səviyyədə qurmaq lazımdır. Lakin əksər hallarda xarici ölkələrin əlyazma saxlanclarında mövcud Azərbaycan əlyazmaları haqqında tam təsəvvür əldə etmək müşkül olur. Xüsusilə indiki dövrdə ki, ölkələr arasında əlaqələr, gediş-gəliş olduqca zəiflədiyi anda bu daha çətindir. Bizim ümidimiz kataloqların surətlərini alıb baxmağa qalır. Görək ki, o məkanda Azərbaycanla bağlı hansı əlyazmalar var?

Məsələn, Hindistanda bizim xəzinəmizdə olmayan XVII əsrdə fars dilində yazılan əsərlərdə hind üslubunu ortaya qoymuş bir cərəyanın başçısı olan azərbaycanlı şair Saib Təbrizinin təzkirəsi, 20000 səhifədən ibarət antologiyası var. Bunun kimi yüzlərlə, minlərlə belə mənbələr mövcuddur ki, onlarla hələ tanış deyilik. Onu da qeyd edək ki, Hindistanın kitabxanalarında Azərbaycanla bağlı minlərlə əlyazma var ki, heç kataloqa düşməyib. Yəni bəzən bunları kataloqla tapmaq da olmur. Bəli, milli xəzinəmizi gedib yerində axtarmaq, oxuyub aşkara çıxarmaq lazımdır. Bunları müstəqillik dövrünün verdiyi perspektivlərlə əldə edib, institutumuzun fonduna qazandırmalıyıq.

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu respublikamızda əlyazmaların toplanması və mühafizəsi sahəsində mühüm bir vəzifəni icra edir. İllərin sınağından çıxan bu elmi tədqiqat müəssisəsi bu gün 70 yaşını qeyd edir. Bəli, uğurlarımız olduğu qədər görüləsi işlərimiz də çoxdur.

Teymur Kerimli

OUR MANUSCRIPTS IS OUR NATIONAL HISTORY, SPIRITUAL TREASURY

There are important written sources that contain the culture, history and literature of each nation, and it is a saint duty to preserve them and pass them on to future generations. The Institute of Manuscripts named after Mohammad Fuzuli under the Azerbaijan National Academy of Sciences is the institution that undertakes this high mission in our country. This scientific research center has been collecting, preserving, restoring, translating and transliterating our manuscript heritage, which is the spiritual wealth of our people, for 70 years and passing it on to future generations. At present, using the opportunities provided by the independence, it has established scientific and cultural relations with various manuscript centers around the world, and repatriates copies of Azerbaijani manuscripts abroad.

UOT: 398.5

Aybəniz Əliyeva-Kəngərli
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə elmlər doktoru
e-mail: aybeniz.kengerli@gmail.com

DÜNYA KİTABXANALARINDA SAXLANILAN “KOROĞLU” EPOSUNUN ƏLYAZMALARININ MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ

Bu gün qorunduqları kitabxanaların yerləşdiyi şəhər adlarına uyğun olaraq elm aləmində şərti şəkildə Paris və Tiflis nüsxələri adlandırılan “Koroğlu” eposunun əlyazma-kitabları “folklor kitabı” ənənəsinin tarixi meyarlarına cavab verməklə yanaşı bir sıra özünəməxsusluqlara da malikdir.

Paris nüsxəsi və ya Xodzko mətni adlandırdığımız Koroğlunun orijinaldakı, yəni Azərbaycan türkcəsindəki vəziyyəti barədə müfəssəl şəkildə söz açmaq, demək olar ki, mümkün deyildir. Xodzko mətninin yalnız nəzm hissəsi indiki halda öz orijinal şəklindədir [1]. Şeyrlərin yanında farsca sətiri tərcümə verilsə də, əsas mətn yerində Azərbaycan dilində olan Koroğlu qoşma və gəraylıları dayanır. Əlyazmanın nəsr hissəsi isə tamamilə farscadır. Məlum Xodzko mətninin hazırlanmasında ilkin mərhələ, əlbəttə ki, Aşıq Sadıq Nigaristanlının söylədiyi “Koroğlu” qollarının katib Mirzə Əbdülvəhab tərəfindən yazıya alınmasıdır. Sözü gedən ilkin mərhələ əsl folklor kitabı mərhələsidir. Lakin, çox təəssüflər olsun ki, Aşıq Sadığın ana dilində söylədiyi bu ilkin, orijinal mətn üzərində fars dilinə tərcümə əməliyyatı həyata keçirilməsindən sonra onun hansı taleyi yaşadığını söyləmək üçün hələlik əldə heç bir dəlil yoxdur. Ana dilimizdə olan həmin orijinal mətn fars dilinə tərcümə olunduqdan sonra gərəksiz-lazımsız bilinərək kənaramı atılmışdır? Yoxsa, Aleksandr Xodzko həmin orijinal nüsxəni də fars dilinə tərcümə olunmuş variantla birgə özüylə Avropayamı aparmışdır? “Türki rəsmül xəttində bir neçə səhv gedibdir” ifadəsinin indi əldə olan nüsxədəki türkcə şeyrlərin yazılışınamı, yoxsa A.Xodzkonun tərcümə ilə birlikdə götürdüyü orijinalın imlasınamı aid olduğunu da dəqiq söyləmək çətindir. Fransadakı Paris Milli kitabxanasında əsərin yalnız haqqında danışılan fransızca tərcüməsi saxlanıldığından hələlik bu barədə konkret mülahizələr irəli sürmək olmaz. Bəlkə də günün birində Xodzko mətninin orijinalı tapılacaq və “Azərbaycan folklor kitabı”nın bu unikal örnəyinin gerçək mənzərəsi elm aləminə və mənsub olduğu xalqa bəlli olacaqdır.

“Koroğlu” qollarının toplanması, yazıya alınması və nəşri işinin təşəkkülü mərhələsində ən mühüm addımlardan biri olan Paris nüsxəsinin, yəni Xodzko mətninin bir başqa tarixi-mədəni əhəmiyyəti də onun təmsalında “Azərbaycan folklor kitabı”nın tərcüməsi prosesinin başlanmasıdır. Əslində özü də bir tərcümə mətni (Azərbaycan türkcəsindən orijinaldan farscaya) olan, Paris nüsxəsi Avropa dillərinə (ingilis, alman, fransız, rus və s.) tərcümə zamanı əsas istinad mətni rolunu oynamışdır.

Beləliklə, Aleksandr Xodzkonun hələ Cənubi Azərbaycanda olarkən başladığı “Koroğlu” dastanının tərcüməsi işi sonrakı onilliklərdə Avropada tərcümədən tərcümə şəklində davam etdirilmişdir. Xodzko mətnindən tutmuş on doqquzuncu yüzilliyin müxtəlif onilliklərində Avropa boyunu çevrələyən London, Paris, Sankt-Peterburq və başqa tərcümə-nəşr işlərinə qədər çoxözlü və geniş elmi-mədəni fəaliyyətin bütün başqa keyfiyyət göstəriciləri ilə yanaşı, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, diqqətçəkən bir cəhəti də Azərbaycan folklor mədəniyyətinin, o cümlədən də “folklor kitabı”nın tərcüməsi sahəsində sistemli fəaliyyətin əsasının qoyulmasıdır.

“Koroğlu” dastanını XIX yüzilliyə aid edilən ikinci bir əlyazma-kitab variantı Xodzko mətnindən fərqli olaraq ana dilində, yəni Azərbaycan türkcəsindədir [2]. Sözügedən əlyazma-kitab Gürcüstan Respublikasının Elmlər Akademiyasında saxlanıldığından elm aləmində şərti

olaraq “Koroğlu”nun Tiflis nüsxəsi adı altında tanınmaqdadır. Dil-ləhcə xüsusiyyətlərinə görə mütəxəssislerin Cənubi Azərbaycanda-Təbriz və ya onun çevrəsində yazıldığını ehtimal etdikləri bu əlyazma-kitabın göstəriciləri aşağıda qeyd edəcəyimiz bir sıra çatışmazlıqlarına baxmayaraq “folklor kitabı” prinsip və meyarlarına daha çox uyğun gəlir. Əlbəttə, bu, birinci növbədə dil amili ilə bağlı göstəricidir. “Koroğlu”nun Tiflis nüsxəsi isə mündəricat və məclislərin (qolların) sərlövhləri istisna olmaqla orijinalın öz dilindədir.

On üç məclislik Xodzko mətni ilə müqayisədə daha geniş məclis-qol əhatəsinə (əlyazmasında yeddi yüz altmış səhifədən ibarət iyirmi səkkiz məclis) malik olan Tiflis nüsxəsi hadisə və sərgüzəştlərin - səfərlərin zənginliyinə görə də diqqətçəkicidir. Burada Xodzko mətnində olmayan ondan artıq sərgüzəşt-səfər ayrıca “Koroğlu məclisi” kimi təqdim edilir. Bu onu göstərir ki, Xodzko mətni yalnız bir folklor söyləyicisinin - Nigaristanlı Aşıq Sadıqın repertuarındakı “Koroğlu” qolları əsasında hazırlandığı halda, Tiflis nüsxəsi bir çox aşıqların repertuarına istinadən toplanılıb ərsəyə gətirilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan folklor mədəniyyətinin, o cümlədən də dastançılıq ənənəsinin şah əsərlərindən olan “Koroğlu” eposuna on doqquzuncu yüzilliyin birinci yarısında göstərilən həssas münasibət “folklor kitabı” hazırlanması istiqamətində iki mühüm əlyazma kitabın ortaya çıxmasını gerçəkləşdirmiş olur. Bu əlyazma-kitabların “folklor kitabı” statusunda özünəməxsus missiya və tarixi-mədəni əhəmiyyətlərinin olduğu danılmazdır. Bir sıra çatışmazlıq və qüsurları olmasına baxmayaraq, hər iki əlyazma-kitab həm bütövlükdə folklor kitabı sahəsindəki tarixi ənənənin qorunması və davam etdirilərək gələcək nəsillərə ötürülməsi, həm də “Koroğlu” eposu kimi nəhəng milli mədəniyyət nümunəsinin ilkin yazılı təqdimatının həyata keçirilməsi nöqtəyi-nəzərindən irimiqyaslı əhatə dairəsinə və milli-strateji əhəmiyyətə malik dəyərli hadisələrdir. Xodzko mətni (Paris nüsxəsi) “Koroğlu” nun “folklor kitabı” kimi tərtibindən əlavə həm də bir “tərcümə kitabı” şəklində Avropaya çıxışını təmin etmişdir. Tiflis nüsxəsi isə dastanın ana dilində olan mətni kimi “folklor kitabı” statusunun prinsiplərinə daha çox uyğun gəlməsi mədəni-tarixi mövqe kəsb etmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Koroğlu: Paris nüsxəsi/ hazırlayanlar: İ.Abbaslı, B.Abdulla. - Bakı, 1997. - 2005 s.
2. Koroğlu: Tiflis nüsxəsi/ hazırlayanlar: D.Əliyeva, E.Tofiq qızı. - Bakı, 2005, 751 s.

Aybaniz Alieva-Kengerly

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE KOROGHLU EPIC MANUSCRIPTIONS STORED IN WORLD LIBRARIES

The article analyzes the Paris and Tbilisi manuscripts of the Koroglu epic. The peculiarities of these copies are shown and different features are investigated. It analyzes the stage of collection, recording and publication of "Koroglu" branches.

UOT: 82-1.512.162

Paşa Kərimov

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
e-mail: pasha_kerimov@list.ru*

BƏSİRİ ƏSƏRLƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ BARƏDƏ

Həyat və yaradıcılığı ilə türk xalqları ədəbiyyatlarını bir-birinə yaxınlaşdırmağa çalışmış, Azərbaycan - özbək - Osmanlı ədəbi əlaqələrini daha da möhkəmləndirmiş sənətkarlardan biri də Məhəmməd Bəsiri (1466-1534) olmuşdur. O, Ağqoyunlu hökmdarlarının sarayına yaxın olmuş, 1487-ci ildə Xorasanın paytaxtı Heratda olmuş, Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami, Hüseyn Bayqara ilə tanış olmuş, bu şairlərin əsərlərini ilk dəfə İstanbul ədəbi mühitinə çatdırmışdır. Ağqoyunlu Gödə Əhmədin hakimiyyəti dövründə, 1497-ci ildə İstanbula, II Sultan Bayezidin yanına elçi sifəti ilə göndərilmiş, İstanbulda olduğu zaman Gödə Əhmədin öldürüldüyünü eşidib vətənə qayıtmamış, ömrünün sonuna qədər İstanbulda qalmışdır. Ömrünün əsas hissəsini İstanbulda yaşayan Bəsiri barədə Osmanlı təzkirələri bir sıra dəyərli məlumatlar verirlər. Bəsirinə aşağıdakı əsərləri əlimizə çatmışdır: 1) Farsca divan və türkcə şeirlər toplusu; 2) “Lətaifnamə”; 3) “Bənginamə”; 4) maddeyi-tarix qitələri. Türk alimi İsmayıl Hikmət şairin farsca şeirlər toplusu – divanı ilə türkcə şeirlərinin bir yerdə köçürüldüyü avtoqraf əlyazma nüsxəsinin İstanbulun Ali Emiri kitabxanasında saxlandığını məlumat verir. Bundan başqa, o, bildirir ki, Bəsirinə şeirlərindən nümunələr Ədirnəli Məhəmməd Nəzminin “Məcmə ən-nəzair”, İgdirli Hacı Kamalın İstanbul Ümumi kitabxanasında saxlanan “Came ən-nəzair”, Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti Şərq fakültəsindəki 452 nömrəli “Məcmuətün-nəzair” və Rusiya Federasiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun Əlyazmalar Bölməsindəki B-307 şifrlı müxtəsər “Məcmuətün-nəzair” toplusunda vardır (1, s-272). Professor Azadə Musabəyli şairin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı məcmuələrdə, Salman Mümtazın şəxsi arxivində saxlanan şeirlərini araşdırmış, onları Rusiya Federasiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun Əlyazmalar Bölməsindəki, İ.Hikmətin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabındakı şeirlərlə müqayisə etmişdir (2, s.10-11).

Çağdaş Türkiyə tədqiqatçılarının verdikləri məlumata görə Bəsirinə öz əli ilə köçürdüyü farsca divanı və ona əlavə edilmiş türkcə şeirləri İstanbulun Süleymaniyyə kitabxanasında 292-ci nömrə altında saxlanmaqdadır. Əlyazmanın əvvəlində Xacə Cahan Mahmud bin Məhəmməd əl-Gilaninin “Riyazətül-inşə” adlı əsəri köçürülüb (v.19-299a). 229b-281b vərəqlərindəki farsca divanda şairin 23 qəsidə, 121 qəzəli vardır. Sonrakı hissədə şairin türkcə 1 qəsidə, 46 qəzəl, bəzi qitə və beytləri vardır. Əhməd Kartal şairin Süleymaniyyə nüsxəsində köçürülmüş türkcə şeirlərini latın qrafikası ilə çap etdirmişdir (3).

Son zamanlar Bəsiri divanının surəti Tehran Milli Kitabxanasından əldə edilmiş, nəstəliq xətti ilə köçürülmüş əlyazma nüsxəsi böyük maraq doğurur. Əlyazmanın əvvəlində (v.1a-156a) farsca divan, sonra isə (v.157a-194a) türkcə şeirlər yazılıb. Farsca şeirlər Peyğəmbərə həsr edilmiş nət qəsidəsi ilə başlanır. Bundan sonra 23 qəsidə gəlir. Ağqoyunlu Gödə Əhmədə 4, Ağqoyunlu Uğurlu Məhəmmədə 1, Sultan Hüseyn Bayqaraya 1, vəzir İbrahim Paşanın qəsrinə 1, Nişançı Cəfər Çələbiyə 1, Sultan II Bəyazidə 11, Sultan Səlimə 2, Sultan Süleymana 1 qəsidə həsr edilib. Bunlardan sonra farsca 154 qəzəl, rübai və fərdlər gəlir. Burada şairin türkcə 74 qəzəl və 1 qəsidəsi vardır.

İstanbulun Süleymaniyyə və Tehranın Milli Kitabxanasında saxlanan bu iki divandan başqa bir sıra əlyazma məcmuələrdə Bəsirinə ayrı-ayrı şeirlərinə rast gəlirik. Ədirnəli Nəzminin “Məcmuətün-nəzair”ində şairin 20 qəzəli, Pərvanə məcmuəsində 22, Sultan Xuban məcmuəsində 11 qəzəlinin mətləsi vardır. XVII əsrdə Qasimi tərəfindən yazılmış “Bəsirətül-maa-

rif” və ya “Sənduqətül-maarif” adlı məcmuədə Bəsirinin 13 qəzəli vardır. Türk alimi Ahmet İçli bu şeirləri ön sözlə nəşr etdirmişdir (4). Əlyazması Paris Milli Kitabxanasında saxlanan “Məcmueyi-gül”də şairin 5 qəzəlinin mətə beyti verilib. Bundan başqa bəzi cümlərdə də şairin şeirləri köçürülmüşdür.

Sağlığında lətifələri ilə tanınan Bəsirinin “Lətaif” (“lətifələr”) əsəri geniş yayılsa da, hazırda bu əsər tam halda əldə yoxdur. Şairin seçmə lətifələrinin toplandığı natamam bir əlyazma nüsxəsi Konya Qoyunoğlu Muzeyi Kitabxanasında saxlanılır. İkinci ağızdan nəql edilən bu lətifələrin bəziləri Lamüzadə Ləm`i Çələbinin topladığı atasına aid lətifələrin içindədir.

Bəsirinin nəsrə yazdığı kiçik həcmli “Bənginamə” əsərinin Milli Kitabxana Yazmaları Ankara Adnan Ötügen İl Xalq Kitabxanası kolleksiyasında 06 HK 436-cı nömrə altında saxlanan “Məcmueyi-əşar və fəvaid” adlı əsərin 6a-7b vərəqlərində yazılmışdır. “Qoft Mənla Bəsiri” başlığı ilə başlanan həmin hissə aydın hərəkəli nəsx xətti ilə köçürülüb. Əsərin əvvəlində müəllif ətrafındakıların ondan iştaha artıran bir əhvalat danışmasını xahiş etdiklərini bildirir. Buna cavab olaraq Bəsiri yumorlu bir əhvalatı qələmə almışdır.

Şeirlərini araşdırdıqca görürük ki, Bəsiri Kişvəri, Həbib, Süruri, Xətai, Hamidi və başqaları kimi Nəsimidən sonrakı, Füzulidən öncəki dövr ədəbiyyatımızın, XV-XVI əsrlər poeziyamızın görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. Onun əldə olan şeirlərinin toplanaraq bir kitab halında nəşri və ətraflı tədqiqi dövrün ədəbiyyatının öyrənilməsi, şairin ədəbiyyat tariximizdəki mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi baxımından böyük maraq kəsb edəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Hikmət İsmayıl. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə. I cild. Bakı: Azər nəşr, 1928.
2. Musabəyli Azadə. Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Firqətnamə”si. Bakı: “Nurlan”, 2010.
3. Kartal Ahmet. Basiri ve türkçe şiirleri, 2014. Dergipark.org.tr.
4. İçli Ahmet. Basiri`nin yeni türkçe şiirleri. Karadeniz, 2014, №31.

Pasha Karimov

ABOUT MANUSCRIPTS OF BASIRI'S WORKS

Several works of the Azerbaijani poet Mohammad Basiri (1466-1534), who lived most of his life in Istanbul, have reached us - the Persian divan, a collection of Turkish poems, the anecdote "lataif", the prose "Banginame" and the material-historical continents. The manuscript of the Persian divan kept in the Suleymaniye Library of Istanbul contains 1 Turkish poem, 46 ghazals, some continents and verses. 74 ghazals and 4 poems in Turkish were copied in the manuscript of Basiri's Persian divan kept in the Tehran National Library. Manuscripts of the poet's "lataif" and "Banginame" works, material-historical continents are mainly kept in Turkish libraries.

UOT: 82.

Əzizağa Nəcəfzadə*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: azizaga.necfov@mail.ru***NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XEYİR VƏ ŞƏR” HEKAYƏSİNİN
ANA QAYNAĞI HAQQINDA**

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan “Yeddi gözəl” poeması dünya xalqlarının şifahi ədəbiyyatından, qədim yazılı nümunələrindən nadir incilərin yeni rakursda təqdimi ilə seçilir. Bu əsər dünya ədəbiyyatından seçmələrin vahid süjetə tabe edilmiş unikal təqdimidir. Heç təsadüfi deyil ki, ədəbiyyatımızda ideya və kompozisiya xüsusiyyətləri ilə yeni bir üslubun əsasını qoymuş, “Həft peykər” məsnəvisi Avropadan Hindistanadək kifayət qədər böyük coğrafi arealda yayılmış, Nizamidən sonra gələn sənətkarların yaradıcılığına nüfuzedici təsir göstərmişdir. Məlumdur ki, poemanın ümumi süjetinə bir-birindən maraqlı yeddi hekayət daxil edilib. Onlardan diqqəti daha çox cəlb edənlərdən biri də “Altıncı iqlim padşahının qızının hekayəti”dir. Elmi ədəbiyyatda “Xeyir və Şər” adı ilə də tanınan bu hekayənin əsas ideyası xeyir və şər qüvvələrin mübarizəsi, xeyrin şər üzərində qələbəsidir. Ədəbiyyatşünaslar və filosoflar şairin bu hekayəni qələmə alarkən daha çox zərdüştilik dini dünyagörüşündən qaynaqlandığını, bu motivin “Avesta”dan gəlmə xeyir və şər başlanğıcının əbədi mübarizəsindən doğduğunu düşünür. Onda bəs niyə görə hekayəni “dargözlü Çin yetirməsi”, “çinli banu” nəql edir? Yaxud Nizami niyə görə bu hekayəni Azərbaycanın da daxil olduğu və zərdüştiliyin daha geniş yayıldığı dördüncü iqlim məlikinin qızının dilindən deyil, altıncı iqlim padşahı qızının ağzından təqdim edir?

Bu suala cavab axtararkən müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq köməyimizə gəlir. Məsələn, Koreya nəsrinin xalq ədəbiyyatı motivləri əsasında qələmə alınan “Çok Sonıy” povestinin məzmununa diqqət edək. XIX əsr Koreya ədəbiyyatının nadir nümunələrindən olan bu povest iki qardaş haqqında catakların süjeti əsasında yaradılıb. Süjetin ana xəttini Uzaq Şərqi ruhani ədəbiyyatında geniş yayılmış xeyrin dostu və şərin dostu olan iki qardaşın xalqın rifahı və ölkəyə əmin-amanıq gətirmək məqsədi ilə səfərə çıxması motivi təşkil edir. Əsərin qısa süjeti belədir. Şərin dostu qardaşının əldə etdiyi uğuru həzm edə bilməyib, onu kor edir, kimsəsiz çöldə tək qoyub gedir. Müxtəlif sərgüzəştlərdən sonra xeyrin dostu olan qardaş yaxşı insanların köməyi ilə şikəstlikdən qurtulur, vətənə qayıdır və əldə etdiyi mirvari yurdunun çiçəklənməsinə səbəb olur. Onun şər tərəfdarı olan qardaşını bağışlaması ilə hadisələr başa çatır.

Görkəmli şərqşünas Adelaida Fyodorovna Troseviçi göstərir ki, bunun kimi sosial problemlərin qoyuluşu və həllinə kifayət qədər yer ayrılan Koreya povestlərinin əksəriyyəti buddist süjetlər bazasında qələmə alınan əsərlərdir. Haqqında danışdığımız povest də bu qəbildəndir.

Məlumdur ki, buddist fəlsəfəsi ilə hind süjetləri yaxın ölkələrin milli ədəbiyyatına keçmiş, yerli mədəniyyətlərin təsiri nəticəsində müəyyən dəyişikliyə uğramış və bununla da yerli xalq kütlələri tərəfindən daha rahat qəbul edilmişdir. Bu süjetlərə hopan doğma əhval-ruhiyyə sayəsində həmin əsərlər yerli xalqların milli ədəbiyyat nümunələrindən fərqlənmirdi. Koreya ədəbiyyatında kifayət qədər məşhur olan “Möcüzəvi mirvari” adlı topluya daxil edilmiş xeyrin dostu və şərin dostu olan iki şahzadə qardaş haqqında povest də buddist cataklardan bəhrələnməklə, daha doğrusu, onların ixtisarı nəticəsində yaradılıb.

Yelena Nikolayevna Kondratyeva bu xüsusda bildirir ki, iki qardaş haqqında buddist süjet (dəniz arxasına səyahət mövzulu cataklar) müxtəlif dillərə olunmuş tərcümələrdə, fərqli variant və versiyalar şəklində Uzaq Şərq xalqlarının ədəbiyyatında dəfələrlə rast gəlinir. O göstərir ki, Koreya yazılı abidələrində dəniz arxasına səyahət süjeti ilk dəfə XV əsrdə zahid Sosil tərəfindən

xanmunda (qədim Çin dilinin koreyacalaşmış formasında) qələmə alınan “Budda Şakyanın kamilləşməsinin on mərhələsi” (1448) adlı mənbədə qeydə alınıb. Alim eyni süjetlə Koreya dilində olan “Ay əks olunur. Buddanın həyat hekayəsi” (1449) adlı başqa bir mənbədə də rastlaşdığını göstərir. Sedjon adlı cəngavər tərəfindən qələmə alınan bu abidə də XV əsrə aiddir. Lakin onun da ilk qaynağı sözsüz ki, şifahi xalq ədəbiyyatıdır.

Beləcə həmin süjetlərin yazılı folklor abidələri vasitəsi ilə Uzaq Şərqdən Yaxın Şərqə, bu yolla da Azərbaycana gəlişi mümkün olmuşdur ki, dahi Nizaminin də həmin süjetlə tanış olması növbəti sənət şedevrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Böyük ehtimal ki, Nizami “Xeyir və Şər” hekayəsini qələmə alarkən bu ana mənbədən bilvasitə bəhrələnmişdir. Vasitə qismində çıxış edən ədəbi-bədii qaynaq isə hələlik bizə bəlli deyil.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl (Filoloji tərcümə edən, izahlar və qeydlərin müəllifi Rüstəm Əliyev). Bakı: Elm, 1983, 360 s.

2. Кондратьева Е.Н., Кий Е.А. От джатаки к повести: эволюция сюжета о двух братьях (хождении за море) в корейской средневековой литературе, Россия и Корея в меняющемся мировом порядке, VII Международная корееведческая конференция, Владивосток: 17–18 мая 2018 г.: Изд-во Дальневост. федерал. ун-та, с. 259-260.

3. Троцевич А.Ф. История корейской традиционной литературы (до XX в.), СПб., Изд-во С-Петербур. Ун-та, 2004, 323 с.

Azizaga Najafzadeh

ABOUT THE MAIN SOURCE OF NIZAMI GANJAVI'S STORY "GOOD AND EVIL"

The report says that the main source of the story "Good and Evil", told in the language of a Chinese girl in Nizami Ganjavi's poem "Seven Beauties", are Buddhist cats.

UOT: 271.22

Kamandar Şərifov

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya elmləri doktoru, professor
e-mail: sherifov41@mail.ru*

NURMƏHƏMMƏD ƏFƏNDİNİN TƏRCÜMƏLƏRİ

XIX yüzilliyin tanınmış alimi, pedaqoqu və kitabşünası Əbdüqülqəni hacı Məhəmməd oğlu Nuxəvinin ulu nənəsi Xalisə qarından başlayaraq, bu nəslin övladları Azərbaycan əlyazma kitab mədəniyyətinin və maarifin inkişafında böyük rol oynamışlar. Xalisə qarının yaratdığı kitabxana onun vəfatından sonra da müəllimlərin və tələbələrin istifadəsinə verilmişdir. Bunu onun kitabxanasından zəmanəmizə gəlib çatmış əlyazmalardakı aşağıdakı qeydlər də sübut edir: “Hacı Əbdülhüseyn mərhum hacı Şah Məhəmməd Nuxəvi oğlu öz həyat yoldaşı, əslən Şirvandan olan, Nuxada yaşayan Məhəmməd əfəndi İlxıçının qızı Xalisənin kitablarından bu kitabı müəllimlər və tələbələr istifadə etmək üçün mənə verdi. Bu kitab mövcud olanadək həmişəlik həmin mərhumənin ruhuna savab gətirsin. Mən Xalisəqarı kimi tanınmış Əbdüqülqəni Nuxəvi hacı Məhəmməd Əfəndi oğluyam. Mübarək ramazan ayı, 1270 (1854)-ci il” (1, v. 3a; 2, v 2a). Bu qeyddən məlum olur ki, Xalisənin əri Əbdülhüseyn, atası isə hacı Bayramın nəslinə mənsub olan Məhəmməd Əfəndi İlxıçı əslən Şirvandan olsa da sonralar Şəkiyə köçərək orada məskunlaşmışdır” (3, s.33).

Əlyazma kitablarında bu qəbildən olan qeydlər kifayət qədərdir. Bu xeyirxah əməlləri davam etdirən Xalisə qarı övladlarından biri də Əbdüqülqəni əfəndinin nəvəsi Nurməhəmməd Abdulla Əfəndi oğlu İmamzadə (1869-1930) olmuşdur (4, s. 33; 4, s. 68-71). Mükəmməl təhsil almış Nurməhəmməd əfəndi özünün elmi və ədəbi fəaliyyəti, xalqın maariflənməsi üçün yeni tipli məktəblərin açılması yönündə yorulmadan çalışdığına görə Şəki qəzasında böyük nüfuz sahibi olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, Şəkinin bir qrup ziyalıları məktəb işlərini qaydaya salmaq üçün 1917-ci il aprel ayının 1-də “Hürriyyəti-maarif cəmiyyəti” təşkil etdikdə ona sədr olaraq Nurməhəmməd Əfəndi İmamzadəni, müavin isə maarif fədaisi Abdulla Abdulləhəmidzadə seçilmişdir (5, s.230-231).

O, ərəb və fars dillərinə dərinlən yiyələndiyindən islam Şərqi mədəniyyətinə hərtərəfli yiyələnmiş, həmin dillərdən tərcümələrə xüsusi diqqət yetirmiş və bu sahədə özü də müəyyən fəaliyyətlər göstərmişdir. Onun zəmanəmizədək gəlib çatmış bir sıra əlyazmalarında tərcümə ədəbiyyatı xüsusi yer tutur. Bu tərcümə abidələrinin bir qismi Nurməhəmməd özü, digərləri isə ayrı-ayrı ziyalılar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan Nurməhəmməd Əfəndinin bizə gəlib çatmış B-8021 şifrəsi altında saxlanılan əlyazma toplusu xüsusi maraq doğurur. Onun fars dilindən tərcümə etdiyi Əmir Əbdürrəhman Xanın (1880-1907) “Əfqanıstan tarixi” əsərinin mətni bu topluya daxil edilmişdir (6, v. 1a-130b). Murtuza xan Qəndəharinin bu əsəri ingilis dilindən fars dilinə tərcümə etdikdən sonra, ona yazdığı sonluq tərcümə edilmədən olduğu kimi verilmişdir. Bu tərcümədən başqa topluya Hüseyn bin Məhəmməd əl-Cisr ət-Tarablusunin “ər-Risələ əl-həmidyyə fi haqiqətid-diyənətil-isləmiyyə və həqiqətiş-şərifətil-Məhəmmədiyyə” və “ər-Risələ fi təəddüdüil-zəvac vəl-hicab vəl-təlaq” əsərlərinin mətni köçürülmüşdür.

Nurməhəmməd Əfəndinin dövrümüzədək gəlib çatmış əlyazma toplularından biri də B-580 şifrəsi altında mühafizə edilir (7). Bu əlyazması da tərcümə tariximizi öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fəlsəfi fikir tariximizin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyəti olan, 700 ilə yaxın müsəlman Şərqində məntiq fənni üzrə dərs vəsaiti kimi istifadə edilmiş və onlarla Şərq, o cümlədən Azərbaycan alimləri tərəfindən şərh və haşiyələr yazılmış (8, s.206-208). Əsirəddin Əbhərinin (öl.1265) “İsağoci” əsərinin ərəb dilindən ana dilimizə edilmiş tərcüməsi də bu topluya daxil edilmişdir. Əsər ilk dəfə dilimizə XIX əsrin II yarısında

İbrahim Əhməd Kəridi tərəfindən uşaqlar üçün çoxlu əlavələrlə edilmiş tərcümə “Tuhfətül-vildən” (“Uşaqlara töhfə”) adlandırmışdır (9, v. 65a-66a). Tərcüməçi əsərə yazdığı müqəddimənin sonunda yazır ki, Xalisə qarının xeyirxah ənənələrini dirçəltmək və bərpa etmək üçün bu tərcüməni belə adlandırmışdır. Bu qeyddən də ehtimal etmək olar ki, tərcüməçi ya Xalisəqarızadə soyundandır, ya da onlara yaxın insanlardandır. Nurməhəmməd Əfəndi tərcüməçini “Xəlilür-Rəhman” (“Mərhəmətli Allahın sevimlisi”) adlandırmış və həmkarları arasında fəzilət sahibi olduğunu qeyd etmişdir. O, tərcümənin bu nüsxəsini 1304-cü (1886-87-ci il) nəşrindən köçürmüşdür (10, v. 65a).

Əsirəddin Əbhərinin digər fəlsəfi traktatı olan “Hidayət əl-hikmə” “Əklilüt-təracüm” adı ilə Məkkə qazisi əl-Əfkərmani adı ilə tanınmış Məhəmməd bin Mustafa Həmid əl-Kəfəvi (öl.1174/ 1761) tərəfindən türk dilinə tərcümə olunmuşdur. Bu tərcümə Misirin “Dərül-kutub” kitabxanasında saxlanılır” (10). Nurməhəmməd Əfəndinin göstərilən əlyazma toplusuna daxil edilmiş tərcümələrindən biri də fars şairi Əbdürrəhman Caminin (1414-1492) “Lüccətül-əsrar və hüccətül-əhrrar” qəsidəsinin dilimizə tərcüməsidir (11, v. 142b-146b). Bu qəsidənin kim tərəfindən tərcümə olunması qeyd edilməmişdir. Bu qəsidə Əmir Xosrov Dəhləvinin “Dəryayi-əbrar” qəsidəsinə cavab olaraq yazılmış və Azərbaycanda sevilə-sevilə oxunmuşdur.

Nurməhəmməd Əfəndinin əlyazmalarında öz əksini tapmış tərcümə abidələrindən biri də XI-XII yüzilliklərin məşhur ərəb nasiri Əbu Məhəmməd əl-Qasim Həririnin (1054-1112) “Helvaniyyə” məqaməsidir (12, 65b-66b). Bu məqamə (novella) Qahirə şəhərinin yaxınlığında yerləşən Helvan şəhərinin adı ilə bağlıdır. Bu məqamənin süjet xəttini təşkil edən hadisələr Helvan şəhərində cərəyan etdiyindən oranın adı ilə adlandırılmışdır. Ərəb nəsrinin dəyərli nümunələrindən olan bu məqamə XIX yüzilliyin II yarısında Musa Kazım tərəfindən tərcümə olunmuşdur. Həmin tərcümə 1318 (1900)-ci ildə Nurməhəmməd Əfəndinin tərtib etdiyi əlyazma toplusuna daxil edilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əlyazma toplusu A-100, Əlyazmalar İnstitutu.
2. Əlyazma toplusu B-6710, Əlyazmalar İnstitutu.
3. Kamandar Şərifli. Alim, pedaqoq və kitabşünas. Bakı, 2007.
4. Kamandar Şərifli. Əsərləri. III cild. Bakı, 2019.
5. H.Əhmədov. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. I cild. Bakı, 2006.
6. Əlyazma toplusu B-8021, Əlyazmalar İnstitutu.
7. Əlyazma toplusu B-580, Əlyazmalar İnstitutu.
8. Hacı Xəlifə və Katib Çələbi adları ilə şöhrət qazanmış Mustafa bin Abdullah. Kəşf əz-zünun an əsəmil-kutub vəl-funun. I cild. İstanbul, 1941.
9. Əlyazma toplusu B-580, Əlyazmalar İnstitutu.
10. Əsirəddin Əbhəri. Əklilüt-təracim” – Dərul-kutub, №46.
11. Əbdürrəhman Cami. Lüccətül-əsrar və hüccətül-əhrrar. B-580. Əlyazmalar İnstitutu.
12. Əbu Məhəmməd əl-Qasim əl-Həiri. Helvaniyyə məqaməsi. B-552, Əlyazmalar İnstitutu.

Kamandar Sharifov

TRANSLATION WORKS BY NURMUHAMMED EFENDI

This article deals with translation works in the manuscript books in the manuscript books by Nurmuhammed Abdulla Imamzadeh (1869-1930)? Who was the prominent intellectual of his time.

UOT: 44.356.

Xəlil Yusifli

*AMEA Gəncə Bölməsi, Nizami Gəncəvi Mərkəzi
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
e-mail: x.yusifli.85@mail.ru*

MİRZƏ MEHDİ NACİ VƏ POEZİYASI

XIX əsrdə Gəncə ədəbi mühitində yetişən maraqlı ədəbi simalardan biri təbib, həkkak və şair Mirzə Mehdi Nacidir. M.Ş.Vazehin ən yaxın həmkarı, fikir və sənət dostu olan Naci Vazehin ölümündən sonra “Divani-hikmət” ədəbi məclisinə rəhbərlik etmiş, maarifçilik ideallarının ardıcıl təbliğatçısı olmuşdur. Dindar olmaqla bərabər dinsiz, düşüncəsiz, zahiri mövhumatçı mollaları tənqid edən şeirlər yazmışdır. Əldə olan və indi M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Fondunda saxlanılan “Divan”ında fars və Azərbaycan dilində yazılmış qəzəl, məsnəvi, qəsidə, müxəmməs, müsəddəs, müəşşər, növhə janrlarında yazılmış şeirləri toplanmışdır. Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan “Divan”ı üzərində yanlış olaraq “Mirzə Mehdi Naci həcviyyəti” sözləri yazılmışdır. Düzdür, Naci “Divan”ında həcvlər də vardır. Ancaq Naci “Divan”ı rəngarəng məzmun və formalı şeirlərlə doludur.

Onun “Divan”ında olan farsca şeirləri arasında Saib Təbriziyə, Nasir Xosrova nəzirə olaraq yazılmış əsərlər vardır. Naci Həbibinin məşhur müsəddəsinə də bənzətmə yazmışdır. Füzulinin həmin müsəddəsə nəzirə yazdığını nəzərə alsaq, düşünmək olar ki, Naci öz müsəddəsini bəlkə də Füzuli əsərinə cavab kimi qələmə almışdır.

Nacinin azərbaycanca yazdığı qəzəllərdə Füzuli şeirinin açıq təsiri duyulur.

Təni-zarimdə bəsi sanculudur peykanın,
Atasan yüz kərə peykanını peykanə dəgər.
Daneyi-xali-rüxi-yarə nəzər sal, zahid,
Billah, ol səbhəyi-səddanənə bir danə dəgər (1, v. 27b).

Bu parçanın nə qədər Füzuliyənə, Füzuli ruhu ilə aşılınmış olduğu göz qabağındadır. M.Ş.Vazeh haqqında qiymətli bir kitab yazan Ə.Ə.Səidzadə doğru yazır ki, M.M.Naci və Şeyx İbrahim Qüdsi Gəncəvi büsbütün M.Ş.Vazehin təsirində olmuşlar. Ancaq həmin müəllif həm də yazır ki, M.M.Naci 1855-1857-ci illərdə Qasım bəy Zakir, Abdulla bəy Asi, şairə Fatma xanım Kəminə haqqında kəskin satiralar yazmaqla məşğul olmuşdur.

Əvvələn göstərilən tarix səhvdir. Bu həcv əhvalatı ancaq 1869-cu ildən sonra, Natəvanın Seyid Hüseyinə ərə getməsindən sonra baş vermişdir. Knyaz Xasay xan ailə narazılıqları ilə bağlı ailəsini atıb gedəndən və 1866-cı ildə Voronejdə öləndən sonra Qarabağda bir çoxları elçilər göndərərək onunla evlənmək istədiklərini bildirirlər. O cümlədən Abdulla bəy Asi də elçi göndərir. Ancaq Natəvan Şuşa əhli olan papaqçı Seyid Hüseyinə ərə gedir. Asi bu işdən narazı qalır Natəvan haqqında əxlaqdan, tərbiyədən, insanlıqdan uzaq bir həcv yazır. Həmin həcvdə Fatma xanım Kəminə, Xasay xan, Seyid Hüseyin haqqında alçaq hədyanlar püskürür. Bu həcvin surətlərini Gəncəyə, Qazaxa, Şirvana göndərir. Gəncədə 54 beytlik bu həcvi oxuyan Mirzə Mehdi Naci dözmür, haqq-ədalət sevən bir insan kimi 84 beytlik bir qəsidə ilə ona cavab yazıb Qarabağa göndərir. Naci belə bir həcv yazmasının səbəbini göstərmək üçün Asinin həcvinə də olduğu kimi “Divan”ına daxil edir. Həmin həcvin ilk beytinin misraları arasında “onların həcvi” – “həcve-işan” sözlərini yazır. Bunun arxasınca isə öz cavabını qeyd edir. Ə.Ə.Səidzadənin səhvi ondadır ki, bu cəhətə fikir verməyib, anlamayıb.

Asinin həcvinə S.Ə.Şirvaninin də həcvi çox kəskindir. Bu həcvi də M.M.Naci “Divan”ında görürük. 15 bəndlik müxəmməs janrında yazılan bu həcvdə Asini qeyrətsiz, yediyi çörəyə

qarşı nankor, nakişi, kişiliyin nə olduğunu anlamayan bir köpək adlandırır. Daha qəribəsi isə budur ki, Naci Asinin həcvinə cavab yazandan sonra Asi ilə birlikdə Yusifi, Növrəs və digərləri Nacini həcv yağmuruna tuturlar, onun ünvanına böhtanlar yağdırırlar. Naci onların yazdığı həcvlərin hamısının hədyan olduğunu bəyan edir. Bir sözlə, Nacinin poeziyası, həcvləri ilə birlikdə onun halal, haqqpərəst, düzlük sevən, hər cür yalan və əyriliklə barışmayan bir ədəbiyyat və mədəniyyət xadimi olduğunu təsdiq edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Naci. "Divan".
2. Səidzadə Ə.Ə. Mirzə Şəfi Vazeh: Mirzə Şəfi Vazehin yaşayış və yaradıcılığını arxiv materiallarına görə öyrəniş təcrübəsi, Bakı: Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə komitəsi yanında Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutu, 1929, 22 s.

Khalil Yusifli

MIRZA MEHDI NAJI AND HIS POETRY

In this scientific paper on the basis of different academic sources and springs have been researched the basic features of literary heritage of Mirza Mehdi Naji. By the way, in scientific work main typical moments of poetry of this famous person were investigated based on some historical manuscripts.

UOT: 008

Rəbiyyət Aslanova*Bakı Dövlət Universiteti**fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor**e-mail: rabiyyat.aslan@mail.ru***MÜASİR DÖVRDƏ MƏDƏNİYYƏTİN BÖHRANINA FƏLSƏFİ BAXIŞ**

XXI əsr ictimai elmi səciyyələndirən ən mühüm xüsusiyyətlərdən biri mədəniyyət və mə-nəviyyat probleminə, insanın mənəvi aləminə marağın artmasıdır. Texnogen sivilizasiyanın görünməmiş inkişafı gedişində maddi mədəniyyətin tərəqqisinə əks mütanasib olaraq mənəvi mədəniyyətin tənəzzülünün səbəblərinin araşdırılması belə bir müddəanı ortaya qoyur: Dünyada, cəmiyyətdə və insanın daxili aləmində nizam və ahəngə nail olmaq üçün, texniki, iqtisadi, siyasi faktorların rolunu mütləqləşdirmək yalnızdır. Hər bir sivilizasiyanın təşəkkülündə və tarixi dinamikasında təməl, nüvə, kod və s. kimi adlandırılan mənəvi faktorlar mövcuddur. Bu genetik kodun məhvi ilə sivilizasiya da məhv olur, mədəni nüvənin təhlükəyə məruz qaldığı dövrlər isə böhran dövrünün dərinləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Bu gün elmə məlumdur ki, bəşəriyyətin ortaq mədəni dəyərlərinin “doğma” və “yad” cəbhələrə bölünməsi, ciddi elmi-metodoloji tədqiqatlardan daha çox, hər bir dövrün siyasi, ideoloji, sosial səbəbləri ilə çulğalaşmasının nəticəsidir. “Qütblənmə” bu gün də davam edir. XXI əsrin “mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların toqquşması”, “müharibə meydanı”, “virus məkanı” kimi mədəni arealın seçilməsi kimi konsepsiyalar öz varlığına davam etdirir. Bəzi müəlliflər ortaq “geopolitika” məfhumunun “geokultura” anlayışı ilə əvəzlənməsinin vaxtının çatdığı vurğulayırlar.

Hər bir xalqın, millətin, dövlətin varlığının ifadəsi olan ideyaların, dünyagörüşünün, həyat və düşüncə tərzinin deformasiyaya uğraması, böhranı ilə həmin mədəni-tarixi birləşmənin, ictimai-siyasi quruluşun süqutu başlanır.

Tarix sübut edir ki, ən güclü sistemlərin məhvi də sosio-mədəni və siyasi-mədəni məkanda yaşayan insanlar üçün ümumi olan mənəvi tənəzzül şəraitində meydana çıxır. Bəşər mədəniyyətinin qorunub saxlanması, bu qiymətli sərvətin gələcəyə ötürülməsi məsuliyyəti həmişə önəmli olub. Hər hansı sistemdə böhran təhlükəsi yaşanarkən dini-əxlaqi, mənəvi dəyərlər mövcud sistemin dayacağına çevrilir, milləti, xalqı mənəvi düşkünlükdən qoruyur, onun enerji mənbəyinə çevrilir. Bu gün bəşəriyyətin təkə mənəvi varlığı üçün deyil, bioloji varlığı üçün də artan təhlükə mövcud olan mədəniyyətlərin qorunmasını, mədəniyyətin tərkib hissəsi olan dinin insanın daşdığı fəaliyyətin qarşısını almaq üçün göstərdiyi cəhdin gücləndirilməsini tələb edir.

Bu gün dünya birliyi, bəşər sivilizasiyası öz inkişafının dönüş mərhələsini yaşayır. Dünya inkişafının aparıcı meylinə çevrilmiş qloballaşma prosesinin təsiri ilə mədəni münasibətlər, əlaqələr sahəsində baş verən rəqabət özünü daha kəskin formada göstərir. Yaşanmaqda olan sosial-mədəni böhran cəmiyyətin gələcək mənəvi tərəqqisini təmin edəcək şərtlərin tükənməsinin təzahürü kimi meydana çıxır. Sürətlə dəyişən sosio-mədəni gerçəklik şəraitdə şəxsiyyətin identikliyi, “identikliyin böhranı” kimi ciddi məsələlər önə çıxır. Bu baxımdan mədəniyyətin böhranı barədə düşüncələr filosofların tədqiqatlarında xüsusi yer tutur. Bəşəriyyətin varlığında təməl kimi çıxış edən əzəmətli, humanitar potensial yaradan mədəniyyətin yaşanılan fəlakətlərin qarşısını ala bilməməsi səbəbləri araşdırılır, müxtəlif təhlil və sintez xarakterli tədqiqatlar təqdim olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Мегилл А. Историческая эпистемология, М.»Канон», 2007
2. Сидорина, Т.Ю. Культурные трансформации XX столетия: кризис культуры в оценке западноевропейских и отечественных мыслителей [Электронный ресурс] : монография / Т.Ю. Сидорина .— М. : Проспект, 2018
3. Ивин А.А., Философское измерение истории, М.2016.
4. Золотарева Ю, Кризис культуры и его определение в свете теории социокультурных трансформаций , М, 2014
5. Асланова А.Н., Глобализация и культурное разнообразие , Б, 2016

Rabiyyat Aslanova

PHILOSOPHICAL REVIEW AT THE CRISIS OF CULTURE IN MODERN ERA

One of the most important features of the social science of the XXI century is the growing interest in the spiritual world of man, the problem of culture and spirituality. Today the world community, human civilization is experiencing a turning point in its development.

Under the influence of the globalization process, which has become a leading trend in world development, competition in the field of cultural relations is intensifying. The current socio-cultural crisis is a manifestation of the depletion of conditions that will ensure the future spiritual progress of society. From this point of view, the ideas about the crisis of culture have a special place in the research of philosophers.

UOT: 316.624

Saodat Nasirova*Uzbekistan, Tashkent State University of oriental studies**Uzbek-chinese Confusius Institute under TSUOS**PhD, associated professor**e-mail: saodat888@mail.ru***UZBEKISTAN AND CHINA - HISTORY OF STRATEGIC PARTNERSHIP**

In Uzbekistan, sinology has a history of several thousand years, because since ancient times our homeland was an important economic, transport, communication, and logistics center that connects the East and West on the Great Silk Road. China carries out mutually beneficial cooperation with other countries in the fields of culture, science, literature, art, etc., and ensures the development of interregional and Intercontinental trade and humanitarian relations.

Leading Uzbek, Chinese and other foreign scientists conduct systematic research on the study of multilateral Uzbek-Chinese relations in the field of history, linguistics, literature, source studies, archeology, Islamic studies and other fields.

A comprehensive study of the deep history of relations between Uzbekistan and China requires even more work, search and analysis of foreign sources. The potential of such research should meet international requirements, and the results achieved should be presented to the scientific communities of developed countries. One thing is certain – true international relations have a multi-thousand-year history. To explain this thesis, you can refer to the following aspects.

First, since ancient times, representatives of Central Asia have traveled to East Asian countries, including China, where they settled and engaged in trade, culture and science in particular, there is written information about the important role of our compatriots in the development of astronomy, medicine, geography, law and public administration in China. For example, during 1984-2000, more than 120 thousand manuscripts on the history, language and literature, traditions, folklore, medicine and religion of the small peoples of China were found in China. Of these, 110000 and 5000 manuscripts were ordered and published, respectively [1,86]. These historical facts show the close relations of the peoples of Central Asia with ancient foreign countries, including China.

Secondly, even in the I – II centuries BC, our merchants and scientists regularly visited China. This indicates that our compatriots have been familiar with the Chinese language since ancient times. Such connections existed long before the opening of the great silk road, according to some experts, for 20 thousand years BC.

Third, the bones of an ancient man who lived several thousand years ago and is now stored in the Amir Temur Museum, the mummy of a man found in the Takla-makan desert with a 5 thousand-year history, petroglyphs found on rocks in Uzbekistan depicting the process of hunting and work, ritual dances and travel, as well as other archaeological finds, which indicate a similar level of development of human society in Uzbekistan and China, close relations between the two regions, migration processes.

Fourth, in the I – III centuries, the great silk road became the main factor in establishing and developing closer international trade and other relations between the four great empires of the world at that time: in Europe – Rome, in the Middle and middle East – Parthia, in Central Asia and Afghanistan – the Kushan Empire and in the far East - the Han Empire.

Experts associate the opening of the great silk road with two trips of the Ambassador of the ruler of the Western Han, Zhang Qiang, to Fergana, Kanga, and Uisyun in 164-114 BC.[2,439]

To conclude, in the aspect of developing equal and mutually beneficial relations with China, the study of the Chinese language and literature, its history and economy is of current scientific and practical importance. In our opinion, the main reasons for the above are the following:

First, China is a peace-loving state with broad economic opportunities that consistently pursues a policy of good-neighborliness. Second, China is the third largest country in terms of land area after the Russian Federation and Canada. Third, China ranks first in the world in terms of gold and foreign exchange reserves and annual exports, and second in terms of gross national product production. Fourth, among the main factors of increasing China's authority in the world, we can name its accelerated development over the past quarter of a century, high achievements in science, economy, foreign trade, space and technology.

References:

1. Wang Can's. Nationalities of China. - China Intercontinental publishing house, Beijing, 2004.
2. Barthold V. V. Works on the history and Philology of the Turkic and Mongolian peoples. - Moscow: Vost. Lit.,2002

Saodat Nasirova

ÖZBƏKİSTAN VƏ ÇİN – STRATEJİ TƏRƏFDAŞLIQ TARİXİ

Məqalə Çin dilinin bəzi ictimai-siyasi terminlərinin tərcüməsinin spesifikliyinin leksik-semantik, etimoloji və koqnitiv təhlilinə, qədim Çinin xarici siyasəti ilə əlaqəli bəzi terminlərin inkişaf genezisinə həsr edilmişdir. Yazıda Özbəkistanın Şərqi və Qərbi Böyük İpək Yolu ilə birləşdirən mühüm iqtisadi, nəqliyyat, rabitə və logistika mərkəzi olması ilə əlaqədar bu ölkədə sinologiyanın bir neçə min illik tarixinin olduğu göstərilir.

UOT: 61..615...616-08

Zəkiyyə Əbilova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, dosent
e-mail: zekiyye.abilova@mail.ru

XƏTİB TƏBRİZİ – AZƏRBAYCAN MƏTNŞÜNASLIĞININ ÖN SÖZÜ

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsində əvəzsiz bir inci olan XətibTəbrizi yaradıcılığı bu gün bir çox sirlərini özündə saxlayan tədqiqat obyektinə olaraq qalmaqdadır. Şair Xətibi alim Xətibin müəyyən mənada kölgədə qoya biləcəyi qədər otuzadək elmi əsərin müəllifi olan Xətib Təbrizi yaradıcılığında poetik tənqid-- şərhçilik fəaliyyəti əsas yer tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ərəb ədəbiyyatında poetik tənqid qədim tarixə malikdir. Hələ islamdan əvvəl Ukaz bazarında müəlliflərə qiymət verildikən o ilkin dövrlərini yaşayırdı. VII əsrdə islamın meydana gəlməsi ilə bu dinin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərim nazil oldu. Ərəblərin ilk gördükləri yazılı nəsr mətni bəşər tərəfindən yazılmadığı üçün qavranılmasında şərhələrə ehtiyac duyulurdu. Peyğəmbər (s) həyatda ikən bütün suallara özü aydınlıq gətirirdi. Odur ki, peyğəmbərin vəfatından sonra, VIII-IX əsrlərdə yenidən ədəbi aləmə gələn poetik tənqid əsasən Quran ayələrinin dərk edilməsi üçün təfsir elminin yaranması və inkişafı məqsədini daşıyırdı (3.6). Eyni zamanda, həmin dövrdə dini və dünyəvi elmləri dərinlən bilən islam alimləri qədim ərəb şeirinin nümunələrinin itməməsi üçün bunların ən yaxşılarını antologiyalar halında toplamağa başlamışlar. Bunun üçün filoloqlar səhraya gedir, əsil ərəb adət-ənənələrini, dilini qoruyub saxlamış bədəvi ərəblərin arasında olurdular ki, bu da onların yaradıcılıq işinə böyük təkan verirdi. Antologiya müəllifləri öz seçmələrini leksik, etnoqrafik və monoqrafik xarakterli müxtəlif şərhələr və izahlarla işləyirdilər. Onlar qədim şairlər haqqında müxtəlif rəvayətlər toplayır, şeirlərini köçürürdülər. Belə ədəbiyyat nümunələrindən biri də VIII əsr dilçi ərəb alimi əl-Mufaddal əd-Dabbinin qədim ərəb şeirindən topladığı “əl-İxtiyarat” və ya “əl-Mufaddaliyyat” antologiyasıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında şərhlə bağlı ilk məlumatı prof. M. Mahmudov “Piyada Təbrizdən Şama qədər” əsərində verir (2.46). Antologiyaya 67 şairin 127 qəsidəsi daxil edilmişdir. Onlardan 41 şair islamın meydana gəlməsinə qədər yazıb yaratmış, bütürəstlik ərəbistanında ömür sürmüşlər. 14 nəfəri köçəri ərəblərdən olmuş, muxadram şairlərdir. Altı nəfəri islam dininə, ikisi iudizim, dördü xristianlığa (ikisi nasrani olmaqla) etiqad göstərmişlər. Əl-Mufaddal əd-Dabbi antologiyaya daxil etdiyi şeir nümunələrini seçərkən qafiyə prinsipini əsas götürmüşdür. Ərəb ədəbiyyatının ilk antologiyası hesab edilən bu əsər sonradan toplanılmış antologiyaların tərtibində bir nümunə, örnək olmuşdur. Əsərə bir sıra şərhlər yazılmışdır. Azərbaycanın görkəmli şairi, ərəbdilli ədəbiyyatımızın əvəzolunmaz alimi Xətib Təbrizinin antologiyaya yazdığı şərh isə onun maraqlılığını, cəlbədiciliyini daha da artırmışdır. Həmin şərhin Xətib Təbrizinin xətti ilə olan əlyazmasının avtoqraf nüsxəsi MSS 02.531 şifrəsi altında Tunisin Milli Kitabxanasının Əlyazmaları Fondunda mühafizə olunur. Azərbaycan mətnşünaslığının başlanğıcı hesab edilən, Xətib Təbrizi “Şərhu-İxtiyaratil-Mufaddal” adlandırdığı əsər elm aləmində geniş şöhrət qazanmışdır.

Şərh boyu Xətib Təbrizinin özünü bariz göstərən zəngin leksikonu ilə yanaşı kolleqrafik fərqlilikləri də nəzərə çarpmaqdadır. Onlardan bir neçəsini xüsusilə qeyd etmək istərdim:

1. Şərh etmək üçün köçürdüyü hər bir beyti iki xətt üzrə deyil, mətnin yazılışından azacıq fərqlənən hərflərlə bir xətt üzrə yazır.

2. Sözü ortasında gələn ə (hə) hərfini sözü əvvəlindəki kimi yazır.

3. أ + ا müasir ərəbşünaslıqda ا kimi yazıldığı halda, Xətib Təbrizi məddəli əlif (آ) açıq yazır, yəni, olduğu kimi saxlayır. Məsələn: فى الافاق- فى الافاق (1.v.91 a).

4. Fəthəli həməzə ilə işlənən sözlərdə ء işarəsini yazmayı. Sadəcə əlifin üzərində fəthə yazmaqla kifayətlənir: احيج (1. v.125 b.)
5. ثلاثة sözündə ا –i yazmayıر ثلثة kimi yazır.
6. ثلثة و عشرو بيتا. (v.128 a) ن düşür: عشرون sayı tərkibdə işləndikdə tərkibi hallanmadakı kimi ن düşür.
7. Mətni səhifələyərkən rəqəmləri vərəqin b üzündə yazır, a üzünü isə, səhifələnməmiş qalır.
8. Qəsidədən müraciət etdiyi bütün beytləri, şərhin mətnində isə əksər sözləri hərəkələyir (1. v.91 a).
9. م hərfini sətrin altında yazır.
10. Uzun “i” –ni “ى” sükunlu yazır: ادئما؛ ادئما (1. 132 a).
11. Nəqli cümlənin sonunda nöqtə işarəsini sözün əvvəlində yazılan ه (hə) hərfi kimi, bir qədər böyük, içi boş, sol tərəfə balaca çıxıntı ilə yazır.
12. Həməzə dayağı olan ى-ni həməzsiz və nöqtəli yazır: لئئما - لئئما (1. v.132 b)
13. Şəmsiyyə hərfləri (xüsusilə, س hərfləri) sözlər müəyyənlik artiklindən sonra gəlmədikdə belə, assimlə olunmuş şəkildə oxunur: فى سلك (yəni, üzərində təşdid işarəsi yazır).
14. ل (li) önqoşmasını III şəxs tək, müzəkkər bitişən əvəzliyi ilə işlətdikdə, ortada uzun [ə]-ni ifadə edən ا əlavə edir: لا .
15. Həməzəli “yə” (ئ) hərfini ümumiyyətlə, ى hərfləri kimi qəbul edir: قصايد (Həməzə işarəsini qoymayı.) (1. v.2b).
16. ىnkar ədatını ad qruplu sözün önündə işlətməklə (Bu ədat adətən feilin keçmiş zamanının inkarını ifadə edir.) indiki zamanın inkar mənasını ifadə edir: ما شأنها –Onun işi deyildir (1. 131 a).
17. Qafiyə hərfinin birləşdirici xəttini uzadaraq nümunə kimi şərh etdiyi beytin ümumi mətndən asanlıqla seçilməsi üçün imkan yaratmışdır:

(1. v.91 a) لتتقين عنى المنية إن الله ليس كحكمه حك-----م
18. Şəmsiyyə hərfləri sözün ortasında gəldikdə də üzərində təşdid işarəsi yazır. Hətta madaaf hərflərdə də bu özünü göstərir (1. v.251 a).
Siyahını bir qədər də artırmaq olar. Lakin bu xüsusi bir tədqiqatın mövzudur. Fərqlilikləri göstərməkdə məqsəd həm də XI əsr ərəb qrafikasındakı bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə çarpdırmaqdır. Eyni zamanda, bu gün Azərbaycan mətnşünaslığının başlanğıcı hesab edilən nadir nüsxənin Əlyazmalar İnstitutu olaraq xüsusilə dəyərləndirməyimizin qarşımızda duran mühüm vəzifə olduğunu xatırlatmaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. شرح اختياراتالفضل بن محمد الضبى، خط المؤلف. يحيى بن على الخطيب التبريزى ، تاريخ الكتاب. (əlyazmanın avtoqrafı nüsxəsi)Tunis Respublikasının Milli Kitabxanasının Əlyazmalar Fondu.
2. Mahmudov M. R. Piyada Təbrizdən Şama qədər. “Yazıçı” nəşriyyatı. Bakı-1982.
3. Филиштинский И.М. Арабская классическая литература. Академия Наук СССР Институт Народов Азии. Издательство «Наука» Главная редакция Восточной Литературы. Москва, 1965. 310 с.

Zakiyya Abilova

KHATİB TABRİZİ-FOREWORD OF AZERBAIJAN TEXTUAL STUDIES

In the classical Azerbaijani literature of Khatib Tabrizi has a special place. His multifaceted work remains the object of research today. This article deals with Khatib Tabrizi's "Sharhu-Ikhtiyaratil-Mufaddal". This work is considered to be the beginning of Azerbaijani textual studies.

UOT: 82-3.512.162

Aybəniz Rəhimova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: aybenizragimova@gmail.com*

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DİNİ-QƏHRƏMANLIQ DASTANI KİMİ

Tədqiqatçılar göstərirlər ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” Qafqaz, Azərbaycan, Şərqi Anadolu ərazisində formalaşdığı, yazıya alındığı zaman bu abidəyə islam dini elementləri gətirilmişdir (1, s.176). Bunu abidənin mərkəzi surəti Dədə Qorqudu nəzərdən keçirərkən aydın surətdə görmək olar. Dədə Qorqud bir tərəfdən şamandır, əfsunçudur, digər tərəfdən müsəlman müqəddəslərinə məxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Dastanın “Qam Bөрөнün oğlu Bamsı Beyrək” boyunda Dədə Qorqud Banuçiçəyi Bamsı Beyrəyə istəmək üçün qızın qardaşı Dəli Qarcarın yanına elçiliyə gedir. Dəli Qarcar məqsədini eşidəndə Dədə Qorqudu qovub qılıncı ilə onu öldürmək istəyir. Dədə Qorqud “çalarsan əlin qurusun” dedikdən sonra Dəli Qarcarın əli quruyub havada qalır. Dastanı tərtib edərək yazıya alan bu hadisəni islami cəhətdən belə izah edir: “Zira Dədə Qorqud vilayət issi idi, diləyi qəbul oldu” (2, s.52). Əslində isə burada onun bir şaman, ovsunçu olduğu görünməkdədir. Bölgənin islamlaşması ilə əlaqədar olaraq oğuz türklərinin qeyri-müsəlmanlarla – kafirlərlə mübarizəsindən bəhs edən “Battal Qazi dastanı”, “Daniş-mərd Qazi dastanı”, “Saltuknamə” və s. kimi epik abidələri meydana çıxmışdı. “Kitabi-Dədə Qorqud”un yazıya alınmış variantı ideyasına görə bu dastanlar silsiləsinə daxil olur, əsl dini-qəhrəmanlıq dastanı kimi diqqəti cəlb edir (3, s.227). Dastanın əvvəlində Dədə Qorqud Məhəmməd Peyğəmbərin müasiri kimi təqdim edilir. Məlumdur ki, bəzi mənbələr “Qorqud Atanın Məhəmməd peyğəmbərin yaxın dostu, ondan dərs alan və üç yüz il ondan sonraya qədər yaşayan səhabə, şirvanlıların təqdis etdikləri sultan, həm də Məhəmməd tərəfindən Dəmirqapı Dərbəndə göndərilmiş Salmani-Farsinin təyin etdiyi şeyx” olması barədə məlumat verirlər (4, s.33).

Abidədə oğuzların hər sözündə, arzu və diləklərini ifadə etmələrində, hikmətamiz, ibrətamiz sözlərində, hətta alqışlarında, qarğışlarında belə onların müsəlmanlığı, bir olan Allaha üz tutmaları aydın ifadəsini tapmışdır: “Allah-Allah deməyincə işlər önməz”, “Qadir Tanrı verməyincə ər bayımaz”, “Əcəl vədə verməyincə kimsə ölməz”, “Allahın inayəti-ərənlərin hümməti”, “Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz”, “Haqq yandıran çırağın yana dursun”, “Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eləməsin”, “Uca Tanrı dost olub mədəd versin”, “Allah verən umudun üzülməsin”, “Allah-taala sənə bir oğul versin”, “Qadir sənənin alınına qada yazsın”, “Allah-taalaməni qarğayıbdır” və s.

Dastanın on iki boyundan səkkizində oğuz bəyləri kafirlərlə, əsasən xristianlarla döyüşürlər. Dastan qəhrəmanları Allaha “üstümüzdə Allah”, “Qadir”, “Qəhhar”, “Haqq-taala”, “Yaradan Qadir Tanrı”, “Yaradan Allah”, “Ucalardan uca”, “Yoxdan var edən Allah”, “Padşahlar padşahı”, “Əziz”, “Cabbar”, “Səttar”, “Əhəd”, “Səməd”, “Ulu”, “Comərdlər comərdir” və s. deyə müraciət edirlər. Oğuzlar bütün əməllərində Allahdan sonra islam Peyğəmbəri Məhəmməd Mustafanı böyük hörmətlə yad edirlər, dualarında “Günahlarımızı Məhəmməd Mustafa yüzi suyuna bağışlasın”, “Günahımızı Məhəmməd Mustafa hörmətinə bağışlasın” və s. sözlərini işlədirlər. Oğuz igidləri kafirlərlə döyüşdən öncə namaz qılır, Allaha, Peyğəmbərə üz tutur, salavat çevirirlər. Dastanda oğuzların savaqlarının çoxunu Allah yolunda, din uğrunda aparırlar. Onlar sözün həqiqi mənasında qazilər, ərənlərdir. Əgər “qazi” ərəb mənşəli söz olub, islam dini uğrunda mübarizə aparən mənasında işlənirsə, dastanda “ərən”

sözü də türk mənşəli olub eyni mənanı ifadə edir (4, s.176). Əsərdə İlək Qoca oğlu Alp Ərən haqqında deyilir: “Kafirləri it ardına burayıb xorlıyan, eldən çıxub Ayqırqözlü suyundan at yüzdürən, əlli yeddi qələnin kilidin alan, Ağ Məlik Çəşmə qızına nikah edən, Sufi Sandal Məlikə qan qusduran, qırq cübbə bürünüb otuz yeddi qələ bəyinin məhbub qızlarını çalub bir-bir boynun qucan, yüzündə-dodağında öpən” (2, s.50).

Məhəmmədin dini eşqinə qılinc qaldıran oğuzlar dastanının boylarının sonunda kafirlərə qələbə çalırlar. Allaha, Peyğəmbərə dua oxuduqdan sonra onların gücü qat-qat artır. Məğlub edilmiş düşmən aman diləyərsə, oğuz qəhrəmanı onu bağışlayır. Qeyd edək ki, oğuzların bu xüsusiyyəti özünü oğuzların digər dini-qəhrəmanlıq dastanları – “Battal Qazi dastanı”, “Danışmərd Qazi dastanı”, “Saltuknamə” və başqalarında da göstərir. Abidənin “Bəkil oğlu Əmrən boyu”nda Allah kafirlərlə döyüşən Əmrənə Cəbrayıl vasitəsi ilə qırq ər gücü verir. “Basat Təpəgözü öldürdüyü boy”da Basat Təpəgözün tələsindən qurtulmaq üçün “La ilahə illəllah Məhəmmədən Rəsulallah” deyir, sonra düşməninə qələbə çalır. Oğuz qəhrəmanları kafirlərə qələbə çaldıqda, qalalarını tutduqda onların kilsələrini dağıdıb yerində məscidlər tikdirirlər, bütün imkanlarından istifadə edərək islam dinini yaymağı özlərinə borc bilirlər. Kafirlər müsəlman oğuzlara qarşı hər vasitədən istifadə edərək mübarizə aparırlar. Oğuzların içinə soxulmuş gürcü, yunan, abxaz casusları onların daxilində baş verən hadisələri xəbər verir, bundan istifadə edən kafirlər özləri üçün əlverişli məqamda hücumə keçir, lakin sonda yenə məğlub olurlar. Kafirlər dastan boyu oğuzları öz tərəflərinə çəkmək, onları islam dinindən çəkendirib öz dinlərinə dəvət etmək istəyirlər. Dastanın on birinci boyunda əsir düşmüş Qazanı kafirlər öz tərəfinə çəkib Oğuzə qarşı istifadə etmək istəyirlər. Qazan xan bu təklifdən imtina edir və özünü “Məhəmməd dini eşqinə qılinc vuran” adlandırır. İslam dini uğrunda döyüşən Qazanı, başqa oğuz qəhrəmanlarını islamdan döndərmək mümkün olmur. Xalığ Koroğlu dastan qəhrəmanlarının şüəliyi barədə yazır: “Qorqud və deməli bütün oğuz eli şüə məzhəb kimi təqdim olunur. Əli ilə övladları – Hüseyin, Həsənin mədh edildiyi yerlər bunu sübut edir” (5, s.187).

Dastanda Məhəmməd Peyğəmbərdən başqa Musa, Adəm, Nuh, Xızır, İbrahim peyğəmbərdən də danışılır. Müsəlmanların müqəddəs kitabı – Qurani-Kərim abidədə dəfələrlə hörmətlə yad edilir, ayrı-ayrı ayələrdən danışılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Dədə Qorqud kitabı. Ensiklopedik lüğət. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004.
2. Kitabı- Dədə Qorqud. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004.
3. Turan Osman. Türk cahən hakimiyyəti məfkurəsi tarixi. Bakı, 2017.
4. Təhəmsib M.H. Azərbaycan xalq dastanları. Bakı: “Elm”, 1972.
5. Koroğlu Xalığ. Oğuz qəhrəmanlıq eposu. Bakı: “Yurd”, 1999.

Aybaniz Rahimova

"KITABI-DADA GORGUD" AS A RELIGIOUS-HEROIC EPIC

Researchers show that Islamic religious elements were brought to this monument when it was formed and recorded in the Caucasus, Azerbaijan and Eastern Anatolia. This can be clearly seen when looking at the central copy of Dada Gorgud, Dada Gorgud. Although there are signs of shamanism and sorcery in some places, Dada Gorgud is a saint of Islam, he preaches Islamic values everywhere, the one God and his prophet Muhammad. In the saga, Oghuz heroes spread Islam by fighting against non-Muslims, mainly Christians, demolishing churches and building mosques in their place. The beliefs of the Oghuz beys in Islam are very strong, and the disbelievers cannot deter them from the right path. The Oghuz heroes in the saga are the Mujahideen who spread the religion by raising the Islamic flag in the region.

UOT: 43. 02

Fərman Xəlilov*AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu**filologiya elmləri doktoru**e-mail: elyazmalar_institutu@yahoo.com*

AMEA NAXÇIVAN BÖLMƏSİ ƏLYAZMALAR FONDUNDA SAXLANILAN TÜRKDİLLİ ƏLYAZMA VƏ ÇAP KİTABLARI

AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda türkdilli qədim əlyazma və daşbasma üsulu ilə çap olunan kitablarla yanaşı, XIX əsrin sonlarından etibarən elektrik mətbəəsində çapdan çıxan kitablar da mühafizə olunur. Bunların hamısının ümumilikdə sayı 200-ə çatır (1, s. 5). Onlar elm və mədəniyyətin, tarix və ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinə aiddir. Fondnda qorunan ən qədim türkdilli əlyazma kitabı 1857-ci ildə Əsgər ibn-Hüseyn bəy Ordubadinin sifarişi ilə Məşədi Hacığa Təbrizi tərəfindən üzü köçürülən Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasıdır. Azərbaycan dilində olan həmin əlyazmaya 22 rəngli miniatür də daxil edilmişdir. Bundan başqa fondnda XX əsrin ilk on illiyinədək yazılmış və ya çap olunmuş Məhəmməd Füzulinin “Qəzəllər”, Suli Fəqihin “Yusif və Züleyxa”, Şüayinin “Divan”, Axund Molla Hüseyn Marağayinin “Əbyat və qəside dər mədhe-cənab əmirəlmöminin”, Məhəmməd Bağır Xalxalının “Sələbiyyə”, Məhəmmədağı Sidqinin Axund Molla Məhəmməd Naxçıvaniyə məktubu, Məhəmmədağı Sidqinin “Növhe və sinəzənlər”, Aciz Qaradağinin “Şeirlər”, Seyid Rza Sərrafın “Divan”, müəllifi bəlli olmayan dini-fəlsəfi “Risalə”, “Muxtarnamə”, “Rüstənamə” və digər türkdilli əlyazma və çap kitabları da qorunur. Fondnda qorunan türkdilli əlyazma və əski çap kitablarının ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyəti vardır. Bu kitablar həm də Azərbaycan dilinin keçdiyi inkişaf yolunu izləməyə geniş imkanlar yaradır.

Türkdilli əlyazma və çap kitablarında rast gəlinən miniatürlər isə sübut edir ki, azərbaycanlı rəssamlar Yaxın və Orta Şərq incəsənətinə də özünəməxsus töhfələr vermişdir.

Fondnda qorunan XIX əsrin sonlarından 1940-cı illərədək çap olunan kitablar da artıq nadir nüsxələr sırasındadır. Bu kitablar ərəb, latın və kiril əlifbasındadır və Bakı, Tiflis, İstanbul, Misir, Qahirə, Daşkənd, Leypsiç və başqa şəhərlərdə çap olunmuşdur. Onları belə qruplaşdırmaq olar:

a) klassiklərin və XVIII-XIX əsrlərdə yaşayıb-yaradan azərbaycanlı müəlliflərin kitabları,

b) müasir Azərbaycan müəlliflərinin kitabları

c) xarici müəlliflərin Azərbaycan dilinə tərcümə olunan kitabları

d) elmi, fəlsəfi və ictimai-siyasi məzmunlu kitablar

e) dərsliklər.

Klassiklərin, xüsusilə XVIII-XIX əsrlərdə yaşayan azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərinin əksəriyyəti 1925-1928-ci illərdə Salman Mümtaz, Əliabbas Müznib, Hənəfi Zeynallı və Vəli Xulufunun tərtibi ilə çap olunmuşdur.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti elan edildikdən dərhal sonra ictimai-siyasi, bunun ardınca isə bədii, elmi və fəlsəfi əsərlərin Azərbaycan dilinə tərcümə işlərinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Belə tərcümə əsərləri həm o zamanın dövrü mətbuatında, həm də ayrıca kitab şəklində çap olunmuşdur. 1920-1940-cı illərdə işıq üzü görən tərcümə kitablarının müəyyən qismi fondnda mühafizə edilir. Azərbaycan tərcüməçiliyi tarixində özünəməxsus dəyəri olan bu kitablar o dövrdə bu işlə məşğul olan müəlliflərin tərcüməçilik səriştəsini müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək üçün zəngin material verir.

Fondda saxlanılan əlyazma və çap kitabları içərisində türkdilli dərsliklərin də xüsusi yeri vardır. Fonddakı Mirzə Sadiq ibn Molla Əsədulla Təbrizi “Dəftəri-ədəbiyyə” (1906), F.Ağazadənin “Ədəbiyyat məcmuəsi” (1912), M.Mahmudbəyov, A.Səhət Mehdizadənin “Yeni məktəb” (1916), M.Asim və Ə.Cavadın 8 kitabdan ibarət olan “Anadolu yavrusunun kitabı” (1918) kimi dərsliklər 1920-ci ilədək mövcud olmuş və tədris prosesində istifadə edilmişlər. C.Cəbrayılbəylinin “Elmi-heyvanat” (1922), A.Şaiqin “Qiraət kitabı” (1924), H.Zeynallı, A.Şaiq və A.Musaxanlının “Ədəbiyyat dərsləri”. (1927) adlı dərslikləri isə keçən əsrin 20-30-cu illərində çap olunmuşdur. Bu kitablar Azərbaycanda məktəb tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Haqqında bəhs olunan türkdilli kitabların Azərbaycan oxucusunun bədii zövqünün formalaşmasında, dünya mədəniyyəti ilə tanış olmasında, həmçinin Azərbaycanda tərcümə sənətinin və məktəb tarixinin öyrənilməsində böyük əhəmiyyəti vardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Türkdilli əlyazma və çap kitabları kataloqu. Tərtib edən və ön sözün müəllifi F.Xəlilov. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2020, 104 s.

Farman Khalilov

TURKIC MANUSCRIPTS AND PRINTED BOOKS STORED IN THE NAKHCHIVAN BRANCH OF ANAS

There are about 200 turkic manuscripts and printed books in the Fund of Manuscripts of Nakhchivan Branch of ANAS. Some of them were published by the method of litography, while others were printed by electric typewriter.

The manuscript and printed books have been grouped by the time they were written and published, and detailed information have been given on each group of books. The theme, content and actuality of these books written or published in Azerbaijani, Turkish and Uzbek languages in Arabic and Latin alphabet are also mentioned.

The author concludes that the turkic books have great importance in the formation of the artistic taste of the Azerbaijani reader, acquaintance with the world culture, as well as in the study of the art of translation and school history in Azerbaijan.

UOT: 94(479.24).

İbrahim Quliyev
Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi,
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: quliyev.ibrahim.78@mail.ru

AZƏRBAYCAN HƏDİSSÜNASLIĞININ İNKİŞAFINDA DƏRBƏND VƏ TİFLİS HƏDİSSÜNASLARININ YERİ

Mötəbər mənbələrdə nəql olunmuş hədisi-şəriflərdə Azərbaycan adına rast gəlinir. Həmin hədislərdə müqəddəs yurdumuz savab yeri, zülm və istibdaddan qurtuluş məkanı kimi tərənnüm edilmişdir. Belə ki, həmin hədislərin birində Peyğəmbər (s) belə buyurmuşdur:

“Hər kəs “قَبِيْحَانِ السَّعْيَيْنِ تَمُسُونِ”- ayəsindən “...كَلِمَ تَذَرُ جُؤْنَ”- ayəsinə (Qurani-Kərim 1991, Rum surəsi, ayə 17-19) kimi oxusa, Savalan dağına yağan qarın dənələri qədər savab əldə edər”. Deyildi: “Ey Allahın rəsulu! Savalan nədir?” Buyurdu: **“Azərbaycan torpaqlarından bir məntəqədir ki, orada Cənnətin bir çeşməsi və peyğəmbərlərin birinin qəbri vardır”** (əl-Məclisi 1403/1983, 112. Hədis № 12).

Tarixi mənbələrə görə, 640-cı illərin əvvəllərində Azərbaycana gələn xilafət ordusunun tərkibindəki qürralar (Quran oxuyanlar, Quran müdərrişləri) ölkəmizin müxtəlif yerlərində xalqa Qurani-Kərimi, onun əqidə və fiqlə (İslam hüququ ilə) bağlı ayələrini öyrədər və bunların yozumunda həzrət Peyğəmbərin (s) hədisi-şəriflərinə istinad edərtilər. 743-cü ildə Şamaxıda tikilən məscidin həyatindəki hücrələr və orada keçirilən dini dərslər dediyimizə bariz nümunələrdən biridir. İslamı sevə-sevə qarşılayan və ilkin dövrlərdən etibarən İslam ilahiyyəti ilə məşğul olan həmyerlilərimiz öz dini biliklərini daha da təkmilləşdirmək üçün xilafətin böyük şəhərlərinə, elm ocağı kimi tanınan Məkkə, Mədinə, Bağdad, Kufə, Bəsrə, Nəcəf-ül-əşrəf, Kərbəla və digər şəhərlərə səyahətlər edər və ilahiyyətin müxtəlif sahələrinə yiyələnərdilər.

Xatırladaq ki, məqalənin mövzusu Azərbaycan hədisşünaslığının inkişaf tarixində Dərbənd və Tiflis hədisşünaslarının yerini və rolunu göstərmək, Azərbaycan hədis ədəbiyyatı tarixində Dərbənd və Tiflis hədisşünaslığının ən görkəmli nümayəndələrini və onların elmi-dini, xüsusilə də hədisşünaslıq irsini tədqiq etməyi təşkil edir.

Həsən bin Məhəmməd əd-Dərbəndi. Həsən bin Məhəmməd əd-Dərbəndi Əbu Qətədə künyəsi ilə məşhurdur. O, hədis elmində çox etibarlı və doğrucul kimi tanınmış və buna görə də “etibarlı” adına layiq görülmüşdür. Amma bəzi rical alimləri isə onun yaddaşında problemlərin olduğunu nəzərə alaraq onun “rədiül-hifz” olduğunu demiş və onu “cərh” etmişlər. Hədis öyrənmək üçün öz dövrünün müxtəlif bölgələrini gəzən Həsən Dərbəndi dövrünün bir çox görkəmli alimlərindən və hədisşünaslarından dərslər almış, onlardan hədislər dinləmişdir. Onun hədis nəql etdiyi alimlərdən Əbu Abdullah Məhəmməd bin Əhməd, Əbülhüseyn bin Bişran, Əbdürrəhman bin Əbu Nəsr ət-Təmimi, Əbu Zəkəriyyə Yəhya əl-Müzəkki və digərlərini qeyd etmək olar. Onun özündən isə Xətib əl-Bağdadi (1002-1071), Əbu Əli əl-Həddad, Əbdüləziz əl-Kəttani və başqaları hədis rəvayət etmişlər.

Hədis elminin tanınmış simalarından olan Həsən Dərbəndi 1064-cü ildə Səmərqənddə vəfat etmişdir (Səlimli (2) 2005, 109).

Əbu İsa İbrahim bin Musa əd-Dərbəndi. O, fəqih və hədisşünas idi. Alim ailəsində dünyaya gəlmiş və ilk təhsilini atasından almışdı. Daha sonra təhsil almaq üçün səyahətə çıxmış və Xorasana getmişdi. Əfqanıstanın Herat şəhərindəki mədrəsələrdə təhsil almış, Əbülfəth əl-Hənəfinin tələbəsi olmuşdu. Ölüm tarixi məlum deyil. Təqribən XI-XII əsrlərdə yaşamışdır (Nəsirli 2011, 111-112).

Əbu Məhəmməd ət-Tiflisi. Əbu Məhəmməd ət-Tiflisinin VIII əsrin sonları və IX əsrin əvvəllərində yaşadığı güman edilir. Bəzi alimlər onun İmam Rzanın (ə) (765-818) səhabələrindən olduğunu, lakin hədis elmində məchul ravi kimi tanındığını qeyd etmişlər. Amma görkəmli rical alimi əl-Bərqi isə onu İmam Kazimin (ə) səhabələrindən saymışdır.

Əbu Məhəmməd ət-Tiflisi İmam Rzadan (ə) hədislər nəql etmişdir. Onun bu hədislərini Şeyx ət-Tusi (998-1067) “Təhzibül-əhkam” (I c. “vacib qüslər” fəslı. Hədis № 286) və “əl-İstıbsar” (I c. “meyit qüslü” fəslı. Hədis № 330) əsərində nəql etmişdir. Bundan başqa, digər görkəmli hədis alimi Şeyx əs-Səduq (917-991) “əl-Fəqih” əsərində (III c. Hədis № 1390) onun İmam Rzadan (ə) nəql etdiyi hədisi qeyd etmişdir.

Hüseyn bin Məhəmməd ət-Tiflisi. Qazı Hüseyn bin Məhəmməd bin Bəyan Tiflisi hədisşünas və Tiflis şəhərinin qazısı olmuşdur. Babası Bəyan ət-Tiflisdən hədis dinləmiş və nəql etmişdi. Ölüm tarixi məlum deyil. Təqribən IX əsrdə yaşamışdı (Nəsirli 2011, 378).

Məhəmməd bin İsmayıl ət-Tiflisi. Azərbaycanın əzəli və qədim ərazilərindən olan Tiflis şəhərinə mənsub alimlərimizdən biri Əbu Bəkr Məhəmməd bin İsmayıl bin Məhəmməd bin əs-Siri bin Bənun ət-Tiflisidir. O, 1020-ci ildə doğulmuşdur (əz-Zəhəbi (3) 1422/2002, 12). ət-Tiflisi Abdullah bin Yusif, Əbu Əbdürrəhman əs-Süləmi, Həmzə əl-Mehləbi, Əbu Sadiq əs-Seydəlani və digərlərindən hədis dinləmişdir.

Mənbələr onun əməlisələh bir bəndə olduğunu və 83 il yaşayaq 1103-cü ildə vəfat etdiyini yazır (əz-Zəhəbi (3) 1422/2002, 12).

Əminəddin İbrahim bin Əbu Bəkr ət-Tiflisi. Əminəddin İbrahim bin Əbu Bəkr bin İbrahim əl-Bəkri Tiflisi tanınmış fəqih və hədisşünas idi. Rəşidi xəlifələrdən Əbu Bəkrin (632-634) nəslindən olduğu üçün əl-Bəkri nisbəsi ilə də tanınırdı. Atası Tiflisdən Misirə köçmüşdü. Əminəddin İbrahim Tiflisi 1227-ci ildə Qahirədə dünyaya gəlmişdi. Əminəddin İbrahim Tiflisi dərin elmi biliyi ilə yanaşı, fəzilətli şəxsiyyəti ilə də tanınmışdı. Məmlüklü sultanı Rükəddin Zahir Bəybarsın hakimiyyəti illərində (1260-1277) Misir ordusunda möhtəsiblik vəzifəsinə təyin olunmuşdu.

Əminəddin ət-Tiflisi 1281-ci ildə vəfat etmiş və Qahirədə Məhəmməd bin İdris əş-Şafeinin (öl. 820) məqbərəsinin yanında dəfn edilmişdi (Nəsirli 2011, 379).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. əl-Məclisi (1403/1983), Əllamə Məhəmməd Baqir. Biharül-ənvər. 110 cildə. 57 c. Beyrut, Daru ihyaut-türaş əl-ərəbi, II çap.
2. əz-Zəhəbi (3) (1422/2002), Şəmsəddin. Siyəru əlamin-nübəla. XIX c. Müəssisə risalə.
3. əz-Zirikli (2002), Xeyrəddin. əl-Alam. Darül-ilm lilməlayin. (<http://shamela.ws> saytına istinadən).
4. Qurani-Kərim (1991). Tərc: Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı, Azərnəşr.
5. Nəsirli (2011), Elnur. Orta əsrlərdə yaşamış azərbaycanlı alimlər. Bakı.
6. Səlimli, Qoşqar. İslamın ilk dönəmlərində bəzi azərbaycanlı mühəddislər. (Çap olunmamış doktora tezi). Türkiyə.
7. Səlimli (2005), Qoşqar. İslamın ilk dönəmlərində bəzi azərbaycanlı mühəddislər. BDU-nun elmi məcmusəi, sentyabr, № 4.

Ibrahim Guliev

“THE ROLE OF DERBENT AND TIFLIS SCHOLARS IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI HADITHOLOGY”

For 70 years, Azerbaijan was under the captivity of the Soviet empire, like many other peoples, Azerbaijanis departed from their religious culture, some material and spiritual values. During this period, the Azerbaijani people moved away from their culture, which had a

devastating effect on our history and led to negative consequences for the spiritual development of people. Being under such, influence, as in every area of culture, had an impact on the morality of the nation. Therefore, it was not possible to write and say anything about the Azerbaijani hadith studies. However, after gaining independence, it became possible to work in this area and conduct research outside the country in libraries and research centers thanks to the favorable conditions created by the state.

UOT: 930.251; 004.021

Nailə Səmədova
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə elmlər doktoru
email:nailesamadova@yahoo.com

ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNDA SAXLANILAN ŞƏXSİ ARXİVLƏR

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda XIX-XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin şəxsi arxivləri mühafizə olunur. Görkəmli alim və yazıçı Abbasqulu ağa Bakıxanovun, böyük demokrat və dramaturgiyanın banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin, görkəmli maarifçi və təbiətşünas alim Həsən bəy Zərdabının, dramaturgiyada faciə janrının əsasını qoymuş Nəcəf bəy Vəzirovun, lirik və satirik şair Seyid Əzim Şirvaninin, pedaqoq və publisist Məhəmməd Tağı Sidqinin şəxsi arxivlərində saxlanılan sənədlər XIX yüzil Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyətli qaynaqlardır.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələri Cəlil Məmmədquluzadənin, Məmməd Səid Ordubadinin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Hüseynqulu Sarabskinin, Əli Nəzminin, Cəfər Cabbarlının, Üzeyir Hacıbəylinin, Yusif Vəzir Çəmən-zəminlinin, Əzim Əzimzadənin, Əliabbas Müzəbin, Salman Mümtazın, Müslüm Maqomayevin, Səməd Vurğunun, Zülfüqar Hacıbəyovun Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan şəxsi arxivləri onların həyat və fəaliyyəti, ünsiyyətdə olduqları insanlar, dövrün mənzərəsi haqqında dəyərli məlumatlarla zəngindir.

32 şəxsi fond arasında saxlama vahidinin sayına görə Səməd Vurğun arxivi öndədir: 1624 saxlama vahidindən ibarətdir. Daha sonra Məmməd Səid Ordubadi (1091 s.v.), Üzeyir Hacıbəyli (941 s.v.), Yusif Vəzir Çəmən-zəminli (900 s.v.), Mirzə Fətəli Axundzadə (837 s.v.), Cəfər Cabbarlı (759 s.v.), Salman Mümtaz (689 s.v.) arxivləri qərarlaşır. M.F.Axundzadə və Y.V.Çəmən-zəminli ən səliqəli arxivlərdəndir. M.F.Axundzadənin şəxsi arxiv yaratmaq təcrübəsindən istifadə edən Y.V.Çəmən-zəminli tərtib etdiyi gündəliklərinə müxtəlif şəxslərə ünvanladığı məktubların surətini köçürürdü. Azərbaycan müəlliflərindən M.F.Axundzadənin, rus yazıçılarından isə İ.S.Turgenevin arxiv tərtib etməsini təqdirəlayiq hesab edən Çəmən-zəminli arxiv toplamağı yazıçı mədəniyyətinin meyarı hesab edirdi. O, 1935-ci ildə qələmə aldığı “Turgenevin yazı üsulu” adlı məqaləsində Azərbaycan yazıçılarının əlyazmalarının olmamasından şikayətlənir və qeyd edir ki, “yalnız Mirzə Fətəli istisnadır, çünki o özündən sonra gözəl və müntəzəm bir arxiv buraxmışdır” [1, s. 119].

Doğrudur, M.F.Axundzadə və Y.V.Çəmən-zəminli arxivləri səliqəli və zəngindir, lakin “Azərbaycan yazıçılarının əlyazmalarının olmaması” fikri onlara qarşı haqsızlıq sayıla bilər. Çünki yuxarıda adı çəkilən müəlliflərlə yanaşı (bir-iki müəllif istisna olmaqla) ədəbiyyatımızın tanınmış nümayəndələri Rəşid bəy Əfəndizadənin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Süleyman Sani Axundovun, Azər Buzovnalının, Mirzə Rəhim Fənanın, Nəriman Nərimanovun, Firidun bəy Köçərlinin, Qulam Məmmədlinin də Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivlərində onların əsrlərinin əlyazmaları saxlanılır.

Ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin şəxsi arxivlərində saxlanılan sənədlərin əksəriyyətini məktublar təşkil edir. Bu nümunələr “tarixi fakt və sənəd olaraq çox qiymətlidir, məktub müəllifinin ümumi dünyagörüşü, həyatı və yaradıcılığı, ədəbi-tənqidi və nəzəri-estetik görüşləri haqqında əvəzsiz mənbələrdir” [2, s. 366]. Bu baxımdan M.S.Ordubadinin, H.Zərdabının, F.Köçərlinin, Ə.Əzimzadənin, M.Ə.Sidqinin şəxsi arxivlərində saxlanılan məktubların nəşr edilməsi, eyni zamanda, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin tarixinin öyrənilməsində də əhəmiyyətli olmuşdur.

Şəxsi arxivlərdəki sənədlər 16360-a yaxın saxlama vahidi altında toplanmışdır. Lakin nəzərə alsaq ki, bir çox arxivlərdə bir saxlama vahidi altında bir neçə sənəd mühafizə olunur, o zaman bu rəqəm dəfələrlə artıq olar. Nümunə üçün tanınmış mühərrir, jurnalist Məmmədli Sidqinin arxivini göstərmək olar. Onun arxivi 265 saxlama vahidindən ibarətdir, lakin fondada olan sənədlərin sayı 800-ə qədərdir.

Arxivlərdə saxlanılan sənədlər bölmələr üzrə qruplaşdırılmışdır. Burada fond sahibinin əsərlərinin əlyazmaları, tərcümeyi-hal və xatirələri, məktubları və ona ünvanlanan məktublar, şəxsi sənədlər, təsviri sənədlər, çap kitabları və s. yer almışdır.

Şəxsi arxivlərin əksəriyyəti təsvir edilərək kitab halında nəşr olunmuşdur. M.F.Axundov (1955), C.Məmmədquluzadə (1961), S.S.Axundov (1962), C.Cabbarlı (1965), Y.V.Çəmənəmli (1999), S.Mümtaz (2005), M.Maqomayev (2005), H.Zərdabi (2008), S.Vurğun (2010), N.Vəzirov (2012), R.Əfəndiyev (2012), Ə.Haqqverdiyev (2012), N.Nərimanov (2012), Z.Hacıbəyov (2012), Ə.Hüseynzadə (2014), M.S.Ordubadı (2015), M.Ə.Sidqi (2015), A.Buzovnalı (2015), Q.Məmmədli (2017), A.Bakıxanov (2017), Ü.Hacıbəyli (2018), Ə.Nəzmi (2019) arxivlərinin təsviri işıq üzü görmüşdür. Təsvir kitablarının bəziləri təkrar nəşr edilmişdir: C.Məmmədquluzadə (2011), M.F.Axundzadə (2012).

Təsvir kitablarında hər bir sənədin dili, əlifbası, avtoqraf və ya çap olması, yazılma tarixi və yeri, kağızı, mürəkkəbinin və ya karandaşının rəngi, qısa məzmunu, əvvəli və sonu, ölçüsü, həcmi, saxlama vahidi göstərilmiş, sənədlər qruplaşdırılaraq bölmələr üzrə yerləşdirilmişdir.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bəzi arxivlərin yenidən təsvir edilib nəşr olunmasına ehtiyac duyulur. Çünki arxivlərdə saxlanılan bəzi sənədlər təsvirdən kənar qalaraq kitaba salınmamış, bəzi təsvir edilən sənədlərin isə müvafiq bölmələr üzrə sistemləşdirilməsində pərakəndəlik nəzərə çarpır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Çəmənəmli Y.V. Əsərləri, 3 cildə, III c., Bakı: Elm, 1977.
2. Rəsulov Ə. Türk sənədli-bədii nəsr. Bakı: Elm, 2004.

Naila Samadova

PERSONAL ARCHIVES STORED AT THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS

The Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS preserves the personal archives of literary and cultural figures of Azerbaijan who lived and created in the XIX-XX centuries. Documents collected in 32 personal funds are grouped by sections. Autographs, biographies, memoirs, sent and received letters, personal and descriptive documents, printed books, etc., of fund owners are stored in this location.

Most of the personal archives have been published with descriptions. Descriptive books include information about the language, alphabet, autograph, print, date and place of writing, type of paper, the color of ink, whether it was written with pencil, summary, beginning and end, size, volume, and the storage unit number of each document. Documents are grouped and placed by sections.

UOT: 94

Tahirə Həsənzadə
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
tarix üzrə elmlər doktoru

HƏM ŞƏRQDƏ, HƏM DƏ QƏRBDƏ TANINAN ƏMƏKDAŞIMIZ: FƏRID URXAN OĞLU ƏLƏKBƏRLİ

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun 2019-cu ilin 2 sayılı "Elmi əsərlər"ində t.ü.f.d., dosent Cavid Cəfərov və t.ü.f.d. Nigar Babaxanovanın "AMEA Əlyazmalar İnstitutunun fəaliyyətinin elmmetrik təhlili: İlk araşdırma" adlı məqaləsi çap olunmuşdur. Məqalədə İnstitut alimlərinin xarici ölkələrdə, İmpakt faktorlu və Scopus indeksli jurnallarda dərc olunmuş məqalələri əsasında tədqiqat işlərinin elmmetrik təhlilinin ümumi nəticələri verilmişdir. (1) Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, İnstitutda aparılan tədqiqat işlərinin nəşrinin, xüsusən, xarici ölkələrdə nəşrinin, onlara marağın təhlilinə, nəticələrinə həsr olunmuş məqalə ilk təcrübə olaraq, böyük maraq doğurur. Bu ilk təcrübədən sonra yəqin ki, əməkdaşların xaricdə çap olunan elmi işlərinin sayı artacaq və biz elmmetrik təhlil vasitəsilə uğurlu nəticələrin şahidi olacağıq.

Məqalədə tərtib edilmiş cədvəllərdən məlum olur ki, bu istiqamətdə xarici ölkələrdə ən çox dərc olunan və ən çox oxunan məqalənin müəllifi İnstitutun əməkdaşı, şöbə müdiri, biologiya elmləri namizədi, tarix elmləri doktoru, professor Fərid Urxan oğlu Ələkbərlidir. İlk məlumata görə cədvəldə Ələkbərli 1-ci sıradadır. Çıxarılan ilkin nəticədən qürur hissi duyduğum üçün bu münasibətlə həmkarımızı təbrik etmək qərarına gəldim. Əlbəttə ki alimin 2019-cu ilədək gördüyü işlərə qısaca nəzər yetirməklə!

Etiraf etməliyik ki, Əlyazmalar İnstitutunun tibbə dair qədim əlyazmalarının həm Şərqdə, həm də Qərb ölkələrində tanınmasında Fərid müəllimin xidmətləri danılmazdır. Məlumdur ki, zəngin xəzinədə mövcud olan əlyazmalar elmin müxtəlif sahələrinə aiddir, o cümlədən tarix, ədəbiyyat, nücum, kimya və tibbə dair əlyazmalar uzun illər öz tədqiqatçılarını gözləmişdir. Hazırda bunlardan hə Şərq, həm Qərb alimləri bəhrələnməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, xəzinədən tibbə dair 26 adda əlyazmanın elmi təsviri barədə ilk dəfə vaxtilə Əlyazmalar Fondunun əməkdaşı olmuş Ağəmi İbrahimov məlumat vermişdir. (2) Fərid Ələkbərli keçən əsrin 80-ci illərindən etibarən ilk elmi dərəcəsindən səmərəli istifadə edib, orta əsr tibb əlyazmaları üzərində araşdırmalar aparmış, ilk dəfə olaraq onların ümumi miqdarını müəyyənləşdirmişdir. O yazır: "Aydın oldu ki, fondlarımızda 363 orta əsr tibb əlyazması mühafizə olunur. Bu əsərlərin 222-si farsca, 71-i ərəbcə, 70-i türkcə yazılıb, əlyazmalar X-XVIII əsrlərə aiddir". (3)

Fərid bu araşdırmalar ilə müəyyən etdi ki, orta əsrlərdə Azərbaycanda sağlamlığın qorunması və sağlam həyat tərzini konsepsiyası mövcud olmuşdur və bunlar 4 maddədən ibarətdir. Bu tədqiqatın nəticəsində mürəkkəb tərkibli dərmanların 866 növü aşkar edilmiş, ilk dəfə olaraq Ələkbərli tərəfindən onların dərman formaları və terapevtik qruplar üzrə təsnifatı aparılmışdır.

Fərid Ələkbərli bunlarla kifayətlənmədi və institutda "Azərbaycan Tibb Tarixçiləri Birliyi"ni yaratdı. Birliyin birinci Respublika Elmi konfransı 1-2 fevral 2005-ci ildə keçirildi.

12-14 iyun 2006-cı ildə Bakıda "Orta əsr Əlyazmalarında Ənənəvi Tibb və Əczaçılıq" mövzusunda I Beynəlxalq Konfrans keçirildi. Konfrans Heydər Əliyev Fondu və Vaşinqton Elmlər Akademiyası tərəfindən təşkil edildi. 20-dən çox xarici ölkələrin nümayəndələrinin iştirak etdiyi konfransda YUNESKO-nun Xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın Beynəlxalq Konfransın Fəxri Prezidenti seçilməsi, ölkə rəhbərliyinin milli sərvətimizə diqqəti idi. Məruzələr Azərbaycan, rus və ingilis dillərində səsləndi. Konfransın işində YUNESKO-nun Dünya Yaddaşı Proqramının rəhbəri Əbdüləziz Abid (2005-ci ildə AMEA Əlyazmalar İnstitutunun tibbə aid üç əlyazması bu Proqrama daxil edilmişdir).

Ümumdünya Tibb Tarixi Cəmiyyətinin Prezidenti Athanasios Diamandopoulos Vaşinqton Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti Alain Touwaide və bir sıra mütəbər, tanınmış mütəxəssislər iştirak etmişdilər. Artıq Qərb və Şərq alimlərinin tanıdığı Fərid Ələkbərlinin çoxillik elmi fəaliyyəti nəticəsində tibbə dair əlyazmalar qapalı xəzinədə qalmadı, onları dünyanın da tibb mütəxəssisləri, alimləri tanıdılar. O, Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının xüsusi cildində əksini tapmış, Azərbaycanda ən qədim zamanlardan XX əsrin əvvəllərinə qədərki dövrdə elmi biliklərin tarixi haqqında bölümün müəllifidir. (5) Azərbaycanda tibb tarixi və qədim əlyazmalar haqqında ingilis dilində ilk kitabın müəllifidir.

X-XVIII əsrlərə aid türk (Azərbaycan), ərəb və farsdilli abidələr üzərində apardığı tədqiqatlar nəticəsində ilk dəfə olaraq 724 növ dərman bitkisini müəyyən etmiş və araşdırmışdır.

Azərbaycanda ilk orta əsr əczaçılıq terminləri lüğətini tərtib etmişdir. Professor Fərid Ələkbərli Vatikan Arxivlərində uzunmüddətli elmi araşdırmalar aparan ilk azərbaycanlıdır. Tədqiqatın nəticələri kitab şəklində nəşr olunmuşdur. Bu, Fərid Ələkbərlinin elmi fəaliyyətinin yalnız kiçik bir hissəsi barədə olan məlumatdır. Şübhəsiz ki, 200-dən artıq elmi və elmi-kütləvi əsərin Azərbaycan, rus, ingilis, alman və italyan dillərində 23 elmi və elmi-kütləvi monoqrafiya və kitabın müəllifi olan alimin bizə hələ məlum olmayan və doğma Əlyazmalar İnstitutunun 70 illik yubileyinə təqdim edəcəyi işləri də həmin siyahıya əlavə olunacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Cəfərov C., Babaxanova N. AMEA Əlyazmalar İnstitutunun fəaliyyətinin elmmetrik təhlili : İlk araşdırma. Elmi əsərlər, №2 iyul-dekabr, 2019. Bakı, 2019, s. 67-75
2. A.İbrahimov - Tibbə dair bəzi əlyazmalar haqqında - Respublika Əlyazmaları Fondunun əsərləri, C. 2. Bakı, 1963, s. 18-32
3. "Azərbaycanda tibb elminin tarixi problemləri" I Respublika Elmi Konfransının Materialları, Bakı, 1-2 fevral, 2005-ci il. Bakı. Elm, 2005, s. 5
4. "Orta əsr əlyazmalarında ənənəvi tibb və əczaçılıq" I Beynəlxalq konfransın materialları (Bakı, 12-14 iyun, 2006) II cild. Bakı. 2006, 86 səh.
5. Google-wikipedia- Fərid Ələkbərli

Tahira Hasanzadəh

OUR COLLEAGUE KNOWN IN BOTH EAST AND WEST: FARID URXAN OGLU ALAKBARLI

The article examines the scientific and social activities of professor, Doctor of Historical Sciences Farid Urkhan oglu Alekperly, an employee of the Institute of Manuscripts named after Mohmmad Fuzuli of ANAS , known for his works abroad. According to a preliminary study conducted at the Institute of Manuscripts, Farid Alakbarli ranks first in terms of the number of articles published in journals with impact factor and magnifying glass index. Farid Alekperli's contribution to the recognition of ancient medical manuscripts of the Institute of Manuscripts in Medicine both in the East and in the West is undeniable. He determined that the treasury contained 363 manuscripts on medieval medicine, of which 222 were in Persian, 71 in Arabic and 70 in Turkish, dating from the 10th-18th centuries. In 2005 he was the organizer of the republican conference of the union, and in 2006 - the organizer of the international conference of this union. As a result of studies of Turkish, Arab and Persian monuments of the X-XVIII centuries, Farid Alakbarli for the first time identified and studied 729 species of medicinal plants. For the first time in Azerbaijan, he compiled a dictionary of medieval pharmacy. He is the first Azerbaijani person conducted long-term scientific research in the archives of the Vatican.

UOT:61:615:616 -08

Rübabə Şirinova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: rubaba.sirinova@mail.ru

ƏHMƏD AĞDAŞININ “ŞƏRH ƏR-RİSALƏ ƏS-SƏMƏRQƏNDİ” ƏSƏRİ ƏLYAZMALAR XƏZİNƏSİNDƏ

Dövrünün tanınmış filosofu və ilahiyyatçısı olan Əhməd bin Məhəmməd bin Xızır Ağdaşi Şirvani (706-785/1306-1383) orta əsrlərdə yaşamışdır. Qul Əhməd təxəllüsü ilə tanınan alimi orta əsr mənbələri “fəzil alim”, “ən dəqiq tədqiqatçı” adlandırmışlar.

Filologiya elmləri doktoru professor Kamandar Şərifli “Alim, pedaqoq və kitabşünas” əsərində Qul Əhməd haqqında yazır: “... Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə onun tam adını Qul Əhməd Çardami Ağdaşi Şəkəvi Şirvani kimi qeyd etmişdir” (1,197).

Qul Əhmədin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda olan əlyazmalarında nisbəsi Ağdaşi kimi verilmişdir. Beləliklə onun tam adını belə vermək olar: “Qul Əhməd bin Məhəmməd bin Xızır əl-Öməri Cəmaləddin (Şihabəddin) Cardami Ağdaşi Şəkəvi Şirvani”.

Qul Əhməd bin Məhəmməd Ağdaşi bir çox əsərlər yazmışdır: حاشية على شرح ايساغوجي (“Haşiyə alə şərḥ İsağuci”), شرح درر البحار في الفروع (“Şərḥ Durər əl-bihar fil-furu”), حاشية على شرح العقائد النسفي (“Haşiyə alə haşiyət əl-Xəyali alə şərḥ əl-Əqaid ən-Nəsəfi”), شرح رسالة الصراط المستقيم في تبيان القرآن الكريم (“Əs-sırat əl-müstəqim fi tibyan əl-Ouran əl-Kərim”), الاستعارة (“Şərḥ risalə əl-istiare”) (2, I, 115).

“Fəraid əl-fəvaid” əsəri ilə tanınan Əbul Qasim bin Əbi Bəkr əl-Leys əs-Səmərqəndi (888/ 1483) ərəb dili və ədəbiyyatı alimi olmuşdur. “Fəraid əl-fəvaid” və ya “ər-Risalə fi təhqiḳ əl-İstiarət” əsərləri ədəbiyyata (metaforma) aiddir (3,V,173). Mənbələrdə əsərin adı: “ər-Risalət əs-Səmərqəndi”, “əl-İstiarət”, “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi”, “Risalət əl-İstiarət” və ya “Fəraid əl-Fəvaid” kimi verilir (4, 197; 5, I, 360). Bu əsərə bir çox alimlər şərhələr və haşiyələr yazmışlar: Üsaməddin İbrahim bin Məhəmməd bin Ərəbşah əl-Əsfərani (944/1536), Cəmaləddin Əli bin Sədrəddin İsmail əl-Əsfərani, Qul Əhməd bin Məhəmməd bin Xızır Cəmaləddin əl-Kirmasti Ağdaşi (950/1543), Həsən əl-Kürdi əz-Zeybani (1041/1630), Əhməd bin Məhəmməd bin ən-Nafi əl-Qazabadi, Qara Seyyid (6, I, 845; 5, I,360-362; 7, III, 242) və s.

Azərbaycanlı alim Qul Əhməd Ağdaşi bu əsərə yazdığı şərhi “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi” adlandırmışdır. Bu şərḥ mənbələrdə fərqli adlarla verilmişdir: “Şərḥ alə fəraid əl-fəvaid lil-Səmərqəndi” (5, I, 361), “Şərḥ ər-Risalə əl-İstiarə” və ya “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi” (4, 197-198), “Şərḥ risalə əl-İstiarə li-ibn əl-Qasim əl-Leys” (7, III, 243), “Şərḥ əl-İstiarət li-Qul Əhməd” (8, 7311) və s.. “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi” əsərinin katiblər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə üzə köçürülmüş onlarla əlyazma nüsxələri kitabxana, muzey və əlyazma xəzinələrində qorunub saxlanır. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi” əsərinin katib Həsən bin Əbdülcabbar bin Aslan əl-Alici tərəfindən XVIII əsrdə köçürülmüş bir nüsxəsini ilkin olaraq aşkarlamışıq. B-5909 şifri (9) altında mühafizə olunan bu əlyazma məcmuədir. “Şərḥ ər-Risalə əs-Səmərqəndi” əsəri bu məcmuənin 1b-13a vərəqlərini əhatə edir. Əlyazmanın 1b vərəqində əsərin adı “ər-Risalə fi ilmil İstiarə sahibul mətni Əbul Qasim Səmərqəndi va sahibul şərhi Qul Əhməd” kimi verilmişdir. Ədəbiyyata aid olan bu əsər ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aiddir. Əsər qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə Avropa istehsalı olan ağ ahərlənmiş kağıza qara mürəkkəblə yazılıb. Əsərdə bəzi ifadələr qırmızı mürəkkəblə nisbətən iri xətlə verilib. Nəmişlikdən əlyazmanın vərəqləri tökülür, bəzi vərəqləri isə cırılıb. Əlyazmanın bərpaya ehtiyacı var. Şərḳ üsulu ilə səhifələnib,

cildi qəhvəyi rəngli dəridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Şərifli K. Alim, pedaqoq və kitabşünas. Bakı, "Nurlan", 2007.
2. اسماعيل پاشا البغدادي، هداية العارفين، استنبول، ۱۹۵۱، الجلد الاول.
3. خير الديني الزركلي الاعلام – ج.ه، بيروت، ۱۹۸۰.
4. Каталог арабских рукописей Института Рукописей им. К.С.Кекелидзе. Гварамиа Р.В., Канчавели Н.Г, Мамулиа Л.И, Самкурашвили Л.В. Тбилиси, 1978.
5. Арабские рукописи Института Востоковедения. Академия Наук СССР(под редакцией А.Б.Халидова). Часть 1, Москва, 1986.
6. مصطفى بن عبدالله الشهير بحاجي خليفة و بكتاب جلي كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون، استنبول ۱۹۴۱-۱۹۴۳، الجلد الاول.
7. فهرس مخطوطات مكتبة كوپريلي، استنبول، ۱۴۰۱. الجلد الاول.
8. Ahlwardt W. Verzeichniss der Arabischen handschriften der Königlichen bibliothek zu Berlin, I-X, Berlin, 1887-1899.
9. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. B-5909. Qul Əhməd Ağdaşi "ər-Risala fi ilmil İstiarə sahibul mətni Əbul Qasim Səmərçəndi va sahibul şərhi li Qul Əhməd".

Shirnova Rubaba

**AHMAD AGHDASHI'S WORK "SHARH AR-RISALA AS-SAMARKANDI"
IN THE TREASURY OF MANUSCRIPTS**

Ahmad bin Muhammad bin Khizir Aghdashi Shirvani (706-785/1306-1383), lived in the Middle Ages. The scholar known by the pseudonym Qul Ahmad wrote many works. One of these works is "Sharh ar-Risala as-Samarkandi".

UOT: 01.

Əkrəm Bağirov*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: akram52@mail.ru*

BOSNİYA VƏ HERSEQOVİNANIN KİTABXANALARINDA MÜHAFİZƏ OLUNAN AZƏRBAYCAN ƏLYAZMALARI

Bosniya və Herseqovində əlyazmaların saxlandığı əsas mərkəzlər olan kitabxana və arxivlərdən əlavə, məscid, təkyə və şəxsi kolleksiyalarda, hətta katolik kilsələrində də çoxlu miqdarda ərəb, türk və fars dilli əlyazmalar mövcuddur. Sarayevodan 30 km. məsafədə olan Visoko şəhərində yerləşən Müqəddəs Bonaventura Monastırı kimi bəzi kiçik kitabxanalar bu qəbildəndir. N.Karaxəliloviçin yazdığına əsasən, ölkədə davam edən üç il yarımliq müharibə zamanı Milli Kitabxananın 1 milyon 500 min çap kitabı və əlyazma nüsxələri, Şərqsünəslıq İnstitutunun 5 mindən artıq əlyazma nüsxəsi, Osmanlı dövrinə aid 7 mindən çox tarixi sənədlər, 10 minə yaxın əski çap kitabları məhv edilmişdir. Bu iki kitabxanaya dəymiş ziyan boşnak xalqı tərəfindən bərpası mümkün olmayan milli faciə kimi dəyərləndirilir. Ölkədə əlyazma mərkəzlərinin kataloqlarının çapına “Əl-Fürqan İslami İrs Fondu” maddi dəstək göstərir.

1537-ci ildə təsis olunan **Qazi Xosrov bəy Kitabxanasında** hal-hazırda qədər 18 cild əlyazma kataloqu çap olunub və kitabxanada olan 11 minə yaxın əlyazmadan cəmi 500-ü üzərində iş davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Əlyazmaların əksəriyyətində iki və daha artıq, bəzən isə 10-na yaxın və ondan da çox əsər yer alır və bu əsərlərin hər biri ayrıca təsvir olunur. Qazi Xosrov bəy Kitabxanasında olan bütün əlyazmaların əksər dünyə kitabxanalarında olduğu kimi, elektron versiyaları mövcuddur. Kitabxanaların çap etdirdiyi kataloqları vərəqlədikcə azərbaycanlı müəlliflərin qürbət həyatı yaşayan onlarla əlyazmasının boşnak dilində olan elmi təsvirlərini görürük. Bu kataloqlarda Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Saib Təbrizi, Mahmud Şəbüstəri, Vəhid Təbrizi, Seyid Yahya Şirvani, Nəsirəddin Tusi, Qasim Ənvar, Hinduşah Naxçıvani, Şəms Təbrizi, Şərəfəddin Rami kimi elmə bəlli olan məşhur azərbaycanlılardan əlavə, az tanınan, bəlkə də əsərlərinin yeganə əlyazma nüsxəsi bu kitabxanada olan və nisbətli Təbrizi, Ərdəbili, Zəncani, Xalxali və sairə olan müəlliflərin də adlarına rast gəlinir. Kataloqlara əsasən, tərəfimizdən müəllifləri azərbaycanlı olan 70-dən çox əlyazma müəyyən olunub. Biz onlardan ümumilikdə 7 əlyazma olmaqla əsasən Nəsimi və Füzuli divanlarını ilkin tədqiqata cəlb edə bilmişik.

Milli və Universitet Kitabxanasının kataloqundan burada 1340 əlyazmanın saxlandığını öyrənirik. Bu əlyazmalar içərisində də azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərinin əlyazma nüsxələri var. 30-a qədər belə əlyazma nüsxəsinin elektron versiyası tərəfimizdən ilkin tədqiqata cəlb olunub. Kitabxananın direktoru İ.Ovçina 24 əlyazmanın elektron versiyasını bizim simamızda Əlyazmalar İnstitutuna hədiyyə edib.

Sarayevo Tarix Arxivinin iki cild əlyazmalar kataloqununa əsasən, bu Arxivdə 1671 əlyazmanın mühafizə olunduğunu öyrənirik. Bu əlyazmalar içərisində diqqəti cəlb edən əsərlər Nəsiminin fars və türk dillərində olan qarışıq divanı, Füzulinin türk dilində olan divanıdır. Arxivdə mühafizə olunan məcmuələrin birində Nəsiminin Bəkdaşilərin mədhinə həsr etdiyi və böyük ehtimalla indiyə qədər məlum olmayan şeiri var. Arxivin fondunda ölkəmiz üçün maraqlı doğuran 27 əlyazmadan 7 ən mühümünün tam elektron versiyası Əlyazmalar İnstitutu tərəfindən əldə edilib.

Sarayevoda olan əlyazma mərkəzlərindən biri də Adil Zülfikarpaşic Fondunun nəzdində fəaliyyət göstərən **Boşnak İnstitutudur**. Özəl müəssisə olan bu İnstitutun 1125 əlyazmanı

əhatə edən iki cildlik çap kataloqunun elektron versiyasını əldə edə bildik. Bu kataloqda İmadəddin Nəsiminin şeirləri olan bir məcmuəyə rast gəldik və onunla tanış ola bildik.

Mostar şəhərində yerləşən **Herseqovina-Neretva kantonunun Arxivinin** çap olunmuş əlyazma kataloquna əsasən, orada 756 əlyazma mühafizə olunur. O arxivdə də Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli və Hinduşah Naxçivani əsərləri ilə yanaşı, müəllifləri azərbaycanlı olan və maraqlı doğuran əlyazmalara rast gəlirik. Bu arxivdən 15 əlyazma nüsxəsinin elektron variantını, həmçinin əlyazma kataloqunun çap nüsxəsi ilə birlikdə elektron versiyasını əldə etdik.

Visoko şəhərində yerləşən **Müqəddəs Bonaventura Monastırının** nəzdində olan böyük kitabxanada 152 cild ərəb, fars və türk dillərində ərəb əlifbasında kitab saxlanılır. Bu materialları diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra bizə məlum oldu ki, əksəriyyəti əski çap kitabıdır və Azərbaycan üçün o qədər də əhəmiyyət daşıyır.

Sarajevo Universitetinin Şərqsünəşliq İnstitutunda 120 şərq əlyazmasının qorunduğunu öyrəndik. “Əl-Fürqan İslami İrs Fondu”nun dəstəyi ilə çap olunmuş iki kataloqda 201 əsəri ehtiva edən 120 əlyazmanın elmi-paleoqrafik təsviri verilib. I kataloqda Azərbaycan müəllifləri ilə bağlı yeganə əlyazma Seyid Yəhya Şirvaninin “Əvrad” əsəridir. Bu əlyazmanın surəti bizə təqdim edildi. II kataloq müharibə zamanı məhv edilmiş və bərpası mümkün olmayan əlyazmalar kataloqu idi. Bu kataloqda Füzuli divanının 1618-ci il tarixli əlyazmasının, Qasim əl-Ənvarın “Ənis ül-Arifin - Ənis ül-Aşiqin” əsərinin, Saib Təbrizinin böyük həcmli divanının, türk dilində olan “Leyli və Məcnun” əlyazmalarının, Əli təxəllüslü Mustafa bin Əhməd əd-Dəftərinin “Qisseyi-Mehr və Vəfa” əsərinin 1822 il tarixli əlyazmasının, Ziyaəddin Nəxşəbinin 14-cü əsrdə fars dilində yazılmış “Tutinamə” əsərinin 17-ci əsrin birinci yarısında türk dilinə edilmiş tərcümə əlyazmasının və digər çoxlu sayda əlyazmaların əbədi olaraq məhv olduğunun şahidi olduq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa t.1-18, (Gazi Husrev-Begova biblioteka u Sarajevu). Sarajevo, 1991 // Lindon-Sarajevo, 2013.
2. Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa, (Nacionalna i Univerzitetska Biblioteka BiH). London-Sarajevo, 2011.
3. Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa, V. 1-2, (Historijski Arhiv Sarajevo). 2010-2011.
4. Katalog rukopisa orijentalnog instituta, Sarajevo, 1997.
5. Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa, (Izdanja arhiva Hercegovine Mostar). Mostar, 1977.

Akram Baghirov

AZERBAIJAN MANUSCRIPTS PROTECTED IN THE LIBRARIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The main centers for the preservation of Oriental manuscripts in Bosnia and Herzegovina are the Gazi Khosrov Bay Library, the National and University Library, the Sarajevo Historical Archive, the Bosnian Institute (Adil Zulfikarpashic Foundation), the Archives of the Herzegovina-Neretva Canton and the Institute of Oriental Studies of Sarajevo University. In the manuscript catalogues of these centers we come across the names of Azerbaijan authors Nizami Ganjavi, Imadeddin Nasimi, Mohammad Fuzuli, Hindushah Nakhchivani, Saib Tabrizi, Mahmud Shabustari, Vahid Tabrizi, Seyid Yahya Shirvani, Nasreddin Tusi, Gasim Anvar, Shams Tabrizi, Sharafaddin Rami.

UOT: 82-1.512.162.

Mehriban Əsədullayeva (Quliyeva)
Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: quliyeva.mehriban@list.ru

XIX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN YARADICILIĞINDA KLASSİK AŞIQ-ŞEİR ÜSLUBUNUN BƏDİİ DİL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin özünəməxsus ənənələri olmuşdur. Ədəbi mühitin görkəmli nümayəndələri Azərbaycan xalq-aşiq poeziyasına və dastan yaradıcılığına istinad etmiş və aşiq ədəbiyyatının qiymətli nümunələrini yaratmışdılar. Ədəbi mühitin Heyran xanım, Qüdsi, Fəqir, Salik, Bikəs, Sidqi, Aslanxan Gövhər və Abbas Dəhri, Ululu Kərim kimi nümayəndələri M.P.Vaqif və Q.Zakir kimi realist sənətkarların ədəbi ənənələrindən bəhrələndikləri kimi, öz yaradıcılıqlarında XVIII-XIX əsrlərin Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından, aşiq poeziyası və dastan yaradıcılığından, həmçinin yerli Naxçıvan aşıqlarının ədəbi irsindən də məharətlə qidalanırlar, aşiq şeirinin bayatı, qoşma, gəraylı, tənris və müxəmməs kimi formaları ilə yazılı poeziyanı ustalıqla bəzəyirdilər. Nizami Cəfərov klassik üslubun folklor üslubuna nüfuz etməsinə aydınlıq gətirərək yazır: “O ifadələr ki, klassik üslubda xalq ruhunun faktıdır, folklor üslubuna da köçürülür, nəticədə, folklor üslubu ədəbi-bədii dili bütövlüklə təmsil etmək iddiasına malik olur” [s.111, 1].

Ədəbi mühit nümayəndələri, eyni zamanda klassik poeziyada Şərq poetikasının ənənvi epitetləri ilə yanaşı fərdi-üslubi keyfiyyətləri ilə seçilən epitetlərdən istifadəyə üstünlük vermişdilər. XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitində gedən inkişaf proseslərini izləmək, bu prosesdə əməyi olan klassiklərin mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün bu və ya digər şairin dilinin araşdırılması çox əhəmiyyətlidir, aktualdır. XIX əsr Azərbaycan ədəbi diinin aparıcı üslub qolu folklor üslubunda formalaşan aşiq şeiri səpgisində yaranmış poeziyadan bəhs edən Vahidə Mehdiqızı yazır: “Bu dövrdə ədəbi dilin lüğət tərkibi qeyd etdiyimiz kimi yeni keyfiyyətləri ilə fərqlənirdi, milliləşmə prosesi daha da qüvvətlənmişdi, xalq yaradıcılığı aşiq poeziyasına söykənən şeirlərdə bu daha çox hiss olunurdu, dövrün lüğət tərkibini səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri isə klassik üslubdan fərqlənən canlı danışmaq dili sözlərinin, yeni bədii ifadə formalarının şeirdə artması idi [s.8, 6]

Naxçıvanda XIX əsrin sonlarından başlayaraq fəaliyyət göstərən “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi də klassik Şərq ənənələrinə əsaslanaraq milli poeziyamızın inkişafında, ədiblərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdı. Ədəbi məclislərdə dini didaktik poeziya da inkişaf etmiş, çağdaş ədəbi istiqamətləri müəyyənləşdirən poeziya nümunələri də ərsəyə gəlirdi. Xalq ədəbiyyatında ən doğma varlıq kimi dəyərləndirilən və özünün böyüklüyü, əzəməti, ecazkarlığı ilə insanın qeyri-şüuri qavrayışının ilkinliyini zənginləşdirən təbiət, klassik şeirimizdə daha çox insanın estetik zövqü, əhval-ruhiyyəsi, psixoloji ovqatı və onun zahiri və daxili gözəlliklərinin təsdiqində məcazlanmışdır [s.396, 3]. XIX əsrin müxtəlif mərhələlərində Naxçıvanda yaşayıb-yaratmış sənətkarların bir qismi klassik poeziya ənənələrini davam etdirmişlər. Lakin istər-istəməz yeni tarixi zamanın təsiri ilə onların klassik üslubda yazdıqları əsərlərdə poetik forma qorunub saxlanılsa da müəyyən yeni ruh həyat nəfəsi, maarifçi meyillər də müşahidə olunur [s.416, 4].

Klassik kitabın dil-ifadə, təşbeh-obraz sistemindən bəhs edən Tofiq Hacıyev bu dövrü belə qiymətləndirirdi: “Ancaq əsrin əvvəllərində bu üslubun görkəmli nümayəndələri Heyran xanım və A.Bakıxanovdur. Bu müəlliflər klassik-kitab dilində yazıb-yaradan şairlərimizin həm

azərbaycanca, həm də farsca yazmaq ənənələrini davam etdirmişlər. Böyük söz ustaları Azərbaycan ədəbi dilinə yenilik gətirməsələr də, əruz vəznli klassik klassik şeirimizin dil-üslub ənənələrini istedadla yaşadır, Füzuli şeirinin cilahlıq, qrammatik sahmanlıq prinsiplərini gözləyirlər. Heyran xanımın şeirləri klassik-kitab dilinin sərrastlığını, ifadə dəqiqliyini, emosional təsir dərinliyini təmsil etmək səviyyəsindədir [s.65, 5]. XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin nümayəndələrinin aşiq tərzində yazılmış poeziyada ərəb, fars mənşəli söz və tərkiblərin müəyyən yer tutması dövrün tələbi idi. Aşiq-şeyr üslubunda yazılan poeziyada təbiət lövhələri, zamanədən şikayət, gözəllərin tərənnümü, nəsihətamiz-didaktik mövzular sadə dildə təqdim edilmişdir. Poeziyanın leksik tərkibi obrazlı dilin bədii təsvir və tərənnüm vasitələri olan məcazlar, canlı danışiq dili, məişət sözləri ilə zəngindir. Naxçıvanlı aşiq-şeyr üslubunda yazan klassiklərin poeziya dilində qismən də olsa dialekt və arxaik sözlərə də rast gəlinir. Klassik üslubda bir-birindən rəngarəng ədəbi nümunələri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirən naxçıvanlı ədiblərin yaradıcılığını tədqiq edən professor Əsgər Qədimov yazır: “Ədəbi mühitin nümayəndələri Şərq lirikası ənənələrinin sənətə gətirilməsində Əlişir Nəvai yaradıcılığına və türk-çığatay poeziyasına da müraciət edir, lirik qəzəllərinin müəyyən bir qismini də çığatay ləhcəsində qələmə alırdılar. Məhəmmədqulu Salikin və Qüdsi Vənəndinin əlyazma divanlarında Əlişir Nəvainin təsiri ilə qələmə alınmış çığatayca xeyli qəzəlləri vardır” [s.245, 2].

Naxçıvanlı şairlərin şeirlərində folklor nümunələrinə, xalq müdrikliyinin ifadəsi olan deyimlər, atalar sözləri bədii dilin ifadə əlvanlığına bürünmüşdür. XIX əsrdə Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin zəngin ədəbi nümunələri – Azərbaycan klassik aşiq poeziyasından həm də klassik ədəbiyyatın ənənələrindən zənətlənmişdir. Ümumyyətlə, XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələrinin yaradıcılığında xalq-aşiq şeiri üslubunun yenidən araşdırılması dövrün ədəbi dil leksikasının ümumi mənzərəsini, dövrün üslubları ilə qarşılıqlı əlaqəsini həmin dövrdə aşiq şeir üslubunda yazıb yaratmış şairlərin şeirləri əsasında müəyyən etməklə mümkündür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Cəfərov Nizami. Füzulidən Vaqifə qədər. Bakı, “Yazıçı”, 1991, 163 səh.
2. Əsgər Qədimov. XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti. Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2010, 546 səh.
3. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. I kitab, Bakı, “Elm”, 2006, 428 səh.
4. İsa Həbibbəyli. Nuhçıxandan-Naxçıvana. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, 846 səh.
5. Tofiq İsmayıl oğlu Hacıyev. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. II hissə. Bakı, “Elm”, 2012, 392 səh.
6. Vahidə Mehdiqızı. XIX əsr aşiq üslubunda yazılmış Azərbaycan poeziyasının leksikası. Bakı, “Nurlan”, 2002, 96 səh.

Mehriban Asadullayeva (Quliyeva)

ARTISTIC LANGUAGE CHARACTERISTICS OF THE STYLE CLASSICAL ASHUG POETRY IN THE CREATIVITY OF NAKHCHIVAN LITERARY ENVIRONMENT OF THE XIX CENTURY

The work of the representatives of Nakhchivan literary environment of the XIX century in the field of the style ashug poetry has been investigated in this article. The classical style was synthesized with folklore style in XIX century, the dominance of the ashug poetry was more appeared. In the XIX century Azerbaijani lyricism, ashug poetry was widely used by literary representatives. Their use goshma and garayly genres in their creativities have contributed to the development of ashug poetry, as well as increasing number of ashug and outspread of saga creativity.

UOT: 94

Esmira Cavadova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: esmira.cavadova@gmail.com*

TEYMUR BƏY BAYRAMƏLİBƏYOVUN ƏLYAZMALARI TƏDQIQ OLUNUR

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əlyazmaları ilə yanaşı XIX-XX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış müxtəlif sahələri əhatə edən şair və yazıçılarımızın, görkəmli elm xadimlərinin şəxsi arxivlərində olan əlyazmaları da qorunub saxlanılır. Bu sırada onlardan biri də Teymur Bəy Məmmədbəy oğlu Bayraməlibəyovun (1862-1937) şəxsi arxividir. Bütün həyatını həmvətənlərinin təhsilə, elmə, maarif və mədəniyyətə yiyələnməsinə həsr etmiş görkəmli ziyalı, pedaqoq, publisist, folklorşünas, etnoqraf T.Bayraməlibəyovun xalqımıza miras qoyub getdiyi elmi irsi (rus dilində yazdığı əlyazmaları) Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində qorunub saxlanılır (2).

Teymur Bəy Bayraməlibəyovun xəzinəsində onun müxtəlif sahə və mövzuları əhatə edən 37 adda əlyazması toplanmışdır. Bu əlyazmaların bir qismini görkəmli maarifçi “Qori Müəllimlər Seminariyası”nı (1879-1881) bitirdikdən sonra Lənkəran torpağında dərs dediyi məktəbdə dərslər kəsildikdən sonra kəndbəkənd gəzərək toplamışdır (3). Burada tarixi şəxsiyyətlər haqqında söylənilən əfsanələr çoxluq təşkil edir. Bunlara nümunə olaraq: “Aleksandr Makedonskinin öz atası Filippi, yoxsa tərbiyəçisi Aristoteli daha çox istəməsi haqqında Türk əfsanəsi”, “Böyük Abbasın anadan olması haqqında talış əfsanəsi”, “Şah Abbasın bağlara və bostanlara vergi təyin etməsi və onu ləğv etməsi haqqında talış əfsanəsi”, “Böyük Şah Abbasın erməni tacirinə malını satmağa kömək etməsi haqqında talış əfsanəsi”, “Yatmış cəngavər haqqında türk əfsanəsi”, “Yatmış şahzadə haqqında talış əfsanəsi”, “Böyük Şah Abbasın evlənməsi haqqında talış əfsanəsi” (1), “Aleksandr Makedonski haqqında tarixi fars əfsanəsi”, “Aleksandr Makedonski haqqında Türk xalq əfsanəsi”, “Böyük Şah Abbasın ərinə xəyanət etdiyinə görə Əhməd bəyin arvadını edam etməsi haqqında Türk xalq əfsanəsi”, “Böyük Şah Abbasın kasıb toxucunu varlandırmaq istəməsi haqqında Türk xalq əfsanəsi”, “Fətəli Şah və onun varisi Abbas Mirzə haqqında türk əfsanəsi”, habelə Qafqaz və qonşu xalqların folkloruna aid toplanmış “Assuriya Şahı Senxaribin birinci vəziri olmuş müdrik Heykar haqqında fars əfsanəsi”, “Üçüncü Şah Yəzdəgird haqqında tarixi fars əfsanəsi”, “Qud dağı haqqında Osetin əfsanəsi”, “Bacı və qardaşın daşa dönməsi haqqında Gürcü əfsanəsi” adlı əlyazmaların adlarını çəkmə bilirik.

Arxiv əlyazmaları içərisində xalq arasında geniş yayılan “İpək qurdu haqqında Türk-talış əfsanəsi”ni T.Bayraməlibəyov ensiklopedik-etnoqrafik səpkidə yazdığı “Lənkəran keçmişdə” adlı əsərinə də daxil etmişdir. “Lənkəran qəzasının müxtəlif türk kəndlərinə ayı, pişik, meymun, yarasa, ququ quşu və şanapipik adlarının verilməsi haqqında Türk xalq əfsanəsi” də çox maraqlı doğurur. Hər əfsanədə müəllif kəndlərə verilmiş bu adların yaranma səbəbini açıqlamağa çalışmışdır.

Görkəmli tədqiqatçı və folklorşünasın Lənkərana həsr olunmuş əlyazmaları xüsusi diqqətə layiqdir. “Lənkəran keçmişdə”, “Talış diyarı keçmişdə və müasir dövrdə”, “Talışlar haqqında lətifələr”, “Lənkəranın yaranması haqqında talış əfsanəsi”, “Talış xanlığının tarixi” adlı əlyazmaları bu qəbildəndir. T.Bayraməlibəyovun əlyazmaları içərisində Lənkəranda xalq tərəfindən böyük ehtiramla ziyarət edilən müqəddəs yerlər və müqəddəslər haqqında söylənilən rəvayətlərin olması, onun bu ziyarətəhlərə hörmətlə yanaşdığını deməyə əsas verir. “Müqəddəs Şeyx Zahid haqqında talış xalq əfsanəsi”, “Seyid Xəlifə Ocağı”, “Babulla” adlı müqəddəs yer”, “Seyid Aqil-Baba Ocağı”, Tarixi abidələrə nümunə olaraq, “Bəlləbur” qalası, talışlar ara-

sında söylənilən “Molla Nəsrəddin haqqında lətifələr” də maraq doğurur.

Xalq təhsili məsələlərinə həsr edilmiş “Lənkəran qəzasında yaşayan müsəlmanlar arasında xalq təhsili”, “Müəllimlər İclası”, “Müəllimlər qurultayı”, “Behcət” Fars-türk məktəbi” adlı əlyazmaları günün vacib problemlərinə həsr edilmişdir.

Nəqliyyat, məişət problemləri də tədqiqatçı-publisistin diqqət dairəsindən kənar qalmamışdır. “Lənkəranda Ərdəbilə qədər şosse yolunun vacibliyi”, “Lənkəran şəhərində dəhşətli quraqlığın keçməsi nəticəsində əkin sahələrində məhsulun susuzluqdan məhv olması, suyun olmaması üzündən kəndli müsəlmanlar arasında baş verən qanlı toqquşmalar haqqında qələmə aldığı əlyazmaları buna nümunədir.

“Müsəlman qadınının ailədə vəziyyəti” əlyazmasında T.Bayraməlibəyov qadınların ailədə dözülməz əsarət altında yaşamasından, hüquqlarını dərk edə bilməməsindən danışır.

Tibb sahəsi ilə əlaqədar publisist yazılarında o, qeyd edir ki, “göl və istillər əhalinin sağlamlığına ciddi ziyan vurur”, “Talışlarda xəstələrin müalicəsi və dəfn adətləri”, “Maştağa kəndində xəstələrin xalq üsulu ilə müalicəsi”, “Talış kosmoqonik etiqadları”, “Talış inamları”, “Buzovna ilanları haqqında xalq inamları” bu qəbildəndir.

T.Bayraməlibəyovun mədəniyyət sahəsi ilə bağlı 1881-ci ildən Lənkəranda fəaliyyət göstərən klubun insanların həyatında oynadığı rolu haqqında “Xalqın maariflənməsi və mədəni həyatının yaxşılaşdırılmasına xidmət edən klub haqqında”, “Lənkəranda müsəlman teatr həvəskarlarının iştirakı ilə göstərilən tamaşalar haqqında” əlyazmaları dövrün mədəni həyatını izləmək baxımından dəyərlidir.

Teymur Bəy Bayraməlibəyovun əlyazmalarının tədqiqinə biz əlavə olaraq onun Əlyazmalar İnstitutunun fondunda olan makina yazısı ilə yazılmış “Azərbaycan və qonşu məmləkətlərin folkloru” 3 cildlik kitabında, nəşriyyat çapı ilə isə “SMOMPK – Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu”nda nəşr olunmuş əsərlərini (4), bir çox dövrü nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrini də daxil etməyi lazım bildik.

“Teymur Bəy Bayraməlibəyovun əlyazmaları” kitabının yaxın gələcəkdə nəşri folklorşünaslar, habelə görkəmli ziyalının həyat və yaradıcılığı ilə ətraflı tanış olmaq istəyənlərə onun haqqında daha dəqiq fikir söyləməsinə imkan yaradacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağazadə Y. Teymur Bəy Bayraməlibəyov və folklor. – Bakı. – “Nurlan”, 2003, s.5-6.
2. Bayraməlibəyov T. Əlyazmaları. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinəsində qorunan əlyazmaları.
3. Cavadova E. O həm də görkəmli etnoqraf idi. Bakı, “Nurlan”, 2009, s.3-6.
4. Əfəndiyev Ə. Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu. İzahlı bibliografiya (SMOMPK). Bakı. “Qartal”, 1997. Sıra sayı 409, 449, 550.

Esmira Javadova

MANUSCRIPTS OF TEYMUR BEY BAYRAMALIBEYOV ARE BEING STUDIED

TB Bayramalibeyov (1862-1937) lived an honorable life as a prominent pedagogue, publicist, folklorist, ethnographer, enlightener and intellectual who founded new schools. He graduated from the Gori Teachers' Seminary (1879-1881). T. Bayramalibeyov devoted most of his life to the collection of our folklore, which is the wealth of the people. The treasury of the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS preserves the rich examples of folklore that he left to our people. Our goal is to study the manuscripts of this valuable intellectual and deliver them to the scientific community.

UOT: 82-1. 512. 162

Nailə Mustafayeva

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: nailmustafaeva@yahoo.com.tr*

İBRAHİM TAHİR MUSAYEVİN MÜXƏMMƏSLƏRİ BARƏDƏ

Qarabağ ədəbi mühitinin yetirməsi, XX əsrin əvvəllərində bir sıra mətbuat orqanlarında şeirləri ilə çıxış etmiş İbrahim Tahir Musayevin (1869-1943) 2012-ci ildə çap edilmiş əsərlər toplusuna on müxəmməs və on təxmis daxil edilmişdir. Müxəmməslərdən altısı lirik-əşiqənə mövzudadır. Şairin şeirlərində, o cümlədən, müxəmməslərində sırası oxucunun başa düşə bilmədiyi mürəkkəb ərəb-fars söz və ifadələrinə rast gəlirik. Yəqin ki, bunu onun bir zamanlar “Füyuzat” jurnalı ilə əməkdaşlıq etməsi, Məhəmməd Hadi yaradıcılığından təsirlənməsi ilə izah etmək lazımdır. Onun “Xatirün etsə arizi-mahın sənin xütu” misrasıyla başlanan beş bəndlik müxəmməsinin beşinci-sonuncu bəndində oxuyuruq:

Avazeyi-camalında doldu Qərbü Şərq,
Etdin qülubi-nası kəmalı-sürurə qərq,
Kim der sana ki, yar ilə əğyar qoyma fərq,
Gəndən görəndə Tahiri keçmə müsli-bərq,
Bir ömrən ki, sürətlə eylədin mürur (1, s.564).

Bəndin əvvəlində müəllif məşuqəyə deyir ki, sənin gözəlliyinin səs-sorağı Qərbdə və Şərqdə yayılmışdır, insanların qəlbini sevincə qərq etmişən. Bəndin sonuncu misralarında şair gözəl bir poetik obraz yaratmışdır. O, gözələ deyir ki, sən sürətlə keçib gedən ömrən. İnsan nə qədər çox yaşasa da, ona elə gəlir ki, ömrü sürətlə keçib getmişdir. Çünki həyat insan üçün ən şirin bir nemətdir. Müəllif üçün sevgilisi əziz olduğundan onu sürətlə keçən ömrə bənzətmişdir.

İbrahim Tahir müxəmməslərindən bəzilərinə təxəllüsündən istifadə etməmiş, bəzilərinə isə sonuncu deyil, əvvəlki bəndlərində işlətmişdir. Şair “Ləb-piyalə, ləbi-ləl xəndə bazində” misrasıyla başlanan beş bəndlik müxəmməsinin ikinci və beşinci bəndlərinin sonundakı üç misranı kiçik fərqlə təkrar vermişdir:

Çəkib də damənin öpdüm, ziyadə ərk etdim,
Günəş tutulduğunu filhəqiqə dərk etdim,
Nihan görüb yüzünü xüsuf zülfi-tabdarında (1, s.560).

Şeirin lirik qəhrəmanı gözəli öpdüyünə görə çox böyük bir ərk etdiyini başa düşür. Qara saçlarının onun üzünü tutduğuna görə günəşin tutulduğunu düşünür.

İ.Tahir Avropa sözlərini çəkinmədən şeirinə gətirir, onları ərəb-fars mənşəli sözlərlə qafiyələndirir. Onun müxəmməslərindən biri belə başlanır:

Məftulvar rışteyi-zülfün qılub kəlaf,
Çəkmiş səmaxi-ruhuma bir simi-teleqraf (1, s.562).

Gözəlin saçları onunla əşiqin ruhu arasında bir teleqraf simi kimidir, sevgilisi barədə əşiqə məlumat verir. Burada “kəlaf” və “teleqraf” sözlərindən yaradılan qafiyə yeni səsləndir. Avropa, rus mənşəli sözləri klassik nəzm şəkillərinə gətirilməsi əsasən XIX əsrdə müşahidə

olunur ki, bu da ictimai həyatda baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır. Xüsusilə Qasım bəy Zakir, Mirzə İsmayıl Qasir kimi şairlərimizin əsərlərində belə sözlər nəzərə çarpmaqdadır. İbrahim Tahirin şeirlərində işlənən bəzi Avropa, rus mənşəli sözlər mətndə gülüş, yumor yaratmaq məqsədinə xidmət edir. Haqqında danışdığımız şeirin beşinci, sonuncu bəndində aşağıdakı misralar vardır:

Ol şux cürm yapığa olsa bihüzur,
Dil xahiş yapsa qəməsinə verrəm iştiraf (1, 563)

Burada “bihüzur” sözü ərəb mənşəli olub fikri dağınıq rahatsız (2, s.77), “iştiraf” sözü isə Avropa mənşəli olub cərimə mənasında işlədilmişdir. Müəllif müxəmməsində “ixtilaf”, “müaf”, “təvaf”, “ətiraf” kimi sözlərlə “iştiraf” sözünü qafiyələndirərkən əvvəlcə oxucunu bir qədər çaşdırır (çünki “ştraf” sözü ərəb sözünə oxşadılaraq və əruz vəzninin tələbinə uyğunlaşdırılaraq “iştiraf” şəklinə salınmışdır), sözün əsl mənasını başa düşdükdən sonra isə onu güldürür. Burada söhbət aşıqın sevgilisini narahat etdiyinə görə cəzalandırılmasından gedir. Klassik ədəbiyyatın etik qaydalarına görə, bu cür günahlar yolverilməzdir. Bütövlükdə bu şeir lirik-aşıqanə poeziyaya parodiya kimi səslənsə də, İbrahim Tahirin əksər əsərləri onun lirik yaradıcılığında klassik poeziya ənənələrinin ciddiyyətlə davamçısı olduğunu deməyə əsas verir. Şairin “Ayrılamam” və “Ayrılmam” adlı müxəmməslərini onun lirik poeziyasının ən dəyərli nümunələrindən hesab etmək olar. Məzmunca yaxın olan bu iki şeirdə lirik qəhrəman – aşıq nə baş versə də, yarının vüsəlinə yetməsə də, dünyanın ən dəhşətli iztirablarına məruz qalsa da, yer üzünü fəlakətlər bürüsə də sevgilisinə sadıq qalacağına and içir. Buradakı aşıq obrazı Şərq ədəbiyyatındakı aşıqdən fərqlənməsə də fikrin ifadə tərzində müasir dövrün, XX əsrin ab-havası hiss olunur:

Bəhrlər cuşə dağ kimi gəlsə,
Gəmilər başı üstə devrilsə,
Adəm övladı məhv olub getsə,
Masəva məhşər olduğun bilsə,
Bən o huriliqadən ayrılmam (1, s.616).

İ. Tahirin vətənpərvərlik ruhlu müxəmməsləri də vardır. O, 1905-1906, 1918-ci illərdə erməni faşistləri Qarabağda, Azərbaycanın digər yerlərində vəhşiliklər törətdiyi zaman Şuşada yaşamış, hadisələri öz gözləri ilə görmüş, qələminə sarılıaraq xalqa müraciət xarakterli “Vətən” rədifli müxəmməs yazmışdır. Şair şeirinin əvvəlində ermənilərin Şuşanı dağıtdığını, çoxsaylı azərbaycanlıların həlak edildiyini ürək ağrısıyla təsvir edir, həmvətənlərini bu ağır gündə yardıma, qeyrətə çağırır:

Hanı bizlərdə edən tərək həvavü həvəsi,
Qəm günündə həmə biçarələrin dadrəsi,
Şişənin yanmadadır gör tutuşub xarü xəsi (1, s.566).

İbrahim Tahir Azərbaycan türklərini səfərbər etmək, vətənin müdafiəsinə qaldırmaq üçün ermənilərin törətdikləri cinayətləri sadalayır, günahsız insanların məruz qaldıqları zülmü sənətkarlıqla təsvir edir:

Tab edən özgələrin zülmünə qardaşlar, vay,
Səbr edən bunca ihanətlərə dindaşlar, vay.
Qarlı dağlarda sürər ömr vətəndaşlar, vay,
Bir yarar sahibə möhtac kəsik başlar, vay.
Yaxacaq sizləri əhvali-pərişani-vətən (1, s.567).

Bəndlərdən birində müəllif böyük türk şairi Namiq Kəmalın:

Vətənin köksünə düşmən dayadı xəncərini,
Yoxdur qurtaraq bəxti qara madərinə

-misralarını təzmin etməklə fikrini daha da təsirli çatdırma bilmişdir.

İ. Tahir bir tərəfdən erməni millətçilərinin cinayətlərini təsvir edirsə, digər tərəfdən vətən övladlarını birləşərək doğma yurdu xilas etməyə çağırır. Yüksək vətənpərvərlik ruhlu bu şeirdə emosianallıq, səfərbəredicilik, müəllifin sənətkarlığı diqqəti cəlb edir.

İ. Tahirin lirik-aşıqanə və vətənpərvərlik mövzularında yazdığı müxəmməslər onun klassik janrlarda yazan istedadlı şair olduğunu göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Tahir İbrahim. Əsərləri / Nəşrə hazırlayanlar: Rəqub Kərimov, Əli Məmmədbağiroğlu. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.
2. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Nəşriyyatı, 1967.
3. Mustafayeva Nailə. Azərbaycan ədəbiyyatında müxəmməs janrı. Bakı: "Elm və təhsil", 2018.

Naila Mustafayeva

MUHAMMƏS OF İBRAHİM TAHİR MƏSAYEV

The collection of poems by Ibrahim Tahir Musayev (1869-1943), published in 2012, included ten mukhammas and ten tahmis. Most of these poems are lyrical and romantic. We see that the poet uses a lot of Arabic-Persian words and expressions in a number of lyrical poems. He also brought a number of words of Russian and European origin to his poems. I. Tahir describes the crimes committed by the Armenian fascists in Shusha in the beginning of the XX century in the series "Vatan" and calls on the people to unite and fight against the common enemy.

UOT: 091 (327)

Nigar Babaxanova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**tarix üzrə fəlsəfə doktoru**e-mail: nbabaxanova@gmail.com*

AMEA M.FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN BEYNƏLXALQ ƏLAQƏLƏRİ VƏ KİTAB-ƏLYAZMA MÜBADİLƏSİ

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən elm və təhsil müəssisələrinin, muzey və kitabxanaların beynəlxalq elmi-mədəni əməkdaşlıq müstəvisində aktiv iştirakı müstəqillik dövrünün hadisəsidir. Doğrudur, buna qədər bir sıra qabaqcıl ali təhsil müəssisələri (Bakı Dövlət Universiteti kimi, Dövlət Neft Akademiyası) və iri kitabxanalar (AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Milli Kitabxana) vasitəli, başqa sözlə, mərkəzləşdirilmiş elm-təhsil, təcrübə, kitab, əlyazma mübadiləsinin iştirakçıları olmuş, ötən əsrin 50-ci illərindən 90-cı illərədək məhdud şəkildə beynəlxalq əlaqələr qurmuşdular. Lakin bu əlaqə və mübadilələrin vəziyyəti elə idi ki, Azərbaycanın elm və mədəniyyətinin nailiyyətlərini sosialist düşərgəsi ölkələrindən kənarında təbliğ etmək və ya dünya elminin qabaqcıl nəticələrindən vaxtında xəbərdar olmaq müşkülə çevrilmişdi. Bu və digər obyektiv səbəblərdəndir ki, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu beynəlxalq elmi-mədəni əlaqələrə və informasiya-kitab-əlyazma mübadiləsi prosesinə geniş mənada məhz müstəqillik illərində qoşula bilmişdir.

Bugün Əlyazmalar İnstitutu 40-a yaxın ölkə ilə əlyazmaşünaslıq, mətnşünaslıq, mənbəşünaslıq, bərpəşünaslıq tədqiqatları çərçivəsində sıx əməkdaşlıq edir, xarici kitab və əlyazma xəzinələrində Azərbaycana aid irsin müəyyənləşdirilərək tədqiq olunması və ölkəyə gətirilməsi sahəsində fəaliyyət göstərir. İnstitutdakı tədqiqatların obyektivi olan qədim əlyazmaların əhəmiyyətli hissəsini də məhz xarici mənbələrdən əldə olunmuş Azərbaycan əlyazmalarının nüsxələri təşkil edir. Əsrlər öncə Azərbaycandan talançılıq və ya satınalma yolu ilə çıxarılmış, müxtəlif səbəblərdən “didərgin düşmüş” əlyazmalarımızın bugün repatriasiya oluna bilməsi Azərbaycan Respublikasının müstəqil xarici siyasətinin, o cümlədən Əlyazmalar İnstitutunun düzgün beynəlxalq elmi-mədəni əməkdaşlıq strategiyasının göstəricisidir. Bu mənada Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin mənbəşünaslığını zənginləşdirən, onun müqayisəli tədqiq və təbliğinə geniş imkanlar açan beynəlxalq əməkdaşlıq prosesinin elmi-nəzəri araşdırmaya cəlb olunması, beynəlxalq əlaqələr və kitab-əlyazma mübadiləsi tarixinin öyrənilməsi kimi məsələlər istər Azərbaycançılıq, istərsə də elmşünaslıq baxımından kifayət qədər aktualıq kəsb edir.

Əlyazmalar İnstitutunun beynəlxalq əlaqələrini və kitab-əlyazma mübadiləsi fəaliyyətinin əsasını şərti olaraq aşağıdakı komponentlərə ayırmaq olar:

- **Müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və beynəlxalq təmsilçilik** (Əlyazmalar İnstitutu 2002-ci ildən UNESCO ilə əməkdaşlıq edir, Beynəlxalq Əlyazmalar Cəmiyyətinin (ABS) və İslam Əlyazmaları Cəmiyyətinin (Birləşmiş Krallıq) tamhüquqlu üzvüdür; İnstitut əməkdaşları öz tədqiqat istiqamətləri üzrə müvafiq beynəlxalq konfrans və tədbirlərdə yaxından iştirak edirlər və s.);

- **Zəngin əlyazma irsinə əsaslanan qədim Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin beynəlxalq aprobasiyası** (Əlyazmalar İnstitutu qədim əlyazma və əski çap kitabları fondlarının referativ kataloqlaşdırılması və nəşri, həmin kataloqların və İnstitut alimlərinin məqalələrinin (ayrıca jurnal şəklində) xarici dillərə tərcümə olunaraq dünya kitabxanalarına göndərilməsi; elmi nailiyyətlərin xarici nəşrlərdə, o cümlədən elmi jurnallarda, kollektiv monoqrafiyalarda, konfrans materiallarında əks etdirilməsi; xarici ölkələrdə keçirilən əməkdaşlıq və yubiley tədbirləri çərçivəsində müvafiq əlyazmaların nümunəvi nümayişi və başqa istiqamətlərdə uğurlu addımlar atır.)

- **Xarici elm və təhsil müəssisələri ilə informasiya, təcrübə və kitab-əlyazma mübadiləsi** (Əlyazmalar İnstitutu müvafiq xarici elm və təhsil müəssisələri ilə təcrübə mübadiləsi aparmaq məqsədilə əməkdaşları tələb üzrə həmin istiqamətlərə ezam edir; həmin müəssisələrin İnstitutdakı mənbələrdən qanuni şəkildə istifadəsinin hüquqi, elmi-mədəni informasiya təminatını həyata keçirir; kitab və əlyazmaların elektron formatda qarşılıqlı mübadiləsini yerinə yetirir və s.)

- **Dünya əlyazma xəzinələrində toplanılmış qədim əlyazmaların müəyyənləşdirilməsi, əyani və ya qiyabi şəkildə ilkin paleoqrafik ekspertizası, kataloqlaşdırılması və bütün mümkün forma və vasitələrlə ölkəyə repatriasiya olunması** (Müstəqillik illərində Əlyazmalar İnstitutu xarici mənbələrdə Azərbaycanla bağlı iki minə yaxın əlyazma müəyyənləşdirmiş, onların müəyyən hissəsi mütəxəssislərimiz tərəfindən kataloqlaşdırılmış, 600-dən artıq əlyazma elektron və ya faksimile şəkildə repatriasiya edilmişdir. Son 5 ildə (2015-2020) xaricdən muzey və kitabxanalardan tapılaraq ölkəmizə gətirilmiş əlyazmaların sayı 70-ə yaxındır);

- **İnstitutdakı əlyazma irsi vasitəsilə Azərbaycan mədəniyyətini və elmini araşdıran əcnəbi tədqiqatçılarla əyani və ya qiyabi (onlayn əlaqə, elektron məktublaşma və s. yolları ilə) elmi kommunikasiyanın yaradılması.**

Göstərilən elmi və elmi-təşkilati fəaliyyətlər İnstitutda aparılan çoxillik elmi tədqiqat işlərinin əsasını təşkil edir. Bu istiqamətlərin hər-birini ayrı-ayrılıqda nəzəri və praktik cəhətdən tədqiq edərək davamlı və faydalı beynəlxalq əməkdaşlıq üçün elmi-metodoloji nəticələr əldə etmək mümkündür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nigar Babaxanova. Beynəlxalq informasiya mühiti və elmi – mədəni inteqrasiya. Bakı: “Zərdabi” nəşriyyatı. – 2017, – 256 s.

Nigar Babakhanova

INTERNATIONAL RELATIONS AND BOOK-MANUSCRIPT EXCHANGE OF THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER M.FUZULI OF ANAS

International relations and book-manuscript exchange play an important role in the scientific research activity of the Institute of Manuscripts of Azerbaijan. This report aims to look at the history and current state of international scientific and cultural relations. The exchange of books, manuscripts and experiences in the relevant field is also interpreted as an integral component of international scientific and cultural cooperation of the Institute.

UOT: 94

Afaq Əliyeva
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
 e-mail: *afaq23@mail.ru*

“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALINDAKI İDİONİMLƏRİN BƏDİİ-ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dövrün çoxsaylı yazıçı, publisist, şair və hətta oxucu qələminin birgə ədəbi-bədii fəaliyyətinin məcmusu olan “Molla Nəsrəddin” (1906-1931) jurnalının mətni dilimizin lüğət fondunun mühüm bir hissəsini təşkil edən onimlər (antroponim, toponim, hidronim, etnonim, zoonim, kosmonim, fitonim və s.) sırasında mənəvi mədəniyyətimizlə bağlı adları bildiren ideonimlərlə də zəngindir. Bunların içərisində insanın ağılı, ideoloji və bədii düşüncəsi ilə bağlı sahələrə aid olan ideonimlərin bibliionim (hər hansı bədii, dini, elmi, siyasi və s. kitabın adı) [1, s. 96] və hemeronim (dövrü mətbuat: qəzet, jurnal, məlumat bülletenlərinin xüsusi adı) [1, s.193] kimi növləri diqqəti daha çox cəlb edir, poetik funksionallıq baxımından daha işlək, yararlı və rəngarəngdir. Dilimizdə nə qədər əsər, nə qədər qəzet, jurnal, dərgi, topla və s. varsa, o qədər də ideonim – ad var. Yaradıcılıq prosesində əsər adının seçimi müəllifin üzləşdiyi ən mürəkkəb amillərdəndir. Ad – oxucu düşüncəsini əsərin mahiyyətinin dərkinə səfərbər edən bədii vasitə, yazıçı ilə oxucu düşüncəsi arasında bir rabitədir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalındakı ideonimlərin (real və uydurma) ümumi sayının əsas hissəsini ilk növbədə jurnalda nəşr olunan minlərcə əsərlərin adı təşkil edir. İdeonimlərin “Molla Nəsrəddin” jurnalının mətnində yer alma səbəblərindən biri “Qeyrət” mətbəsinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Azərbaycan kitabçılığı tarixində mühüm rol oynayan bu mətbəsin fəaliyyəti dövründə müxtəlif tipli intibahnamələr, inqilabi vərəqələr, zərf, vizit kartı, təqvim kimi kiçik sifarişlərlə yanaşı ictimai-siyasi, bədii, pedaqoji, dini kitablar da nəşr olunmuş, bu da oxucuya jurnalda müxtəlif tipli elanlar vasitəsilə çatdırılmışdır. Jurnalın baş məqaləsindən tutmuş bütün nəşri boyu janrıdan və həcmindən asılı olmayaraq, hətta müvafiq səhifələrindəki karikaturalara verilən kiçik həcmli aydınlaşdırıcı mətnlərin daxilində belə özünə yer almışdır. Bir şəxsə, obyektə məqsədyönlü ünvanlanmış mənəvi yüklü üslubi funksiya daşıyıcısı kimi təkcə 1906-1917-ci il nəşrlərində 350-dən çox mətn daxili ideonimə müraciət olunmuşdur. Bəzən kiçik bir mətnə ideonimik sıralanma şəklində özünə yer alan qəzet və jurnallarının nəşrini dövrü mətbuatın uğuru kimi:

“Gəh “Təkamül”, gəhi “İrşad”ü “Dəbistan” yazılır,
 Gəh “Füyuzat”, gəhi “Rəhbər”ü “Bustan” yazılır.
 Gəh “Tərəqqi”, gəhi “Yoldaş”, gəhi dastan yazılır,
 Gəhi də bəd gətirir fəli bizim tazələrin,
 Həmdülillah, dönüb iqbalı bizim tazələrin” [2].

qiymətləndirən jurnal “fəli bəd gətirən tazələrin” uğursuzluğunu digər şeirində “...“Dəbistan” da qapandı”, “Ülfət” kəsilib, toxdadı “Bürhani-tərəqqi”, “Rəhbər” yorulub, yuxladı “İrşad”ü “Təkamül” [3] şəklində məyusluqla nəzərə çarpdırır.

Mollanəsrəddinçilər mətbuatın ictimai fikir tarixindəki mənzərəsini yaratmaq üçün həm də digər xalqların (türk, fars, ərəb, tatar, rus, ingilis, fransız, gürcü) mətbuatına (“Tənin”, “Şəms”, “Ədalət”, “Vəqt”, “Din və məişət”, “Reç”, “Novoye vremya”, “Tayms”, “Edil”, “Le Qlanşe”, “İnqajans” və s.) istinad edir, satirik üslubun bütün imkan vasitələrindən yararlanır. Yeni biçimli uydurma, qeyri-real “Məzəmmət”, “Qəflət”, “Pərişan”, “Aşpaz”, “Aşdovğa”,

“Fətin”, “Xab”, “İbadət”, “Köhnə məmat” (hər saatlıq qəzet) və s. hemeronimlər silsiləsi yaratmaqla satirik üslubun imkanlarına yeni rəng qatır. Bəzən mətləbin bədii təqdimi üçün real ad təhrif olunur, sözün əsl mənası dəyişir, ciddi məzmunundan azad edilib gülüş doğuran yeni satirik məzmun tutumu ilə yüklənir, yeni məna daşıyıcısına çevrilir. Məsələn: “Din və məişət” qəzetinin adı jurnalda “Din və vəhşət”, “Din və məşəqqət”, “Din və meşə” kimi işlənir. Oxucu ona təqdim olunan mətləbi dərk etməkdə çətinlik çəkmir. Bu da satirik üslubda yazıçı qayəsinin təqdiminə yararlı, bədii funksiya daşıyıcısı olan poetik ideonim – hemeronim kimi gülüş doğurur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası (izahlı terminoloji lüğət). Bakı: Nurlan, 2005, 488 s.
2. Tazələr //“Molla Nəsrəddin” jurn., 1909, № 45.
3. Ədəbiyyat //“Molla Nəsrəddin” jurn., 1907, № 28.

Afaq Aliyeva

**ARTISTIC AND STYLLISTIC PECULIARITIES OF IDIONYMS IN
"MOLLA NASRADDIN" MAGAZINE**

The article discusses thousands of real and unreal ideonyms used in the magazine "Molla Nasreddin", covering all areas of the onomastic world. Most of these ideonyms are the names of numerous works published on the pages of the magazine. Ideonyms have also been used in various types of ads, in the "Mailbox" section and even in small explanatory texts for some caricatures. And also the types of ideonyms, their artistic and stylistic functions and the reasons for their widespread use in the text of the journal are specified.

UOT: 82-09

Vüsalə Ağabəyli*Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: vusale.agabeyli@gmail.com***BƏDİİ MƏTN GENDERİN SOSİOLOJİ VƏ PSİXOLOJİ
VƏZİYYƏTİNİN REPREZENTASIYASI KİMİ**

Bədii ədəbiyyat hər zaman insan varlığının və cəmiyyətin düşündüyü suallara cavab axtarmağa çalışmış, üzləşdiyi problemləri əsas müstəviyə gətirmişdir. Bu baxımdan da qadın dili, qadın təfəkkürü, qadın üslubunu təhlil etməyin ən aparıcı vasitəsi bədii mətn olduğu üçün feminist nəzəriyyəçilər və qadın hərəkətlərinin nümayəndələri gender məsələlərinin müzakirəsi üçün daim bədii əsərlərə müraciət etmişlər. Bədii mətnin gender tədqiqatları ilk öncə psixolinqvistik təhlili əsas hesab edir. Psixolinqvistik tədqiqat öz növbəsində yaradıcı tərəfin rolunun araşdırılması, psixoloji-yaradıcı aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi və bədii mətnin yaradılmasına təsir edən amillərin hansı sosial, fərdi və psixoloji şərait altında təzahür etməsi məsələlərini ortaya qoyur. Yaradıcı şəxsiyyət anlayışı müasir şəxsiyyət psixologiyasının başlanğıcından Freyd, Maslau, eyni zamanda, Ayzenk və Gilford kimi dövrünün görkəmli nümayəndələri tərəfindən müzakirə olunmuşdur. [3, s.65] Belyanın, mətnin psixolinqvistik araşdırılmasının əsasında bir sıra əsas amillərin durduğunu hesab edərək bildirirdi ki, dil materialının arxasında dayanan sadəcə dil sistemi deyil, həm də psixologiyadır, bədii mətnin strukturu şüurun strukturu ilə əlaqədərdir. Bundan başqa, oxucu bədii mətni şəxsən interpretasiya etmək hüququna malikdir. [5, s.5] Bədii tədqiqatın istiqamətindən asılı olaraq, bədii mətnin öyrənilməsində əsas yanaşmalar bunlardır: 1.Linqvistik yanaşma – dil vahidlərinin və kateqoriyalarının funksiyalarını bədii mətn kontekstində öyrənən yanaşma; 2.Mətn yönümlü yanaşma – bədii ünsiyyətin subyektləri ilə əlaqəsi olmadan, mətni avtonom vahid tədqiqat obyektini hesab edən yanaşma; 3.Antroposentrik yanaşma – bədii mətnin təqdimatından asılı olaraq, oxucu tərəfindən qavranılmasını və oxucuya təsir aspektini araşdıran yanaşma; 4.Koqnitiv yanaşma – dilin bütün dünya biliklərini ifadə etməyin ən əsas vasitə kimi dərk edilməsi, dil, insan və idrak. [4, s.25-26].

Bədii mətnin təbiətini müəyyənləşdirmək üçün müəllifin rolunun əhəmiyyəti vurğulanır. “Həyatın bu və ya digər hissəsini təsvir edərək, yazıçı öz münasibətini, öz düşüncəsini və hisslərinin stilistikasını göstərir”. Məhz elə bədii mətnin “şəxsiyyəti” onu digər mətnlərdən fərqləndirən özünəməxsus əlamətidir. [6, s.84]. “Bədii mətn həqiqətin şəxsi interpretasiyasıdır, təfsiridir. Yazıçı tanış olduğu gerçəklik hadisələrini təsvir edir; ona yaxın və özünün başa düşdüyü mülahizələri inkişaf etdirir; onun özü üçün məna ifadə edən dil vahidlərindən və metaforalardan istifadə edir. Bədii mətnə təsvir olunan dünya mənzərəsi müəllifin strukturalizasiyası və verbalizasiyasıdır. [5, s.55].

Bədii ədəbiyyatda feminist yazıçı kimi tanınan Margaret Atwoodun yaradıcılığında feminist nəzəriyyələrin əsas motivləri yer alır. “The Edible Woman”, “The Handmaid’s Tale”, “Life before Man” və s.əsərlərin müəllifi olan Atwood “The Handmaid’s Tale” əsərində eynilə, Simon de Bouvarın nəzəriyyəsinə yer alan fikirləri bədii ədəbiyyata gətirərək qəhrəmanın dilindən yazır: “We are for breeding purposes...We are two-legged wombs, that’s all: sacred vessels, ambulatory chalices.” [2, s.142]. (Biz çoxalma məqsədi üçünük...Biz ikiayaqlı uşaqlıq (cinsi orqan), bütün sərvətimiz budur: müqəddəs konteynerlər, gözən çəlləklər. Margaret Atwood “The Handmaid’s Tale” əsərində təsvir etdiyi distopik cəmiyyətdə daha öncə qadına verilən sərbəstliyin qınanıldığını və bu sərbəstliyin Qərbdən gəldiyini diqqət önünə çəkməyə çalışır: Then I think: I used to dress like that. That was freedom. Westernized, they used to call it. [2,

s.34]. Hamilə qala bilməyən, uşaqsalan, uşaq dünyaya gətirə bilməyən qadını fərqli formada klassifikasiya edən Atwood onları “Unwomen” (qeyri-qadınlar) adlandıraraq, koloniyalara sürgün olunub aclığa məhkum olmasından bəhs edir: Unwomen go to the Colonies and starve to death. After that, reclassification I could become an Unwomen. [2, s.34]. Xalid Hüseyni isə “The Thousand Splendid Suns” əsərində cəmiyyətinin real problemlərini, qadınlara verilən əziyyəti, təhsildən kənarlaşdırılmanı, qadının yalnız məxbəxt varlığı kimi qəbul edildiyini yazır. Somerset Moem isə “Theatre” əsərinin qəhrəmanı olan qadını çoxbilmiş, qabiliyyətli, istedadlı və gözəl bir obraz olaraq təqdim etsə də, belə güclü bir qadının zaman-zaman öz hissələrinin qurbanına çevrilməyini təsvir edir. J.Steynbeck “East of Eden” əsərindəki qadın obrazı hiyləgər, öz məqsədi üçün hamını alət edə bilən xarakterdə təsvir edir.

Deməli, bədii mətn ətrafdakı reallığın subyektiv obrazlı, estetik cəhətdən fərqi, aktiv və yaradıcı məzmunu çevrilməsidir. Başqa sözlə, bədii mətn yalnız semantik məna və informasiya daşımır, həm də yaradıcı və estetik informasiya ötürür. Bu xüsusiyyəti də, bədii mətnin fərqləndirici cəhətidir. Bu cəhət sanki üç mərkəzi elementin keyfiyyətini özündə birləşdirir : müəllif – bədii əsərin yaradıcısı, obrazlı personajlar və oxucu. [6, s.80].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Наси́ев А. Әдәбиyyat nəzəriyyəsi, Bakı, Mütərcim, 1996, 375 s.
2. Atwood M. The Handmaid’s tale. London, Vintage, 1996, 322 pp.
3. Ivcevic Z., Mayer J. D., Creative types and personality. Imagination, Cognition and Personality, 26(1-2), 2006, s. 65-86.
4. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста: учебник / Л. Г. Бабенко. - М.: Флинта: Наука, 2004. - 496 с. S. 25-26
5. Белянин, В. П. Основы психолингвистической диагностики: модели мира в литературе/В. П. Белянин. - М.: ТРИВОЛА, 2000. - 247 с. S.55
6. Долинин, К. А. Интерпретация текста: учеб. пособие / К. А. Долинин. - М.: Просвещение, 1985. - 288 с. S.84
7. Щибря О. Ю. Текст как вербальное пространство репрезентаций эмоций и эмотивности: психолингвистический подход // Наука. Инновации. Технологии. 2011. №73. s.76-81

Vusala Aghabayli

LITERARY TEXT AS A REPRESENTATION OF THE SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STATUS OF GENDER

This thesis deals with the literary text and its role in gender issues. Literature always tries to find the answers to the questions of human existence and society. From this point of view, as the literary text being the leading ways of analyzing women's language, women's thinking, and women's style, feminist theorists and representatives of women's movements usually refer to the plays to discuss gender issues. Gender studies of the literary text are primarily based on psycholinguistic analysis. Literary text does not only convey semantic meaning and information, but also gives creative and aesthetic information. This feature is also a distinguishing feature of the literary text. This aspect combines the qualities of three central elements: the author - the creator of the work, the figurative characters and the reader.

UOT: 821.161.1

Aynur Nəcəfova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: israfilova-aynur@mail.ru***GÜMÜŞ DÖVRÜ RUS POEZİYASI VƏ ŞƏRQ**

Ədəbiyyat tarixçilərinin “Rus ədəbiyyatının gümüş dövrü” adlandırdıqları 1890-1937-ci illər arasında fəaliyyət göstərən şairlərin yaradıcılığında Şərqlə motivləri, Şərqlə ədəbiyyatından bəhrələnmə aşkar nəzərə çarpır. Bu mərhələdə rus poeziyası nümayəndələrinin Şərqlə ədəbiyyatından etdiyi iqtibas və sərbəst tərcümələrin təhlili isə onu deməyə imkan verir ki, məhz göstərilən zaman kəsimində rus ədəbiyyatında, xüsusən də poeziyada Şərqlə olan maraqlı böyük idi. Apardığımız ümumiləşdirmələr onu söyləməyə imkan verir ki, Gümüş dövrü rus poeziyasında Şərqlə təsiri ilk növbədə Yaxın Şərqlə, türk dünyasına, Qafqaza və Azərbaycana olan maraqlı doğur. Bu müxtəlif ədəbi cərəyan, məktəb və dərnəklərin üzvü olan sənətkarların demək olar ki, hamısının yaradıcılığında özünü göstərir. Ayrı-ayrı cərəyan və istiqamətlər üzrə baxdıqda isə bu maraqlı da haçalandığını görürük.

Böyük simvolistlərin poetik irsində Şərqlə motivləri əsasən Valeriy Bryusov, Konstantin Balmont, Dmitriy Merejkovski, Fyodor Soloqubun poetik irsində və daha çox Şərqlə təbiətinin poetik təsviri verilən nümunələrdə, Şərqlə məxsus fəlsəfi düşüncə tərzinin təsiri nəticəsində yaradılan poetik obrazlarda qabarıq nəzərə çarpır. Valeriy Bryusovun “Misir gecələri” poeması, “Solomon”, “Kırım” kimi şeirlərində, Konstantin Balmontun “Hind totemi”, “Osirisin diyarı”, “Hind otları” kimi əsərlərində, Dmitriy Merejkovskiyyənin “Allah və İblis”, Fyodor Soloqubun “Solomon pırıççalarından” kimi poetik nümunələrində Şərqlə təbiətinin təsviri, Şərqlə poeziyasının təsiri, Şərqlə mənəviyyatının təlqinini görürük. Gənc simvolistlərin poetik irsində, xüsusən də Aleksandr Blok, qismən də Vyacheslav İvanov və Andrey Beliy kimi şairlərin əsərlərində Şərqlə motivləri önə çəkilir. Aleksandr Blokun “Gül və bülbül”, “O Şərqlə şəfəqi idi” kimi əsərlərində Şərqlə ədəbiyyatına məxsus motivlərin işlənmə tərzini, Vyacheslav İvanovun “Neva çayı üzərində Svinks” kimi şeirlərində Şərqlə ilə Qərbin qarşılaşdırılması məsələləri diqqətə layiqdir.

Akmeizm ədəbi istiqaməti nümayəndələrinin poetik irsində vahid qızıl xətt Şərqlə aludəçilikdə, Şərqlə məxsus olana maraqlı da mövcud deyil. Məsələn, akmeistlərin lideri Nikolay Qumilyovun əsərlərində Şərqlə təsiri onun Şərqlə ölkələrinə səyahətindən, Şərqlə ədəbiyyatına bələdliyindən və Şərqlə fəlsəfəsinə aludəliyindən doğma olduğu üzə çıxır. Şairin “Misir”, “Afrika gecəsi”, “İslam”, “Sərxoş dərviş” və s. kimi əsərlərində söylənilən mətləblərin ifadə xüsusiyyətləri də Şərqlə xatırladır. Osip Mandelştamın “Misirli”, “Cin” kimi əsərləri və “A kəpənək, ey müsəlman qız”, “Ey səhranın sərhədlərini cızan, Ağzını nəmli qızılgül kimi yaşmaqlayan, de mənə” misraları ilə başlayan şeirləri kimi poetik nümunələrdə Şərqlə təfəkküründən irəli gələn poetik fiqurları, Şərqlə poeziyasına məxsus obraz və motivlərin işlənməsini görürük. Anna Axmatovanın “Daşkənd səhifələri”, “Qafqazayağı”, “Ay zenitdə” kimi əsərlərində Şərqlə təbiətinin ilkinliyini qoruması və Şərqlə mənəviyyatının saflığının tərənnümünü, Sergey Qorodesqiyinin “Hindistan”, “Van”, Mixail Zenkeviçin “Qafqaz boyu”, “Budur, tatar Rusiyası” və Vladimir Narbutun “İbn-Sina”, “Kırım” kimi şeirlərində Şərqlə ümumi mənzərəsinin ifadə özəlliyi diqqət mərkəzindədir.

Futuristlərdən Vladimir Xlebnikovun “Medlum və Leyli”, “İranda gecə”, “İran tərənesi”, “Qahirədən Kəlküttəyə” kimi əsərlərində Şərqlə ədəbiyyatından iqtibaslar, Şərqlə mədəniyyətinin idealizə edilməsi və Şərqlə insanının tərənnümü məsələləri aşkar gözə dəyir. İqor Severyaninin “Həbəşistan”, “Baxçasaray fantanı”, “Kırım tragiokomediyası” kimi əsərlərində Şərqlə saf təbiətindən irəli gələn sadələşməliyindən istifadə edən Qərb sivilizasiyasının onu dəyişmə cəhd-

lərinin tənqidini, “Qazella” başlığı ilə verilən şeirlərində Şərq qəzəllərinin təqlidini, David Burl-yukun “Yaponiya”, “Fudzi”, “Okeanın səsi” kimi şeirlərində Uzaq Şərq təbiətinin təkrarsızlığının tərənnümünü, “Mənim dostlarım”, “Tokio küçələri” kimi əsərlərində həqiqi insanlıq axtarışı məsələlərini, Vladimir Mayakovskiyanın “Bakı”, “Çindən əlini çək!”, Vasiliy Kamenskiyanın “Kırmıda qəhvə”, “Farssayığı”, Sergey Tretyakovun “Şərq qəndili”, “Gecə. Pekin” kimi əsərlərində Şərq təbiətinin və Şərq mənəviyyatının tərənnümü, Şərqdəki sadəlik və ona müxalif dəbdəbənin təsvirini görürük.

Yenikəndli poeziyasının nümayəndələrindən Sergey Yesenin “İran motivləri” şeirlər silsiləsinə daxil olan poetik nümunələrdə müəllifin farsdilli poeziyanın Firdovsi, Sədi kimi nümayəndələrinin irsinə heyranlığını, “Əlvida Bakı” şeirində Azərbaycan qonaqpərvərliyi qarşısındakı heyrətini, “İordaniya göyərçini”, “Qafqazda”, “Batum” kimi poemalarında Şərqə aludəçiliyini görür, Demyan Bednıyn “Evet, efendim!”, “Çin kölgələri” kimi əsərlərində, Pyotor Potyomkinin “Əbu-Nəvasın əhdi”, “Külək və sultan” kimi qəzəlsayağı şeirlərində Şərq motivləri, Şərq ab-havasını duyuruq.

Cərəyanlardankənar şairlərdən Mariya Svetayevanın “Əzrail”, “Saxara”, “Xanın əsiri” kimi şeirlərində ifadə olunan müasir Şərqin sadəliyinin onun keçmiş əzəmətilə qarşıdurması, Boris Pasternakın “Rübabin arxasında labirint olan anda” kimi şeirlərində Şərqin gələcəyinə ümid hissəsinin, Nikolay Klyuyevin “Zıryan toyunda zurna çalınır” şeirlərində Şərqlilərə məxsus məişət tərzinin, Vsevolad Rojdestvenskinin “Hind okenanı” kimi əsərlərində Şərqin təbiətinin obrazlı təsvirinin, İvan Buninin “Ordada”, “Günəş ehramında” kimi şeirlərində Şərqin əzəmətli tarixinin ifadəsini görürük.

Bir sözlə, Şərq təsiri rus poeziyasında 1890-1937-ci illər ərzində daha aydın təzahür edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Русская литература XX века. В 2 ч., Ч 1 // Сост. Е.П.Пронина, Под ред. В.П.Журавлева, - М.: Просвещение, 2002, - 334 с.

Aynur Najafova

THE SILVER AGE OF RUSSIAN POETRY AND THE EAST

When we study the heritage of the representatives of the poetry of 1890-1937, which is characterized as the Silver Age of Russian literature, we see the obsession with the East, the descriptions of the Eastern poetry, the poetic style. This influence manifests itself differently in the work of each poet, depending on the literary trend and direction he represents.

UOT : 02(479.24)

Şəhla Quliyeva
AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: sehla-tahirqizi@mail.ru

AMEA M.FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN “ELMİ ƏSƏRLƏR” JURNALINDA KİTABŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ

M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Əlyazmalar yanmır”, “ Filologiya məsələləri”, “Elmi əsərlər” jurnalları nəşr olunur. Həmin jurnallarda əlyazmaşünaslıq, mətnşünaslıq, mənbəşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, dinşünaslıq, dilçilik, kitabxanaşünaslıq və kitabşünaslıq mövzularında məqalələr əks olunur.

"Elmi əsərlər" jurnalı AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun nəşr etdiyi beynəlxalq elmi jurnaldır. Jurnal 2014-cü ildə İnstitutun Elmi Şurasının qərarı ilə təsis olunmuş, 27.07.2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Mətbu nəşrlərin reyestri" nə daxil edilmişdir (Reyestr №22/9). Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət heyətinin 31.03.2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"nın filologiya elmləri bölməsinə “Mətnşünaslıq: mənəvi-mədəni irsə dair qədim əlyazmaların işlənməsi” (tərcüməsi, tədqiqi, və nəşrə hazırlanması), texnika elmləri bölməsinə isə “Kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq” ixtisasları üzrə daxil edilmişdir.

Jurnalın baş redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Aybəniz Əliyeva-Kəngərli-dir.

AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun “ Elmi əsərləri”ndə kitabxanaşünaslıq, kitabşünaslıq və biblioqrafiya üzrə kitabxanaların fəaliyyətində innovasiyaların tətbiqi, milli biblioqrafiyanın yaradılması tarixinə həsr olunmuş məqalələri öz əksini tapmışdır.

“Elmi əsərlər” də təhsil sisteminin informasiyalaşdırılmasında informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının əhəmiyyəti, təhsilin inkişafında kitabxanaların rolu, kitabxanaların menecment əsasında idarə olunması, Azərbaycan Respublikasında informasiya mədəniyyətinin formalaşması, informasiya texnologiyalarının kitabxanalara tətbiqi, əsas bibliometrik göstərici olan istinadlar elmi kommunikasiya vasitəsi kimi, kitabxanaların fəaliyyətində müxtəlif istiqamətli innovasiyaların tətbiqi, milli biblioqrafiyanın yaradılması tarixi, Ukrayna Milli Elmlər Akademiyası kitabxanalarının əməkdaşlıq modeli və formaları, Rusiya EA təbiət elmləri kitabxanasında nadir nəşrlərin kataloqunun və tammətli elektron kitabxanasının yaradılması, Belarusiyanın MEA kitabxanasının nadir kitablar və əlyazmalar bölməsində 1905-1908-ci illər satirik jurnalların kolleksiyası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi informasiya fəaliyyəti müasir mərhələdə, Azərbaycanda arxeologiya elminin ilkin sənəd-informasiya mənbələri və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri, müasir rəqəmsal məkanda kitabxanaların monumental funksiyası, miltikulturalizm ideyalarının təbliği kitabxanaların innovativ siyasətinin prioritet istiqaməti kimi, kitabxana-informasiya xidməti proseslərinin elektronlaşdırılması günün tələbidir, bibliometriya sənəd-informasiya axınının təhlil modeli kimi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin not nəşrləri və musiqi ədəbiyyatı fondu, Heydər Əliyev irsi biblioqrafik informasiya mənbələrində, kitabxana innovasiyaları, Azərbaycan kitabxana işi tədqiqatlarında yeni mövzu kimi, Azərbaycan kitabxanalarının ölkəşünaslıq fəaliyyəti, Azərbaycan Milli Kitabxanasının sənəd dövrüyyəsi sahə-

sindəki fəaliyyəti, Cəfər Cabbarlı adına Azərbaycan Respublikası Gənclər Kitabxanasının fəaliyyət konsepsiyası və s. məsələlər tədqiqat obyektinə cəlb edilmişdir.

Həmçinin “ Elmi əsərlər ” də orta əsrlərdə Azərbaycanda kitab işinin vəziyyətinə, istiqlal dövründə Azərbaycan kitabının nəşri məsələlərinə, Azərbaycan kitabının bədii – texniki tərtibatına, bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq tipologiyasında klassiklərin əsərlərinin nəşr tiplərinin yerinə, orta əsrlərdə Azərbaycanda kitab işinin vəziyyətinə, kitablarda bədii sadəliyə və mənəvi aliliyə, respublikamızda özəl nəşriyyatlarının fəaliyyətinə, eləcə də şəxsiyyətin inkişafında mütaliənin roluna, Heydər Əliyev irsi üzrə soraq-məlumat nəşrlərinə həsr olunmuş məqalələr öz əksini tapmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Atabəyli N. Azərbaycanda elektron kitabxanalar: mövcud vəziyyəti, problemləri, perspektivləri//Əlyazmalar yanmır.-№1.-2017.-S.94-100.

2. Muxtarova S. Əlyazma kitablar : keçmiş gələcəyə aparan xəzinə//Elmi əsərlər.-№1.-2020.-S.85-91.

3. Filologiya məsələləri.-№5.-2018.-410 s.

Shahla Quliyeva

**BIBLIOGRAPHIC ISSUES IN THE JOURNAL "SCIENTIFIC WORKS" OF THE
INSTITUTE OF MANUSCRIPTS NAMED AFTER M.FUZULI OF ANAS**

The article provides information about scientific journals published at the Institute of Manuscripts named after M.Fuzuli of ANAS. Bibliography issues are also studied in the journal "Scientific Works".

UOT: 37.479

Nargiz Guliyeva*Institute of Archaeology and Ethnography of ANAS
doctor of historical sciences, professor (Baku, Azerbaijan)***Elnur Hasanov***Ganja branch of ANAS
PhD in historical sciences, chief specialist (Ganja, Azerbaijan)
e-mail: el-hasanov@mail.ru*

IMPORTANCE OF MANUSCRIPTS IN RESEARCH OF TOLERANCE HERITAGE OF GANJA

Thanks to its traditional policy of harmonization of cultures and religions and cultures of different ethnic groups and religions in Azerbaijan have become integrated into the space. Muslim, Christian and Jewish population is tolerant and friendly relations between the representatives of the Azerbaijani people's spiritual culture of humanity was always characteristic. Tolerance and multiculturalism in secular Azerbaijan is a style of life for people, living at the crossroad of the East and West, and combining traditions and cultures. One of the oldest mosques in the world is in Azerbaijan and also one of the oldest Christian churches, from the XII-XIII centuries, is also located in this country. Orthodox and Catholic churches, synagogues, Zoroastrian temples, are bright examples of Azerbaijan's multicultural heritage [8, p. 62-63].

Azerbaijan is a part of the Islamic world is located at the crossroads of East and West, and is considered as the largest Muslim republic in the Caucasus. The people of Azerbaijan as well as other peoples of the Caucasus have always been loyal to his moral and religious values, and approach to their traditions with respect.. Tolerance and respect to national minorities has been since ancient times, it comes from the time of the Great Silk Road to our times. And this attitude composes the foundation of our country [4, p. 3].

One of the most ancient Orthodox churches in the Western region of the country is located in Ganja city, and here until now, believers perform their religious rites, celebrate important historical dates and holidays. And this ancient temple is protected as an important historical and architectural monument and the residents of the city respect the Orthodox believers. One of the largest and at the same time ancient German Lutheran churches is also preserved in our ancient city and is declared a historical and architectural monument [3, p. 18-20].

Despite the fact that the main part of the faithful population of the city is Muslim, the inhabitants of the city for centuries protected with special respect the ancient Albanian Christian churches, as well as the Georgian church and other monuments. Ganja is one of the few cities where such residential neighborhoods as "Jewish Street", "Lezgy Quarter", and "Lagich (Lahydzh) Quarter existed, etc., where representatives of other nations lived in peace and quiet [1, 11].

Imamzadeh complex, Shah Abbas and other 17 mosques of this city are the ancient monuments. Dialogue culture between Eastern and Western civilizations and multiculturalism values were investigated on the basis of comparative study of literary samples from poems of Nizami Ganjavi, great poet and thinker from this ancient city [5; 7].

All sources indicate Ganja as Nizami's place of birth. Today, many locations and monuments have been named and dedicated to the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi – in Azerbaijan's capital, Baku; in his hometown of Ganja; and all over the world, in major cities such as Moscow, St Petersburg, Derbent, Cheboksary, Beijing, Acapulco, Kishinev, Luxembourg and Rome [6, p. 2290-2291].

References:

1. Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Dövlət Arxivinin Gəncə şəhər filialı. F. 20, s. 4, iş 11.
2. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. М.: Логос. - 2003. - 350 с.
3. Əhmədov F. Gəncənin tarix yaddaşı. - Gəncə: Elm. – 2007 - 246 s.
4. Guliyeva N., Həsənov E. Die traditionelle Gändschänischen Teppiche von Zeitraum der Aserbaidschanischen Gelehrten und Dichter Mirsä Schäfi Waseh als ethnoanthropologische quelle (XIX Jahrhundert). European Applied Sciences, - 2014. № 2(1). - p. 3-5.
5. Khamsa of Nizami 1543. The Treasury of Mysteries. Tabriz. - 1539-1543 (London, British Library, Or. 2265).
6. Hasanov E. About research of features of legal culture on the basis of historical-literary heritage // Information (Japan). - 2017. - № 20(4). - p. 2289-2296.
7. Nizami Gəncəvi adına Gəncə Dövlət Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi, fond № 2, i. NN 1100.
8. Smith W., Hasanov E. Importance of handicraft traditions in investigation of history of urban culture in Ganja // ISJ Theoretical and Applied Science. – 2013. - № 11(7). - p. 61-66.

Nərgiz Quliyeva, Elnur Həsənov

**GƏNCƏNİN TOLERANTLIQ İRSİNİN TƏDQIQINDƏ
ƏLYAZMALARININ ƏHƏMİYYƏTİ**

Gəncə şəhərinin orta əsrlər dövrünə aid multikultural və tolerant dəyərlərinin öyrənilməsində müxtəlif tarixi sənədlərin, əlyazmalarının mənbə kimi əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Yerli arxiv sənədləri və şəhərin muzeylərində mühafizə edilən maddi mənbələr əsasında tədqiq edilən mərhələdə Gəncədə tolerantlıq ənənələrinin tarixi və ədəbi qaynaqlarda inikası tədqiq olunmuşdur.

UOT: 008.

İlhamə Səfərova

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: ilham-eliyev-71@mail.ru*

ARXIV SƏNƏDLƏRİNİN BƏRPA VƏ KONSERVASIYASI

Milli mədəni irs hesab olunan arxiv sənədləri tarixin ən yaxşı informasiya daşıyıcısıdır. Bu informasiya daşıyıcılarının bərpa ilə bağlı müxtəlif metodlar təklif olunmuş, sınaqdan keçirilmiş, əsas qismi hələ də istifadə olunmaqdadır. Uzun illərdir istifadə olunan klassik metodlar, çox şaxəli olması ilə hər zaman ən çox mürciət olunan metod olmuşdur. Lakin klassik metodların çatışmayan bir çox tərəfləri vardır. Və daha ciddi məsələ isə istifadə olunan bir çox metod insan sağlamlığı üçün ciddi təhlükə idi. Buradan yola çıxan, restavratör, arxiv sənədlərinin restavrasiyasında yeni və müasir texnologiyaları - lazer, nano, plazma və rəqəmsal bərpa sınaqdan keçir və tətbiq etdilər.

Arxiv sənədlərinin bərpasında istifadə olunan ilk müasir texnologiya lazer təmizləmə metodudur. Bu metodun tarixi XX əsrin 70-ci illərindən başlamışdır. O zaman, bu sahədə aparılan araşdırmalar daha çox lazer kristallarının və parametrlərinin seçilməsinə yönəlmişdir.

Arxivlərdə və kitabxanalarda uzaq keçmiş əks etdirən, kağız daşıyıcılar üzərində saxlanılan sənədlər mövcuddur. Bunların əksəriyyəti əvəzolunmaz sənədlərdir. Kağızın korlanmasına səbəb olan amillər - daxili və xarici və ya ətraf mühit amilləridir. Bu amillərin yaratdığı problemlərə görə kağızın möhkəmliyi, elastikliyi və davamlığı pozulur.

Sənədlərin köhnəlməsi, qocalması və məhv olmasını ləngidmək məqsədilə xilasedici tədbirlərin-bərpa işləri və konservasiyanın həyata keçirilməsini təmin etmək lazımdır.

Kağızdan olan sənədlərin konservasiya və bərpa məsələləri üzərindəki tədqiqatlar özünəməxsusluğu ilə seçilir, bu sahə tətbiqi səciyyə kəsb edir.

Konservator və bərpaçı mütəxəssislərin tədqiqat istiqamətləri əsasən aşağıdakılardır:

- mühafizə və istismar prosesində sənədlərin xassələrinin, həm də süni şəkildə köhnəlmə metodlarının öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi;
- əl ilə və mexanikləşdirilmiş bərpanın yeni metodlarının, mexanikləşdirilmiş bərpa və stabilləşdirmə üçün təchizatın, əsas və köməkçi bərpa materiallarının işlənilib-hazırlanması;
- tövsiyə, vəsait və standartların yaradılması.

Sənədlərin konservasiyası xüsusi bir sahədir. Bu sahənin aparıcı mütəxəssisləri kimyaçılar, texnoloq-kağızçılar, bərpacılarıdır. Bu mütəxəssislər təbii və süni polimer materiallar əsasında möhkəmləndirici tərkiblər və turşuluğun neytrallaşdırılması, bioloji müdafiənin təşkili sahəsində yeni texnologiyaların hazırlanmasını həyata keçirirlər.

Daha çox kağızın aşağıdakı fiziki-mexaniki və kimyəvi xassələri öyrənilir: parçalanma, dağılmaya müqavimət, həmçinin ağırlıq, rəng, hopdurma qabiliyyəti, rütubətə davamlılıq, əyilmə zamanı kobudlaşma, polimerləşmə dərəcəsi, karboksil qruplarının miqdarı və s. sınaq üçün model nümunələrdən istifadə olunur.

Kağızın ən çox yoxlanılan xassəsi onun *sınma və dağılmaya* olan müqavimətidir. Bu göstərici kağızın digər xassələrindən fərqli olaraq onun möhkəmliyini və köhnəlmə prosesini daha yaxşı və dəqiq şəkildə səciyyələndirir. Sınma və dağılmağa olan müqavimətin ölçüsü kağızı yaradan liflərin möhkəmliyi, yumşaqlığı, liflər arasındakı əlaqə gücündən çox asılıdır. Məlum olduğu kimi, məhz liflərin möhkəmliyi köhnəlmə, qocalma prosesində dəyişikliyə uğrayır.

Sənədlərin konservasiyasında bərpaçı, cilidləmə və konservasiya işini həyata keçirən mütəxəssislər fəaliyyət göstərir. Gigiyena və dezinfeksiya mütəxəssislərindən ibarət qrup

sənədlərin qorunduğu fondları tozlardan təmizləyir, mühafizə rejiminin qorunmasını, sənədlərin profilaktik dezinfeksiyasını təmin edirlər. Bu qrupun funksiyalarına eyni zamanda qəza şəraitlərində sənədlərin aşılınması da (qurudulması, dezinfeksiyası) daxildir. Bərpaçılar qrupu sənədlərin əllə təmizlənməsini həyata keçirir, çatışmayan vərəqə hissələrinin yenidən hazırlanmasını və bərkidilməsini həyata keçirirlər ki, bunun üçün də xüsusi stol, yuyucu vasitələr, quruducular, xüsusi işıqlandırıcılardan istifadə olunur. İki əməliyyatı, adətən mexanikləşdirilmiş üsulla yerinə yetirirlər: xüsusi avadanlıq üzərində-bərpa maşını əsasında kağız kütləsinin köməkliyi ilə çatışmayan vərəqlərin hissələri yenidən hazırlanır. Cildçilər isə, cildləri bərpa və rekonstruksiya edirlər.

Bəzi arxivlərdə fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat laboratoriyaları sənədlərin uzunömürlüyünün təmini istiqamətində tətbiqi tədqiqatlar aparır, kağız və mətnlərin analizlərini yerinə yetirirlər. Bu cür laboratoriyalar xüsusi cihaz və aparatlarla təchiz olunmalıdır. Göstərilən bu üç funksiya öz daxili mahiyyətinə və xarici təzahürlərinə görə vəhdət təşkil edir. Bərpa və konservasiya işinin təməlində kağız və informasiyanın qeydə alınması vasitələri haqqında tarixi biliyə malik olma durur. Bundan çıxış edərək kağızların köhnəlməsi və məhv olma səbəbləri haqqında bilklərə yiyələnmə təşkil edir. Sənədin işlənilməsindən sonra onun hansı metod əsasında konservasiya və bərpa olunacağı haqqında dəqiq proqnoz vermək olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. İ.Səfərova “Arxivşünaslıq” dərslik. Bakı-2015.
2. İ.Səfərova “Arxiv sənədlərinin ekspertizası”. Dərs vəsaiti. Bakı 2019
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət arxivlərinin əsas iş qaydaları. Bakı-2011

İlhama Safarova

RESTORATION AND CONSERVATION OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Archival documents, which are considered a national cultural heritage, are the best carriers of information in history. Various restoration methods for these information carriers have been proposed, tested and the main part is still in use.

The classical methods, which have been used for many years, have always been the most widely used method due to their diversity. However, there are many aspects of classical methods that are lacking. And more seriously, many of the methods used were a serious threat to human health. Starting from here, the restorers tested and applied new and modern technologies in the restoration of archival documents - laser, nano, plasma and digital restoration.

UOT: 09

Səbinə Nemətzadə

*AMEA Z. Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutu
ilahiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: nematzadesabina@yahoo.com*

MİLLİ KİMLİK VƏ TÜRKÇÜLÜK ELEMENTLƏRİNİN İZİ İLƏ: TUĞRA

Osmanlı xətt sənəti formalarından biri olan tuğra – türklərdə dövləti təmsil edən hökmdarlıq əlamətidir. Oğuz xaqanlarından Osmanlı padişahlarına qədər Türk hökmdarlarını təmsilən istifadə olunan yazılı əlamət və işarələr tuğra adıyla anılır. Orta Türkcədə "hökmdarın möhür və imzası" mənasında tuğra şəklində yer alan söz Farsça'ya nişan, ərəbcəyə tövqi və əlamət olaraq keçmişdir. İçərisində padşahın adı yazılmış xüsusi bir şəkil olan tuğra (möhür) fərman, Bərat, hökm, namə, əmr kimi padşaha aid sənədlərdə, sikkələrdə, rəsmi sənəd və abidələrdə, nəzarət damğası olaraq qızıl və gümüş məmulatları üzərində öz əksini tapmışdır. Osmanlı padişahlarına aid ən qədim tuğra nümunəsi sadə xəttlərdən meydana gələn Sultan Orxan tuğrasıdır. Zamanla şəkil baxımından inkişaf edən Tuğranın XVI əsrdə artıq daha bəzəkli, gözəl nümunələri işlənmişdir. Bu dövrdə tuğraların zər-mürəkkəblə (qızıl və rəqələrin əzilməsi yolu ilə əldə edilir) yazılıb, hərflərinin fərqli rənglərlə təhrirləndiyi də görülür. Tuğra III. Səlimdən sonra Mustafa Rəkım'la yeni bir üslub qazanmışdır. Sami Əfəndi adlı sənətkarla isə ən gözəl estetik ölçülərini tapmışdır. Osmanlılarda altı qələmin tövqi növüylə çəkilən və əvvəllər sadə xəttlərdən meydana gələn tuğralarda padşahın adı atasının adı ilə birlikdə Ərəb sözlərinə görə (yəni, "bin"/"oğlu" əlavə edilərək S.N.) yer alırdı. Zaman içində buna "şah" və "han" sifətləri, həmçinin "əl-müzəffər daima" duası əlavə olunmuşdur. Padişahın hər zaman müzəffər olmasını, yəni zəfər qazanmasını təmənni edən bir ibarətdir. Məsələn, Qanuni Sultan Süleymanın tuğrasında "Süleyman şah bin Selim şah han El-Muzaffər daima" yazılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Sultan Süleymanın tuğrası ən məşhur tuğra hesab olunur.

Tuğralar şəxsən padşah tərəfindən deyil, "nişançı" və "tuğrakeş"lər tərəfindən yazılırdı. Osmanlı mədəniyyət, sənət və suverenliyini təmsil edən Tuğralar, Osmanlı dövlətinin quruluşundan, yıxılmasına qədər müxtəlif yerlərdə istifadə edilmiş, xətt sənətinin bir qolu olmuş və rəsmi vəzifəsini tamamladıqdan sonra tarixə dönmüşdür.

Tuğralar Böyük Səlcuqlular, Anadolu Səlcuqları, Anadolu Bəylikləri, Teymurilər, Məmluklar, Osmanlılar tərəfindən işlənmişdir. Tədqiqatçı Nihad Boydaş qeyd edir ki, Osmanlı tuğralarında canlılıq, həyat və gücü ifadə edən əyri cizgilər Məmlukların və Teymurilərin tuğralarında yoxdur.

Tuğraların əsas hissələri bunlardır: sərə, beyzə, tuğ (əlif), zülfə, xəncərə (qol). Bəzi tuğralarda sağ üst boşluqda mənsub olduğu padşahın təxəllüsü yazılır. Bəzi fərmanlarda tuğranın sağ və ya soluna, bəzən də tuğralar üzərinə padşah öz əl yazısı ilə mətində yazılan vurğulayan kiçik cümlələr yer alır. Bərat "yazılı kağız və məktub" anlamında olub, Osmanlı dövlət təşkilatında bəzi vəzifə və məmurluğa təyin edilənlərə, vəzifələrini saxlamaqla padşahın tuğrası ilə verilən məzuniyyət və ya təyin əmrləri və mülkiyyət mövzuları haqqında istifadə edilən təbirdir. Hökmdarın çıxardığı məşhur və əmrnamələrə də tuğra qoyulurdu. Lüğətdə "yaymaq, kitabı nəşr etdirmək; diriltmək" mənalarına gələn nəşr kökündən qaynaqlanır. İctimaiyyətə bəyan etmək, açıqlamaq və yaymaq məqsədiylə yazıldığı üçün bu sənədlərə "məşhur" deyilmişdir.

Tuğralı sənədlər mövzu və yazılış strukturlarına görə fərqlənir. Xalq arasında, gündəlik danışıda bütün tuğralı sənədlər fərman olaraq adlandırılır. Görünür ki, bu mövzuları dəyişik olsa da görünüş etibarilə belə sənədlərin bənzərliyindən qaynaqlanır.

Osmanlı diplomatiyasında sənədlər iki qola ayrılırlar: hüquqi və dini xüsusiyyətlər daşıyan sənədlər. Əsri-səadətdə, Raşidilər və Əməvilər dövründə mənşür təbirinin “buyruq və fərman” mənasında istifadə olunduğuna dair bir qaydaya rast gəlinmir. Fatimilərin hər növ rəsmi yazışma və müxtəlif vəzifələrə təyin etmək üçün çox vaxt sicil, bəzən mənşür, bəzən də sicil və mənşür kəlmələri birlikdə istifadə olunduğuna rast gəlinir. Əndəlus Əməvi Dövlətində vəzifəyə təyinat sənədlərinə mənşür, sak və sicil deyilirdi. Əyyubilərdə sultan tərəfindən təyin edilən vəzifə sahiblərinə təqdim olunan sənədə mənşür adı verilirdi. Lakin Əyyubilərdə mənşür və sicil sözlərinin bir-birinin yerlərinə istifadə edildiyinə rast gəlinmir. Məmlukilər dövründə hər sənəd üçün ayrı-ayrı təbirlər ortaya çıxınca mənşür kəlməsi daha çox iqta ilə bağlı olaraq istifadə edilmişdir. İqtalara dair mənşürlər həmişə Divani-İnşadan sultan adına yazılır və onun təsdiqi ilə ərz edilirdi. Osmanlılarda sədrəzəm, vəzir, bəylərbəyi kimi dövlətin ən yüksək mövqelərindəki şəxsləri vəzifəyə bir xidmətə təyin etmək məqsədiylə verilən bir bərat növünün adı olaraq keçir. Lakin rəisül-küttab tərəfindən yazılmış mənşürlər də vardır. Anadolu Səlcuqlularında vəzir, divan üzvləri və digər məmurların təyini üçün mənşür verilirdi. Bu dövrlə əlaqəli təyin mənşürləri bəzi dəyişikliklər istisna olunmaqla Böyük Səlcuqlulardakı mənşürlərlə eyni idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, XV əsrin sonlarından başlayaraq dövlət sənədlərində yer alan, dövlətin suverenliyini, milli identikliyi təmsil edən tuğra, sanki bir təzyinat xüsusiyyəti qazanmışdır. XVI əsrdə Türk-İslam əlyazma sənətlərinin bütün sahələri kimi təzhibin də zirvədə olduğunu nəzərə alarsaq bunu olduqca təbii qarşılamaq mümkündür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Derman M.Uğur. Tuğra. / İslam Ansiklopedisi, DİA, cilt: 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İSAM, 2012, s. 336.
2. Derman Mustafa Uğur. Padişah tuğralarındaki şekil inkilabına dair bazı gerçekler. Hat ve Tezhip Sanatı. Ankara: T.C. Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları 2009, s. 127.
3. DİA. Osmanlılar'da Menşür. / İslam ansiklopedisi, cilt: 29, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İSAM, 2004, s. 150.
4. Mensiz Ercan. Türk Dünyası'nda Tuğralar ve Osmanlı Padişah Tuğraları. <http://www.tugra.org/tr/hakkinda.asp>
5. Merçil Erdogan. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Menşür. / Menşür. İslam ansiklopedisi, cilt: 29, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İSAM, 2004, s. 149.
6. Özeydin Abdülkerim. Menşür. / İslam ansiklopedisi, cilt: 29, DİA. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İSAM, 2004, s. 148
7. Serin Muhittin. Hat Sanatı. İslam Sanatları Tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 84.

Sabina Nematzade

IN THE FOOTSTEPS OF ELEMENTS OF NATIONAL IDENTITY AND TURKİSM: TUGHRA

Tughra as one type of calligraphy was the element of one of Ottoman reign. All signs and elements that used for The Ottoman sultans and Oguz khagans called Tughra. More ornate, beautiful examples of Tugré was already known in the 16th century. We have to mention that Suleiman the Magnificent's tuhra was the most famous tughra.

So, the main investigation point in this article is the usage of tughra in documents as the symbols of Turkish national identity in the Ottoman Empire.

UOT: 821.512.161

Kəminə Həvilqızı

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: mamedova.kamina@mail.ru*

MUSTAFA ŞEYHOĞLUNUN “DƏSTUR-İ ŞAHİ - MƏRZBANNAMƏ” ƏSƏRİ

XV əsr Türk ədəbiyyatının məsnəvi şairlərindən biri də Mustafa Şeyhoğludur. Sədrəddin Şeyhoğlunun həyatı haqqında o qədər də geniş məlumat yoxdur. Harada doğulduğu bəlli olmasa da, yazdığı “Hurşidnamə” əsərində özü haqda məlumat verərək, doğum tarixini qeyd edir. Bu məlumata əsasən onun 1340-cı ildə doğulduğu bəlli olur. Abdulvasi Çələbi 1414-cü ildə qələmə aldığı “Halilnamə” adlı əsərində Mustafa Şeyhoğludan bəhs etmişdir. Bu mənbəyə əsasən onun 1414-cü ildə vəfat etdiyi qənaətinə gəlinir. İsmayıl Uzunçaşırılı onun 1413-cü ildə vəfat etdiyini ehtimal edir.

Mustafa Şeyhoğlunun tanınan əsərlərindən biri “Hurşidnamə” əsəridir. “Hurşidnamə” Germiyan şahı Süleyman şah və Yıldırım Bəyazidə ithaf olunan, 1387-ci ildə yazılan, 7640 (bəzi mənbələrdə 7903 göstərilir) beytdən ibarət məsnəvi əsərdir. Əsər “Xosrov və Şirin”i xatırladır. Əsərin əsas xətti İran şahı Siyavuşun qızı Hurşid və Məğrəb padşahının oğlu Fərhadın eşq macərası üzərində qurulmuşdur. Qeyd edək ki, “Hurşidnamə” əsəri nəzmlə yazılmışdır.

1401-ci ildə nəsrə yazılan “Kənzül-Kübərə və Mehekkül-Üləmə” əsəri Paşa ağa ibn Hoca Paşanın adına ünvanlanmışdır. Mənbələr göstərir ki, Şeyhoğlu bu əsəri ömrünün son illərində yazmışdır. Əsərdə əsasən dövlət idarəetməsi ilə bağlı məsələlər, fikirlər söylənmiş, dövrün, zamanın tələbinə uyğun olan deyimlərdən istifadə olunmuşdur. Bu əsər Kamal Yavuz tərəfindən araşdırılaraq nəşr olunmuşdur.

Mustafa Şeyhoğlu türk ədəbiyyatı tarixində “Mərzbannamə” və “Qabusnamə” əsərlərinin fars dilindən Əski Anadolu türkcəsinə tərcüməçisi kimi də şöhrət qazanmışdır. Onun bu tərcümələri Əski Anadolu dilində dövrünün ən gözəl tərcümələrindən hesab olunur. “Qabusnamə” əsəri Germiyan şahı Süleyman şahın göstərişi ilə fars dilindən Əski Anadolu türkcəsinə çevrilmişdir. Tanınmış türk alimi professor Zeynəb Korkmaz Qahirə Dövlət Kitabxanasında qorunan bir əlyazmada bu haqda məlumat olduğunu söyləyir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Mustafa Şeyhoğluya şöhrət gətirən əsərlərdən biri də “Mərzbannamə” əsəridir. Şeyhoğlunun bu əsəri Berlin Dövlət Kitabxanasında qorunur. Bu nüsxə professor Zeynəb Korkmaz tərəfindən 1973-cü ildə araşdırılmış və nəşr olunmuşdur. Zeynəb Korkmazın bu araşdırmasından sonra S.Klein Michel də “Mərzbannamə” əsərini tədqiq etmişdir. Zeynəb Korkmazın 1973-cü ildə nəşr olunan bu əsəri 2017-ci ildə yenidən müəllif tərəfindən işlənərək təkrar işıq üzü görmüşdür [2].

Mənbələrə istinadən söyləyə bilərik ki, ümumiyyətlə “Mərzbannamə” əsərinin ilk orijinal nüsxəsi X əsrə aid edilir. Fars dilində bu əsərin iki müəllifə aid olunan nüsxələri vardır. Onlardan biri Azərbaycan Atabəyi Əbülqasım Rabibüddinə ithaf olunan Sədrəddin Vəravini tərəfindən qələmə alınan “Mərzbannamə” əsəridir. Digər əsərin müəllifi isə Məhəmməd Qazi Məltəvidir. O, Anadolu Səlcuq Sultanı Rükəddin Süleyman şahın vəzirlərindən olmuşdur. Məltəvi əsərini “Rövzət-ül əql” adlandırmışdır.

Öz tərcüməsini S.Vəravininin “Mərzbannamə” əsəri üzərində quran Mustafa Şeyhoğlu bu iki əsər arasında ciddi fərqlər olduğunu söyləyir. İran ədəbiyyatına məxsus olan S.Vəravinin “Mərzbannamə” əsəri ilk dəfə XV əsrdə Mustafa Şeyhoğlu tərəfindən Əski Anadolu türkcəsinə

çevrilmişdir. S.Vəravinnin bu əsərinin XVIII əsrdə Urfalı Nuzhet Ömər əfəndi tərəfindən Osmanlıcaya tərcümə olunan “Cəvahir-ül hekəm” adlı tərcüməsi də mövcuddur.

Mənbələr bu əsərin də Germiyan şahı Süleyman şahın əmri ilə tərcümə olunduğunu göstərir ki, bu da əsərin 1368-1387- ci illər arasında yazılmasına əsas verir. Türk alimi Rəsul Avşar öz araşdırmasında bu əsərin yazılma tarixini 1375-1380-ci illərə təsadüf etdiyini qeyd edir. Digər bir mənbədə əsərin yazılma tarixi 1366-1387- ci illər arası göstərilir.

S.Vəravinin fars dilində qələmə aldığı “Mərzbanname” əsəri IX fəsildən ibarət olmuşdur [1]. Şeyhoğlunun tərcüməsi isə X bab üzərindədir [2]. Yəni, X fəsil sonradan Şeyhoğlu tərəfindən artırılmışdır. Beləliklə də, o, əsəri tərcümə etməklə yanaşı bir fəsil – sonuncu, onuncu fəslə də əlavə etmiş və əsərə “Dəstur-i şahı” - “Mərzbanname” adı vermişdir. Zeynəb Korkmaz əsərdə 51 hekayənin yer aldığını qeyd edir.

“Kəlilə və Dimnə”də olduğu kimi bu əsər də heyvanların dili ilə söylənilən kiçik ibrətamiz hekayələr üzərində qurulmuşdur. Əsərin əsas qayəsi, amalı öyüd-nəsihətdir. Türk alimlərinin fikrincə nəsrilə yazılan, hekayələrdən ibarət olan heyvanlardan bəhs edən “Mərzbanname” əsəri “Kəlilə və Dimnə” dən daha üstün hesab edilməkdədir. “Mərzbanname” tədqiqatçıları arasında Zeynəb Korkmaz, Ramazan Duran, Rəsul Özavşarın əməyi böyükdür. Eləcə də, Tunca Korkantamer, Sait Okumuş, Şahaməttin Kuzucular, Halil Zeciroğlu da öz əsər və məqalələrində Mustafa Şeyhoğlunun “Mərzbanname” əsəri haqda maraqlı fikirlər, dəyərli məlumatlar yazmışlar.

Mustafa Şeyhoğlunun “Mərzbanname” əsəri hər zaman tədqiqatçı alimlərin, xüsusən də, qədim Anadolu türkcəsini araşdıran insanların maraq dairəsində olmuşdur. Bu əsər dilinin səliqliyi, ahəngliyi, zənginliyi baxımından seçildiyi üçün Türk ədəbiyyatı tarixində Əski Anadolu türkcəsinin ən gözəl didaktik əsərlərindən hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Xəlil Xətib Rəhbər. Mərzbanname. Tehran. 1375. 795 s.
2. Z.Korkmaz. Marzuban bin Rüstəm. Sadud-din Şeyhoğlu. “Marzubanname” - “Destur-i şahı”. Ankara. 2017

Kamina Havilgizi

MUSTAFA SHEYHOGLU'S WORK "DASTUR-I SHAHI - MARZBANNAME"

Mustafa Sheyhoglu is one of the prose poets of the 15th century Turkish literature. One of the famous works of Mustafa Sheyhoglu is "Marzbanname". Mustafa Sheyhoglu, who based his translation on S. Varavini's "Marzbanname", translated the work from Persian into Old Anatolian Turkish for the first time. This work of Sheyhoglu is preserved in the Berlin State Library. This copy was researched and published by Professor Zeynab Korkmaz in 1973. According to the sources, in general, the first original copy of "Marzbanname" dates back to the X century.

UOT: 94

Ламия Кафар-заде
Институт Истории им. А.А.Бакиханова НАНА
доктор философии по истории
e-mail: leo_558@mail.ru

ПОРТРЕТЫ РОБЕРТА ШЕРЛИ КАК ИСТОЧНИКИ ПО ИЗУЧЕНИЮ АНГЛО-СЕФЕВИДСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Портрет – это не только произведение искусства, но и одновременно ценный источник, позволяющий заполнить пробелы в изучении тех или иных вопросов истории. Впервые в отечественной историографии предпринимается попытка превратить портреты английского джентльмена, дипломата сэра Роберта Шерли (1581-1628), почти 30 лет своей жизни проведшего на службе у шаха Азербайджанского государства Сефевидов, в объект исследования в контексте изучения Англо-Сефевидских отношений. Наравне с письменными источниками, портреты Р.Шерли позволяют определить роль и место последнего в Англо-Сефевидских отношениях, которые сегодня нуждаются в особом научном исследовании. Несмотря на то, что с эпохи Шерли прошло около 4 столетий, до сих пор в научной историографии не существует единой оценки личности и деятельности братьев Шерли. Зачастую можно встретить такие стереотипные характеристики, как авантюрист, путешественник, агент, посол и др.

Изучение портретов Р.Шерли важно не только для визуального ознакомления с образом Роберта, но и для прояснения вопроса, почему Р.Шерли, - человек европейского происхождения и христианского вероисповедания - появлялся везде в Европе в экзотической, а именно Сефевидской одежде. Тот факт, что Роберт всегда появлялся в Сефевидских одеяниях, подтверждают и сами источники. Так, к примеру, историк 17 в. Томас Фуллер указывает, что «одежда была будто конечностями Роберта, он никогда не чувствовал себя полностью готовым, если бы не надел что-нибудь по своей персидской (Сефевидской – К.Л.) привычке» (1, с.255). Даже тот редкий случай, который казалось бы не должен был быть чем-то странным, когда на прием к королю Англии Джеймсу I в 1611 г. Роберт явился в «английской одежде», вызвал сильное удивление у венецианского посла в Лондоне.

Хотя, как утверждает историк-искусствовед Сурен Меликян, ссылаясь на несоответствие между неправильно использованными восточными и английскими элементами одежды, портреты Шерли «могут казаться смехотворными примерами Западного маскарада в восточном костюме», привычное появление Р.Шерли везде в Сефевидских одеяниях являлось вовсе не шоу, не позерством, а, как отмечает Л.Нияеш, «портновской тактикой дипломатического лоббирования» (2, с.212). Как известно, наряду с созданием анти-османской военно-политической коалиции, одной из главных целей обоих дипломатических миссий Роберта Шерли в Англию и другие европейские дворы было именно расширение шелковой торговли. Как отмечает Л.Нияеш, повторяющееся присутствие роскошных шелковых одеяний на портретах Шерли оправдывало или, по крайней мере, служило примером его обещания прибыльной торговли (2, с.213).

В нарядах Р.Шерли были закодированы политические цели Сефевидского государства по отношению к странам Европы, главным образом Англии. Как уже было отмечено, одной из главных целей Шерли было создание военного союза против их с Европой общего врага – Османов, которые, как и Сефевиды, были мусульманами. На всех портретах Шерли изображен на голове с тюрбаном, символизирующем ислам, на некоторых портретах даже декорированным христианским крестом, что в свою очередь олицетворяло собою этно-религиозную открытость Сефевидского государства к Западу и христианскому миру, в отличие от Османской империи, в которой нередко самим

англичанам приходилось сталкиваться с религиозными притеснениями, о которых говорится в самих английских источниках.

Кроме того, как утверждает Г.Шварц, портреты Р.Шерли с изображением его в Сефевидской почетной одежде преследовали цель утвердить его статус посла шаха, т.к. острое соперничество за статус посла было нередким явлением среди посланников шаха. Так, именно из-за этого в 1626 г. в Лондоне между Робертом и Нагд Али беком произошла жесткая драка (3, с.86).

Неудивительно, что, несмотря на неудачный исход европейской миссии старшего брата Роберта – Энтони Шерли, столь тонкий дипломат, как шах Аббас I, назначает возглавить две долгосрочные дипмиссии (1609-1615, 1615-1627 гг.) в Европейские страны именно англичанина/христианина Роберта Шерли, прошедшего в Исфагане долгие 9 лет, и хорошо знакомого с особенностями дипломатии как Сефевидов, так и европейских дворов, и в частности английского.

Появление Роберта Шерли везде в Европе в Сефевидской одежде в период, когда не только сами европейские путешественники, торговцы и послы на Востоке из соображений своей безопасности переодевались в местную одежду, но и в самой Европе нередко послы из восточных стран сталкивались с различными унижениями, о чем подробно говорится в последних исследованиях Н.Матара, было не просто личной смелостью Роберта, но одновременно являлось визуальным проявлением *политики мягкой силы* (soft power policy) Сефевидского государства по отношению к Англии и другим европейским странам. Тем самым, Шерли не только навсегда увековечил свое имя в установлении и расширении Англо-Сефевидских отношений, но и стал своеобразным мостом между Востоком-Западом, Исламом-Христианством. К тому же, Шерли стал «пионером моды восточной одежды для европейцев».

Список использованной литературы:

1. Fuller Th. The History of the Worthies of England: [in 3 vol.]. – London: P. Austin Nuttall LL.D, - vol. III. – 1840. – 591 p.
2. Niayesh L. The Fabric of Silk Power in the Sherley Portraits / Early Modern Diplomacy, Theatre and Soft Power / ed. N. Rivere de Carles. – London: Palgrave Macmillan, – 2016. – pp. 205-220
3. Schwartz G. The Sherleys and the Shah. Persia as the Stakes in a Rogue's Gambit / The fascination of Persia: The Persian-European dialogue in seventeenth-century art & contemporary art of Teheran / ed. A. Langer. – Chicago: University of Chicago Press, - 2013. – pp. 78-99

Lamiya Gafar-zada

ROBERT SHERLEY'S PORTRAITS AS THE SOURCES TO STUDY ANGLO-SAFAVID RELATIONS

The article deals with Robert Sherley's portraits as the sources to study Anglo-Safavid relations for the first time in domestic historiography.

Lamiyə Qafar-zadə

ROBERT ŞERLİNİN PORTRETLƏRİ İNGİLTƏRƏ-SƏFƏVİ MÜNƏSİBƏTLƏRİNİ ÖYRƏNİLMƏSİ ÜÇÜN MƏNBƏ KİMİ

Məqalədə Vətən tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Robert Şerlinin portretləri İngiltərə-Səfəvi münasibətlərinin öyrənilməsi üçün mənbə kimi araşdırılır.

UOT: 82-09

Mahirə Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: mhacieveva@hotmail.com

STOAÇILIQ FƏLSƏFƏSİ VƏ UTOPIYA

İdeal dövlət quruluşunun, ideal cəmiyyətin təsviri olan utopiya bədii illuziya kimi nəzərdən keçirilə və ya bir niyyət, bir proqram kimi təhlil oluna bilər. Bunlardan hansının birincilik daşdığına demək çətindir. Tarixdə utopik cəmiyyət qurmaq cəhdləri də, utopiya kimi təqdim olunan siyasi quruluş və reformalar da məlumdur. Bu ideyanın əsasında hər bir dövrün ictimai, siyasi mühiti, dövr insanının dünyabaxışı və onu yetişdirən digər amillərlə yanaşı fəlsəfi yanaşma durur. Biz burada ilk utopiya mətnlərinə və onlarda əksini tapan fəlsəfi yanaşmaya nəzər salırıq.

Bədii əsərlərin bədii təfəkkürün məhsulu olduğu aydındır, ancaq onların formalaşmasına təsir edən fəlsəfəni qeyd etməkdən yan keçmək olmaz. İlk utopiya bədii mətnlərində bunu görmək mümkündür. Stoaçılıq məktəbinin yaradıcısı Kipr adasının Kitiya şəhərindən olan Zenon özü də utopik əsərin, “Respublika” (e.ə. 3-cü əsr) əsərinin müəllifi olmuşdur. Əsər haqqında yalnız digərlərinin (Plutarx, Mark Avreli və s) qeydlərində məlumat verilib, orijinal nüsxəsi günümüzə çatmayıb. Bu əsərdə təsvirini tapmış cəmiyyət müəllifin fəlsəfi görüşlərinin, stoaçılıq təliminin reallaşdığı, ideal, utopik cəmiyyətdir. Bu təlimdə Platonda olduğu kimi xeyir önəmlidir, nəfs və ehtiras insanı xeyirdən uzaqlaşdırır. Bu zaman duyğu orqanlarının və insan düşüncəsinin böyük önəmi vardır. Təlimi bədii şəkildə ilk utopiya əsərlərində, Yumerusun “Müqəddəs tarix” əsərini (e.ə. 3-cü əsr), İmbulusun “Günəş adaları və ya İmbusun cənub okeanında sərgüzəştləri” utopik romanında da (e.ə. 165-50-ci illərdə) hiss etmək olar. İmbusun əsərində zəngin təbiətdə harmonik yaşayan insan həyatdan belə öz istəyi ilə, yüz əlli il yaşadığından sonra ayrılır. Burada təbiət və insan harmoniyası mühümdür. Yumerus əsərində səyahətləri zamanı gördüyü, Hind okeanında yerləşən bir adada (“Panchaea” adası) müxtəlif xalqların məskunlaşdığı utopik cəmiyyətdən danışır. Orijinal nüsxəsi qalmayan əsər səyahətnamə və utopik bədii əsər kimi qiymətləndirilir. Əsərdə iki ada dövlət təsvir olunur ki, onlardan biri (Hiera) monarxiyadır ikincidə (Panchaea) isə sistem fermer və çobanlardan savayı heç kimin xüsusi əmlaka malik olmadığı, xarici ələmlə əlaqəsi olmayan qapalı bir cəmiyyətin yaşadığı adadır. Cəmiyyət təbəqələri arasında məhsulun mümkün qədər ədalətli bölgüsü aparılan bu adanın təsviri əsərdə utopik elementlərin yer aldığına işarə edir.

İmbusun romanı da utopik, fəlsəfi bədii əsər hesab olunur. Yumerusun əsəri kimi bu əsərin də orijinal nüsxəsi yoxdur və hər iki əsər haqqında Didorusun (“Bibliotheca historica” əsərində) söhbət açdığı qeyd olunur. Bu əsər də eyni şəkildə dəniz yolu ilə səyahət edən birinci şəxsin dilindən nəql olunur və onun ideal adada gördüklərinin təsviri ilə utopik cəmiyyətdən bəhs edən əsərə çevrilir. Hər iki adada təbiətin zənginliyi və bolluq yaşayışın ideal olmasına təsir edir. Diqqəti çəkən məqamlardan biri bu cür utopik cəmiyyətin hər kəs üçün əlçatan olmaması, səyahətçilərin adətən tufan və ya başqa səbəbdən yolu azaraq təsadüf nəticəsində onları kəşf etməsi və onlara təkrar qayıtmağın mümkünsüz olmasıdır və bu məqam da tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir, “Utopik sıçrayış adlandırmaq istədiyim bu motif bütün qədim və müasir utopik səyahət bədii ədəbiyyatına məxsusdur” [5].

İlk utopik fikirləri siyasətlə fəlsəfənin qarşımı kimi Platonun “Dövlət” (e.ə. 370-360) əsərlərində görürük. “Dövlət” əsərində əsas məsələ ədalət axtarışıdır. Dialoqlarda Sokrat müzakirələr zamanı ideal dövlətin təsvirini yaradır. Dövlətdə hər kəs təbii bacarığına görə işlə məşğul olmalı, lakin həm də məşqlərlə özünü inkişaf etdirməlidir. Sadalanan qanun və

qaydaları təhlil etdikdə belə nəticəyə gəlmək olar ki, Platonun ideal, utopik yaratdığı dövlət özü kifayət qədər sərt qanunlarla idarə olunan bir cəmiyyət olacaqdır. Haqqında danışdığı dövlət quruluşları içərisində o, çar hakimiyyətini və ya aristokratiyanı ən yüksək qiymətləndirsə də detallarına baxınca sadaladığı heç bir quruluşun ideal olmadığı, ümumiyyətlə ideal bir quruluşun mövcud olmasının mümkünsüzlüyünü görürük. Bu məqamları əsəri ondan çox sonralar, ingilis dilində yazılmış “Yeni cəsur dünya” distopiya romanı ilə paralel olaraq təhlil edərək də görmək mümkündür. “Yeni cəsur dünya” cəmiyyəti müəyyən mənada Platon qaydaları ilə idarə olunur və əsər tam bir distopik dünyanın təsvirinə çevrilir. Qeyd edək ki, utopiyanın tərfi də tam olaraq ideal cəmiyyətin təsvir olunduğu əsər deyil, “..bu janr, sadəcə müəyyən səviyyədə ideal hesab olunan icmanı həqiqi təsvir edən bədii ədəbiyyatdır” [3].

İlk utopik fikirlərin koloniya və şəhərsalma ilə əlaqələndirərək, onların baş verən real hadisələrlə əlaqəli formalaşdığını da demək olar. D.Douvson yazır, “Utopiyanı ayrı-ayrı elementlərinə ayırdıqda yunan koloniyasından savayı nəşə tapmaq çətindir” [2, 22] O, yunanların şəhərsalma qaydalarını, oradakı planlaşdırma, iş və torpaq bölgüsünü təhlil edərək qanunların kahinlər tərəfindən, sonra isə sosial reformistlər tərəfindən verildiyini qeyd edir. Haqqında danışılan əsərlərdə də bu məqamlar əksini tapmışdır. Lakin, onun qeyd etdiyi kimi əsərlər bununla məhdudlaşmır, bu əsərlərdə dövrün fəlsəfi yanaşması və ondan qidalanan dövlətin ideal bir dövlət olacağı fikri də açıq aşkardır.

Gördüyümüz kimi, utopik fikirlər ilkin təcəssümünü fəlsəfə, bədii və siyasi düşüncənin çulğalaşdığı əsərlərdə tapmışdır, bu əsərlərin ideyasını müəlliflər dövrləri üçün əhəmiyyət daşıyan proseslərdən götürürdü və onlarda dövrün fəlsəfi təlimlərinin izləri aydın görünür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Aydın Əlizadə. Antik fəlsəfə tarixi. Bakı, 2016. 288s.
2. Dawson Doyne. Cities of the Gods. Communist utopias in Greek Thought. Oxford: Oxford University Press, 1992, 305p.
3. Oxford World Classics. Three Modern Utopias. Oxford: University Press, 1999. 250p
4. Platon. Dövlət. Çevirən Arif Tağıyev. Azərbaycan elmlər akademiyası Bəhmənyar adına fəlsəfə və hüquq institutu. M. Ə. Rəsulzadə adına Bakı dövlət universiteti fəlsəfə kafedrası. Bakı: Təbib nəşriyyatı. 1999. 359s
5. <https://core.ac.uk/download/pdf/83649989.pdf>

Mahira Hacıyeva

PHILOSOPHY OF STOICISM AND UTOPIA

The philosophical school of stoicism was founded by Zeno of Citium in the third century in Athens. One of its teachings is the idea that human being is a part of nature and the way to happiness passes through understanding this. Stoics especially concentrated on human virtue. Early literary utopian texts like “Islands of the Sun” (ca. 165–50 BC) by Iambulus, “Sacred History” (ca. 300 BC) by Euhemerus represent stoic teachings. The first known utopian ideas in Plato’s Socratic dialogues are interesting from this perspective too. However, studied comparatively with later dystopian texts, this work posits an ambiguity in its nature as well.

UOT: 81-116

Heydər Quliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail:heyderguliyev@mail.ru

METAFORA DƏRKETMƏ VASİTƏSİ KİMİ

E.Makkormakın sözlərinə görə, metaforanın yaranmasına səbəb, müəyyən mütəşəkkil əməliyyatlar vasitəsilə insan şüuru ilə müəyyən dərəcədə fərqlənməyən semantik konseptlərin müqayisəsidir. Metafora, bir tərəfdən, onun semantik referentlərinin xüsusiyyətləri arasında oxşarlıqların olduğunu nəzərə alır, çünki o başa düşülən olmalıdır, digər tərəfdən isə metafora bəzi yeni mənalar yaratmaq üçün yaradıldığından aralarındakı fərqliliklər. Bu ideal konstruksiyanı iki dərin struktur səviyyəsində yerləşdirir:

1. semantik;
2. koqnitiv.

O, semantik prosesin kökündə koqnitiv prosesin dayandığını düşünür və bu iki prosesi eyniləşdirmir. Ancaq onlar arasında, rəssamların öz hiss və təsəvvürlərini sözdən istifadə etmədən ifadə etməsində olduğu kimi, qeyri-verbal koqnitiv funksiyaların mövcudluğunu da inkar etmir. Metaforanı törədən 3 səviyyəni göstərir:

1. Səthi dil;
2. Semantika və sintaksis;
3. İdrak.

Bu üç səviyyə və ümumi prosesi “dərkətmə prosesi” adlandırır. Metafora proses kimi iki anlamda təsvir edilər bilər: 1) ifadə edən koqnitiv proses və 2) yeni anlayışlar formalaşdırın, bu anlayışların vasitəsilə dilin dəyişdiyi, mədəni proses. Bu prosesləri izah etmək üçün alim epifora və diaforadan istifadə edir. Pol Rikerin metaforanın yaranması və yaradıcısı haqqındakı fikirləri diqqətəlayiqdir: “Metaforaların yaradıcısı - hərfi şərh üçün yararsız bir ifadədən, yeni şərh baxımından mənalı olan, metaforik ada layiq olan bir ifadə yaradan, metaforanı təkcə normadan kənara çıxan bir şey kimi deyil, həm də məqbul bir şey kimi qəbul edən, söz vergisi olan ustadır. Başqa sözlə, metaforik məna təkcə semantik konfliktə deyil, həm də hərfi mənanın xarabalıqlarından yaranan *yeni* predikativ mənadan ibarətdir yəni sözlərimizin adi və ya geniş leksik mənalarına istinadən yaranan məna. Metafora tapmaca deyil, tapmacanın həllidir” [1, s. 419-420]. M.Reddi iddia edir ki, insan ünsiyyəti haqqında danışmaq üçün işlədiyimiz metaforalar bizi ünsiyyətə yalnız istiqamətdən baxmağa, qeyri-konstruktiv mövqedən yanaşmağa sövq edir. O, ingilis dilində metalinqvistik resursların aşkar olduğunu və normal istifadə edilməsini “keçid metaforalar” adlandırır. Bu metafora təbii dildə ünsiyyət üçün ideyalara əsaslanır. Dil ideyaların, düşüncələrin, arzuların və s. daşıyıcısıdır. Dinləyici ötürülən ismarıqların içərisindəkiləri götürməlidir.

Syörl bu kimi sualları aydınlaşdırmağa çalışır: metafora nədir və o, həqiqi ifadədən və başqa fiqurlardan nə ilə fərqlənir? Nəyə görə biz nəzərdə tutduğumuzu dəqiq və həqiqi mənada ifadə etməkdənsə metaforik ifadələrdən istifadə edirik? Metaforik ifadələr necə işlənir? Nəyə görə onlardan bəziləri uğurlu digərləri isə uğursuz olur? O, qeyd edir ki, metafora problemi bir tərəfdən söz və cümlənin mənası, digər tərəfdən isə ifadənin və danışanın mənası arasında əlaqədir; metaforik məna həmişə danışanın ifadəsinin mənasıdır; metaforik ifadənin mənası ilə cümlə mənası arasındakı əlaqə təsadüfi və ixtiyari deyil, müntəzəmdir. Syörl metaforik ifadənin təsvirində həqiqi ifadənin nəzərə alınmalı olan üç xüsusiyyətini göstərir:

1. Birincisi, həqiqi ifadədə danışan nə dediyini nəzərdə tutur; başqa sözlə, cümlənin həqiqi mənası danışanın ifadəsinin mənası ilə üst-üstə düşür.

2. İkincisi, ümumi vəziyyətdə, cümlənin həqiqi mənası, həqiqilik şərtlərinin məcmusunu yalnız cümlənin semantik məzmununa daxil olmayan fon fərziyyələri məcmusuna nisbətə müəyyən edir.

3. Üçüncüsü, hər hansı bir həqiqi predikasiyanın təsvirində oxşarlıq anlayışı olmadan bir şey etmək mümkün deyil [1, s. 311].

Alim, metaforanın işlənməsinin əsaslandığı prinsiplərin oxşarlığın həqiqi ifadələri ilə eyni olduğunu bildirir və bura ellipsis prinsipini də əlavə edir. Metaforanı həqiqi oxşarlığın qısaltılmış variantı kimi başa düşür. Həqiqi oxşarlığı anlamaq üçün heç bir xüsusi ekstralinqvistik bilik tələb olunmadığından, metaforanı anlamaq üçün lazım olan biliklərin çoxunun artıq danışanın və dinləyəninin semantik kompetensiyasında, həqiqi mənanı başa düşməyə imkan verən dünya haqqında ümumi fon bilikləri ilə birlikdə mövcud olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə metafora məhdud və sistemlidir. O mənada məhduddur ki, bir mahiyyətin digərini xatırlatmaq qabiliyyətinin heç də hamısı metafora üçün əsas ola bilməz; o mənada sistemlidir ki, ünsiyyət prosesində ünsiyyətçilər üçün prinsiplər məcmusuna əsaslanan metaforalar danışandan dinləyəne ötürülə bilməlidir. Syörl metaforanın anlaşılması üçün bir-birini təkzib edə bilən səkkiz prinsip irəli sürür. Bu prinsipdə metonimiya və sinekdoxaya metaforanın xüsusi halı kimi yanaşır və digər prinsipləri onlara da şamil edir. Nəhayət o belə qərara gəlir: “Metaforadan ona görə tez-tez və müntəzəm istifadə edirik ki, nə demək istədiyimizi tam ifadə edən həqiqi ifadələr yoxdur” [1, s. 340]. Metaforanın mənası aydın olmadıqda, uzun yol olsa da parafrazdan istifadə etməyi məsləhət görən Syörl fikirlərini konkretləşdirir: “Parafrazada maksimum əldə edə biləcəyimiz, metaforik ifadənin həqiqilik şərtlərini törətmək; lakin metaforik ifadə yalnız həqiqilik şərtlərini çatdırmır. O, (metaforik ifadə - H.Q.) həmin ifadənin həqiqilik şərtləri toplusuna daxil edilməyən həqiqilik şərtlərini başqa bir semantik məzmun vasitəsilə çatdırır. Yaxşı metaforaların hissəsi olan hiss etdiyimiz ifadə gücü əsasən iki xassə ilə bağlıdır. Dinləyəndən danışanın nə demək istədiyini müəyyən etmək tələb olunur – onun ünsiyyətə verdiyi töhfə passiv qavrayışdan daha çox olmalıdır - və o fərqli bir semantik məzmunu keçərək buna nail olmalıdır (ünsiyyətdə olduğundan). Anladığım qədər, Dr. Consonun metaforalar bizə birinin əvəzinə iki fikir verdiyini söylədikdə tam olaraq bunu nəzərdə tuturdu” [1, s. 340].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — 512 с.

Heydar Guliyev

METAPHOR AS A WAY OF COGNITION

The article is devoted to the description of the phenomenon of metaphor as a cognitive power. Metaphor, as a linguistic phenomenon, has attracted the attention of linguists, logicians, philosophers for centuries. However, recently interest in metaphor has increased and acquired a total character, which is associated with a revision of views on the activity of human thinking and the problem verbalization of the results of scientific and everyday knowledge. Today, there are many areas of study of this phenomenon.

UOT: 94 (479.24)

Əli Fərhadov
 AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
 tarix üzrə fəlsəfə doktoru
 e-mail: ali_farhadov@yahoo.com

AZƏRBAYCANDA NƏQŞİBƏNDİLİK: X.ƏL-BAĞDADI VƏ İ.S.ŞİRVANI NÜMUNƏSİ

İslam dünyasında, o cümlədən Azərbaycanda sünnilər arasında geniş yayılmış nəqşibəndilik təriqətinin qurucusu buxaralı Məhəmməd Bəhaəddin şahı-Nəqşibənd (öl.1389) sayılır. Nəqşibəndiliyin Azərbaycandakı ilk təmsilçisi məşhur Quran təfsirçisi Nemətullah Naxçıvani (1452-1514) olmuşdur (7, s.20). XIX əsrin ən görkəmli azərbaycanlı nəqşibəndi şeyxi İsmayıl Siracəddin Şirvanidir. O, iraqılı kürd Xalid Bağdadinin (1779-1827) müridi olub. Xalid Bağdadi İraqda nəqşibəndiliyin xalidilik qolunu yaratmışdı. Xalid Bağdadi Osmanlıyı müdafiə edərək şiəliyə qarşı mübarizə aparmışdır (1, s.283-285). Onun ideyaları Osmanlının İrana qarşı din siyasətində və XIX əsrin sonunda kürd əsilli Şeyx Übeydullahın İrana qarşı silahlı mübarizəsində əsas təsiredici rol oynamışdı.

Xalid Bağdadinin Azərbaycandan olan xəlifəsi kürdəmirli İsmayıl Siracəddin Şirvanidir. Xalid Bağdadi ona verdiyi “xilafətnamə”də özünü “Allahın xəlifəsi”, İsmayıl Şirvanini “şəfqətli qardaş, sadıq dost, fəzilətli alim” adlandırmış, Quran və sünnəyə sarılması tövsiyə edilmişdi (7, s.232-234). İ.Şirvani vətənə qayıtdıqdan sonra Şirvanda ilk nəqşibəndiyyə məktəbini qurmuş, bu təlimi yaymışdı. Bu dövrdə islami vəhdət ideyalarını təbliğ edən İsmayıl Şirvani ilə nəqşibəndiliyin xalidi qolu Cənubi Qafqazın böyük bir hissəsinə yayılmaqla Rusiyanın xristianlaşdırma siyasətinə və xüsusən də çarizmin şiə-sünni qarşıdurması planına ən böyük maneə idi (8, s.225). İsmayıl Şirvani (v.1848) ilk təhsilini Şamaxıda almış, Türkiyədə və İraqda hədis, təsəvvüf və fiqh elmlərində dərinləşmiş, Bağdadda, nəqşibəndi şeyxi Mövlənə Xalidin hüzurunda tədrisini tamamlamışdır. 1817-ci ildə şeyxindən şifahi, 1821-ci ildə isə yazılı xilafətnamə (icazənamə, şəhadətnamə) alan mütəfəkkir Şirvana qayıdaraq burada irşad və nəqşibəndiliyi yaymaq fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. O, 1817-ci ildə vətəninə qayıtdıqdan qısa müddət sonra Şirvan xanlığı ləğv edilmiş, ölkədə rus işğalı başlamışdı. Bəylərin hüquqları məhdudlaşdırıldığı kimi din xadimlərinə qarşı da təzyiqlər güclənmişdi. Bir din xadimi kimi bu siyasətlə razılaşmayan və yetişdirdiyi müridlərlə Rusiyaya qarşı bir təhlükə sayılan İ.Şirvani Sibirə sürgün edilmə təhlükəsi qarşısında 1826-cı ildə Azərbaycanı tərk edib Osmanlı tabeliyindəki Axıskaya, daha sonra Sivasa köçərək fəaliyyətini orada davam etdirdi (4, s.79-80). İ.Şirvani ilə birlikdə onun bir çox müridləri də onu tək qoymadılar. Onun ən məşhur müridlərindən biri isə əslən Qarabağdan olan sufi şair Mir Həmzə Seyid Nigari olmuşdur. İ.Şirvaninin müridlərinin təsiri ilə Qazı Məhəmməd və Şeyx Şamil Qafqazdakı müridizm hərəkatının rəhbər xadimləri olmuşlar (13, c.45). M.Kazımbəyin “Müridizm və Şamil” əsərində göstərdiyi kimi fanatizmlə və despotizmlə mübarizədə islamın cihad əmri və təriqət müəssisələri inqilabi bir məzmun daşmış, din uğrunda savaşaqda cihad, ilahi həqiqətə gedən yolda isə təriqət insanları ədalətsiz hakimiyyətlərə qarşı, öz dini haqlarını müdafiə etmələri üçün bir stimül rolunu ifa etmişdir (14, c.101). Nəqşibəndiliyin təməl prinsiplərindən biri “rabitə” anlayışıdır. Rabitə ərəbcə iki şeyi bir-birinə bağlayan, bağ, münasibət demək olub, sufiliyə görə müridin qəlbini şeyxə bağlaması, daha sonralar isə onun surətini daim xəyalında canlandırması mənasında işlənmişdir (12, s.378-379). Bəhaəddin Nəqşibənd müridlərinə rabitəni və daim onun surətini düşünmələrini tapşırırmışdı. Rabitə anlayışı Xalid Bağdadi kimi nəqşibəndi-xalidi sufilərinin əsərlərində davamlı olaraq təbliğ edilmişdir. Təriqət şeyxinə bağlanmaq, hərəkətsiz duraraq onun xəyalını, şəklini zehində canlandırır onun ruhaniyyətindən

ölü və ya diri olmasından asılı olmayaraq mədəd ummaq rabitə sayılır. Xalid Bağdadidə “rabitə” məsələsi əsas yer tutur. Ona görə, “rabitə” şeyxin surətinin müridinin gözləri qarşısında (zəhnində) təsəvvür edilməsidir. Ona görə müridləri hətta o, öldükdən sonra da rabitəni onunla etməlidirlər (1, s.283-285). Xalid Bağdadinin (öl.1826) “Risaleyi-Xalidiyyə” əsərinə görə şeyxi hər bir anda xəyalən canlandırır onunla rabitə etmək vacibdir (2, s.71). Xalidilərin rabitəyə əhəmiyyət vermələri digər təriqətlərin etirazlarına səbəb olmuş və onu bidət, uydurma, dinə zidd adlandırmışdılar. Buna qarşı Xalid Bağdadi “Risaleyi-rabitə” əsərini yazmış, rabitənin islama uyğunluğunu göstərmişdi (9, s.41). Nəqşibəndilər şeyxin hüsurunda olmanı peyğəmbərlə görüş, hətta Allahın hüsurunda olmaq kimi izah etmişdirlər. Onlara görə Allahla pərdəsiz görüşən şeyxin vasitəçiliyi olmadan, müridin ilahi feyzə qovuşması mümkün deyildir (2, s.139). İ.Şirvani Xalid Bağdadinin rabitə anlayışını davam etdirmiş, lakin onun müridlərinə rabitəni özünə qarşı etdirməsi Mövlanə Bağdadi tərəfindən tənqid edilmişdi (5, s.342-343). İ.Şirvaniyə görə “müridin şeyxin surətini qəlbində mühafizə etməsi Allahı zikr etməkdən daha faydalıdır. Çünki şeyx Allaha qovuşmağa vasitədir. Müridin şeyxdə fəna (yox) olmasının gərəkdir ki, Allahda da fəna olsun” (11, s.254). Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Sənədli mənbələr fondunda nəqşibəndiliyə aid nadir kitab qorunur. Bu kitab, Bəhaəddin Nəqşibəndin ərəbcə “Əvradi-Bəhaiyyə” əsərinə Osmanlı türkcəsi ilə yazılmış “Əvradi-Bəhaiyyə və şərhi” əsəridir. Şeyxin “Əvradi-Bəhaiyyə” əsəri sufi ədəbiyyatda çox məşhurdur. Şeyx özü bu əsərin əsl müəllifinin Məhəmməd peyğəmbər olduğunu və bütün dərdlərə dərman, sirlərə açar olduğunu ifadə edir (10; 3, s.3). Son olaraq deyə bilərik ki, nəqşibəndilik islam dünyasında, o cümlədən Azərbaycan, İran və Türkiyənin (6, s.566-568) sufizm tarixində özünəməxsus rol oynamışdır və onun tədqiqi fəlsəfi irsimizin tədqiqi baxımından əhəmiyyətlidir və daim öyrənilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Algar H. Halid el-Bağdadi // TDV İslam Ansiklopedisi. – İstanbul: TDV yay, - 1997. – c.15. - s.283-285.
2. Aydın F. Tarikatta rabitə və nəqşibəndilik. - İstanbul: Süleymaniye Vakfı yay., - 2000. - 326 s.
3. Evradi-Bahaiyye ve şərhi. İstanbul, 1945.
4. Fərhadov Ə. Şimali Azərbaycanda islam maarifçiliyi hərəkatı. - Bakı: MATM., - 2017. - 304 s.
5. Gökaş V. Tasavvuf yazıları. - Ankara, Ankamat matbaası, - 2014. - 345 s.
6. Kurşun Z. “Şeyh Said” // TDV İslâm Ansiklopedisi. – İstanbul: TDV yay., - 2016. - ek-2-ci cild. - s. 566-568.
7. Məhəmmədcəlil M., Xəlilli F. Mövlanə İsmayıl Siracəddin Şirvani: həyatı, fəaliyyəti və ardıcılları. - Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, - 2003. - 133 s.
8. Niyazov Ə. Azərbaycanda ilk islahatçılıq addımları: İ.S.Şirvani nümunəsində // Din Araşdırmaları jurnalı. – 2019. №1 (2), - s.213-230.
9. Özköse K. Mevlana Halid-i Bağdadinin tasavvufi görüşləri // Mevlana Halid-i Bağdadi ve Osmanlı Toplumunda Halidilik. Çalıştay ve Paneli. – Ağrı. - 2016. - s.25-60.
10. Şahı Nakşibendi K.S. // <http://www.serifbuhari.com/-ah--nak-ibendi--k.s..html#.WJW8dPkrLIU>
11. Şirvani İ.S. Risaleler. Terc: O.Musahanov. - İstanbul: Büyüyen Ay, - 2018. - 280 s.
12. Tosun N. Rabitə // TDV İslam Ansiklopedisi. – İstanbul: TDV yay., - 2007. – c.34. - s.378-379.
13. Казем-Бек М. Избранные произведения. - Баку: ЭЛМ, - 1985. - 420 с.
14. Рзаев А.К. Мухаммед Али Мирза Казем-бек. - Москва: Наука, - 1989. - 199 с.

Ali Farhadov

**NAQSHBANDIYAH IN AZERBAIJAN: AN EXAMPLE OF
H. AL-BAGHDADI AND I.S.SHIRVANI**

Naqshbandiyah was one of the most widespread order in the Islamic world, as well as in Azerbaijan throughout history. The founder of the sect is Bahauddin Naqshband. The concept of attachment to the sheikh and spiritual closeness of the student with the teacher (rabita) play a key role in Naqshbandiyah. The main Azerbaijani representative of Naqshbandiyah is Ismail Shirvani. He was a student of Khalid Baghdadi, spread Sufism in the Caucasus and fought against the Russian occupation. The National Museum of History of Azerbaijan also stores and studies works related to Naqshbandiyah.

UOT: 091

Kəmalə Nuriyeva

*AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: kamala.nur@mail.ru*

FARABİ FƏLSƏFƏSİNDƏ ELM SAHƏLƏRİNİN TƏSNİFATI

Fəlsəfə tarixində elmlərin təsnifatını apan nəzəriyyələr arasında Aristotelin, F.Bekonun, O.Kontun, Y.əl-Kindinin, Ə.İbn Sinanın və başqalarının bölgüsü məlumdur. Müsəlman şərq alimlərinin müəllifi olduğu təsnifatlar indiyə qədər az öyrənilmişdir. Orta əsrlərdə Aristotelin nəzəri (məntiq, fizika, riyaziyyat və metafizika), təcrübi (etika, iqtisadiyyat və siyasət) və yaradıcı (poetika, ritorika, incəsənət) olmaqla üç əsas hissəyə ayırdığı təsnifatı müsəlman şərqində də məşhur olmuşdur. Həmin dövrdə məlum olan elm sahələrini öyrənmək, elmi biliklərin məzmun və predmetini araşdırmaq baxımından türk əsilli İslam filosofu Əbu-nəsr Farabinin (870/258 h.-950/339 h.) elmlərin təsnifatına həsr edilmiş əsərləri də olduqca əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda Ə.Farabi ilə yanaşı əl-Kindinin və “İxvanu-səfa”nın təsnifatı məlum olsa da Farabi daha geniş və dəqiq bölgü aparmışdır. Ondan sonrakı elm təsnifatları, terminoloji lüğətlər, müxtəlif məlumat kitabları Farabinin təsnifatına əsaslanmışlar. Farabi elmlərin təsnifatına bir neçə əsərində toxunur. Müəllifin “Ət-tautiə fi-l-mantiq” (“Məntiqə giriş”), “Təhsilü-s-səadə” (“Xoşbəxtliyə çatma”), “Ət-tənbih ala səbili-s-səadə” (“Səadət yoluna göstəriş”) əsərlərində müxtəlif yanaşmalar olsa da “Kitabu-təhsilü-s-səadə” əsərində bu mövzuya daha geniş yer verir [1, s. 147; 2, s. 550]. Bütün bunlarla yanaşı o, elmlərin təsnifatına ayrıca fundamental əsər də həsr etmişdir [2, s. 550]. Qısaca “İhsa əl-ulum” adı ilə məşhur olan bu əsərin tam adı “Kitab fi ihşa əl-ulum və-t-tərif” (“Elmlərin təsnifi və tərfi kitabı”) şəklindədir. Burada o, təkcə biliklərin özünəməxsus təsnifatını vermir, həm də dövründə məlum olan bütün elm sahələrinin dərin təhlilini aparır. Əsər təkcə özündən əvvəlki təsnifatlardan fərqli bölgü təqdim etdiyi üçün deyil, problemin bu qədər dərinə təhlili və əhatə dairəsinə görə ilk və uzun müddət yeganə əsər olması səbəbindən də qiymətlidir. Sonrakı dövr alimləri “İhsa əl-ulum” risaləsini haqlı olaraq orta əsrlər elminin ensiklopediyası hesab edirlər.

Farabi Aristotelin təsnifatından təsirlənsə də ondan fərqli bölgü apararaq elmləri beş böyük hissəyə ayırmış və ilk fəslini dil elmləri adlandırmışdır. Bu fəslini lüğət, sərf (morfologiya), nəhv (sintaksis), yazma, oxuma və şeir qismlərinə ayırmışdır. Alimin elmlərin təsnifatında ilk yeri dilə verməsi və ümumiyyətlə dili ayrıca elm sahəsi kimi təqdim etməsi bir ilk olmuşdur. Farabinin ümumiyyətlə dil qanunları haqqında, xüsusən ərəb dili haqqında mülahizələri dilçilik tarixində əhəmiyyətli yer tutmalıdır [3, s. 108]. İkinci fəsil məntiqə, üçüncü fəsil riyaziyyat elmlərinə (cəbr, həndəsə, optika, astronomiya, musiqi, mexanika), dördüncü fəsil təbiət və metafizikaya (“əl-ilmü-l-ilahi” adlandırır), beşinci fəsil mədəni elmlər, fiqh və kəlama həsr edilmişdir. Mədəni elmlər dedikdə əxlaq və siyasəti nəzərdə tutur. Burada özünün sosial-siyasi nəzəriyyəsini bir daha açıqlayaraq ədalətli şəhər-dövlətini vurğulayır. Ümumiyyətlə, dil elmlərini 7, riyaziyyatı 7, təbiət elmlərini 8, metafizikanı 3 hissəyə bölür.

Farabinin elmlərin təsnifatı nəzəriyyəsinə elmlər bir-birini inkar etmir, əksinə qarşılıqlı əlaqə şəklində öyrənilir. Hər bir elm sahəsi substansianın konkret bir tərəfini, xüsusiyyətini öyrənir, bütün elmlər isə varlığı bir bütün olaraq əhatə edir.

Farabinin “İhsa əl-ulum” traktatına təkcə şərqdə 15 şərh yazılmış və bir sıra nəzirələr qələmə alınmışdır. Filosofun bu əsəri təkcə müsəlman aləmində deyil, Avropa alimləri arasında da kifayət qədər məşhur olmuş, hələ öz dövründə bir neçə Avropa dillərinə tərcümə edilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Kaya M. Farabi. // İslam ansiklopedisi. 12-ci cilt, İstanbul: TDV yayınları, 1995. s.145-161
2. Kaya M. İhsau-l-ulum. // İslam ansiklopedisi. 21-ci cilt, İstanbul: TDV yayınları, 2000 s.549-550
3. Касымджанов А.Х. Абу Наср аль Фараби. Москва: Мысль, 1982. 197 с.

Kamala Nuriyeva

CLASSIFICATION OF THE SCIENCES IN FARABI'S PHILOSOPHY

Farabi is mainly known as a philosopher and his writings on the classification of the sciences were influential both in the Islamic world and in Europe. Farabi is known primarily for his contributions to Islamic philosophy; he was known as “The Second Teacher” (al-mu‘allim al-thānī), the First Teacher being Aristotle. One of his main known works is The “Enumeration of the Sciences” (Iḥṣā’ al-‘ulūm) and he there classifies knowledge broadly into the major divisions of the linguistic sciences, logic, mathematics, physics, metaphysics, the civic sciences of ethics and political philosophy, law, and theology.

UOT: 82 (091)

Tünzalə Seyfullayeva

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: tunzale-s@mail.ru*

İMADƏDDİN NƏSİMİ “DİVAN”ININ KONYA ƏLYAZMA NÜSXƏSİNDƏ TÜRABİ ŞEİRLƏRİ

Türabi XIX əsr türk ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. Qaynaqlarda şairin adı Yanbolulu Türabi Baba, Türabi Dədəbaba da keçməkdədir. Şair bir şeirində əsl adının Əli olduğunu qeyd etmişdir.

“Mahlasım derlər Türabi, namım el-hac Ali” (2, 93).

Həyatı haqqında məlumat olduqca azdır. Mənbələrdə şairin h. 1201/m. 1786-cı ildə türklərin yaşayış yeri olan və bugün Bolqarıstan sərhəddinə yaxın olan Yanbolu ərazisində doğulduğu göstərilmişdir. Zəngin biliyə sahib olan Türabi gənclik illərində bir çox diyarları gəzmiş, Melami piri Seyyid Məhəmməd Nurül Ərəbi ilə Üskübdə tanış olmuş, Melami (süni təriqət) təriqətinə qoşulmuşdur. Daha sonra İstanbula gələrək Mərdivənköy Bektaşilik təriqətinə bağlanmışdır. Türabibu dərgaha şeyx seçildikdən sonra Çorumlu Əs-Seyyid Həsən Hüsni Dədəbabadan sonra Kırşəhir Hacı Bektaş Pir Evindəki Dədəbaba dərgahına da mürşidlik etmişdir. Türabi 82 yaşında, h. 1258/m. 1868-ci ildə vəfat etmişdir.

Mürəttəb “Divan” sahibi olan Türabinin eyni zamanda hürufiliyə aid olan “Risaləti-Türabi Baba” adlı mənzum əsərinin də olduğu mənbələrdə qeyd olunmuşdur. Türabinin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı Türkiyədə müəyyən tədqiqat işləri aparılmışdır. Azar Birolun şairin “Divan”ı ilə bağlı hazırladığı tədqiqat işi bu baxımdan önəmlidir (2).

Türabi həm əruz, həm də heca vəznində şeirlər yazmışdır. Heca vəznində yazdığı şeirlərə daha çox şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatların yer aldığı qaynaqlarda və cümlələrdə rast gəlmək mümkündür. Türabi şeirlərində Bektaşilik təriqətinin bütün xüsusiyyətlərini göstərməklə yanaşı, Hacı Bektaş Vəlini hörmətlə anaraq ona qarşı duyğularını dilə gətirmiş, eyni zamanda Həzrəti Əli və Əhlibeytə duyduğu sevgi və bağlılığı böyük bir ustalıqla əks etdirmişdir. Şairin şeirlərinin ana xəttini bağlı olduğu təriqətin işarət etdiyi yaxşılıq, insan sevgisi və ümid kimi mövzular təşkil edir.

Türkiyənin məşhur kitabxanalarında Türabi “Divan”ının əlyazmaları qorunub saxlanılmaqdadır. Bununla yanaşı şairin müxtəlif məcmuələrdə, o cümlədən bir çox şairlərin “Divan”larının səhifələrində də şeirləri mövcuddur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əldə etdiyi İmadəddin Nəsimi “Divan”ının Türkiyə əlyazmaları üzərində araşdırma apardığımız zaman Türabi şeirlərinə də rast gəlmişik. Həmin şeirlər Nəsimi “Divan”ının BY-10820 şifrli Konya əlyazma nüsxəsində yer almışdır (3).

Əlyazma nüsxəsinin qısa paleoqrafik təsviri aşağıdakı kimidir:

Ölçüsü: 210x150-150x80 sm, cildi sonradan bərpa olunmuş tünd qara rəngli karton dermatin, həcmi: 170+11 vərəqdir. Türabi şeirləri əyazmanın 171b-177a və 180a-181a-səhifələrini əhatə edir. Nəsimi “Divan”ının köçürülmə tarixi h.1124-m.1712 –ci il olaraq qeyd edilmişdir (3,170b). Türabi şeirlərinin köçürülmə tarixi və katibi göstərilməmişdir.

Əlyazmada şairin 7 qəzəli, nəfəs janrında 32 şeiri, 4 şərqisi və bir müstəzadı yer almışdır. Məqalənin həcmi nəzərə alaraq həmin şeirlərin yalnız ilk misralarını təqdim etməyə çalışmışıq.

Qəzəllər: “Riştəyi-kakülləri tari olub boynuna bənd”, “Dünyaya dil vermə saqın daməndə gəl olma əsir”, “Səlamət guşəsi tutsam bu bir şaşqın gədə derlər”, “Zahida, gəl sirri-

mane alləmül-əsamadadır”, “Mehri-eşqin dilbərə, gönlümdə xoş cövlan idər”, “Bana ey məhliqa, mehri- vəfanı hər zaman göstər”, “Qamu dərdə dəvadırlar Məhəmmədi Mustafa Heydər”(3,171b-173a);

Nəfəs(Bektaşilik təriqətinə məxsus ilahilər) janrında olan şeirlər: “Ey gönül dəhrin cəfa cövrünü tərək et qayrı biz”, “Daməni-eşqi tütüb qıldıq rüha dünyayı biz”, “Gəl həqiqət sirrini dili-cahilə sən itmə faş”, “Zənciri-zülfündəney mah, bu dilim olmaz xilas”, “Neyləsün zövqi-eşqi hər kişi sirri xudadır eşq”, “Həbibim dərdimi etməzsən idrak”, “Qahr ilə təmir olunmuş ibtidası dünyanın”, “Rahi-minhacında sabit qıl bəni etmə zəlil”, “Dur olma rahi-haqdan təğafül etmə ey dil”, “Haddi-bipayan namalum dəryadır gönül”, “Huluşum mehri-dildara nə xoş çaqdım çaqışdırdım”, “Dili-dəhrin nihayətsiz cəfasından biri qıldım”, “Təbi-məzacım nidəyim dilbəri-rəna sevərim”, “Hicrəduş oldum bu gün dıdardan dur olmuşum”, “Ey çeşmi-siyah qaməti- ararmı nəsin sən”, “Lövhü-övraqı dili-üşşaqə çəkmiş əvvəli”, “Münəvvər tələtindən kəsb qıldım eşqi-sövdayı”, “Dağıtdı könlümü etdi pərişan çün”, “Gəl könül gidələm eşq ellərinə”, “Çıqmaz cibli-izzətə hər topuğu qıllı”, “Ey əhli-ğərz, anla bizi biz füyqərayız”, “Hərdəm dəmi bir düşünlə duta gəzərsən”, “Vəchində görər əhli-səfa yarını əlhəqq”, “Verməz gidər ey sürhi-bədcayi-şəbəklər”, “Dərvişə yarın xovfi-xətri yoq dəxi əkdər”, “Görmək diləsən mahı-hilali-Ramazani”, “Dila, bu dəhri-faninin nəyinə böylə xürrəmsən”, “Kimə qaldı məbədi-malikanəyi-milləti-dünya”, “Vəfası yoq bilürsən dəhri-dünin axırı fani”, “Nəyinə böylə gürrəsən cəhanın ey dili nalan”, “Keçənlər bir zaxı ol mövcəbi-ibrət deyilmə həm”, “Aşiqin məqsudi daim dilbərin didarıdır” (3,173a-174b,180a-181a);

Şərqlər: “Dü çeşmi-afətin xoş nəzakətin”, “Tən etmə üşşaqə, zahid, kərəm et”, “Gözəllər al ilə gönlüm aldılar”, “Maniyi-həqiqət sirrini zahida” (3, 176a-177a);

Müstəzad: “Eşqin əsəri sərdə gərək dildə dilərə/ ah atəşi-hicran”(3,175a).

Qeyd etməliyik ki, həmin şeirlərin transfoneliterasiyasını bitirmişik. Ümidvarıq ki, Bektaşilik təriqətinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Türabinin əldə etdiyimiz bu şeirləri ədəbiyyatsevərlər üçün maraqlı olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Altınok, Baki Yaşa, *Yanbolulu Ali TürabiBaba, Türabi Divanı*. İstanbul: 2006,296s.
2. Azar Birol, *Türabi Divanı (İncələmə-Mətn)*. Doktor Tezi.Elazığ:Fırat Universiteti,2005, 817 s.
3. Divani-Nəsmi, BY-10820, Konya Milli Kitabxanası

Tunzala Seyfullayeva

TURABI'S POEMS IN A HANDWRITTEN COPY OF KONYA "DIVANA" BY NASIMI

The presented article provides information about the famous poet of Turkish literature of the 19th century Turabi. At the same time, there is information about Turabi's poems found in the Konya "Divana" manuscript by Imaddadin Nasimi.

UOT: 81-116

Heydər Quliyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Aida İsmayılova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
e-mail: aida-profit@yandex.ru

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ İMPERATİVLİK

Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növlərindən biri də imperativ cümlələrdir. İmperativ cümlələr bir çox məqsədlər üçün işlədilir. Danışan əmr, xahiş, xəbərdarlıq, hədə, arzu, təklif, dəvət, məsləhət, göstəriş və s. ifadə edən cümlələr işlədə bilər. Bu cümlələrin hansının xahiş, hansının məsləhət, hansının hədə və s. olduğunu danışanın jestlərindən, sifət cizgilərindən, vurğu və intonasiyadan və bir sıra başqa yollarla müəyyənləşdirmək mümkündür.

Azərbaycan dilində imperativ (əmr) cümlələrin yaranması üçün konkret formal vasitələrdən istifadə edilmir. Lakin bu kimi cümlələrin yaranmasında vurğu, intonasiyanın, feilin əmr forması, əmr ədatları və əmr hökmündə işlədilən digər feil formalarının, hətta şəraitlə, mətnlə, münasibətlə bağlı olaraq meydana çıxan cəhətlərin mühüm əhəmiyyəti var. İmperativ (əmr) cümlələrin xəbəri əsasən feilin əmr formasında və II şəxsin təkində olur, *qəti əmr, təkid* məzmununu ifadə edir. Məs: *Sən də ana kimi öz bağına bas, Muğan torpağının ağ günlərini* (S.Vurğun). Bu zaman şəxs əvəzliyi cümlənin mübtədası olur.

Azərbaycan dilində xəbəri II şəxsin təkində çıxaraq I və ya III şəxslə, feilin müxtəlif mənə növləri ilə və ya ədatlarla ifadə olunan əmr cümlələri müxtəlif mənə çalarları yarada bilər. Məs: *Onda göstərin daş zindanları* (S.Vurğun). Belə əmr cümlələri qrammatik forma baxımından əmr cümləsi hesab olunur. Bu kimi əmr cümlələrindən qərarlarda və əmrlərdə istifadə olunur. Əmr cümlələri *arzu, istək, çağırış* məzmununu ifadə edir. Məs: *Gün o gün olsun ki qurtarsın dava...* (S.Rüstəm).

Azərbaycan dilində əmr cümlələri öyüd, nəsihət, məsləhət, təskinlik məzmununu ifadə edir. Məs: *Mən təklif edirəm ki, fədailərin çox hissəsi silahları alıb dağlara çıxaraq, "Şahı istəmirik, məşrutə istəyirik" deyib təhdid etsinlər* (C.Cabbarlı).

Azərbaycan dilində qrammatik baxımdan mənə incəlikləri yaratmaq üçün ədatlarla ifadə olunan cümlələrə rast gəlmək olur. Məs: *Di gəl durnalara bir şeir deyək* (S.Vurğun). *Çox gözəl, Vaqifi çağırın görək* (S.Vurğun). Belə cümlələrdə təkid münasibətləri var.

Əmr cümlələrində istifadə olunan imperativ sözlər cümlədə zahirən xitablara bənzəsə də tamamilə fərqlənən çağırış və müraciət kimi leksik mənalar bildirir. Məs: *Arzuya bax, sevgilim tellərindən incəmi* (M.Müşfiq).

İngilis dilində əmr cümlələrində, adətən, mübtəda işlədilmir. Lakin müraciət edilən şəxs və ya şəxslərin diqqətini cəlb etmək, fikrin ciddi, qəti və s. olmasını xüsusilə nəzərə çarpdırmaq üçün *you* əvəzliyindən istifadə olunur. *You* əvəzliyi cümlənin mübtədası olur. Bu halda onu *imperativ mübtəda* adlandırmaq olar. Belə cümlədə intonasiya və vurğu mühüm əhəmiyyətə malikdir. *You* burada vurğulu vəziyyətdə olmalıdır. Əgər vurğusuz olarsa əmr cümlələri nəqli cümləyə çevrilir. *You go there* cümləsində *you* vurğusuz olduqda müraciət edilən şəxsin "gətməli olduğu yer" nəzərdə tutulur; vurğulu olduqda isə "mən sənə belə etməyini istəyirəm" anlamına gəlir. Məs: *You try and find it. You take your hands off me. You first sit down and relax for a bit. You come here. You just listen to me. You* əvəzliyinin işləndiyi cümlələr bəzən əsəbilik, hirs, acıq, kinayə və s. ifadə edir. Bu halda o nəzakətlik ifadə edən *please, pray* və s. kimi sözlərlə birlikdə işlənmir. *You be patient! Please, you be patient!* (olmaz).

You mübtədali imperativ cümlələrdə *go, come, get* feilləri və zərf hissəcikləri olduqda cümlənin əmr yükünü azaltmaq, yumşaltmaq məqsədilə həmin hissəciklər *you*-dan əvvələ keçir. Məs: *Away you go! In you get!* Nəinki *Get in, Go away* və s.

İnkar imperativ cümlələrdə *you* əvəzliyi mübtədə kimi işlənə bilər. Məs: *Don't you worry, my child. Believe it or not, I'm enjoying myself*(A.Christie). Bu tip cümlələrdə *don't* vurğulu vəziyyətdə olur.

Bəzən kiçiltmə, təhqir etmə, alçaltma məqsədilə *you* əvəzliyi imperativ cümlələrdə xitab kimi işlənir. Məs: *Get up, you foolish man, get up. Go to the devil, you sentimental old pig. You* əvəzliyi emfatik imperativ cümlələrdə işlənir. Onun əvəzinə *do* işlənir. Məs. *Do be quiet! Do come here!*

Somebody, someone, everybody, every one, nobody, no one əvəzlilikləri xəbərdən əvvəl işləndikdə imperativ cümlənin mübtədasi olur. Məs: *Everyone keep quiet! Nobody say a word! Everybody stand up!*

Əmr cümlələri müxtəlif məqsədlər üçün istifadə olunduğundan danışıqda geniş əhatə dairəsinə malikdir. Əmr cümlələri quruluş cəhətdən çox zəngin və çoxşaxəlidir. Bu qədər əhatəli olmalarının səbəbi əmr cümlələrinin müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə olunmalarıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Ə.Abdullayev, Y.Seyidov, A.Həsənov. Müasir Azərbaycan dili. Bakı 2007.
- 2.Məmmədova M., Yunusov D. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Adiloğlu, 2011.
- 3.Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007.

Heydar Guliyev
Aida Ismailova

IMPERATIVE SENTENCES IN AZERBAIJANI AND ENGLISH

The thesis deals with imperative sentences and their forms in Azerbaijani and English. Imperative sentences express commands. Besides commands proper imperative sentences may express prohibition, a request, an invitation, a warning, persuasion, etc. Brief information about their types on the basis of examples is given.

UOT: 930.25.

Aytac Cəfərova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

e-mail: aytacceferova98@mail.ru

FONO SƏNƏDLƏRİN UÇOTU

Uçot- sənədli materialların mühafizəsinin düzgün və etibarlı təşkilini nəzərdə tutur. Eyni zamanda uçot, sənədli materialların həm miqdar, həm də keyfiyyət tərkibi haqqında dolğun məlumat vermək imkanına malik olan xüsusi bir sənəddir.

Sənədlərin uçotu - onların müəyyən olunmuş uçot vahidləri üzrə miqdarının və tərkibinin müəyyən edilməsi, bu miqdarın və tərkibin uçot sənədlərində əks etdirilməsidir. Dövlət arxivlərinin sənədlərinin uçotu onların mühafizəsinin təmin edilməsi və miqdarı üzərində nəzarət vasitəsi olmaqla onların müəyyən olunmuş təsnifat üzrə təşkilini əsaslandırır və axtarış imkanlarını təmin edir. Sənədlərin uçotu mərkəzləşmə vahid şəklə salma, dinamiklik, bütövlük və dürüstlük prinsipləri əsasında qurulur. Göstərilən prinsiplər aşağıdakı əsalarla həyata keçirilir:

- Milli arxiv fondu sənədlərinin bütün mühafizəxanalar üçün ümumi olan uçot vahidlərinin müəyyən edilməsi;
- sənədlərin mühafizəsinin və uçotunun təşkilinin vəhdəti;
- uçot göstəricilərinin tutuşdurulması;
- uçot sənədləri formalarının ciddi sabitliyi, doldurulma və nizama salınma qaydaları;
- Milli arxiv fondu sənədlərinin tərkibində və həcmində olan dəyişikliklərin müəyyən edilmiş vaxtda və operativ surətdə bütün uçot sənədlərinə daxil edilməsi.

“Milli arxiv fondu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq, arxiv saxladığı sənədlərin dövlət uçotunu aparır və Milli arxiv fondu sənədlərinin mərkəzləşmiş uçotu üçün Milli Arxiv İdarəsinin müəyyən etdiyi qaydada yuxarı arxiv orqanına məlumat verir. Arxivdə mühafizə olunan bütün sənədlər, o cümlədən siyahıya alınmamış, arxivin profilinə aid olmayan sənədlər, həmçinin sənədlərin sığorta və istifadə fondlarının surətləri, sənədlərin və işlərin siyahıları uçota alınır.

İnformasiya daşıyıcısının növündən, yazılma üsulu və texnikasından asılı olmayaraq, sənədlərin əsas uçot vahidləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- arxiv fondu, arxiv kolleksiyası;
- saxlama vahidi;

Fono və video sənədlərin saxlama vahidi ilə kağız əsaslı sənədlərin saxlama vahidi fərqlidir. Kağız əsaslı sənədlərin saxlama vahidi xüsusi cildlənmiş və yaxud da qovluğa qoyulmuş sənədlərin məcmusudur. Fono və video sənədlərin saxlama vahidi isə fiziki cəhətdən ayrıca kinolentin, maqnit və ya kağız lentin rulonundan, kaset, mumdan hazırlanmış val, vizual və səsli məlumatlar yazılmış disklərdən ibarətdir.

Arxivdə sənədlərin uçotu xüsusi şöbə yaxud xüsusi ayrılmış əməkdaş tərəfindən həyata keçirilir. Mühafizəxanada olan sənədlərin uçotuna cavabdeh əməkdaş təyin edilir. Uçot sənədlərinə qeydiyyat yalnız uçota cavabdeh əməkdaş tərəfindən aparılır.

Arxivə daxil olan bütün sənədlər sənədlərin daxil olmasının uçotu kitabında qeydə alınır. Arxivə daxil olan hər bir yeni fondun adı fondlar siyahısına daxil edilir, ona fond və rəqi doldurulur və fond işi açılır. Fond təşkil etməyən təşkilatın audiovizual-kinofotofonosənədləri və videosənədlərinə də ucot və rəqi doldurulur. Hər yeni daxil olunmuş siyahı siyahılar reyestrində hesaba alınır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Arxivşünaslıq dərslük. Bakı-2015
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət arxivlərinin əsas iş qaydaları. Bakı-2011
3. “Milli Arxiv fondları” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1999

Aytaj Jafarova

PHONE DOCUMENTS ACCOUNTING

Accounting provides for the correct and reliable organization of the protection of documentary materials. At the same time, it is a special document that has the ability to provide detailed information on both the quantity and quality of documentary materials. Registration of documents of state archives, being a means of ensuring their protection and control over their quantity, substantiates their organization according to the established classification and provides search opportunities. Documents are recorded under the storage unit. The storage unit for phono and video documents consists of a physically separate roll of film, magnetic or paper tape, cassette, wax shaft, disks with visual and audio information.

UOT: 82-1.512.162

Tahirə Əliyeva*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: aliyeva.tahira1@gmail.com*

MƏHƏMMƏD ƏMANİ ŞEİRLƏRİNİN JANR VƏ FORMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XVI əsrin ikinci yarısı-XVII əsrin əvvəllərində yaşamış, Azərbaycan türkcəsində və farsca şeirlərdən ibarət divanlar tərtib etmiş. Məhəmməd Əmaninin poeziyası bir sıra cəhətləri ilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçılar göstərir ki, şairin yaradıcılığının iki əsas qaynağı olmuşdur: klassik poeziya və şifahi xalq ədəbiyyatı (1, s.52). M. Əmaninin yaşadığı dövrdə şifahi xalq ədəbiyyatı (1,s.52). M. Əmaninin yaşadığı şifahi xalq ədəbiyyatından təsirlənmə daha da geniş miqyas almışdır. Bu zaman “Koroğlu”, “Aşiq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Şah İsmayıl”, “Abbas və Gülgəz”, “Novruz” kimi dastanlar yaranaraq formalaşdı, Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşiq, Əzizi kimi şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında yazıb-yaradan sənətkarların şöhrəti geniş yayılmışdı. Əmani həm klassik Şərq şeiri formalarında (qəzəl, qəsidə, tərkibbənd, tərəcibənd, rübai, qitə, təkbeyt, məsnəvi və hekayətlər), həm də şifahi xalq ədəbiyyatından gələn nəzm şəkillərində (qoşma, gəraylı, varsağı, bayatı) yazan sənətkar olmuşdur. Klassik janrlarda yazarkən Nəsimi, Füzuli və s. örnək götürən şair, şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında yazarkən Şah İsmayıl Xətai (1487-1524), İbrahim Cahı (1540-1576) əsərlərindən ilhamlanmışdır.

İctimai həyatla bağlılıq, dünyəvilik, dilin sadəliyi, fikrin aydın ifadə edilməsi Məhəmməd Əmani poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Əmani Şah İsmayıl ideyalarının davamçısı, sərkərdə kimi dövrünün siyasi, hərbi hadisələrində fəal iştirak etmişdir. Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov göstərir ki, Əmani zamanının qızılbaş poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən olmuşdur: “Şah İsmayıl Xətaidən sonra qızılbaş poeziyası ənənələrini davam etdirən şairlərimiz içərisində istər klassik, istərsə də xalq şeiri formasında yazan sənətkarlar olmuşdur. M.Əmani əsərlərində qızılbaş olması ilə fəxr edən” şair, qızılbaş poeziyasının nümayəndəsi olmuşdur (2, s.132). Qəzəllərindən birində o, qızılbaş olduğu ilə fəxr etdiyini bildirir:

Bu səadət, Əmaniya, bizə bəs,
Cəfəriməzhəbü qızılbaşuz (3,s.52).

Əmani divanında lirik-aşıqanə mövzulu qəzəllər əsas yer tutur. Şairə görə, insan eşq üçün yaranmışdır. Həyatda, təbiətdə hər şey məhəbbətdən bəhs edir. Əgər şair bəzi şeirlərində təsəvvüfi, ilahi eşqdən danışsın, bir çox əsərlərində dünyəvi eşqdən bəhs edir. Əmani qəzəllərindən birində sevgilisini biganəlikdə ittiham edir, onun başqa gözəllərdən xeyli üstün olduğunu bildirir:

Yox əcəb gər məni canan belə heyran bilməz,
Bülbüli-zarını nalan güli-xəndan bilməz,
Özgə xublarığa nə nisbət qədü rüxsarı anım,
Sərvü gül şivəsini xari-biyaban bilməz (3, s.55)

Məhəmməd Əmaninin qəsidələri Həzrət Əliyə, şiə imamlarına, Şah Təhmasibə, Şah Abbas Kəbirə həsr edilmişdir. Sərkərdə kimi Azərbaycan torpaqlarının osmanlılardan azad edilməsində iştirak etmiş, şair I Şah Abbasın başçılığı ilə qazanılan qələbələrini, qızılbaş döyüşçülərinin qəhrəmanlığını tərənnüm etmişdir:

Təbriz fütuhatının əxbarı yetəndə,
İstanbulun əhli qamu müztər olacaqdır.
Din düşməniyə taclı qazilər, Əmani,
Hər mərəkədə bolsa, müzəffər olacaqdır (3, s.145)

Şairin tərkibbənd və tərcibəndləri dilinin sadəliyi ilə diqqəti cəlb edir. Əmani rübailərinin mövzu dairəsi genişdir. Onun lirik-aşıqanə, fəlsəfi, ibrətəməz-nəsihətəməz mövzulu rübailəri ilə bərabər I Şah Abbasın başçılığı ilə Azərbaycan torpaqlarını azad etməsinə, səyahət təssürlərinə həsr edilmiş rübailəri də vardır. Tədqiqatçılar haqlı olaraq göstərirlər ki, Əmani əsərlərində əsrin adamlarında gördüyü bir sıra əxlaqi qüsurları da göstərmiş və pisləmişdir (4, s. 295). Şair rübailərindən və mənzum hekayətlərindən birində tiryakiləri-narkomanları tənqid etmiş, onları düz yola dəvət etmişdir.

Məhəmməd Əmaninin mənzum hekayətləri də diqqəti cəlb edir. Mövzusun xalq ədəbiyyatından alan bu əsərlərdə müəllif maraqlı vəziyyətlər və surətlər yaratmış, müsbət idealları təbliğ etmişdir.

Şairin qitə və təkbeytləri lakonikliyi, fikrin qısa və aydın ifadə edilməsi ilə diqqəti cəlb edir.

Şairin anadilli divanına daxil edilmiş məsnəvisi Həzrət Əliyə, imamlara həsr edilib, burada oxucuya nəsihətəməz müraciətlər edilir. Müəllif nə qədər çətin olsa da insanın nəfsinə qalib gəlməsinin vacibliyindən danışır:

Ey Əmani, nəfsdin almaq, inan
Hər kişi həddi degil, bilgil əyan (3, s.174).

Əmaninin aşiq ədəbiyyatının təsiri ilə yazdığı şeirlər dini, qızılbaşlıq, eləcə də lirik-aşıqanə mövzulara həsr edilmişdir. Balaş Azəroğlu şairin qoşmalarının forma özəlliyi barədə yazır: “Aşiq şeirində bir qayda olaraq əksər hallarda qoşmanın ilk bəndi haça qafiyəli (yəni, abvb) olursa, çox nadir hallarda *abab* şəklində də olur. Əmani divanında olan qoşma və gəraylıların hamısı *abab* şəklindədir” (5, s. 68).

Əmaninin qoşmalarında ərəb-fars mənşəli söz və ifadələrin kifayət qədər çox olması diqqəti cəlb edir. Bununla bərabər, bu şeirlər anlaşıqlı dildə yazılmışdır.

Şairin gəraylı və varsağıları daha sadə dildə yazılmışdır. Əmaninin bayatıları formaca özünəməxsusluğu ilə diqqəti cəlb edir. Onun dörd misradan ibarət bayatıları ilə yanaşı altı misradan ibarət bayatıları da vardır.

Məhəmməd Əmani klassik şeir janrları ilə çifahi xalq ədəbiyyatından gələn nəzm şəkillərində eyni dərəcədə uğurla yazıb-yaradan sənətkar olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. III cild. Bakı: “Elm”, 2005.
2. Kərimov Paşa. XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikası. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012.
3. Əmani. Əsərləri. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.
4. Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1982.
5. Azəroğlu Balaş. Məhəmməd Əmani. Bakı: “Elm”, 1977.

Tahira Aliyeva

GENRE AND FORM FEATURES OF MUHAMMAD AMANI'S POEMS

Azerbaijani poet Mohammad Amani, who lived in the XVI-XVII centuries, is the author of two divans in Azerbaijani Turkish and Persian. His native-language divan attracts attention with the breadth of its scope and variety of genres. Amani wrote poems in the genres of classical poetry: ghazal, verse, composition, tarjiband, rubai, qita, takbeyt, masnavi, couplets of folk literature, gerayli, varsagi, bayati. In a number of his poems, differences in form are evident. Amani has proven to be a poet capable of writing profound works in all genres.

UOT: 398.5

Tahir Sadıqov*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: sadıqov_tahir@mail.ru*

MÜASİR DÖVRDƏ CƏFƏR CABBARLI ADINA RESPUBLİKA GƏNCLƏR KİTABXANASINDA VİRTUAL XİDMƏTİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İnkişaf edən dünyada kitabxanaların yaşaması yalnız yeniliklərdən keçir. Kitabxana işinə yeni texnologiyanın tətbiqi, kitabxananın kompüterləşdirilməsi prosesi, yeni kitabxana fondu anlayışı, onun formalaşdırılmasına, struktur quruluşuna heç bir dəyişiklik etmədən, əksinə, fondun tərkibinin elektron vasitələrlə təkmilləşməsinə, məzmunca zənginləşməsinə, oxuculara kitabxana-informasiya xidmətinin yeni mərhələyə qalxmasına səbəb olur.

Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı və dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması mərhələsinin formalaşdırılmasında Cəfər Cabbarlı adına Gənclər Kitabxanası öz layiqli töhfələrini vermişdir. Gənclər Kitabxanası universal profilli kitabxana olub, 14 yaşından 21 yaşına qədər oxuyan orta məktəb şagirdlərini, texniki-peşə məktəblərində təhsil alan şagirdləri, ali məktəblərin, texnikumların, kolleclərin, liseylərin tələbələrini, işləyən gəncləri əhatə edir. Gənclərin tərbiyəsi ilə məşğul olan müəllimlər, tərbiyəçilər, ictimai təşkilatların işçiləri də bu kitabxananın kitabxana-biblioqrafiya və informasiya xidmətindən istifadə edə bilirlər. Kitabxanada innovasiya fəaliyyətin bütün istiqamətlərində, o cümlədən kütləvi işdə, həm böyük oxucu qrupları ilə, həm də müəyyən oxucu qrupları ilə xidmətdə 2007-ci ildən start götürmüşdür.

Kitabxananın yenilənmiş saytı (www.ryl.az) 2009-cu ildən oxucuların istifadəsinə verilməmişdir (axırını yenilənmə 2017-ci ilin əvvəlində olmuşdur). Sevindirici haldır ki, kitabxananın veb saytının yaradılmasında birbaşa olaraq kitabxananın əməkdaşları iştirak etmişlər. Bundan əlavə kitabxanada 2013-cü ildən respublikada ilk Toplu Kataloq olan AZLIBNET Milli Kitabxana-İnformasiya Mərkəzi adlı qeyri-kommersiya təşkilatı Mədəniyyət Nazirliyinin himayəsi və dəstəyi ilə C.Cabbarlı adına Gənclər Kitabxanasının nəzdində (www.azlibnet.az) yaradılmışdır. Kompüter şəbəkəsində Milli Kitabxana-İnformasiya Mərkəzinin prioritet istiqamətlərindən biri kitabxanalarda elektron informasiya resurslarının yaradılması və onların istifadəçilərə təqdim olunması, eləcə də qlobal informasiya şəbəkələrində kitabxanaların korporativ işinin təşkilidir.

Kitabxanada müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi məqsədi ilə kitabxananın veb portalında elektron kitabxana bölməsi yaradılmışdır. Bu bölmə vasitəsi ilə oxucu saytın bazasına daxil edilmiş ədəbiyyatın tam mətninə baxış həyata keçirilə bilər. Kitabxanın əməkdaşları tərəfindən hazırlanan “Yeni kitabların biblioqrafik informasiya göstəricisi” kitabı tammətli formada kitabxanın saytının “Biblioqrafik göstəricilər” bölməsinə yerləşdirilmişdir (3). Oxucular arasında yeni ədəbiyyatı təbliğ etmək məqsədi ilə tərtib olunan “Yeni kitabların biblioqrafik informasiya göstəricisi”ndə təqdim olunan ədəbiyyatlar əlifba sırası və dillər üzrə düzülüşdür. Sonda köməkçi aparat kimi müəllifin əlifba göstəricisi və kitabları çap edən nəşriyyatların siyahısı verilmişdir.

İstifadəçilər kitabxananın veb saytının “Dünya kitabxanaları internetdə” linki vasitəsilə dünyanın ən böyük kitabxanalarının veb saytlarına daxil olmaq və onların məlumat bazalarından istifadə etmək imkanına malikdirlər. Saytdan Almaniya Bundeştaq Kitabxanasına, Rusiya Dövlət Kitabxanasına, Fransa Milli Kitabxanasına, Amerika Birləşmiş Ştatları Konqress Kitabxanasına və dünya əhəmiyyətli kitabxana saytlarına birbaşa linklər vardır. Yeni kitabların biblioqrafik siyahı və göstəricisi işçi vəziyyətindədir.

20 fevral 2012-ci il tarixdə kitabxanada kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işinin daha da səmərəli həyata keçirilməsində xüsusi xidmətlərə malik respublikada ilk Toplu Kataloqun və AZLİBNET Milli Kitabxana İnformasiya Mərkəzinin təqdimat mərasimi keçirilmişdir (2). Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə yaradılan bu layihənin əsas məqsədi kitabxanalarda elektron informasiya resurslarının yaradılması, istifadəçilərə təqdim edilməsi, qlobal informasiya şəbəkələrində kitabxanaların korporativ işinin təşkilidir. Mərkəzdə iki sistem fəaliyyət göstərir: VEB Mərkəz və Elektron Toplu Kataloq.

Veb Mərkəz bütün kitabxana elektron kataloqlarının fasiləsiz işlənməsini təmin edir. Bura İRBİS-64 sisteminin istifadəçiləri olan şəhər və rayon kitabxanaları daxildir. AZLİBNET vasitəsi ilə respublikada mövcud olan elektron resursların fasiləsiz və uzaq məsafədən idarə edilməsi sistemi yaradılıb. Mərkəz respublikanın bütün kitabxanaları ilə əlaqələr qurur. Toplu kataloqdan və ya C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının ünvanlı veb saytları ilə vasitəsi ilə istifadə etmək olar. AZLİBNET - qeyri-kommersiya təşkilatı kimi Mədəniyyət Nazirliyinin himayəsi və dəstəyi ilə C.Cabbarlı adına Gənclər Kitabxanasının nəzdində yaradılmışdır. Kompüter şəbəkəsində Milli Kitabxana-İnformasiya Mərkəzinin yaradılması üzrə işlərə son illərdə başlanılmışdır. Onun prioritet istiqamətlərindən biri kitabxanalarda elektron informasiya resurslarının yaradılması və onların istifadəçilərə təqdim olunması, eləcə də qlobal informasiya şəbəkələrində kitabxanaların korporativ işinin təşkilidir.

AZLİBNET Mərkəzinin hazırda həyata keçirdiyi ən vacib iş Azərbaycan kitabxanalarında birgə kataloqlaşdırma, kitabxanaların Milli Toplu Elektron Kataloq sistemini yaratmaqdır. Azərbaycanın Toplu Elektron Kataloqu kitabxanalarının inkişafının strateji istiqaməti kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Onun yaradılması kitabxana fondlarının məzmunu haqqında informasiya almağa, ölkənin bütün ərazisində istifadəçilərə sənədlərin rəşional çatdırılmasını təmin etməyə, komplektləşdirmə prosesinin koordinasiyasına, mərkəzləşdirilmiş kataloqlaşdırma prosesinin təşkilinə imkan verəcəkdir.

Toplu Elektron Kataloq ölkə kitabxanalarının informasiya kooperasiyası üçün yeni standartların tətbiqi və onların dünya kitabxana ictimaiyyətinə inteqrasiyasında həlledici faktordur. Azərbaycanda 12 mindən çox müxtəlif tipli kitabxananın daxil olduğu geniş kitabxana-informasiya şəbəkəsi mövcuddur (1). Bu şəbəkəyə yalnız kütləvi kitabxanalar deyil, həm də elmi-texniki, uşaq, gənclər, musiqi məktəblərinin, muzey və digər mədəniyyət və tədris müəssisələrinin, eləcə də müxtəlif təşkilatların tabeliyində olan kitabxanalar daxildir. Onların çoxunda artıq elektron kataloq sistemi yaradılmışdır.

AZLİBNET Mərkəzinin veb-saytında layihədə iştirak edəcək kitabxanaların resurslarına, habelə mərkəzin resurslarından yararlanacaq kitabxanaların veb saytlarına keçid linki yerləşdirilmişdir. Saytda interaktiv xəritə də verilmişdir ki, onun vasitəsilə Mədəniyyət Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən şəhər və rayonlar üzrə Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinin Elektron Kataloquna giriş təmin olunur. Burada həmçinin kitabxana işi ilə əlaqədar normativ hüquqi sənədlər, Azərbaycanın kitab abidələri, mütaliə və s. haqda məlumatlar da əlavə etmək olar.

Beləliklə, təhlillər göstərir ki, elektron kitabxanalar informasiyalaşdırılmış cəmiyyət quruculuğunun sosial sifarişidir. Elektron kitabxanalar oxuculara informasiya xidmətinin kompüterləşdirilməsinin nəticəsi olub, ənənəvi kitabxanalara alternativ bir qurum deyil, yalnız bir xidmət növüdür. Gənclər Kitabxanasının elektron kitabxanasından istifadə etmək üçün kitabxananın rəşmi veb səhifəsinə (ryl.az) daxil olaraq elektron kitabxana linkinin üzərində sıxmaq lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyeva-Kəngərli A. Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. - Bakı: Elm, 2007. - 391 s.
2. Sadıqov T.K. Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası: elmi, metodiki və

təcrübi fəaliyyətin təhlili.- Bakı: Apostroff, 2015.- 272 s.

3. http://www.ryl.az/biblioqrafik_v.html

Tahir Sadigov

**FEATURES OF THE ORGANIZATION OF VIRTUAL SERVICES
IN THE REPUBLICAN YOUTH LIBRARY NAMED AFTER JAFAR JABBARLI
IN MODERN TIMES**

The report examines the main directions of the establishment and activity of the "Information-resource" department of the Republican Youth Library named after Jafar Jabbarli. Electronic resources prepared by the department and their general content are studied. The library analyzes the features of the organization of virtual services to users with electronic resources.

UOT: 1.1(091)

Bəhruz Gülmalyev*Naxçıvan Dövlət Universiteti**e-mail: gulmalyev.behrutz@gmail.com*

UNİVERSAL SOSIAL MÜNASİBƏTLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN QLOBAL FORMALAŞMASI

İnsan bütün “homo sapiens”lərə məxsus ümumi cəhətləri özündə əks etdirən, yəni onları heyvanlardan fərqləndirən bir anlayışdır. İnsan anlayışı sosial və bioloji xarakteristikaları ehtiva edir, lakin bioloji cəhət sosial amillər tərəfindən “insaniləşdirilərək” ciddi dəyişikliyə məruz qalır. “İnsan əmək alətləri hazırlayan heyvandır”. Bu tərif insanın bütün heyvanlardan olan fərqi ifadə edir, onun sosial mahiyyətini açmağa imkan yaradır. İnsan öz təbiəti etibarilə bioloji olduğu halda, öz mahiyyəti etibarilə sosialdır. O, ictimai-tarixi fəaliyyətin və mədəniyyətin subyektidir, dəqiq desək, mövcud ictimai münasibətlərin, ümumdünya tarixi-mədəni prosesin məhsuludur.

Fərd isə insan nəslinin elə bir nümayəndəsidir ki, o, özünəməxsus ümumi və spesifik cəhətlərini özündə birləşdirir. Fərd cəmiyyəti və ya sosial qrupu təşkil edən nümayəndələrdən biri kimi özünü göstərir. Fərd həm bioloji, həm sosial, həm də psixi tərəflərə malikdir. Fərddə bu tərəflər bir-biri ilə əhatə olunmuş şəkildə əks olunur. O, bizim qarşımıza canlı orqanizmin malik olduğu fiziki və ruhi qabiliyyətlərin məcmusu kimi çıxır. Yəni, fərd dedikdə ümumi cəhətləri ilə yanaşı fərdi cəhətləri də olan insan nəzərdə tutulur.

Şəxsiyyət anlayışı biososial varlıq olan insanın ancaq sosial tərəfini ifadə edir və ondakı sosial tərəfin inkişaf dərəcəsini göstərir. Şəxsiyyət yüksək zəkalılığı, öz hərəkət və davranışları üçün məsuliyyət hissini, şəxsi ləyaqəti və başqa yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən şəxsdir. Şəxsiyyətin başlıca cəhəti onun ictimai fəaliyyətidir.

İnsan anadan fərd kimi doğulur, sonradan isə şəxsiyyət kimi formalaşır. İnsanın ictimai münasibətlərin məhsulu olmasını fərd, həmin münasibətlərin subyektidir olmasını isə şəxsiyyət anlayışı əks etdirir [1, s. 353].

Şəxsiyyət ictimailəşmiş, sosial baxımdan inkişaf etmiş insandır. Tarix boyu şəxsiyyət anlayışına həm birgəyaşayış, həm də elmi kateqoriya kimi baxılmışdır. Bu anlayış eyni zamanda, ictimai münasibətlərin və şüurlu fəaliyyətin daşıyıcısı olan subyektidir, müəyyən şəxsi və ya fərdi insanı bildirmək üçün işlədilmişdir.

Şəxsiyyət anlayışı qədim yunan teatrlarında əvvəllər aktyorların geyindikləri maskaya verilmiş ad (persona) olmuşdur. Sonralar isə aktyorların ifa etdikləri rollara və onların özlərinə “personans” deyilmişdir. Nəhayət, şəxsiyyət anlayışı ilə insanın cəmiyyətdə oynadığı rol, onun sosial mövqeyi, mənəvi-psixoloji səciyyəsi, fərdi “Mənliyi” və s. ifadə edilmişdir.

Fəlsəfədə əsasən şəxsiyyət haqqında iki ümumiləşdirilmiş konsepsiya mövcuddur: şəxsiyyət insanın funksional səciyyəsidir və şəxsiyyət insanın mahiyyət səciyyəsidir. Birinci insanın cəmiyyətdə oynadığı rolu, həyata keçirdiyi ictimai funksiyaları ifadə edir; burada daxili mahiyyət, insanın “öz mənəvi dünyası” deyil, zahiri fəaliyyəti ön plana çəkilir. İkinci isə, insanın daxili mənəvi potensialını, xarakter və iradəsini, mənlik-şüurunun, mənəviyyatını ifadə edir. Hər iki konsepsiya vəhdətdə götürülməli, şəxsiyyətə sosial münasibətləri fərdiləşmiş şəkildə ifadə edən zəka, gerçəkliyi dəyişdirmək fəaliyyəti, mənəvi-estetik normalar, hüquq və vəzifələrin özünəməxsus birgə daşıyıcısı kimi baxılmalıdır.

Şəxsiyyətə münasibətdə hər iki konsepsiyayı vəhdət halında götürən sovet filosoflarının çoxu belə hesab edirdilər ki, şəxsiyyət onu təşkil edən üç cəhətin məcmusudur. Biogenetik qabiliyyət (imkan), sosial amillərin təsiri (mühit, şərait, normalar, tənзимedicilər) və onun psixo-sosial nüvəsi – “Mən”i. Məhz bu əsaslarda şəxsiyyətin psixi xarakteri, fəaliyyət

istiqlaməti, tələbat və mənafeyi, əqidə və dünyagörüşü formalaşır, inkişaf edir. Bunlar da həmçinin şəxsiyyətin sosial hislərinin – şəxsi ləyaqət, borc, vicdan, mənəvi-estetik prinsiplər və s. formalaşması üçün zəmin hazırlayır. Bütün bu psixo-sosial proseslər isə şəxsiyyətin mənlik şüuru və dünyagörüşünü tənzimləyir və istiqamətləndirir.

Qədim yunan fəlsəfəsində Sokratın insana müraciətlə dediyi “Özünü dərk et” ideyası ilə şəxsiyyətin fəlsəfi təhlilinin əsasları qoyulmuşdur. Aristotel şəxsiyyəti “ictimailəşmiş varlıq” kimi səciyyələndirmişdir. Antik fəlsəfədə şəxsiyyətə həmçinin “qeyri-maddi ruhun sinonimi” kimi münasibət bəslənilmiş, şəxsiyyətin tale ilə müəyyənləşməsi fikri mövcud olmuşdur. Ondan sonrakı dövrlərdə, xüsusilə orta əsrlərdə şüurlu insana – şəxsiyyətə ruh və bədənin qarşılıqlı təsirinin məhsulu kimi baxılmışdır.

XVII əsr və maarifçilik, həmçinin yeni dövr fəlsəfəsində şəxsiyyətin əsasına zəka, mənəvi mahiyyət şamil edilirdi; bir cəhətdən rəşional başlanğıca üstünlük verilirdisə, digər cəhətdən irrəşionalizm mövqeyi təbliğ olunurdu. Bunlar isə insana dualist münasibətdən irəli gəlirdi. Bu dövr fəlsəfəsində çox vaxt insanın özü-özünə münasibəti, özünüdərkətməsi ön plana çəkilir, şəxsiyyət “Mən”lə eyniləşdirilirdi. Alman klassik fəlsəfəsinə, xüsusilə Kanta görə insanın özünüdərkətməsi, “mənlik şüuru” sayəsində şəxsiyyətə çevrilir: bu yolla insan özünü başqa canlılardan fərqləndirir, öz “Məni”ni yaradaraq onu mənəvi qanunlara tabe edir.

Alman klassik fəlsəfəsinin digər nümayəndələri isə xüsusilə Fixte və Feyerbax şəxsiyyətə sosial mahiyyət verməyə çalışmışlar. Onlar belə hesab edirdilər ki, cəmiyyətdən təcrid olunmuş, müəyyən əlaqə və ünsiyyətə girməyən insan, fərd mövcud ola bilməz. İnsanın mahiyyəti, ancaq onun başqa adamlarla sosial əlaqə və münasibətlərində aşkar olur, yalnız belə münasibətlərdə “insan insan olur”, yəni şəxsiyyət kimi çıxış edir [2, s. 45].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. F.F.Ramazanov, M.B.Zaynalov, Ə.B.Məmmədov, V.M.Kərimov, H.F.İmanov, Z.C.Məmmədov, Ə.M.Tağıyev, X.H.Dadaşov, A.T.Fətəliyev, N.M.İsayev, M.Ə.Teymurlu, E.G.Zeynalov. Fəlsəfə. Azərbaycan Texniki Universitetinin nəşriyyatı. Bakı. 2001.
2. Maqşud Cəlilov. Sosial Fəlsəfə. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi. Bakı. 1992.

Bahrüz Gulmalıyev

FORMATION OF PERSONALITY GLOBALLY IN THE CONTEXT OF UNIVERSAL SOCIAL RELATIONS

While human is biological by his nature, he is social in his essence. Human is a socialized and socially developed personality. Human is born as an individual and formed as a person afterwards. The term that characterizes human as a product of social relations is 'individual', and that as the subject of those relations is "personality".

UOT: 82(091)

Xoşqədam Mirzəyeva*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: mirzayevakhoshgadam@gmail.com***BAYRAM XAN BAHARLININ CÜNGLƏRDƏKİ ŞEİRLƏRİ**

XVI əsr Şərq tarixinə adını qızıl hərflərlə yazdıran görkəmli şəxsiyyətlərimizdən biri Məhəmməd Bayram xandır (Bədəxşan,1504-Gücerat,1561). Türkmənlərin Baharlı boyundan Seyf Əlibəyin oğlu olan Məhəmməd Bayram xan dövrünün sosial, siyasi, elm və mədəniyyətinə yön verən dahi bir sərkərdə, dövlət adamı və şairi olmuşdur. Dehli Türk Sultanlığında Humayunun və onun oğlu Əkbərin dövründə dövlətin yenidən dirçəldilməsində əvəzsiz rolu olan Bayram xan ölkənin daxili və xarici siyasətində söz sahibi olmuşdur.Hind tarixində tarixi mərhələlərə nəzər salsaq, Babur (1526-1530),Humayun (1526-1858), Bayram xan (1556-1560) və Əkbər şah (1564-1605) dövrlərini görürük (6). Bayram xan şah olmasa belə bir tarixi mərhələyə adını yazdıra bilmişdir. Bayram xanın müxtəlif müraciət formaları və titulları olmuşdur. Humayun ona “vəfalı dost” deyə müraciət etmişdir. Əkbər isə Bayram xana “Xan baba” deyərmiş. Hind xalqı ona hələ də “prens-baba” deyə müraciət edir(7). Bayram bəyə ilk “Xan” ünvanını Şah Təhmasib vermişdir (Ray, 1949)(5).1555-ci ildə Dehli və Aqranın işğaldan azad edilməsi uğrunda döyüşlərdə şəxsi şücaətinə görə Humayun ona “Xani-xanan”, “vəkili-səltənət” titulu vermişdir. Bayram xan saraydakı nüfuzundan qorxan məmurlar tərəfindən xəyanətə uğradılaraq Əkbər şah tərəfindən saraydan uzaqlaşdırılır və Həcc ziyarətinə yola çıxarkən yolda pusquya düşürülərək şəhid edilir (7).Hindistanda Cığatay türkcəsi ilə şeir yazma ənənəsinə istiqamət verən şairimizin şeirlərində sadə bir dil hakimdir. Bayram xanın tarixdəki ən böyük xidməti Hindistanda türk və fars dilində sənət icra edən sənətkarlar qazandırması və dilimizin, ədəbiyyatımızın bu ölkədə yayılmasını təmin etməsidir. Şairin cığatayca və farsca şeirlərinin toplandığı iki “Divan”ı var. Hər iki dildə yazılmış şeirlərini ilk dəfə Ser Edvard Denison Ross çap etdirmişdir. Divanda 366 türkcə , 613 farsca beyt mövcuddur. Divanın 2-ci nəşri Məhəmməd Sabir və S. Hüsəməddin Raşidiyə aiddir. Türkcə “Divanı”nın tənqidi mətni M. Təkcan tərəfindən yayımlanmışdır (7). Azərbaycanda Bayram xanın həyatı və yaradıcılığı Gültəkinİlhamə Mürsəl tərəfindən tədqiq edilmişdir(5). Bayram xanın tarixi fəaliyyəti haqqında çoxlu sayda elmi tədqiqatlar vardır(6),amma bədii əsərləri hələ də layiqincə tədqiqata cəlb olunmamışdır. Ərəb,fars, puştı, hind, cığatay türkcəsini bilən Bayram xanın zəngin söz ehtiyatı onun hər iki divanında da özünü göstərir. Onun cığatayca yazdığı “DivanıTürki”dəki dil ünsürləri qarışıq dilli əsərlərə örnəkdir.Əlyazmalar İnstitutunun saxlanclarında Bayram Xanın müstəqil şəkildə “Divan”-nına rast gəlmədik. Lakin burada saxlanılan cünglərdə şairin şeirlərindən nümunələr mövcuddur.Bayram xanın şeirlərinə bu cünglərdə rast gəlmişik:B-1839/13616- 69 b; B-818/11558 - 97 a;B-75/2939 - 202 a ; 4) A-149/6049 2b (4)

B-1839 şifrlı cüngdə hər şairdən ancaq bir beyt verilmiş və adları o beytin ortasında qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Bayram xan Baharlıunun şeiri cüngün 69 b səhifəsində yazılmışdır. Farsca yazılmış şeir aşağıdakıdır(1).

ندارت بیمی از هجر تو جان درد فرسودم
که میدانه که درد اشتیا قیبت می کشد زرم

B-818/11558 şifrlı cüng 131 vərəqdən ibarətdir. Əlyazma bərpa olunmuş, cildi tünd zoğalı rəngli şəmsiyyəli dermatindir. Əlyazmada mətn qara, bəzi qeydlər isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır.97a səhifəsində sağdan birinci sütunda “Xanı Xanan Bayram xan kofte” qeydinə rast gəlirik. Bu şeir də farscadır(2).

شب کجا بودی که اتش دردل احباب بود
ریزه الماس در چشم بجایه خواب بود

A-149 şifrlı əlyazma 12 vərəqdən ibarətdir. Cildi bərpa olunmuş göy rəngli kartonsuz dermatindir. Mətn nəstəliq xətti ilə qara mürəkkəblə yazılmış, bəzi qeydlər qırmızı mürəkkəblə verilmişdir. Əlyazmanı 2b səhifəsində “Bayram xan Baharlı dər səfərə Məkkə şəhidi şode” qeydinə rast gəlirik. Burada dörd misra şeir parçası verilmişdir (3).

شهی که بگذرد از نه سپهر افسر او
اکر غلام علی نیست خاک بر سر او
محبت شه مردان مجوز بی پدری او
که دست غیر گرفته است پای مادر او

Birinci beyt Rossun tərtib etdiyi “Divan”ın 1-ci şeirinin ilk beytidir, ancaq cüngdəki bu beytlər ardıcıl deyil. Cüngdəki 2-ci beytə “Divan”ın 5-ci səhifəsinin 2-cimisasında rast gəlirik (8). B-75/2939 şifrlı cüng kataloqda mövcud olsa da, saxlanca bu şifr altında tamamilə ayrı əlyazma mövcuddur. Biz bu cüngü tədqiqata cəlb edə bilmədik.

Bayram xan Cığatay ədəbiyyatının ən böyük təmsilçilərindən biri olduğundan Hind-Moğol və Özbəkistan ədəbiyyat tarixinin ayrılmaz hissəsi kimi tədqiqata cəlb edilmişdir. Şair Türkmənistan və İran ədəbiyyat tarixlərində də yer almışdır. Ancaq Azərbaycan ədəbiyyat tarixi öz şanlı səhifələrinə Bayram xanı daxil etməmişdir. Ümid edirik ki, Bayram xanın həyatı və yaradıcılığı haqqında dəyərli elmi tədqiqatlar aparılaraq özünəməxsusluğu ilə öz layiqli yerini ədəbiyyatımızda tutacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Cüng. B-1839/13616
2. Cüng B-818/11558
3. Cüng A-149/6049
4. Əlyazmalar kataloqu (cünglər), “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1977
5. Gültəkin İlhamə Mürsəl. “XVI əsr Azərbaycan şairi Məhəmməd Bayram xanın həyat və yaradıcılığı”. Dis. 2013.
6. Şahin, H. H. (2019). Orta Çağ Hindistan’ında Yönetim: Bayram Han’ın Ekber Şah’a Etkisi, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(3), 1194-1204
7. Türkiyə dıřındaki Türk edebiyatları antolojisi (Nesir-Nazım) 15 ; Özbek edebiyatı II, Ankara : Kültür Bakanlığı 2000, səh.84-86
8. The Persian and Turki Diwans of Bayram Khan-ı Khanan, Denison Kalkuta 1910..

Khoshgadam Mirzayeva

POEMS OF BAYRAM KHAN BAHARLI IN THE JUNG

Mohammad Bairam Kan (1505-15610) was not only a great statesman and skillful commander of the Timurid Empire in India, but also belongs to the poetry and he left a trace on global history and culture. He had a great poetic talent as in Turki (chaghatai) and Persian languages. The article examines the poems of Bayram Khan Baharly in the jung preserved in Azerbaijan.

Gülağa İsmayilov
Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi
 e-mail: ismayilov.gulaga@mail.ru

BÖYÜK İSLAM ALİMİ ƏBU MƏHƏMMƏD HÜSEYN ƏL-BAĞAVİNİN “MƏSABİH ƏS-SÜNNƏ” ƏSƏRİNİN AZƏRBAYCAN İSLAMŞÜNASLIĞINDA ROLU

70 illik SSRİ hakimiyyətinin süqut etməsindən sonra bu imperiyanın tərkibində olan dövlətlər yenidən azad şəkildə öz milli-mənəvi dəyərlərinə qayıdış etdilər. Azərbaycan Respublikası da müstəqillik qazandıqdan sonra dini sahədə bir çox irəliləyişlər əldə etdi. Belə ki, “Qurani-Kərim” Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək nəşr olundu, milli ideologiyaya xidmət edən elmi-dini əsərlərin yazılması ilə yanaşı bir çox böyük İslam mütəfəkkirlərinin həyatı və elmi yaradıcılığı öyrənilməyə başlandı.

Müasir dövrdə dinin araşdırılması və öyrənilməsi metodları genişdir. Lakin biz bu məsələyə əlyazma əsərlərinin tədqiqatı yolu ilə toxunmaq istərdik. Şübhəsiz ki, qədim əlyazmalar orijinal miras hesab olunaraq bir çox elm sahəsinin mənbəyi sayılır. Təsədüfi deyil ki, dünya miqyasında əlyazma əsərləri hər zaman xüsusi diqqət mərkəzində olmuş, bu istiqamətdə xüsusi tədqiqatçılar cəlb edilmiş və onlar əlyazma əsərlərini tədqiq edərək işıq üzünə çıxarmışlar.

Qeyd olunmalıdır ki, dünya kitabxanalarında saxlanılan dəyərli əlyazma əsərlərindən biri də böyük İslam alimi və mühəddisi Əbu Məhəmməd Hüseyn əl-Bağavinin “Məsabih əs-sünnə” əsərinin qədim əlyazma nüsxələridir. Dünyanın ən nüfuzlu kitabxana və əlyazma xəzinələrində qorunan bu əsərin AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda da bir neçə fərqli nüsxələri mövcuddur. Onların hər biri xəttatlıq, forma, şərh və izah, quruluş, əlyazma xəttinin müxtəlifliyi və köçürülmə tarixi baxımından bir-birindən fərqlənir. Bu əlyazmaların birincisi miladi 1269-cu ildə Əbdürrəhim ibn Mövla Yasinin, ikincisi miladi 1333-cü ildə Hacı Mustafa Əfəndinin, üçüncüsü isə 1612-cı ildə Əbül-Xeyr bin Mənsurun dəsti-xətti ilə qələmə alınmışdır. Müasir Azərbaycan islamşünaslığında bu əsərin çox əhəmiyyətli yeri vardır. (1)

Bununla belə, əsər bir neçə dəfə müxtəlif dillərdə çap olunmuşdur. Əsər yazıldığı dövrdən alimlər tərəfindən böyük rəğbətlə qəbul edilmiş və dini müəssisələrdə tədris olunmuşdur. Həmçinin elmi tədqiqat obyektinə kimi də bu gün öz aktuallığını qoruyur. Bu baxımdan imam əl-Bəğavinin “Məsabih əs-sünnə” əsərinin, xüsusən Azərbaycanda olan əlyazması nüsxələrinin hədisşünaslıq elmində araşdırılması olduqca zəruridir. Onu da qeyd edək ki, İslam dininin təlim olduğu yerlərdə Bəğavinin bu əsəri xüsusilə hədis sahəsində güvənən, etibar edilən bir mənbə olmuşdur.

Yusif Əbdurrahman əl-Maraşlının məlumatına görə, "Məsabih"-in bizə qədər çatan 41 nüsxəsi var. Brockelman isə kitabın 39 nüsxəsinin olduğunu qeyd edir (2. s.508-509).

“Məsabih əs-sünnə”nin dünyanın bir çox yerlərində yazılı nüsxələrinin olduğu aydındır. Bununla belə, əsər bir neçə dəfə çap olunmuşdur. “Məsabih əs-sünnə” 1877-ci ildə İstanbulda, 1900 və 1935-ci illərdə isə Qahirədə çap edilmişdir (3. s.235).

Məsabih əs-sünnə əsərinə yazılan ən mükəmməl şərhlər arasında Azərbaycanlı alim Beyzavinin “Təhfətül-əbrar” adlı əsəridir. Müəllif bəzən “Məsabih” nüsxələrinin fərqlərinə diqqət çəkərək hədislərin isnad və mətnlərində düzəlişlər aparır, bəzən də haqqında danışdığı hədisi Bəğavinin digər əsəri olan “Şərhus-sünnə” əsəri ilə müqayisə edir (4. s.294).

Məsəbih əs-sünnəyə üç cilddən ibarət şərh yazan digər görkəmli azərbaycanlı alim Əllamə İzzəddin Ərdəbili olmuşdur. İzzəddin Ərdəbili həm də mahir xəttat və şair idi. Onun gözəl şerləri var idi (5. s.534). Elxanilərin hakimiyyəti illərində (h.1256\m.1357) Azərbaycanın tanınmış şafei fəqih, mühəddis, ədəbiyyatşünas və mütəkəllimlərindən biri Şəmsəddin

Mühəmməd ibn Müzəffər Xalxali də İmam Bağavinin adı çəkilən əsərinə “Tənvirül-məsabih”, “Şərhu mişkətil-məsabih”, adlı şərhlər yazmışdır (6. s.426).

Bəğavinin bu qiymətli əsəri daha çox Xətib Təbrizinin (ö.h.737\m.1336) “Məsabih”ə 1511 hədis əlavə edərək ərsəyə gətirdiyi “Mişkətul-Məsabih” əsəri ilə tanınmaqda və oxunmaqdadır. Xüsusilə, Pakistanda ən çox oxunan hədis kitabları arasında yer aldığını görürük. “Təbriziyə görə “Məsabih” əsəri təsnifat və müxtəlif mövzulardakı hədislərin bir yerə yığılması baxımından gözəl bir əsərdir (7. s.20).

Bəğavi – əsərləri hal-hazırda mənbə kimi qəbul edilən, Səlcuqlar dövrünün mühüm alimlərindən biridir. Qələmə aldığı bir çox əsərlər elm əhli tərəfindən indi də böyük maraq dairəsindədir. Əsərlərinin dünyanın bir çox kitabxanasında əlyazması nüsxələri kimi qorunub saxlanması da onun islam aləmində çox yaxşı tanınan bir alim olduğunu göstərir. Fiqh, hədis, təfsir və qiraət sahələrində təlif etdiyi əsərlərinin sayı iyirmiyyə yaxındır. Səksənə yaxın müəllimdən dərs alan Bəğavi hədis rəvayət etməklə yanaşı, hədis üsulu ilə bağlı mövzulara da toxunmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Məhəmməd Hüseyn ibn Məsud əl-Fərra, əl-Bəğavi, “Məsabih əs-sünna”, AMEA-nın M.F. adına Əlyazmalar İnstitutunun kitabxanası, nüsxə:C-538\9491, 408 vərəq, s.1, katib: Hacı Mustafa əfəndi, m.1333)
2. Sedat Şənsoy, “Talikat”, DIA, c.39)
3. Carl Brockelmann “Tarixul-Ədəbil-Ərəbi”, Tiraj 2, Darul-Məarif, 1119, [6 cildə], 400 səhifə, c.6
4. Beyzavi, Abdullah bin Ömər bin Məhəmməd bin Əli Şirazi, “Töhfətul-əbrar” Vizaratul-avqaf-Kuveyt, h.1433\m.2012, nəşr 1, [3 cildə], 618 səhifə, c.2
5. (İbnül-İmad, Əbul-Fələh Əbdülhəyy ibn əl-İmad, “Şəzəratüz-zəhəb fi əxbari mən zəhəb”, tədqiq: Mahmud Arnavut, Daru ibn Kəsir, Dəməşq-Beyrut h.1406\m.1986, nəşr 1,[10 cildə], 600 səhifə, c.6
6. Elnur Nəsirov, “Orta əsrlərdə yaşamış azərbaycanlı alimlər”, Bakı-2011, (472 səhifə,).
7. Xətib Təbrizi, Vəliyəddin Məhəmməd ibn Abdullah, “Mişkət”, Tədqiq: Əl-Albani, Məktəbətul-İslami, nəşr 2, Beyrut h.1399/m.1979, [3 cildə] 422 səhifə, c.1

Gulaga İsmayilov

THE ROLE OF THE GREAT ISLAMIC SCIENTIST ABU MOHAMMAD HUSSEIN AL-BAGHAWI'S WORK "MASABIH AS-SUNNA" IN AZERBAIJANI ISLAMIC STUDIES

Baghawi is one of the most important scholars of the Seljuk period, whose works are now considered a source. Many of his works are still of great interest to scientists. The fact that his works have been preserved in many libraries around the world as manuscripts also shows that he was a well-known scholar in the Islamic world. The number of his works in the fields of jurisprudence, hadith, tafsir and recitation is about twenty. In addition to narrating hadith, Baghawi, who was taught by about eighty teachers, also touched on topics related to the method of hadith.

UOT: 8134

Eldost İbrahimov
Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: eibrahimov@bsu.edu.az

FARS-URDU DİL ƏLAQƏLƏRİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ

Hind yarımadasında tarix boyu müxtəlif xalqlar yaşamış və hal-hazırda da yaşamaqdadırlar. Region özünün çox zəngin etnik, mədəni, siyasi tarixi ilə birlikdə bu ərazidə fəaliyyət göstərən dillərin qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi baxımından da maraqlı tədqiqat obyektini kimi diqqəti cəlb edir. Çox qədim zamanlardan özünün çoxdilliliyi ilə tədqiqatçıların diqqətini cəlb edən Hindistan ərazisində müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan fərqli dillər mövcud olmuşdur. Bu dillərdən biri də urdu dilidir. Dünyada mövcud olan digər dillər kimi, urdu dili də dildaxili və dilxarici faktorların təsiri ilə inkişaf etmiş və alınma sözlər hesabına zənginləşmişdir. Urdu dilinin lügət tərkibinin zənginləşməsində əsasən fars mənşəli sözlərin olduqca böyük rolu olmuşdur. Urdu dilində olan fars mənşəli elementlərin linqvistik təhlilinə keçməzdən əvvəl fars və urdu dil əlaqələrinin tarixinə nəzər yetirmək yerinə düşərdi. Fars dilinin İran dilləri qrupuna, urdu dilinin isə Hind dilləri qrupuna aid olduğunu nəzərə alıb, məsələyə daha geniş prizmadan yanaşaraq Hind-İran dil əlaqələrinin də tarixinə qısa nəzər salmaq tədqiqat olunan problemin hansı tarixi köklərə söykəndiyini açıb göstərmək, həmin problemin tədqiqat mövzusu kimi götürülməsinin heç də təsadüfi olmadığını sübut etmək maraqlı olardı. Əgər nəzərə alsaq ki, urdu dili hind dilləri qrupuna daxildir, onada urdu və fars dillərinin qarşılıqlı əlaqələrinin kökləri çox qədimdir. Belə bir müddəə həm tarixi, həm də linqvistik faktlarla təsdiqlənir. Coğrafi cəhətdən qonşu olan İranla Hindistanın əzəldən mədəni bağlılıqları vardır. Şimal-Qərbi Hindistanın böyük hissəsi – Aria (Herat), Qanhara, Arakosia (Qəndəhar) Daranın hakimiyyəti dövründə Fars imperiyasının əsas əyalətləri olmuşdur.

B. Hardev Hind-İran dil əlaqələrinin tarixi haqqında yazır: “Dilçilikdə belə bir fikir var ki, İran dilləri ilə qədim hind-ari dilləri doğma qardaşlardır. Riqveda və Avesta arasındakı linqvistik bağlılıqdan aydın şəkildə görsənir ki, hər iki dil eyni kökdən gəlmədir”. O, həmçinin qeyd edir ki, məşhur alman hindşünası Herman Oldenberq daha irəli gedərək Sanskrit epik janrına Avestanın Vedadan daha yaxın olduğunu söyləmişdir.

Hind-İran dil əlaqələrinin qədimliyini təsdiqləyən linqvistik faktlardan biri də sanskrit və qədim fars dillərində olan müştərək sözlərin çoxluğuudur. Coyil Vaiz Lal “Urdu zabaan ki tarix” (Urdu dilinin tarixi) kitabında qədim fars və sanskrit dillərindəki bəzi müştərək sözləri (پتر [pə-tər] → پتر [patar] – (ata), متر [mətər] → مائر [matar] - ana, براتر [bərətər] → بهاتر [bhatar] – qardaş, دغدر [duğdər] → دوھتر [duhtar] – qız və s.) nümunə göstərərək bu dillərin eyni kökdən gəldiyini qeyd edir.

Hal-hazırda Pakistan İslam Respublikasının milli dili olan urdu dili ərəblər, sonra da türklərin Hindistanda hökmranlıq etdikləri uzun əsrlər boyu ərəb, fars və qismən də türk mənşəli sözlərin yerli dillərə keçməsi nəticəsində yaranmışdır. Urdu dilinin nə vaxt və harada yaranması haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu fikirlər o qədər fərqlidir ki, hansının daha dəqiq olduğunu söyləmək olduqca çətindir. Bəzi tədqiqatçılara görə urdu dili Pəncab ətrafında, bəzilərinə görə Sindh vadisində, bəzilərinə görə Malabar sahillərində, bəzi tədqiqatçılar isə urdu dilinin Dekan yaylasında yarandığını söyləyirlər. Buna baxmayaraq, tədqiqatçılar bir fikri yekdilliklə qəbul edirlər ki, urdu dili müsəlmanların Hind yarımadasına gəlişindən sonra fars və hindi dillərinin qarışığından yaranıb və onun ilk adı “hindustani” olub.

Salman Nadvi “hindustani” adına aydınlıq gətirərək yazır: “Müsəlmanlardan əvvəl də bu torpaqlara çoxlu səfərlər və yürüşlər olmasına baxmayaraq, yalnız müsəlmanlar burda qərar tutaraq öz dövlətlərini qurdular və ona əvvəlcə “Hind”, sonra “Hindistan” adını qoydular, bu-

ranı elm və mədəniyyət mərkəzinə çevirdilər. Onların burada yaratdıqları dil hind, hindi, hindvi, zaban-i Hindustan və hindustani adları məşhur idi.

Prof. A.Kərimov urdu dilinə verilmiş müxtəlif adlar haqqında yazır: “Urdu dili Hindistan və Pakistanda uzun əsrlər boyu baş vermiş tarixi hadisə və proseslərin nəticəsində formalaşmış və inkişaf etmiş bir dildir. Bu dil özündə bir çox dillərin elementlərini birləşdirir və məhz bu elementlər urdu dilinin əsasını təşkil edir. Bu dillərə fars, ərəb, sanskrit, türk, ingilis və başqaları aiddir. Bu dillərin hər birinin urdu dilinin formalaşmasında müəyyən rolu vardır və onların urdu dilinə təsiri müəyyən tarixi hadisə ilə bağlıdır. Hindistanın, hind dillərinin tarixi inkişaf mərhələlərində bu dil həmişə “urdu” adı ilə qeydə alınmamış, ona xüsusiyyətləri və işlənmə yerinə görə müxtəlif adlar verilmişdir: hindi, rexta, hindustani və s. Bu adların hər birinin meydana gəlməsi, təbii ki, ölkənin həyatında baş vermiş müəyyən tarixi, ictimai-siyasi və mədəni hadisələrlə bağlı idi”.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Kərimov A. Urdu dilinin qrammatikası // Bakı, Adiloğlu, 2010
2. Hardev B. Persian Influence on Hindi // Allahabad, 1960 (s,2)
3. جوئل واعظ لال۔ اردو زبان کی تاریخ - دہلی ۱۹۲۰
4. سید سلمان ندوی۔ نقوش سلیمانی۔ اردو اکیڈمی سندھ
5. عصمت جاوید۔ اردو پر فارسی کے لسانی اثرات۔ پنجاب، ۱۹۸۷

Eldost Ibrahimov

HISTORICAL ROOTS OF THE RELATIONS BETWEEN PERSIAN AND URDU LANGUAGES

From time immemorial, the region of India has been the focus of scholars with its linguistic diversity. There were different languages associated with different language families. One of these languages was Urdu. Like other languages in the world, Urdu has evolved with in-language and out-of-language effects and has been enriched on the basis of words derived from other languages. It has been effective in enriching the lexical base of Urdu language, especially words that have Persian roots.

UOT: 811/821.222.1

Şahin Yusifli*Bakı Dövlət Universiteti**e-mail: shyusifli@bsu.edu.az*

FARS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ ŞAHMAT ATRİBUTLARININ LEKSİKOQRAFİK BAXIMDAN FUNKSIONAL BÖLGÜSÜ

Klassik farsdilli ədəbiyyatda oyunların atribut və predmetlərindən istifadə etməklə məzmun və poetik sistemin yaradılması bütün orta əsrlər boyu dəbdə olan üsullardan biri olmuşdur. Bu əslində oyunların insan həyatına olan təsiri ilə əlaqədar idi. Çünki, oyunlar insanlara həyatının bir alış-veriş, müamilə olduğunu dönə-dönə xatırladan bir məşğuliyyət növü hesab olunurdu.

Qalibiyyət və məğlubiyyət təqdir və alın yazısı olmaqla, insalarda ona qarşı qəti inam və etiqad yaradır. Bu aspektdən ədiblərin əsas məqsədi oyunlarla bağlı ifadələri toplamaq, onları şeirə gətirmək və bu sözlərdən öz zehni məhsullarını ifadə etmək üçün istifadə etmək olmuşdur. Onlar mahir nəqqaşlar tək əsərlərini oyunların komponent və atributları ilə bəzəmiş, misilsiz sənət nümunəsi yaratmışdılar. Çünki, oyunlar cəmiyyət arasında yayıldığından bəzi məsələlərin ümumi və xüsusi şəkildə ifadə olunmasında dərkətilən və anlaşıqlı görünürdü. Şairlər şeirdə bu oyunları gah mənfi obrazda təqdim edir, gah da müqəddəsləşdirərək oxucuları onların vurğuna çevirirdilər. (1, 19)

Böyük arif və ədiblər dünyada baş verən prosesləri ifadə etmək, dərkini qılmaq üçün və ya şükr, şücaət, təvəzökarlıq, qənaət kimi bir çox ruhi və psixi halları bəyan edərkən məhz bu istilahlardan bəhrələnmiş, oyunların adı və atributlarının istifadə etməklə bəzi mətləbləri oxuculara təlqin etmişdilər. Klassik əsərlərə nəzər yetirsək görürük ki, bu cür komponentlər simvolik mahiyyət daşımaqla, bir çox hallarda aşıqla məşuqənin iradi vəziyyətini ifadə etmiş, onlar arasında olan münasibətlərə yeni məzmun və mahiyyət qazandırmışdır.

Farsdilli klassik poeziyada oyun adlarının nəzmdə izlənilməsi nəticəsində oyunların öz adları ilə yanaşı, atributlarının da məzmun yaratdığına şahidi oluruq. Belə ki, azad atributlar oyun adlarının ətrafında gələrək və ya digər leksik vahidlərlə struktur və semantik cəhətdən əlaqələndərək yeni poetik fiqur və kombinasiyalar formalaşdırırlar. Bu poetik birləşmələr oyunlarda hər hansı bir prosesi bildirdiyindən, istilahi funksiya daşıyır və onların struktur cəhətdən araşdırılması fars dilinin poetika ilə dilçilik sərhədində yerləşən semantik sahəsinə yeni sözlər və terminoloji vahidlər qazandırır. Bu leksik fiqurlar adi poetik ifadələr sırasında gələrkən öz mənə yükünü itirir, proses və ya şairin konkret ifadə etdiyi məzmundan uzaqlaşır. (2, 67)

Klassik ədəbiyyatda öz işlənmə tezliyi ilə seçilən, daha ənənəvi leksemlər oyunların stolüstü qrupuna daxildir. Bu oyunlar arasında bir tərəfi şahmat sözündən ibarət olan, o cümlədən atributlarının komponent təşkil etdiyi düzəltmə sözlərə daha çox rast gəlinir.

Şahmat simvolik bir oyundur. Oyun ümumilikdə şahların bir-biri ilə mübarizəsini əks etdirir. Burada istifadə olunan digər fiqurlar qoşundakı vəzifə sahibləri, ən sonda isə piyadalaradır. Fiqurların ağ və qara olması düşmənçiliyin simvolu, iki qoşun arasında ziddiyyətin və ədavətin olmasına işarədir.

Farsdilli ədəbiyyatda şahmatın fiqurları qədər poetik məzmun yaradan ikinci bir oyunun atributları nəzərə çarpmır. Bu oyunun adı və atributlarının iştirakı ilə yaranan düzəltmə sözləri qədim və müasir lüğətlərdə izləmək mümkündür. Bu lüğətlərdə yalnız ənənəvi sintaktik modellər poetik mətn daxilində ifadə etdiyi mənə baxımından tədqiq olunur. Bu ənənəvi modellər və leksik qrupları struktur və semantik cəhətdən tədqiq edərək müxtəlif modellər əldə olunur. Şahmat atributlarının poetik mətnin təşkilində rolu barədə danışarkən, leksik fiqurların həm

interteksual, həm də mətnxarici mənalara, onların strukturu barədə əsaslı araşdırma tələb edir. (3, 24)

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. بیات سعید رضا. شطرنج در گستره ی ادب فارسی. نشریه ادبیات و زبانها. تهران. ۱۳۸۶ ش. ۳۵۰ ص.
2. زهرا محمدخانی. تجلی بازی در ادب فارسی. زوار. تهران. ۱۳۴۷. ۲۸۰ ص.
3. ذاکری مصطفی. ریشه شناسی اصطلاحات شطرنج. نامه انجمن. شماره ۱. ص ۲۲-۳۷.

Shahin Yusifli

**FUNCTIONAL DIVISION OF CHESS COMPONENTS IN TERMS
OF LEXICOGRAPHY IN THE LEXICAL CONTENT OF PERSIAN LANGUAGE**

In classical Persian literature, creating a poetic and thematic system using the components and names of games has been one of the most important styles during the Medieval Ages. This has actually been linked to the impact of games on human life. In classical Persian literature, the traditional words of the games that were used the most were related to their board types. Among these games, we encounter more derivative words, one of which is expressed by the name and components of the game. We can follow these words in the old dictionary. In this dictionary, only traditional syntactic models are examined within the text of a poem in terms of the meaning they express. The game of chess in terms of expressing various themes, including the creation of derivative words and unique combinations has been a topic that has not been studied and forgotten for centuries.

UOT: 73

Emil Ağayev*Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
e-mail: Emilaghayev93@mail.ru***TAĞI TAĞIYEV YARADICILIĞINDA “KOROĞLU” OBRAZI
(İKONOQRAFİK TƏHLİL KONTEKSTİNDƏ)**

Zaman-zaman inkişaf edən tarixin səhifələrində elə qəhrəmanlar olur ki, onların xalq üçün gördüyü fədakarlıqlar daima xatırlanır. İncəsənət belə obrazların sənətkarlar tərəfindən tanınması üçün əsas vasitədir. Təkcə Azərbaycan təsviri sənətində deyil, bütün türk xalqlarının mifologiyasında geniş yer ayrılan Koroğlu ikonoqrafik obrazı rəssamların bir-birindən maraqlı əsərlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Tahir Salahov, Qəzənfər Xalıqov, Altay Hacıyev ikonoqrafik mövzuya müraciət edərək, obrazın daxili dünyasını ifadə edən portretlər təsvir etmişlər. 1940-cı illərdə xalq rəssamı Tağı Tağıyev Azərbaycan təsviri sənətində Koroğlu obrazının ilk müəllifi kimi adını tarixə yazır.

Tağı Tağıyev (1917-1993) Azərbaycan klassik rəngkarlıq məktəbinin əsasını qoyanlardan biri kimi tanınır. Rəssamın əsərlərində avropa və milli ənənələrin sintezi duyulmaqdadır. Xalq rəssamı 1917-ci ildə Bakıda, zərgər nəslindən olan ailədə dünyaya göz açmışdır. Onun babası Məmməd Tağı Məcidov şəhərin tanınmış zərgəri olmuşdur. Tağı Tağıyevin rəssam olmaq arzusu, uşaqlıq dövründə meydana çıxmışdır. Kiçik yaşlı istedadın üzə çıxmasında Azərbaycanın görkəmli rəssamı və ictimai xadimi Əzim Əzimzadənin mühüm rolu olmuşdur. Tağı Tağıyev rəssamlıq texnikumunu bitirdikdən sonra, 1940-cı ildə təhsilini davam etdirmək üçün Moskvaya gedir. O, V.İ.Surikov adına Moskva rəssamlıq institutuna, rus rəngkarlığında impressionizmin görkəmli nümayəndələrindən olan Sergey Vasilyeviç Gerasimovun sinfinə daxil olur. O yaradıcılığında görkəmli şəxsiyyətlərin obrazlarına, mənzərə və natürlərdə öz fərdi yaradıcılıq manerasını ortaya qoymuşdur.

Sənətsüənəslilik və təsviri sənətin maraqlı təhlil metodlarından biri də ikonoqrafiyadır. 1840-cı illərdə Fransa və Almaniyada formalaşmağa başlamışdır. Həmin dövrdə metod orta əsr abidələrinin mahiyyətinin təhlil edilməsi simvol, süjet və personajların konkret təsvir sisteminin dini, ictimai, mifoloji kontekstdə öyrənilməsinə nəzərdə tuturdu. İlk dövrlərdə ikonoqrafik metodun formalaşması xristian süjetləri əlaqələndirilirdi. Provaslav və Bizans ikona, freska və mozaikalarda tətbiq edilən ikonoqrafik tiplər F.Buslayev, N.Kondakovun tərəfindən təsnif edilmişdir. Metodun əsas ideyası-əsrin yaradıldığı mühitlə sıx daxili bağlantısını və müvafiq təsvir qanununu müəyyən etməkdir. İkonografik təhlil müəyyən personajın, hadisənin, süjetin bütün təsvir variantlarını nəzərə alaraq, mövzuya dair “baza” yaradır. Metodun baniləri Abi Varqus və onun tələbəsi Ervin Panofskidir.

Azərbaycan təsviri sənət tarixinə nəzər yetirsək, 40-cı illərdən ikonoqrafik obrazların ilk portretləri yaradılırdı. Müsabiqələrin keçirilməsi, əsərlərin təsir gücünü və məsuliyyətini artırır. Koroğlu yarı-mifoloji qəhrəmandır. Türk xalqlarının bir çoxunda mövcud olan bu obraza müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Tağı Tağıyevin “Koroğlu” kompozisiyası 1943-cü ildə kağız üzərində, kömür, karandaş texnikasıyla işlənmişdir. Kömürün dinamik manerasını Dürer, Tisian yaradıcılığında ilk olaraq izləyə bilərik. Obrazın işlənilməsi portret janrının qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq, özündə psixoloji ifadə məqamlarını birləşdirir. İkonografik həll metodları əsərə monumentallıq gətirir. Obraz iri formada kompozisiyanın sağ tərəfində yerləşdirilərək, karandaşın sərt cizmələriylə vurğulanmışdır. Yandan təsvir edilən Koroğlu düşməyə baxan sərt baxışlarıyla seçilir. Xalq qəhrəmanının obrazı sanki dağ və ya dəniz formasına bənzədilərək, realizm ənənələrinə əsaslanır. Rəssam tərəfindən Koroğlunun təqdimatı onun geyiminə də diqqətləri çəkir. Başındakı papağı qoyun yunundan, xüsusilə dağlarda yaşayan əhalinin baş ge-

yimlərində geniş istifadə edilir. Papaq konusvari formada olub, üzəri lentlərlə bərkidilir. Geyimi uzun qolları, qalın olması ilə seçilir. Burada rəssam qəhrəman Koroğlunun qulağındakı sırğanın təsadüf olmamasını, tarixə yaxşı bələd olduğunu bir daha əsəri ilə sübut edir. Koroğlunun əlindəki qalxanının üzərində kalliqrafiya sənətinin işlənməsi, ağ kölgələrlə həndəsi formalara istiqamətləndirilir. Arxa fonda isə Çənlibelin təsviri kompozisiyanın birkinliyinə gətirib çıxarır. Qızılı rəngin simvolik həlli əsərə döyüş, alov, müharibə ruhunu tamaşaçının gözü qarşısında canlandırır. Rəssam əsərdə atribusiya həll metodundan istifadə edərək öz imzasını da vurğulamışdır.

İll. 1. Tağı Tağıyev "Koroğlu" (1943) (kağız, kömür, karandaş, 123x96 sm)

Tağı Tağıyevin "Koroğlu" ikonoqrafik obrazı təsviri sənətimizdə əsas tipik portret kimi götürülərək, növbəti mərhələlərdə rəssamlarımız tərəfindən daha da yeni və maraqlı yanaşmalarla inkişaf etdirilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağayev E. Tağı Tağıyev yaradıcılığına Avropa ənənələrinin təsiri // Mədəniyyət.Az jurnalı 2018 noyabr-dekabr, – s94-95.
2. Məlikova Ş. Tağı Tağıyev // Xalq bank. – 2019. – 349 s

Agayev Emil

**THE IMAGE OF KOROGLU IN THE WORKS OF TAGI TAGIYEV
(IN THE CONTEXT OF ICONOGRAPHIC ANALYSIS)**

This article analyzes the image of Koroglu, who is famous in the mythology of the Azerbaijani and turkic peoples and was first adressed by Tagi Tagiyev in our fine arts. The method of iconographic analysis was used in the study of the work.

UOT: 94; 930.25

Əzizə Ələkbərova
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: aalekberli@mail.ru

SALMAN MÜMTAZ ARXIVINDƏ MƏHƏMMƏD HADİNİN ƏSƏRLƏRİ

Repressiya illərində dövlətə qarşı casusluqda, “pantürkizm”lə ittiham olunaraq günahlandırılan və güllələnən ziyalılardan biri, Azərbaycan ədəbiyyatında böyük tədqiqatlar aparan, onların nəşr etdirilməsində müstəsna xidmətlər göstərmiş Salman Məşədi Məhəmmədəmin oğlu Əsgərzadədir (Mümtaz). Mirzə Fətəlinin qohumu olan anası Zəhra xanımın oğlanları ərsəyə çatanaqədək sandıqda topladığı qızılları Salman Mümtaz Azərbaycan ədəbi irsinin toplanmasına xərcləmişdir. 2020-ci ildə 70 illik yubileyi keçiriləcək AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qiymətli arxivlərdən olan Salman Mümtaz fondunda romantizm ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndəsi Məhəmməd Hadiyə aid materiallar vardır. Məhəmməd Hadiyə aid və şairin öz sağlığında nəşr edilmiş kitablarından biri-“Hadi Məhəmməd Əbdüsaləməzadə Şirvani. Şükufeyi-Şirvan” adı altında fond 24, s.v.645-də qorunur.

İkinci materiallar isə Salman Mümtazın müxtəlif qəzetlərdən ayrı-ayrı ədiblərə aid topladığı şeirlərlə birlikdə M.Hadiyə məxsus şeirlər saxlanma vahidi 616-da hifz edilir. Burada Məhəmməd Hadiyə aid “Amali-viddan”, “İnsan nə ilə mükərrəm olur?”, “Təxəttüri-mazi”, “Gözlərin”, “Zavallı könlüm” şeirləri vardır. Bu şeirləri aşağıdakı kimi təsvir etmişəm:

1) “Amali-viddan”-Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan avtoqraf 16 may 1917-ci ildə “Füyuzat” jurnalında çap edilmişdir. 2 vərəqdən ibarət olan şeirdə “zölmətpəsəndən”, “nəxlistan”, “fəshətgahi”, “latəna”, “məğzi-nəvvarım” sözlərinin altından bənövşəyi mürəkkəblə xətt çəkilməmişdir. Şeir məzmunu ondan ibarətdir ki, şair mütərəqqi mahiyyətli romantizmin acı həyatdan bezmiş insanların şirin həyat xəyalı ilə bağlı olduğunu əks etdirir.

2) “İnsan nə ilə mükərrəm olur?”-Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan avtoqrafda nə vaxt və harada yazıldığı qeyd edilməmiş, 1907-ci illərə aid şeirlər arasında verilmişdir. Nə tamam şeirin sonunda “Hadi” təxəllüsü yazılmışdır. Şeir maarifin, elmin təbliğinə həsr edilmişdir.

3) “Təxəttüri-mazi”- Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan avtoqraf 25 may 1907-ci ildə (qəməri tarixlə 1337-ci ildə) “Füyuzat” jurnalında nəşr olunmuşdur. Bənövşəyi mürəkkəblə “layətənahinin” sözünün altından xətt çəkilməmiş, şeirin sonunda “Hadi” təxəllüsü qeyd edilmişdir. XIV əsr İran şairi və sufisi Xoca Şəms əd-Din Məhəmməd Hafiz Şirazin (1300-1389) şeirinə nəzirə yazılan əsər azadlıqdan bəhs edir.

4) “Gözlərin”- Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan avtoqraf 25 may 1907-ci ildə “Füyuzat” jurnalının 26-cı nömrəsində nəşr olunmuşdur. “Hadi” təxəllüsü ilə qələmə alınmış şeirdə latın dilində “Çinnət” və “Bilali” sözləri yazılmış, “Səcdə qıl yaxınlarını müsağə bir ayədir” qeydi isə sonda verilmişdir.

5) “Zavallı könlüm”- Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan avtoqrafda nə vaxt və harada yazıldığı qeyd edilməmişdir. Sonunda “Hadi” təxəllüsü qeyd edilmişdir. Şeir məhəbbətdən vəsf edir.

2019-cu ildə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi M.Hadinin anadan olmasının 140 illiyi tamam olmuş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev yubileyin qeyd edilməsi ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. XX əsr Azərbaycan poeziyasının romantizmin ədəbi cərəyan kimi inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmiş Məhəmməd Hadi irsi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmalı, şairə məxsus ayrı-ayrı fondlarda, qəzetlərdə olan materiallar top-

lanmalı və mükəmməl kitab şəkilində nəşr edilməlidir. Çünki vətən, vətənin azadlığı haqqında öz şeirləri vasitəsi ilə çıxışlar edən, insanlığa qarşı törədilən faciələri kəskin tənqid atəşinə tutan, xalqları oyanış və istiqbal uğrunda mübarizəyə səsləyən Məhəmməd Hadi yaradıcılığı bəşər yaşadığıca aktual olacaq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Paşayeva M., Hacıyeva Z. Salman Mümtaz arxivinin təsviri. Bakı-Nurlan-2005
2. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Salman Mümtaz fond 24, s.v. 616
3. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Salman Mümtaz fond 24, s.v. 645

Aziza Alakbarova

WORKS OF MUHAMMAD HADI IN THE ARCHIVES OF SALMAN MUMTAZ

One of the literates accused of “panturkizm” and espionage against the state during the years of repression and shot, was Salman Mashadi Mahammadamin oglu Asgarzadeh (Mumtaz), who did great researches in Azerbaijani literature and provided exceptional services for their publication. The Salman Mumtaz Foundation has one of the valuable archives of the Institute of Manuscripts named after Mohammad Fuzuli of ANAS, which will celebrate its 70th anniversary in 2020, materials about the most well-known representative of romantic literature Mohammad Hadi.

UOT-82-1.512.162.

Günəl QuliyevaAMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: elcanselcanquluzade@gmail.com**ŞAH İSMAYIL XƏTAİ ŞEİRLƏRİ CÜNGLƏRDƏ**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində özünəməxsus yeri olan Şah İsmayıl Xətai ictimai-bədii fikrin formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan şəxsiyyətlərdən biridir. Tezisdə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan klassik Şərq poeziyasına məxsus cünglərin qısa paleoqrafik təsvirini verməyə çalışmışıq.

1. Şifri: B-1604/3859 Cüng qara və yaşıl mürəkkəblə yazılmışdır. Cildi kardondadır. Ölçüsü 17x18 sm, həcmi 39 vərəq, xətti isə şikəstdir. Şairin şeirləri cüngün 18b səhifəsində yer almışdır.

2. Şifri: B-75/2939 Cüngün ölçüsü 14x30 sm, həcmi 228 vərəq, xətti şikəstdir. Şairin şeir nümunələri 218b səhifəsində qeyd olunmuşdur.

3. Şifri: A-340/11918 Cüngün ölçüsü 12x28 sm, həcmi isə 113 vərəqdən ibarətdir. İlk 9 vərəqi sonradan cüngə əlavə olunmuşdur.

4. Şifri: A-149/6049. Ölçüsü 11x17 sm, həcmi 12 vərəq, xətti nəstəliq olan cüng əvvəldən və sonradan naqisdir. Xətainin şeirlərindən nümunələr 3b səhifəsində yer almışdır.

5. D-8/11222 şifrlı cüngü fars dilindədir. Katibi Hacı Abdulla Məhəmməd Şirvanidir. Əlyazma iki xəttlə yazılmışdır. Bu cüngdəki beyt A-149/0049 (3b) və B-1604/3859 (18b) şifrlı cünglərdəki beytlə eynidir.

Bisütun naleyi-zarəm çü şenid əzca şod, Gərd fəryad ki, Fərhadı-digər peyda şod. (5,185a)

Tərcüməsi: (Bisütun naləvə imiltimi eşitdi, yerindən oynadı, fəryad etdi ki, yeni bir Fərhad peyda olub) (1,389)

6. A-350/13667 şifrlı cüngdəki poetik nümunələr Azərbaycan və fars dilindədir. Həmin poetik nümunələr 17a, 42b, 43a, 44b, 45a səhifələrində yer almışdır.

7. B-847/9591 şifrlı cüngə daxil edilmiş poetik nümunələr Azərbaycan, türk və fars dilindədir. Şairin "Ol pəri-peykər mənə yar olmadı heyif oldu heyif" beyti ilə başlanan qəzəli cüngü 32a səhifəsində yer almışdır. Qəzəl 6 beytdən ibarətdir. (4,32a)

Tezisdə Şah İsmayıl Xətainin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan cünglərindəki şeirlərinin paleoqrafik təsvirini təqdim etməyə çalışmışıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan tarixi 7 cildə. III cild. Bakı, Elm, 2007, 595 səh.
2. Cəfərzadə Ə. Bakı-1501, Bakı kitab klubu-2016, 368 səh.
3. Cüng şifri: A-353/13676
4. Cüng şifri: B-847/9591
5. Cüng şifri: D-8/11222

Gunel Guliyeva**POETRY COLLECTIONS OF SHAH İSMAIL KHATAI**

In our we tired to transphoniloterate manuscript of poetic samples of Khatai which are included in the jungs. A-149/6049, A-350 (13667), D 8/11222. We hope this research will help to publish more completely the heritage of Khatai and "Divan" in the future.

UOT: 091

Aysel Həsənova*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti*
e-mail: sahra.hsnv@mail.ru

KODIKOLOGİYA

XX əsrin ortalarında əlyazma kitabının öyrənilməsi vəzifələri yumşaq material üzərində sabitlənmiş yazılı abidənin maddi daşıyıcısını öyrənməyə yönəlmiş paleoqrafik analiz metodları kifayət etmir. Bu vəzifələr əsasən perqament və kağız əlyazmaların nişanlarının öyrənilməsi ilə məhdudlaşdırır. Buna baxmayaraq, tarix və mədəniyyət məhsulu kimi yazılı abidələrə marağın inkişafı ilə xüsusən əlyazma kitabının öyrənmək üsullarının genişləndirilməsinə ehtiyac getdikcə daha aydın olur.

Kodikoloji tədqiqat prinsipləri B.Monfaukonun "Kitabxanaların kitabxanası" (1739) adlı əsərində müəyyən edilmişdir. (3, 1)

"Kodikologiya" termini (Latın codex - kitab) ilk dəfə 1949-cu ildə A. Deyn tərəfindən paleoqrafiya çərçivəsini aşan elmi fənni müəyyən etmək üçün istifadə edilmişdir. Burada kodikologiyanın obyektini olaraq əlyazmalar müəyyən edilmişdir. (1, 76) Bununla da kodikologiyanın əsası qoyulmuş və mənbəşünaslıqda Deyn tez-tez onun "atası kimi adlandırılmışdır.

Bizim dövrümüzdə kodikoloji tədqiqatlar orta əsr tədqiqatlarının prioritet sahələrindən biridir. Tədqiqatların böyük hissəsi perqament üzərində yazılmış orta əsr Latın əlyazmalarının tədqiqinin nəzəri və metodoloji problemlərinə həsr edilmişdir. Bu dövrdə eləcə də Yunan əlyazmalarının kodikoloji tədqiqi intensiv inkişaf etmişdir.

Baxmayaraq ki, yarım əsrdir ki, kodikologiya xüsusi bir tarixi fənn olaraq, perqament və kağız əlyazmalarının hərtərəfli öyrənilməsinə xidmət edir, onun predmeti və vəzifələri hələ də mübahisəli olaraq qalır.

Yarandığı zamandan, hazırlanıqları materialdan və yazı üçün vasitələrdən asılı olmayaraq əlyazma kitablar və onların fraqmentləri kodikologiyanın obyektini təşkil edir.

XX əsrin 50-ci illərində F. Masayi tərəfindən kodikologiyanın vəzifələri aşağıdakı şəkildə formalaşdırılmışdır:

- ✓ kitab bloku yaratmaq prosesinin rekonstruksiyası;
- ✓ mətnin yenidən yazılması prosesinin rekonstruksiyası;
- ✓ əlyazmanın mövcudluğu tarixinin bərpası. (4, 282)

Mühəndə keçirilmiş XI Bizans Konqresində (1958) çıxışı ilə A.Deyn, kodikoloji tədqiqat mövzusunun əlyazmaların rekonstruksiya tarixi, kataloqlarının tərtib edilməsi, eləcə də əlyazmalardan istifadə tarixi ilə əlaqələndirirdi. (2, 12)

F. Masayi kodikologiyayı "kitabın arxeologiyası" adlandırır. (3, 281; 5, 280) Doğrudan da arxeoloq kimi kodikoloq kitabın "həyatının" izlərini yazılarında, işarələrində, kitabələrində, etiketlərində və kodlarında araşdıraraq yaradılış tarixini yenidən qurmağa çalışır. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, Kodikologiya dedikdə, əlyazma kolleksiyasının ümumi xarici tədqiqatına əsasən (saxlama yeri, vərəqlərin sayı, format, cild, mühafizə nişanları, sıralama və s.) mənsəyin müəyyən edilməsi ilə məşğul olan xüsusi bir tarixi fənn nəzərdə tutulur.

Kodikologiya paleoqrafiyadan törəmə də, qarşıya qoyduğu hədəflərə görə ondan fərqlənir. Belə ki, əlyazmanın mənsəyi ilə bağlı problemlərin həllində (məsələn, katiblərin əlyazmalarının müəyyən edilməsi zamanı) paleoqrafik təhlil əsas mətnin qrafika işini əhatə edir. Kodikoloji təhlil isə kitabı yaratmaq qaydasını, sifariş verildiyi andan bitənə qədər, əlyazmanın müştərisinə və ya birbaşa sahibinə verilməsinə qədər kitabın formalaşdırma mərhələlərini təyin etməyə imkan verir. Kodikologiyanın təhlil metodları yazının kim tərəfindən, nə vaxt və hansı məqsədlə sifariş olunduğunu, vərəqlərin hazırlanması prosesinin, vərəqdəki mətnin qaydasının necə müəy-

yən edildiyini və s. araşdırmağa imkan verir. Başqa sözlə, kodikologiya paleoqrafiya üçün xarakterik olmayan daha geniş vəzifələr qoyur və tədqiqata yalnız xarici formanı deyil, həm yazının özünün, daxil edilmiş qeydlərin, təsvirlərin daxili forma və məzmununu da öyrənir.

Kodikologiyada tekstoloji üsullar əlyazmaların əsas mətni ilə yanaşı onlarda yazılan yazılarla əlaqəli şəkildə həyata keçirilir. Əlyazma mətninin tarixinin müəyyənləşdirilməsi müəyyən bir kolleksiyanın yaranma tarixinin rekonstruksiyası, tərkibi baxımından oxşar işarələr arasındakı genealoji əlaqələrin aydınlaşdırılması və kitabların miqrasiyasının xarakterinin müəyyənləşdirməsi və s. üçün lazımdır.

Ümumiyyətlə, kodikologiya əlyazma kitabın mənşəyini və mövcudluq tarixini (əməliyyatlar, olduğu obyekt, köç, istifadə xarakteri və s.) müəyyənləşdirməklə yanaşı, sonrakı (kitabxana) taleyindən bəhs edən xüsusi bir tarixi fənn kimi başa düşülməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Dain A. Les manuscrits.- Paris, 1975
2. Dain A. Rapport sur la codicologie Byzantine // Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress.- Munchen, 1958. T. 6.- s. 12
3. Montfaucon B. Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum nova; ubi quae innumeris pene manuscriptorum bibliothecis continentur.- Paris, 1739.- T. 1-2
4. Masai F. La paleographie greco-latine, ses taches, ses methodes // Scriptorium. 1956. Vol. 10.-p. 281—302
5. Masai F. Paleographie et codicologie // Scriptorium. 1950. Vol. 4. - p. 279—293

Aysel Hasanova

CODIGOLOGY

The article discusses the history of the development of codigology as a historical subject. The article also explores the subject, goals and object of codigology. Are also involved in the study.the relationship of codigology with paleography and textological methods of subject.

UOT: 61:615:616-08

Hikmət RzadəAMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: hikmet.rezazadeh@mail.ru**“ƏT-TAUDİH Fİ ĞAVAMİD ƏT-TƏNQİH”
ƏSƏRİNİN BİR NÜSXƏSİ HAQQINDA**

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda ərəb, fars, türk və bir sıra Avropa dillərində yazılmış qədim əlyazmalar, çap və daşbasma kitabları qorunub saxlanılır. İnstitutda mühafizə olunan belə əlyazmalardan biri də Türkünstanlı alim Übeydullah bin Masud Sədr əş-Şəriə əs-Saniyə məxsus əlyazmadır. O, Buxarada məşhur alimlər ailəsində dünyaya göz açmış, ilk təhsilini babasından və atasından almış, hənəfi fihi sahəsində böyük uğurlar qazanmışdır. Babası Burhan Tac əş-Şəriə əl-Əvvəl də XIII əsrdə Buxarada görkəmli fiqh alimlərdən biri olmuşdur. Elm aləmindəki nüfuzuna görə ona Tac əş-Şəriə (Şəriətin tacı) ləqəbi verilmişdir. O, əqli və nəqli elmləri xüsusəndə fiqh sahəsini dərinəndən bilmişdir.

Tac əş-Şəriə əl-Əvvəl fiqh sahəsində yazdığı “Viqayə ər Rivayə fi masail əl-Hidayə” əsəri Hənəfi məzhəbində mötəbər kitablardan biri olmuş, XIX əsrə qədər mədrəsələrdə dərs vəsaiti kimi tədris olunmuşdur. Sədr əş-Şəriə əl-Əvvəl nəvəsi Sədr əş-Şəriə əs-Saniyə fiqh inçəliklərini məhz bu əsər vasitəsilə öyrətmişdir. Sonralar Sədr əş-Şəriə əs-Sani də babası kimi dövrünün məşhur hüquqşünas alimlərdən biri olmuş və babası kimi “Tac əş-Şəriə” ləqəbi daşmışdır. Doğum tarixi ilə bağlı mənbələrdə heç bir məlumat olmayan müəllifin vəfat tarixi də ixtilaflıdır. Belə ki onun vəfat tarixi gah 745/1345, 747/1347-ci, gahda 750/1350-ci illərə aid edilir. Böyük azərbaycanlı alimi Mirzə Kazımbəy in “Viqayə” əsərindən bəhrələnməyə müxtəsər şəkildə rus dilində yazdığı “Müxtəsər əl-Vifayə” əsərindən öyrənirik ki: “O, Buxarada vəfat etmiş və Şəriabad adlanan məzarıstanda dəfn olunmuşdur. Bu ərazi Əyyub çeşməsinin cənubunda yerləşir və həmin ərazi “Şəriabad” adlanır” (1, 79-80).

Sədr əş-Şəriə əs-Sani bir sıra əsərlər yazmışdır: “Şərh əl-Viqayə”, “Ən-Niqayə”, “ət-Taudih fi ğavamid ət-Tənqih” və s.

Sədr əş-Şəriə əs-Saninin “ət-Taudih fi ğavamid ət-Tənqih” əsərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda onlarla nüsxələri qorunub saxlanılır. Bu nüsxələrdən biri də B-6812 şifrlı (2; 3, 250) əlyazmadır.

Qara mürəkkəblə şikəstə elementli nəsx xətti ilə yazılmış, bu abidə mətnşünas alim Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadənin kitabxanasındandır. Əlyazma rus istehsalı olan ağ ahərlənmiş kağıza yazılmış, bəzi ifadələr qırmızı mürəkkəblə nisbətən iri xətlə verilmişdir. Bir sıra ifadələrin altından qırmızı mürəkkəblə xətlər çəkilmiş, əlyazmanın kənarlarında qırmızı və qara mürəkkəblə şərhlər, izahlar yazılmışdır. Əlyazma Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə tərəfindən 1323/1905-ci ildə Şəkiddə köçürülmüşdür. Cildi qara rəngli dəridir.

Əvvəli:

حامد الله تعالى اولاً و ثانياً ... و بعد فان العبد المتوسل

Sonu:

و يجب الضمان الوجود العصمة و الله ولي العصمة و الرحم ة

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Şirinova R. Yusif Dövlətoğlunun “Mənzum fiqh” tərcümə abidəsi, Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, s. 79-80.
2. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. B-6812 عبيد الله بن مسعود صدر الشريفة الثاني – توضيح في حل غوامض التفتيح.
3. Şirinova R. Sadr əş-Şəriə əs-Sani və onun “ət-Taudih fi ğavamid ət-Tənqih” əsəri // Azərbaycanın görkəmli şərqşünas alimi, əməkdar elm xadimi, professor Mübariz Əlizadənin

100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Şərq filologiyasının aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, Bakı Dövlət Universiteti, 2011, s.250.

Hikmat Rezazadəh

ABOUT A COPY OF THE WORK “AT-TAUDİH Fİ GHAWAMİD AT-TANQİH”

The Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli preserves several copies of the work “at-Taudih fi ghawamid at-Tanqih”. One of them is the B-6812 coded manuscript. The work belongs to Ubeydullah bin Masud Sadr al-Shariah as-Sani and was copied by Abdulgani Nukhavi Khalisaqarizadeh in Sheki.

UOT: 1(091)

Zaur Rəşidov
AMEA Fəlsəfə İnstitutu
e-mail: zaur20@mail.ru

HÜRUFİLİK TƏLİMİNİN ƏSAS İDEYA MƏNBƏLƏRİ

Yaradılışın ilahi xitabətdən, Tanrının ol əmri ilə səsdən başlaması məntiqi, bütövlükdə hürufilik təlimində ən əsas sistemyaradıcı ideyadır. Hürufilərə görə, varlığın zühru hər şeydə var olan səs ilə başlayır (1, s.145). Hürufilik təlimində səs varlığın qeyb aləmindən eyn aləmindəki zühürdür. Səsin kəmalı söz, sözün hikməti hərflər olduğundan, hərflər də səsin və sözün əslidir (2, s.18). Hürufilik fəlsəfəsinə görə, yaradılışın ilk təkanı səslədir. Səsin aləmdə mənə qazanan əksi sözdür. Səslər sözlər vasitəsi ilə aləmə bənd olur. Səslər sözlərə çevrilərək aydınlaşır. Sözlərin ifadə etdikləri mənalara həkk olaraq sabitləşməsi hərflər vasitəsi ilə gerçəkləşir. Hərflər ilə mövcudluq qazanan söz yalnız səs olmaqdan çıxaraq hikmətə çevrilir. İlk yaradılış ilahidən səslə başlayıb sonsuz sayda kəlimələr ilə aləmdə davam edir. Aləmdə səslə başlayan həyatın axarı insana doğru istiqamətlənir. Bu axar səsin, sözün, hərflərin və sayların ən kamil təcəlligahı olan insanda tamamalanır. Yaradılış insan ilə sabitləşmiş olur. Hürufilərə görə kamal zühurda, zühurun kamalı da insandadır (3, s.32).

Hürufilik təliminin qaynaqları və əsas ideya mənbələri məsələsi də kifayət qədər mübahisəlidir. Bir çox tədqiqatçılar hürufiliyə qeyri-islami mənbələrdən qaynaqlanan ideyaların siyahıya alınmasını toxunurlar. Hürufiliyin nəzəri əsasına təsir edən əsas təlim qismində isə, yəhudi mistikası olan kabbalanı xüsusi olaraq qeyd edirlər (4, s.69; 5, s.58-59; 6, s.171; 7, s.115). H.T.Norris Fəzlullah Nəiminin (1340-1394) hürufizminin Mühyiddin İbn Ərəbinin (1165-1240) vəhdəti-vücut təliminin təsiri altında olan “yəhudi sufisi” Avraam Əbulafiyanın (1240-1291) kabbalistik təlimi ilə müəyyən oxşarlığının olduğunu qeyd edir (8, s.93).

Hürufiliyin islam ilə yanaşı, yəhudilik və xristianlıq kimi monoteist dinlər ilə də müəyyən ümumiliyə malik olması fərqli fikirlər doğurur. Tədqiqatçılar, hürufiliyin üç monoteist dini özündə birləşdirərək hər üçünün inancı əsasında formalaşmış təlim olduğu (9, s.20), müsəlmanlığa önəm verdiyi qədər xristianlığa da önəm verdiyi (10, s.52), “Cavidannamə”nin mətnində islam qaynaqları ilə yanaşı, “Bibliya”dan olan istinadların da öz əksini tapdığı (11, s.228), Fəzlullah Astrabadidə yaradılışın şərhinin Quran, eləcə də onun yəhudi və xristian sələflərindən fərqləndiyi (12, s.48), hürufilərin dəlil qismində yəhudi və xristian mənbələrinə istinadlarının, bu dinlərə olan meyldən deyil, öz təlimlərinin həqiqiliyini sübut etmək məqsədi daşdığından irəli gəldiyi (13, s.362-363), Fəzlullahın xristianlıq və yəhudiliyə istinadlarının, hürufilik sistemini qurduqdan sonra istifadə edilən hazır materiallar qismində olduğunu irəli sürürlər (14, s.187).

Fəzlullah “Cavidannamə”də digər səmavi kitabların bilavasitə göndərildiyi halda, Quranın Cəbrail ilə bilavasitə göndərilməsini Quranın üstün məziyyəti kimi görür (14, s.184). Hürufilik təliminin İmadəddin Nəimidən (1347-1418) sonrakı nümayəndələrində də islamın şərtlərinə münasibət, hər hansı bir qarşı çıxma və ya zidd olmadan tamamilən uzaqdır. Belə məqamlar bir çox hürufilərin əsərlərində də özünü açıq şəkildə göstərməkdədir. Hürufi şairi Misali (ö.1577) “Feyznamə” adlı əsərində yazır ki:

Aşiq olmaqdır Haqqa qılmaq namaz,
 Aşiqi haqq isən eylə pəs niyaz (13, s.159).

Şeyx Əbül Həsənə (XV) görə, namaz, oruc və hacc Haqqın zatının sirridir (13, s.160-161). Hurufilər həm də hesab edirlər ki, şəriət həqiqətin aynası olduğundan şəriət və onun qanunlarına ehtiramla yanaşmaq gərəkdir (13, s.156).

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Gölpınarlı A. 100 Soruda Türkiyə'de Mezhepler ve Tarikatlar. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
2. Gölpınarlı A. Hurufilik Metinleri Kataloğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.
3. Alparslan A. Cavidan-name'nin Nesimi'ye Tesiri (basılmamış doçentlik tezi). İstanbul, 1967.
4. Melikoff I. Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.
5. Birge J.K. The Bektashi Order of Dervishes. London: Luzac & Company, 1937.
6. Çubukçu İ.A. Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
7. Geoffroy E. Introduction to Sufism: The Inner Path of Islam. Bloomington: World Wisdom, 2010.
8. Norris H.T. The Huriifi Legacy of Fadlullah of Astaribad // The Heritage of Sufism. The Legacy of Medieval Persian Sufism (1150-1500) (Volume II). Edited by Leonard Lewisohn. Oxford: Oneworld, 1999.
9. Gölpınarlı A. Hurufilik Metinleri Kataloğu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.
10. Atalay B. Bektaşilik ve edebiyatı. İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
11. Mir-Kasimov O. Introduction: the Conception of "Motherly" (Ummi) Knowledge in the Jawidan-Nama of Fadl Allah Astarabadi (d. 796/1394) // Unity in Diversity Mysticism, Messianism and the Construction of Religious Authority in Islam Edited by Orkhan Mir-Kasimov. Leiden: Brill, 2014.
12. Bashir S. Fazlallah Astarabadi and the Hurufis. Oxford: Oneworld, 2005.
13. Usluer F. Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan itibaren. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.
14. Ballı H.H. Hurufiliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurufi. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.

Zaur Rashidov

THE MAIN IDEOLOGICAL SOURCES OF HURUFISM

Hurufism is a unique and original mystical-religious concept of Islamic philosophy. Being a syncretic system, its main sources were Islam and ideas of various schools and branches of this monotheistic religion. Against the background of anthropomorphism and pantheism, the main ideas of Hurufism contradicted to normative Islam. But at the same time, it is necessary to consider historical factors in the Islamic world, which led to the emergence of Hurufism as an esoteric philosophy. It is in this context that the philosophy of Hurufism can be comprehended without resorting to the term "heresy".

UOT:82-1.512.162

İlhamə Məmmədzadə*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: ilhamamammadzadə@yahoo.co.uk*

ABDULLA ŞAIQIN POETİK YARADICILIĞI XX ƏSR REALLIQLARININ İNİKASI KİMİ

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abdulla Şaiqin (1881-1959) yaradıcılıq diapazonu geniş və çoxşaxəli olmuşdur. O həyatı boyu ictimai fəaliyyətlə bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, nəsr və nəzm janrlarında, eyni zamanda, dram əsərləri yazmışdır. A.Şaiq müəllimlik edir, dərs kitabları və proqramlar tərtib edib xalq maarifi sahəsində çalışırdı, uzun illər ali və orta məktəblərdə ədəbiyyat müəllimi olmuşdu. Onun ədəbiyyat tariximizi tədqiq edən elmi əsərləri, dəyərli xatirələri vardır (1). Görkəmli ədib yaradıcılığının ilk dövrü sayılan 1905-1920-ci illərdən poetik yaradıcılıqla məşğul olmuş, “Bir quş”, “Nişanlı qız”, “XX əsrə xitab”, “Hürriyyət pərisi”, “Yad et”, “Vərəmli həyat”, “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz”, “Bir mələkə”, “Fidan”, “Dağlar sultanı”, “İdeal və insanlıq” kimi şeirlərin müəllifi kimi tanınmışdır. Tədqiqatçılar göstərir ki, A.Şaiq yaradıcılığının birinci dövründə yazdığı şeirlərində kədərli lövhələrlə yanaşı gələcəyə inam ruhunda yazılmış ümid doğuran parçalar da vardır: “Bu iki xətt şairin əsərlərində fəal mübarizə şəklində yox mütəvazi şəkildə yaşamaqdadır. Əgər birinci xəttə qəm-qüssə lirikası demək mümkünsə, ikinci xəttə xoş bir xəyal, işıqlı bir romantika demək olar”

(2,s.273). Görkəmli ədibi yaradıcılığı boyu düşündürən azad həyat, müasir ictimai məsələlər, xalqın dərdləri və ehtiyacları olmuşdur. Məhəmməd Hadinin təsiri ilə onun eyni rədifli şeirinə yazdığı “Şəklində” adlı nəzirəsi şairin yaradıcılığının birinci mərhələsi üçün səciyyəvidir. “Nişanlı qız” adlı şeirində müəllif zor ilə nadan bir şəxsə ərə verilən, mənliliyi, vüqarı tapdanan gənc bir qızın faciəsindən bəhs edir. Onun yaşadığı həyata, cəhalət mühitinə qarşı etirazını “Hürriyyət pərisi”, “Yad et”, “Bu da bir şeiri-faniyi-digər”, “Vərəmli həyat” şeirlərində də görmək mümkündür. Ədibin şeirlərindəki kədər heç bir zaman şəxsi, subyektiv xarakter daşmamışdır. Vətəni, xalqını elmi, mədəni cəhətdən yüksək səviyyəyə çatmış qabaqcıl dünya dövlətlərindən xeyli geridə, insanları cəhalət girdabında görən gənc şair vicdanlı bir vətəndaş kimi buna dözə bilmir, etiraz səsinə ucaldır. Ədibi yaşadan qaranlıq mühitdə gördüyü ümid qılgıcım, ümid parıltısıdır. Bu dövrdə yazdığı şeirlərinin çoxunda, o, bu ümiddən bəhs etmişdir. Həsən bəy Zərdabının ölümünə həsr etdiyi, 1906-cı ildə yazılmış “Böyük xadim” adlı şeirində şair Zərdabının böyük əməyinin bəhrə verdiyindən, yetişən gənc nəslin ümid mənbəyi olduğundan danışıq:

Ruhun ol şad, ey ata, inamla çalışdın,
Sönməz, böyük ümmid ilə, vicdanla çalışdın.
Bar verməkdir bəslədiyin dadlı diləklər,
Almış sənin ətrafını, bax, canlı çiçəklər (3, s.14).

1910-cu ildə yazdığı “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” adlı şeirində ədibin humanizmi, multikulturalist düşüncələri özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Bu şeirində müəllif belə bir humanist ideya ilə çıxış edir ki, dinindən, dilindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlar qardaşdır. Hamı bir günəşin şüasından əmələ gəlmiş, bir ananın-təbiətin qoynundan çıxmışdır. İnsanlar arasında əqidə ayrılığı, ixtilaflar sonradan meydana çıxmışdır. Bəşəriyyətin, mədəni insanların inkişafı barışıq, xalqlar dostluğuna doğru aparmalıdır. Bəşəriyyətin gələcəyi, əsl səadəti bu dostluqla, qardaşlıqla bağlı olmalıdır:

Uzadın dəsti-üxüvvət, sıxalım,
Riştəyi-zülmü, nifaqı yıxalım.
Qəlbimizdə yaşasın mehr, vəfa,
Uzadaq bir-birinə dəsti-vəfa (3, s.35).

Abdulla Şaiq XX əsrin əvvəllərində xalqımızın milli müstəqilliyinə qovuşmasını, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasını ruh yüksəkliyi ilə qarşılamış, bu dövrdə bir sıra şeirlər yazmışdır. Həmin illərdə yazdığı şeirlərində, o, vətənpərvərliyi, türkçlüyü ön plana çəkmiş, xalqın bu gününü kökü Altaylardan, Engenekondan gələn türk dünyası ilə müqayisə etmiş, xalqın erməni-bolşevik qoşmaları tərəfindən qırılmasına son qoyan osmanlı əsgərlərini, Qafqaz-İslam ordusunu alqışlanmışdır. Ədibin bu şeirləri Əhməd Cavad və Cəfər Cabbarlının həmin dövr əsərləri ilə səsleşməkdədir. Bir şeirində “Müsavat” partiyasının yaradılmasını alqışlayan şair “İki mücahid” şeirində döyüşə gedən Azərbaycan-türk döyüşçüsünə müraciət edir, “Vətənin yanıq səsi” əsərində azadlıq, müstəqillik tələb edən xalqın başına gətirilənlərdən danışır, insanlara mübarizlik aşılayır. “Arazdan Turana” adlı şeirində geniş coğrafiyaya yayılmış türk dünyasına müzəffər, xoşbəxt gələcək arzulayır.

A. Şaiq aprel çevrilişindən sonra yazdığı şeirlərdə Azərbaycanın sovetləşməsinə, Sosializm quruluşunun təhsil, iqtisadiyyat sahəsindəki uğurlarına sevindiğini bildirmişdir.

A. Şaiqın şəxsi arxivindən çıxarıaraq “Arazdan Turana” kitabında çap edilmiş bir sıra şeirləri göstərir ki, o, repressiya illərində ölkə başçılarının törətdikləri əməlləri gələcək məhkəmələr tərəfindən ittiham ediləcək cinayət hesab etmişdir. Ədibin 1937-ci ildə yazdığı “Başlanğıc”, “Xalq düşməninə”, “Bu qürurlu boyun burulmazmı?”, “Gəmirik” adlı şeirlər onun bu dövrdə ölkədə baş verənlərə qarşı etirazının ifadəsidir:

Bir zaman haqq-hesab çəkərkən el,
Bu cinayətlərin sorulmazmı?
Verdiyən bu cəzalara qarşı
Sənə də məhkəmə qurulmazmı? (3, s.93).

A.Şaiq ömrü boyu lirik-aşıqanə mövzulu qəzəllər də yazmışdır. Klassik poeziyamızın ənənələrinə sadıq qalan ədibin şeirlərində dilin sadəliyi, incə duyğuların tərənnümü diqqəti cəlb edir.

Ədibin “Ədhəm”, “İki familiyanın məhvi” poemaları, “Şair və qadın” adlı dramatik poeması da vardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Şaiq Abdulla. Əsərləri. Beş cildə. Dördüncü cild. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1977.
2. Mir Cəlal, Hüseynov Firidun. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Maarif”, 1982.
3. Şaiq Abdulla. Arazdan Turana. Bakı: “Nurlan”, 2004.

İlhama Mammadzadəh

ABDULLA SHAIQ'S POETIC WORK AS A REFLECTION OF THE REALITIES OF THE TWENTIETH CENTURY

The prominent Azerbaijani writer Abdullah Shaig (1881-1959) wrote many prose works and poems. In the poems he wrote in the early days of his career, he criticized the environment of ignorance that hindered the development of his people, and expressed his desire for a bright future for his homeland. In his poems written during the Azerbaijan Democratic Republic, the writer wished the people independence and freedom, and wrote poems in the spirit of patriotism and Turkism. A. Shaig's poems, which welcomed the success of the socialist system in education and economy during the Soviet era and strongly condemned Stalin's repressions, were removed from the archives and published in the following years. The author also has many ghazals and poems.

UOT 338.2

Sevda Kərimova*Bakı Dövlət Universiteti**e-mail: sevda.kerimova1@gmail.com*

AZƏRBAYCANIN İLKİN İQTİSADI FİKİRLƏRİ DÜNYA KİTABXANALARINDA

Xalqımızın iqtisadi fikirləri barəsində dövrümüzdə gəlib çatmış ən qədim yazılı abidələrdən biri "Avesta" hesab edilir. Kitabda əkinçilik, suvarma işlərinin köməyi ilə maddi nemətlərin istehsalının artırılması nicata layiq mömin həyat hesab edilir. Cənubi Azərbaycan ərazisində yaranmış "Avesta" zamanla təkmilləşərək dünya mədəniyyəti tarixində əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Lakin bu müqəddəs kitab Avropaya yalnız XVII əsrdə məlum olmuşdur. "Avesta"nın əlyazması ilk dəfə XVIII əsrdə naməlum bir səyyah tərəfindən Oksford Universitetinin kitabxanasına təhvil verilmişdi. Sonralar "Avesta"nın bir neçə səhifəsi Parisə gətirilir. Kitabın əlyazmasının Hindistanda da olması haqqında tarixi məlumatlar vardır.

Xalqımızın qəhrəmanlıq dastanı olan "Dədə-Qorqud" və dastandakı iqtisadi fikirlər diqqətəlayiqdir. Dastan III-VII əsrlərdə baş vermiş hadisələrin, böyük bir dövrün təsərrüfat ukladını və ictimai həyatını öyrənmək baxımından əvəzolunmaz mənbədir. Azərbaycanda yaşayan oğuzların həyatında pul yığıcı və tədavül vasitəsi olaraq istifadə olunmuşdur. 1815-ci ildə alman şərqşünası Fridrix Fon Ditsin "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarını Almaniyaadakı Drezden Kral kitabxanasından taparaq dünya elminə bəyan etmişdir. 1916-cı ildə Kilisli müəllim Rüfət tərəfindən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları Türkiyədə nəşr edilmişdir.

XI əsrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi şəraiti səciyyələndirən yazılı mənbələrdən biri də Xacə Nizamülmülk Həsən İbn Əli əsrin məşhur tarixi abidəsi olan "Siyasətnamə"dir. Kitabda dövlət hakimiyyətinin iqtisadi siyasətinin təcridi vəzifələri, kəndlilərdən vergi tutulma qaydaları, vergi yığanlar üzərində nəzarət haqqında müddəalar əks olunur. "Siyasətnamə" ilk dəfə 1892-ci ildə fransız şərqşünası Ş.Şefer tərəfindən nəşr edilmişdir. Hazırda Almaniya Milli Kitabxanası, Berlin Dövlət Kitabxanası, Bavariya Dövlət Kitabxanasında, Britannika ensiklopediyasında yer almışdır.

Xalqımızın iqtisadi fikri artıq XII əsrdə özünün yüksək səviyyəsinə çatır. N.Gəncəvi sərəvət və əmək haqqında təlim yaradır. Nizami alqı-satqı məsələlərində bərabərlik prinsipinin nəzərə alınmasından danışır. O, tələb və təklifin mal və əmtəələrin bazar qiymətlərinə təsirini dəqiq təsvir etməklə, Azərbaycanda XII əsrdə pul sistemi haqqında və pulun iqtisadi və sosial təbiəti barəsində mükəmməl elmi təsəvvürlər yaradır. Zamanla Azərbaycana səfər edən avropalı alim və tədqiqatçılar Nizaminin əlyazma əsərlərini özləri ilə Avropaya aparmışlar. Hazırda Avropa kitabxanalarında, Londonda, Vatikanın Apostol kitabxanasında, Türkiyədə Konyanın Mövlana Muzeyində, Topqapı Sarayında onun əlyazma nüsxələri saxlanılmaqdadır.

Orta əsrlər Azərbaycanının iqtisadi fikir tarixində Nəsirəddin Tusinin xüsusi yeri vardır. Onun məşhur "Əxlaqi Nasiri" əsərində iqtisadi məsələlərin şərhini və "Dövlət maliyyəsi haqqında traktirlər" əsəri onu həm də professional iqtisadçı hesab etməyə əsas verir. N.Tusi Azərbaycanın ilk iqtisadçısı olmaqla, iqtisad elminin predmetini müəyyən etmişdir. Ensiklopedik biliyə malik alim Nəsirəddin Tusinin bir çox əsərləri Bakı, Paris, Berlin, Vyana, Oksford, Kembriç, Leypsiq, Münhen, Florensiya, Qahirə, İstanbul, Moskva, Sankt-Peterburq, Kazan şəhərlərinin muzey və kitabxanalarında, eləcə də, Sarayevonun Qazi Xosrov bəy, Vatikanın Apostol kitabxanalarında mühafizə olunur. Nəsirəddin Tusinin "Əxlaqi Nasiri" 1267-ci ildə ilk köçürülmüş 200 vərəq həcmində olan nüsxəsi Tehran Səna Məclisi kitabxanasında 905 şifrəsi altında saxlanılır.

Məhəmməd Füzulinin iqtisadi baxışları onun "Rindü-Zahid" əsərində, "Şikayətnamə" adlı məktubunda və "Mətləül-etiqaq" əsərində əks olunmuşdur. Onun əmtəə-pul münasibətləri və

ticarət haqqında düşüncələri həmin dövrün sosial-iqtisadi münasibətlərini ifadə edir. Türkiyədə Konyanın Mövlana Muzeyində, Miçiqaq Universitetində, Vatikanın Apostol kitabxanasında yer almışdır.

Yaxın Şərqi orta əsr tarixçilərindən biri olan İsgəndər Münşinin “Tarix-i Aləm araj-i Abbasi” kitabında ölkənin iqtisadi həyatı, ticarət, şəhər sənətkarlığı, I Şah Abbasın (1587-1629) vergi siyasəti, verginin növləri haqqında maraqlı məlumatlar verilmişdir. İsgəndər bəy Münşinin qələmə aldığı bu məlum mənbənin müxtəlif əlyazma nüsxələri Moskva, Leningrad, Daşkənd, İstanbul, Edinburq, Kabul, Bağdad, Tehran, Berlin, İrəvan, Lahur, Pəncab, Məşhəd Aliqarx, Qahirə, Mədrəs, Bakı, Tiflis, İsfahan və s. kimi dünyanın bir çox ölkələrindəki kitabxanalarda hiş olunmaqdadır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan iqtisadiyyatı.-Bakı, Ağrıdağ, 1999, 400 səh.
2. Xələfov A. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslik. 2 hissədə. 1 hissə. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004.- s. 58.
3. Rzayeva Ş., Əliyeva L. İqtisadi fikir tarixi: Dərs vəsaiti. Bakı:2018.-s. 48.
4. Verdiyeva X. Dahi Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusinin əsərləri bibliografik mənbələrdə.http://anl.az/down/meqale/kitabxanashunasliq-bibliografiya/2_2005/daantebm.pdf
5. <http://www.anl.az/>
6. <http://genderi.org/azerbaycan-milli-elmler-akademiyasi-mehemmed-fuzuli-adina-elya.html?page=25>
7. <http://www.lib.az/>

Sevda Karimova

AZERBAIJANI PRIMARY ECONOMIC IDEAS IN WORLD LIBRARIES

The article examines the various historical sources in which the economic ideas of our people have existed since ancient times, and in which libraries around the world they are preserved. Avesta and Dada Gorgud are the oldest historical sources on Azerbaijan's economic thinking.

Various economic issues are covered in the works written by thinkers who lived in later centuries.

UOT 81:002

Kübra Vəliyeva

AMEA Naxçıvan Bölməsi, Əlyazmalar Fondu

e-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TİBBİ SİMVOLLARIN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Tibbi terminologiya – insanın anatomiyası, fiziologiyasını (aparat və sistemlərin orqanlarının funksiyalarını), bədən hissələrini, laboratoriya testlərini, kliniki tətbiqetmələrlə birlikdə diaqnostik görüntüləməni, əməliyyatları, xəstəlikləri, onların diaqnoz və vaksinlərini, həmçinin dərman preparatlarını izah edən terminlər toplusudur.

Ən qədim tarixə malik və müasir dövrdə aktual olan elm sahələrindən biri də tibb elmidir. Tibb elminin özünə xas terminologiyası vardır. Beynəlxalq tibb terminologiyasında işlədilən terminlərə nümunə olaraq bu sahədə işlədilən simvolları da göstərmək olar.

Türklərin və ərəblərin istər tibb, istərsə də digər elm aləminə verdikləri töhfələr çox qədim zamanlara gedib çıxır. Qədim Azərbaycan təbirləri tibb elmində ərəb və fars dillərindən istifadə etmişlər. Tibbə dair öz əsərlərini bu iki dildə qələmə almışlar. Nəticə olaraq onların tibnamələrinin tədqiqində mənşəyi ərəb və fars dilinə gedib çıxan çoxsaylı tibbi terminlər ortaya çıxarılmışdır.

Tibbin klassik alimləri sayılan Haris bin Kələdə, Əbu Bəkr Zəkəriyyə Ər-Razi, İbn Nəfis, İbn Baytar, Əz-Zəhravi və b. görkəmli ərəb təbirlərinin dünya tibb elminə verdikləri töhfələr bu gündə öz elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

Azərbaycan dilində simvol rəmz sözü ilə sinonimdir. Ərəb mənşəli olan rəmz sözü (رَمَزٌ) bir fikri və ya anlayışı ifadə edən rəsm, şəkil, hərf və s. işarə ilə anlatma, bu və ya başqa bir sahədə qəbul edilmiş hər hansı bir kəmiyyətin şərti işarəsi, simvolu mənalarında işlədilir.

Aşağıdakı cədvəl müqayisəli şəkildə Azərbaycan və ərəb dillərində beynəlxalq tibbi simvolların bir qisminin ümumi mənzərəsini əks etdirir:

Tibbi simvol	Azərbaycan dilində	Ərəb dilində
	Qadisiyus və ya Asklepiosun əsası – Ağac (əsa) və ilan həyatı və yenilənməni, gümüş tas isə dərmanların hazırlanmasını təmsil edir.	أوعصا أسكليبيوس- القادوسيسوس يُمَثِّلُ الشَّجَرَةَ (عَصَا) وَ الشَّعْبَانَ الحَيَاةَ وَ يَدَامًا طَاسَةً الفُضْدِيَّةَ فَهِيَ عَدَادُ الأَدْوِيَةِ.
	Beynəlxalq Qızıl Xaç və Qızıl Aypara Hərəkatı –insanların həyatını və sağlamlığını himayə edən beynəlxalq humanitar hərəkat.	الحركة الدولية للصليب الأحمر والهلال الأحمر- هي حركة إنسانية دولية تحفظ حياة الناس وصحتهم.
	Qadın	نثى
	Kişi	ذكر
	Artma	زيادة
	Azalma	نقص
	Az olmaq ... dan ²	أقل من
	Çox olmaq ... dan ²	أكثر من
	Kiçik bərabərlik	المساواة الصغيرة
	Böyük bərabərlik	المساواة الكبيرة

A	Alfa	ألفا
B	Beta	بيتا
Σ	Məlumatların cəmi	مجموع البيانات
∞	Sonsuzluq	نَهَائِيَّة (تدل على ما لا حدود له)
%	Yüzdə	في المئة
=	Bərabər	متساوي
\neq	Qeyri-bərabər	غير متساوي
+	Müsbət	إيجابي
-	Mənfi	سلبي
\pm	Pozitiv və ya neqativ	إيجابي أو سلبي
Δ	Dəyişmə	تغيير
°	Dərəcə	درجة
1°	Birinci dərəcəli	أولي
2°	İkinci dərəcəli	ثانوي (إلى)
×	Təkrarlanan	كثّر (مضروباً في)
→	İlə... (tərəf)	إلى (في اتجاه)...

Beynəlxalq tibbi simvolların mənalarını hər bir fərd bilməlidir. Eyni zamanda beynəlxalq tibbi simvolları tanımaq və mənalarını Azərbaycan və ərəb dillərində bilmək bu sahədə çalışan səhiyyə işçiləri və həmçinin hər iki dili öyrənənlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Kubra Valiyeva

COMPARATIVE ANALYSIS OF MEDICAL SYMBOLS IN AZERBAIJANI AND ARABIC LANGUAGES

The rapid development of medical science leads to the formation of new terms. Public awareness of these innovations is necessary. Medical symbols are very basic and important terms in our time. Medical symbols are intended to educate people. Each medical symbol has its own features and characteristics.

The basis of medical terminology is terms of Latin and Greek origin. Since English is the international language in modern times, scientific and medical discoveries are spreading around the world in this language. In this case, interlingual translation is noteworthy. Finding the equivalent of the new term is one of the problematic issues. Azerbaijani and Arabic languages have different linguistic structures. There are terms of English origin in this field that have no equivalent yet.

The article deals with the medical symbols in Azerbaijani and Arabic languages, which are one of the remarkable sections of medical science and medical terminology.

UOT: 10.01.01

Nəcibə Bağırzadə*AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
e-mail: necibe.bagirzade@bk.ru***MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN “ŞƏRQİ-RUS” QƏZETİNDƏ
ÇAP EDİLƏN MƏQALƏLƏRİNDƏ MİLLƏT DÜŞÜNCƏLƏRİ**

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin ədəbi yaradıcılığından danışarkən, “Şərqi-Rus” qəzetinin adını çəkmək mümkün deyildir. Çünki onun ilk qələm təcrübələri məhz Məhəmmədəğa Şah-taxtlının baş redaktoru olduğu “Şərqi-Rus” qəzetində çap edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, M.Ə.Rəsulzadənin “Şərqi-Rus”dakı yazıları “Öz müxbirlərimizdən” № 14, 2 may, 1903, “Hümmət və qeyrət vaxtıdır” № 19, 14 may 1903 və «Öz müxbirlərimizdən» № 20, 18 may 1903. (3.səh.14,15, 16,17.) elə bu üç məqalədən ibarətdir. Müəllif hər üç məqalədə millətin savadsızlıq, cəhalət üzündən geridə qaldığından, milli oyanışının vacib olduğundan və bu problemin yalnız maariflənmək yolu ilə aradan qaldırılmalı biləcəyindən söz açmış, təhsilin mühüm rolundan danışmışdır. Avropa dövlətləri ilə müqayisədə bunca geridə qalmış millətin taleyi onu bütün maarifpərvər ziyalılar kimi narahat etmiş və gənc Rəsulzadə artıq qəzet səhifələrində millətin oyanışı, inkişafı üçün bir savaşa qalxmışdır.

“Öz müxbirlərimizdən” başlığı ilə gedən ilk yazısını o, belə başlayır: “Həmd olsun xudavəndi təbarək və təaləyə illər ilə yolunu gözlədiyimiz və gecə-gündüz arzusunda olduğumuz türk Azərbaycan qəzeti hümmətli cənab Məhəmməd Ağanın qələminin ağzından Tiflisdə “Şərqi-Rus” ayəndə aləmül-əttibə qədəm qoydu. Şükür və min dəfə şükür! Ki biz Qafqaz müsəlmanları da bir qəzet sahibi olduq. Allah millətimiz arasında əşxası çoxaltsın tainki, bu cürə nəvaqisatımız ki, həddən ziyadədir, yavaş-yavaş düzələ.” (3.səh.14)

M.Ə.Rəsulzadə ilk məqaləsində ilk türk Azərbaycan qəzetinin işıq üzü gördüyü və davamlı olması üçün allaha şükür və dua edirdi. Həmin vaxt Rəsulzadə Gənc İnkilabçılar Dərnəyini yaradıb tələbə və fəhlələr arasında inqilabi fikirlər oyadan vərəqələr yayılmasına nail olsa da, bütünlükdə xalq, millət o qədər uyquda idi ki, ondan tərəqqi, irəliyə doğru bir addım gözləmək mümkünsüz görünürdü. Yəqin gənc M.Ə.Rəsulzadə o səbəbdən üzünü hələ ki, tanrıya tuturdu.

“M.Ə.Rəsulzadənin işıq üzü görmüş əsərlərinin birinci cildi onun gənc yaşlarında müxtəlif qəzet və jurnallara yazdığı məqalə, məktub, şer, felyetonlarını əhatə edir və kitabın ilk yazısının altında 1903 rəqəmi qeyd olunmuşdur ki, bu vaxt müəllif on doqquz yaşına yenicə qədəm qoymuşdu. Bu, Tiflisdə çıxan “Şərqi-Rus” qəzetinə yazdığı məktubudur, lakin bu kiçik məktubda xalqın qarşısında duran böyük mətləblərdən bəhs olunur. “Qafqaz müsəlman əhalisindən ümumi və Bakı əhlindən xüsusi təvəqqe edirəm ki, öz uşaqlarından balaca olan vaxtda elm və tərbiyə eləməkdən başqa bir şey mənzur (məqsəd) tutmasınlar. Məsələn, hər kəsin ki, qüvvəsi çatır uşağını məktəbə qoymağa, məbadə-məbadə palçıxçı, dükan şagirdi və qeyrə-qeyrə razı olsun.”(1.səh.65) Lakin xalqdan istəniləcək, gözləniləcək şeylər də var ki, bu da uşaqların məktəbə yönləndirilməsidir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bir qələm əhli kimi böyüməkdə olan nəslin kitaba sarılmağının önəmini anlatmağa çalışır və “Şərqi-Rus”un 18 may 1903-cü il 20-ci nömrəsində çıxan “Hümmət və qeyrət vaxtıdır” adlı məqaləsində “millətin geridə qalmağının səbəblərini açıqlayır. Qeyd edək ki, bu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin həmin qəzetdə sayca ikinci məqaləsidir. “İlahi, havaxtəcan bizlər gecə-gündüz fikrə qərq və millətimizin dərđini və dalda qalmağını özümüzə vəzifə biləcəyik? Məgər bizlərə tərəqqi etməyə maneə vardır? Bəli, vardır! Nə şeydi bizə mane olub? Hümmətsizlik, kibr və qürur, mədəniyyətə ədəmi-meyl. Müsəlmanam-deyib, oturub baxmaq. Bəli, bir para əhli-maariflərimiz yeri düşəndə köhnə islam

mədəniyyətilə təfəxür edirlər ki, bu hal alim babası ilə fəxr edən cahil nəvənin gülünc halına bənzər. zamanımızda millətimizin tafəxür edilməli nəyi vardır?” (3.səh.15)

M.Ə.Rəsulzadənin “Şərqi-Rus”dakı üçüncü məqaləsi yenə “Öz müxbirlərimizdən” adlanır və bu məqalə bir şeir parçasıyla başlayır: “Həzrəti Əlidən yetişən hədislərdən” birində belə deyilir: “Alim həyy və cahilin yoxdur cəni (canı)”(3.səh.16) Alimlər hər zaman diri, cahillər isə ölüdür. Çünki alimin sözü, fikri insanlığı yaşamağa, xeyir əməl sahibi olmağa, yaxşılığa sövq edir. Cəhalət isə qaranlıq, sükunət, şər əməllərin toplusudur. Qaranlığı yarmaq, sükunəti sındırmaq, şər əməllərdən uzaq olmaq üçün insan elmlə olmalıdır. XX əsrin əvvəllərində geridə qalmış kiçik bir müsəlman ölkəsində Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bu qaranlıqdan qurtulmağın yolunu hələ ki, yalnız dini elmləri tədris edəcək ruhani məktəblərin, mədrəsələrin açılmasında görürdü. Çünki mədrəsələrdə əsl ruhanilər yetişəcək, onlar cəhalət, fanatizm yayan cahil, savadsız mollaları sıxışdırıb aradan çıxaracaq, bununla sanki cəmiyyət bir qədər aydınlanacaqdı. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə sanki cəmiyyəti maarifləndirməyin əlifbasından başlamaq, xalqın əlindən tutub pillə-pillə yüksəklərə qaldırmaq istəyir. Zaman o zaman idi ki, hələ millət öz keçmişindən, kimliyindən, illərin uzaqlığında qalan qəhrəmanlıq və dövlətçilik tarixindən xəbərsiz idi. Odur ki, onu yalnız islami dəyərlərə söykənən, ümmətçilik ətrafında çağırışlarla birliyə səsləmək, sonradan diqqəti tədrisən çağdaş, milli məsələlərin həllinə yönəltmək mümkün ola bilərdi. “Şərqi-Rus”dakı “Müxəmməs”ində də xudanın qafil insanlara düşmən olduğundan, bu üzdən xalqın “Quran”ı nazil etdiyindən bəhs edərək dünyada hər işin başında elm dayandığının, hər bir işin elmlə başa gəldiyindən yazırdı. Rəsulzadə təkcə publisistikasıyla deyil, siyasi fəaliyyəti ilə də xalqı tədrisən bütün mərhələlərdən keçirərək onu arzusunda olduğu məqama çatdırmağı bacarmışdır. İllər sonra Parlamentin açılışında üçrəngli Azərbaycan bayrağını göstərən mən buna iman edərəm deyib illərdən bəri apardığı mübarizənin gerçək və uca məramını və mahiyyətini açıqlamış oldu.

“Şərqi-Rus”un birinci düşməni hökumət, ikinci düşməni sensorlar idi.” (2.səh.327) Mövzularıyla cəmiyyəti silkələyən, L.N.Tolstoy, A.P.Çexov, N.A.Nekrasov kimi böyük sənətkarların əsərlərindən tərcümələr verən, ciddi qələm adamlarını bir yerə toplamağa müvəffəq olan qəzet öz işini dayandırdı, lakin müxbirlər qələmini yerə qoymadı. Rəsulzadənin imzası da başqa qəzet səhifələrində görünməyə başladı. Lakin “Şərqi-Rus” həm millətə qəzet oxumağı aşılayan, maarifpərvər ideyalar ötürən bir mətbu orqan, həm də sonradan böyük ictimai-siyasi xadim, Cümhuriyyətin qurucusu, ədib kimi tanınan M.Ə.Rəsulzadənin həyatında bir publisist kimi ilk addımlarını atdığı məktəb kimi öz dəyərini qoruyub saxladı. İllər sonra Rəsulzadə qürbətə yazdığı “Azərbaycan Cümhuriyyəti” əsərində “Şərqi-Rus”un nəşr edildiyi dövrlə bağlı belə yazmışdı: “1905 tarixinə qədər Azərbaycan ədəbiyyat və mətbuatı müntəzəmən təsis və tərəqqi edənməmişdir. Yalnız 1903 və 1904 sənələrində Tiflisdə intişar edən “Şərqi-Rus” (45) qəzetəsi bu uzun sükut dövrünü bitirmişdir. Şahtaxtinski Məhəmməd ağa (46) tərəfindən təsis olunan bu qəzetə bir sənə davam etdikdən sonra Bakıya nəql edilmiş və burada qapanmışdır. Fəqət Rusiya inqilabi-sağirini təşkil edən 1905 sənəsi, Rusiya türkləri üçün milli inkişaf dövrünün ibtidasını təşkil etmişdir. Müəssisəti-ictimaiyyə ilə hürriyyəti-mətbuat nöqtəyi-nəzərindən bir parça müsaidat ilə nəticəpəzir olan bu inqilabdan bilistifadə bütün Rusiya türklərində olduğu kibi Azərbaycan türklərində də sürətli bir hərəkəti-milliyə başladı. Bu hərəkət bir tərəfdən milli mətbuat təsisi, digər tərəfdən də milli məktəb və ümuri-diniyyənin millətin kəndisi tərəfindən müntəxab əşxas və müəssisat vasitəsilə idarə edilməsindən ibarət idi.” (4.səh.50) Həm “Şərqi-Rus”un nəşr edildiyi, həm də sonrakı dövrdə “hərəkəti-milliyənin başlaması”nda, millətin dirçəlişi, hürriyyəti, istiqbalı yolunda aparılan mübarizədə M.Ə.Rəsulzadənin şəxsi fədakarlıqlar bahasına göstərdiyi əvəzsiz xidmətləri isə artıq zamanın təsdiqlədiyi həqiqətlərdəndir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Hacıyev H. İstiqlalın əzablı yolu. Bakı, 1995. “Boz oğuz”-“Nicat” nəşriyyatları, 1995, 170 səh.
- 2.Hüseynov Ş. Mətbuat irsimizdən səhifələr. Bakı, “Çənlibel” NPM, 2007, 484 səh.+40 səh.şəkil
- 3.Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri, I cild. B: Azərənşr. 1992, 470 səh.
- 4.Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri (Mühacirət dövrü: Türkiyə, 1922-1929) I cild. Bakı, 2016, “Ol”npkt.səh.600

Najiba Bagirzadeh

**NATIONAL THOUGHTS IN THE ARTICLES OF MOHAMMAD AMIN
RASULZADEH PUBLISHED IN "SHARGI-RUS" NEWSPAPER**

Speaking about the literary work of Mohammad Amin Rasulzadeh, it is impossible not to mention the name of the "Shargi-Rus" newspaper. Because his first literary experiments were published in the "Shargi-Rus" newspaper, where Mohammad aga Shahtakhtli was the editor-in-chief.

It should be noted that M.A Rasulzadeh's writings in "Shargi-Rus" are "From our correspondents" № May 14, 2, 1903, "It is time for humility and zeal" № 19, 14 May 1903 and "From our correspondents" № 20, 18 May 1903. (pp. 14,15, 16,17.) (3.p.14,15, 16,17.) consists of these three articles. In all three articles, the author spoke about the backwardness of the nation due to illiteracy, ignorance, the importance of national awakening and the important role of education, which can be overcome only through enlightenment.

The fate of the nation, which is so backward compared to European countries, worried him like all enlightened intellectuals, and the young Rasulzadeh has already risen in the newspapers to fight for the awakening and development of the nation.

UOT: 929

Sevinc Rəhnulla*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: sevindj.rahnulla@mail.ru***“MƏŞHUR XATUNLAR” VƏ ONUN MÜƏLLİFİ**

İdil-Ural müsəlmanlarının oyanış dövrünün ən böyük alimlərindən, bölgənin milli tarixi və mətbuatının inkişafında böyük xidmətləri və saysız əsərləri ilə Rusiya müsəlmanlarının həyatında dərin izlər buraxan alim, tarixçi, maarifpərvər, jurnalist və qazi Rzaəddin bin Fəxrəddin 12 yanvar 1859-cu ildə Tataristanın Əlməd rayonuna 12 km məsafədə olan Bügülme mahalının Küçüçat kəndində dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini indiki Leninaqorskda olan Silçeli kəndində almış, 1889-cu ildə İlbek kəndində imamalıq və müəllimlik etmişdir. O, 1891-ci ildə Orebburq müftülüynə qazi seçildi, elə həmin il də axundluq rütbəsi alaraq Ufaya köçdü[1;2].

Onun dünya görüşü, islahatçı fikirləri 1888-ci ildə Peterburqda görüşdüyü tatar nəqşbəndi sufi alimi, filosof, tarixçi, şerqşünas, müəllim Şihabəddin Mərcanin əsərləri və mütəmadi olaraq məktublaşdığı İsmayıl bəy Qasprinskini “Tərcüman” qəzetinin təsiri altında formalaşmışdır.

Onun 1897-ci ildən başlayaraq müxtəlif əsərləri nəşr olunmağa başladı. O, 50-dən çox din, əxlaq, tədris, bioqrafik, tarixi əsərlərin müəllifidir. Bunlardan Asar, İbn Rüşd, Əbu Əla əl-Məərri, İbn Qəzzali, İbn Teymiyyə, İbn Ərabi, Bolqar və kazan türkləri, Altunorda xanları, Kazan xanları, Kitabul etibar, Tərbiyəli bala, Tətbiyəli xatun, Tərbiyəli ana, Tərbiyəli ata yaiki qiraəti türki, Rusiya müsəlmanları ehtiyacları və onlar haqqında intiqad”, “Din və ictimai məsələlər”, “Ailə”, “Nəsihət” və başqalarını göstərmək olar [3, 70-71]. 1906-cı ildən qazılıqdan istefa verərək “Şura” qəzetinin nəşrinə başladı, bir çox qəzet və jurnallarda məqalələr çap etdirdi. 1918-ci ildən yenidən qazi, 1922-ci ildən isə müfti seçildi. Müftilik məqamında böyük maddi sıxıntılar içərisində yaşayaraq 12 aprel 1936-cı ildə vəfat etdi. Onun Rusiya Elmlər Akademiyası Ufa Elmi Mərkəzinin Elmi arxivində hər biri 600 vərəqdən ibarət 40 əlyazma əsərləri qorunub saxlanılır.

XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasında türk xalqlarının azadlığı, təhsili və maariflənməsi uğrunda mübarizə aparən ziyalılardan biri də Rzaəddin ibn Fəxrəddin olmuşdur. Böyük türk alimi Ziya Göyalp “Türkçülüynün əsaları” və Nadir Devlətin Ankarada dəfələrlə çapdan çıxmış “Rusiya türklərinin milli mücadilə tarixi” adlı məşhur əsərlərində “şimal türkləri” arasında yetişmiş vətənpərvər ziyalılar sırasında Rzaəddinin bin Fəxrəddinin həyat və fəaliyyətinə xüsusi yer ayırmışlar[4; 5; 6].

Tarix boyu ictimai və siyasi həyatda müəyyən mövqe tutmuş qadınlar bir çox şifahi və yazılı abidələrdə: Məhəmməd Zehni əfəndinin “Məşahirün-nisa”, Məhəmmədhəsən xan Etimadüssəltənənin “Xeyrati-hesan” [7], Bəhriyyə Uçokun “Müsəlman dövlətlərində qadın-hökmdarlar” [8] və başqa əsərlərdə yaşayırlar. Belə dəyərli əsərlərdən biri də Rzaəddin b. Fəxrəddinin qələmə aldığı “Məşhur xatunlar” əsəridir. Əsrlər boyunca qadınlar fərqli şəkillərdə tanınılmış, fərqli statusları olmuşdur. Qədim dövrlərdə Babilədə ev heyvanları səviyyəsində, Hindistanda kölə, Antik Yunanıstanda pis, seytani varlıqlardan biri, insana yük sayılmış, Çində insan sayılmayıb, ad belə qoyulmamış, Ərəbistanda nifrətlə qarşılıb diri-diri torpağa basdırılmışdır. Buna baxmayaraq hakim, sultan, padşah olan ərlərinə, atalarına, qardaşlarına dövləti idarə etməkdə öz məsləhətlərini vermiş, əmr və fərmanların verilməsində təsir etmə qüvvəsinə malik olmuşlar. Və bəzən də belə qadınlar hakimiyyəti öz əllərinə almağı bacarmışlar. Dövləti idarə edən qadınların əksəri ölmüş ərinin yerinə təyin olunmuş azyaşlı oğlunun vəsisi kimi hakimiyyətə gəlmişdir. Amma elə hünərli qadınlar da olmuşdur ki, özlərini hakim elan edə bilmiş, əmr və fərman vermə məqamına yüksəlmişlər. Belə qadınlar qısqanclıq,

kinayə və paxıllıqla qarşılanmış, əlində olan hakimiyyət və səlahiyyətin alınması, tarix səhnəsindən silinməsi üçün hər cür planlar və sazişlər hazırlanmışdır.

1904-cü ildə çapdan çıxmış tarixi materiallarla zəngin olan kitabda Yaxın Şərqi tarixində, mədəniyyətində müəyyən rol oynamış hökmdar, şair, pedaqoq, ədib, mühəddis (hədis rəvayət edən), müəllif, mühərrir (yazıçı), səyahət edən, bahadır və sair ünvanlarla məşhur olan xanımlar haqqında çox maraqlı məlumatlar əks olunub. Müəllif kitabın əvvəlində qeyd edir ki, onu qızı Zeynəb üçün yazmışdır. Kitab ərəb əlifbası ilə yazılan tatarları türkcəsində yazılmışdır. Kitab adların ərəb əlifbasına əsasən sıralanması ilə təqdim olunmuşdur.

Kitabın ilk səhifəsindən:” Məşhur xatunlar - İslam əsərlərində və əhli-islam arasında məşhur olan, elm və ya mal ilə millətimizə çoxmu, azmı xidmət göstərən xatunların tərcümeyi-halları bəyan edilən –kitabdır”. Sonra müəllifin qadınlara verdiyi dəyəri göstərən aşağıdakı ifadələr verilib. “Fələ ət-tənisu lismi əş-şəmsi eybun, Va lə ət təzkiru faxrun lil hilal. (Qadına bənzədilmək günəşin adına eyb deyil, kişiyyə bənzədilmək isə ay üçün fəxr deyil)

Növbəti səhifələrdə müəllif istifadə etdiyi iyirmi yeddi əsərin adı, müəllifi, çap olunduğu yer və ili tam göstərmişdir. Sonra isə xatunlar haqqında yazılmış əsərlərdən bəzilərinin adları və müəllifləri haqqında məlumat əldə edirik. Əsərdə haqqında məlumat verilən xatunların adları ərəb əlifbası ilə başladığı üçün ilk həyatı barəsində danışılan qadın Arambanu bəyim, son olaraq isə Yuhbillah xatundur. Rzaəddin əfəndi mündəricatdan əvvəl xatunların isimlərini məşhur olduğu vəzifə, ixtisas və məziyyətlərə görə qruplaşdıraraq təqdim etmişdir.

Bir əsərdən çox yazılma tarixinə baxmayaraq əsər bu gün də çox aktual və qiymətli mənbə kimi tələbatı olan bir kitabdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Rızaəddin Fəhrəddin - Vikipedi
https://tr.wikipedia.org/wiki/Rızaəddin_Fəhrəddin
2. BÜNYAMYN ERUL Tatar Alimlerden Rızaəddin B. Fəhrəddin (1859-1936) ve Hadisçiliği / Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜYFD XLVI (2005), sayı II, s. 55-105
3. TDV İslâm Ansiklopedisi
4. Nadir Devlet - Rusya Türklərinin Milli Mücadele Tarihi ... <https://www.sozcukitabevi.com>
> Tarih > Araştırma
5. Kitap Rusya Türklərinin Milli Mücadele Tarihi - Seçkin ...
<https://www.seckin.com.tr/.../rusya-turklerinin-milli-mucadel...>
6. Devlet, N. (1999). Rusya Türklərinin Milli Mücadele Tarihi ...
www.academia.edu/.../Devlet_N._1999_.Rusya_Turklerinin_Milli_Mucadele_Tarihi_190...
7. Marağalı Məhəmməd həsən xan Etimadüssəltənə Xeyrati-həsən (Gözəllər sərvəti) / fars dilindən tərcümə edən, ön sözün müəllifi T. Həsənzadə. Bakı: Nurlan, 2003, 103 s)
8. Бахрие Учок. Женщины-правительницы в мусульманских государствах. / Переводчик - З.Буниятов. М., «Наука», 1982, 176 с.)

Sevinj Rahnulla

SOVEREIGN DAMES IN "FAMOUS DAMES"

Rzaəddin bin Fəhrəddin was one of the great scientists of the period of revival of the muslims lived in the Idel-Ural State. He was a historian, enlightener and journalist deeply influenced on the muslims' lives lived in the territories of Russia.

Different works written by Rzaəddin bin Fəhrəddin began to be published from 1897. He is an author of more than 50 works covering religion, ethics, education, bibliography and history. One of his valuable works is named "Famous dames". Riched with historical materials,

this work was published in 1904. The work deals with the very interesting information about the famous dames known as queens, poets, pedagogues, writers, narrators of hadiths, authors, travellers, heros and etc. who played special roles in the history and culture of the Near East. The auhtor of the work noted in his book that he had written this book for his daughter Zeynab. The book was written with the Arabic script in the Turkish language spoken by the tatars of Kazan.

Rzaeddin bin Fakhraddin worked as Mufti from 1922 till the end of his life.

UOT: 61

Məsmə Mahmudova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: rubaba.sirinova@mail.ru***“ŞƏRH ƏL-MƏQSUD” ƏSƏRİ VƏ ONUN MÜƏLLİFİ**

Əlyazma kitab mədəniyyətinin inkişafında və zənginləşdirilməsində, eləcə də onun geniş xalq kütləsi arasında yayılmasında katib və xəttatların xidmətləri əvəzsizdir. Hal-hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda istər Azərbaycan, istərsə də başqa müsəlman Şərqi ölkələrinin mədəniyyət tarixinin öyrənilməsi baxımından son dərəcə dəyərli olan yüzlərlə əlyazma abidələri saxlanılır. Dərs vəsaiti kimi məktəb və mədrəsələrdə, eləcə də ayrı-ayrı müəllimlər və ziyalılar tərəfindən hazırlanmış həmin əlyazma kitablarına bədii ədəbiyyata, poetikaya, dilçiliyə, fəlsəfəyə, məntiqə, tarixə, riyaziyyata, astronomiyaya, islamşünaslığa və başqa elm sahələrinə aid Azərbaycan və digər Şərq müəlliflərinin əsərləri daxil edilmişdir. Şərqdə və dünyada böyük şöhrət tapmış klassiklərin əsərləri ilə yanaşı, hələ elmi və bədii irsləri az öyrənilmiş, yaxud heç öyrənilməmiş İbrahim əl-Ərəşi əş-Şəkəvi, Əhməd Təbrizi, Vahid Təbrizi, Cəlaləddin Məhəmməd bin Əbdürəhman əl-Qəzvini, Hənəfi Məhəmməd əl-Qarabaği ət-Təbrizi, Hüseyin əl-Ərdəbili əl-Xalxali, Cəmaləddin Ərdəbili, Şihabəddin Sührəverdi, Müniəddin Əbu Nasr Əhməd bin Əbdürrəzzaq ət-Təntərani əl-Maraği, Nəcməddin Qəzvini, Yusif Muskuri Şirvani, İsa Məğribi Təbrizi və başqaları kimi alim və ədiblərin əsərlərinə həmin əlyazmalarında xüsusi yer verilmişdir (1.74).

XIX əsrin görkəmli ədəbiyyatşünas alimi və kitabşünası Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə geniş ensiklopedik biliyə yiyələnən alim və maarifçi müəllim olmaqla bərabər həm də gözəl, peşəkar katib olmuşdur. Əsasən nəsx və nəstəlik xətt nümunələri ilə onun qələmindən çıxmış hər bir əlyazma kitabı böyük sənətkarlıqla yazılmış və xüsusi estetik zövqlə tərtib edilmişdir. Hal-hazırda Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan 300-dən çox adda Azərbaycan və başqa Şərq klassikləri əsərlərinin əlyazmaları Əbdülqəni Nuxəvinin qələminin məhsuludur. Onun qələmindən çıxmış neçə-neçə yazılı abidələr gəlib bizə çatmamışdır. Alimin əli ilə köçürülmüş və hal-hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan əlyazma kitabları və topluları, eləcə də bir sıra tarixi sənədlər öz elmiliyi, bədii tərtibatı, mədəniyyət tariximizin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətliyi ilə fərqlənir. Yalnız B-733 şifrəli əlyazma toplusuna humanitar və təbiət, eləcə də ilahiyyat elmlərinin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş 107 əsərin Əbdülqəni Nuxəvi tərəfindən tədqiq olunmuş mətnləri daxil edilmişdir (2.). B-733 şifrəli əlyazma toplusuna daxil olan belə əsərlərdən biri də Əbu Hənifə Numan bin Sabitin (80-150/699-767) “əl-Məqsud fi ilm ət-təfsir” əsəridir. Bu əsər əlyazma toplusunun 13b-17a vərəqlərini əhatə edir (3.352). Bu əsərə bir çox alimlər şərhlər və haşiyələr yazmışlar. Onlardan Məhəmməd bin Əli Birgəvi, Bədrəddin Mahmud bin İsrail ibn Səməvanəh, Yusif bin Abdilməlik, Zeynəddin Əbubəkr Məhəmməd İbn Abdullah İbn Bəkr əl-İşi, İsa Məhəmməd ət-Tiruvi və s. Əhməd bin Məhəmməd əl-Muğnisavi isə türk dilinə tərcümə etmişdir (4.II, 1801-1802).

Dövrünün tanınmış alimlərindən olan Məhəmməd Əfəndi əl-İyşi ət-Tiyuri (1061/1651) ilk təhsilini Ətaallah Əfəndidən almış, Bayandırdə Hacı Sinan mədrəsəsinə müəllim təyin olunaraq qısa bir zamanda bilik və bacarığı sayəsində özünə hörmət qazanmışdır. 990/1582-ci ildə İstanbula Qırxaqça adlı mədrəsədə dərs demək üçün Anadolulu Zəkəriyyə Əfəndinin hüzuruna gəlir və onun imtahanından müvəffəqiyyətlə çıxaraq həmin mədrəsəyə müəllim təyin olunur. Ərəb və türk dillərində yazdığı məşhur əsərlərinə görə Tir şəhərinə dəvət edilən Məhəmməd Əfəndi, orada yerləşən İbn Malik mədrəsəsinə müəllim təyin olunur. O,

1061/1651 ci ildə vəfat edir və Ədirnədə Əmir Buxari ətrafında yerləşən qəbrstanlıqda dəfn olunur (5.III,294;6. I,359).

Məhəmməd Əfəndi Əbu Hənifənin “əl-Məqsud fi ilm ət-təfsir” əsərinə yazdığı şərh “Şərh əl-məqsud (bəzi mənbələr əsərin dımı “Ruh əş-şuruh” kimi də verir)” adlandırır (7.209-210). “Şərh əl-məqsud (Ruh əş-şuruh)” əsərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda katib Əhməd b. İbrahim Xəlil Əfəndi tərəfindən 1288/1872 –ci ildə köçürülmüş və B-695 şifri altında mühafizə olunan bir əlyazma nüsxəsi qorunub saxlanır. Ərəb qrammatikasının sərf bölümündən bəhs edən bu əsər, Rusiya istehsalı olan təbii rəngli vərəqlərə qara mürəkkəblə nəstəliq elementli nəsx xətti ilə yazılmışdır. Vərəqlərin küncələrində istehsal olunan fabrikin adı olan möhür basılmışdır. Şərh verilən söz, ifadə və cümlələrin üstlərindən qırmızı mürəkkəblə xətlər çəkilmiş, mətnədə اسم الفاعل , اسم المفعول , اسم الالة, اما بناء و بناء النوع və s.qrammatikaya aid olan ifadələr qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır.Şərq üsulu ilə səhifələnmişdir. Mətnədə orta əsrlərdə mətnşünaslıqda tətbiq olunan şərti işarə nümunələrindən də geniş istifadə olunmuşdur. Əsər əlyazma toplusunun 250b-309a vərəqlərini əhatə edir. Katib bu əsəriÇayqırağı məhəlləsində yerləşən Göyçək Xanım məscidində Mövlana Hacı Fəzlullah Əfəndinin xidmətində yazmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Şərifli K. Mətnşünaslığın nəzəri əsasları. “Nurlan” Bakı- 2011.
2. Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə. Məcmuə. B-733. Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
- 3.Şərifli K. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarızadə kitabxanasının kataloqu I cild.Bakı-Nurlan-2009.
4. مصطفى بن عبدالله الشهير بحاجي خليفة و بكتاب كشف الظنون عن اسامي الكتب و الفنون، جلد ، الجلد الثاني، ١٩٤٣-١٩٤١ص. استنبول
5. فهرس مخطوطات مكتبة كويريلي، ١-٣، استنبول، ، الجلد الثالث، ٦٣٨ص.
6. Bursalı M.Tahir. Osmanlı Müellifləri, I- III ciltde, İstanbul, 1333.
7. Каталог арабских рукописей Института Рукописей им. К.С.Кекелидзе. Гварамиа Р.В., Канчавели Н.Г, Мамулиа Л.И, Самкурашвили Л.В. Тбилиси, 1978.

Masma Mahmudova

SHARH AL-MAKSUD AND ITS AUTHOR

Manuscripts of more than 300 titles of Azerbaijani and other Eastern classics kept at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS are the product of Abdulgani Nukhavi's pen. The B-733 coded manuscript collection includes texts of 107 works devoted to various fields of humanities and natural sciences, as well as theology, studied by Abdulgani Nukhavi. One of such works included in the collection of manuscripts coded B-733 is "Al-Maqsud fi ilm at-tafsir" by Abu Hanifa Numan bin Thabit (80-150/699-767). This work covers pages 13b-17a of the collection of manuscripts.

UOT: 821.512.161

Mətanət Muradova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: metanet20102010@mail.ru*

“ƏS-SEYR VƏS-SULUK İLƏ MƏLİKİL-MULUK” ƏSƏRİNİN BAKI NÜSXƏSİ

Azərbaycanda təsəvvüf sahəsində yetişmiş görkəmli şəxsiyyətlərdən biri olan Seyid Yəhya Bakuvi və onun təsis etdiyi xəlvtəlik XV əsrdən etibarən ədəbi, fəlsəfi, ictimai və siyasi sahələrdə böyük təsirə malik olmuş və müsəlman aləmində geniş şəkildə yayılmışdır.

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda xəlvtəliklə bağlı bir çox əsərlərə rast gəlmək olur. Onlardan biri də Qasim bin Salahəddin əl-Xani əl-Hələbi əl-Hənəfinin “əs-Seyr vəs-suluk ilə məlikil-muluk” əsəridir.

Qasim bin Salahəddin əl-Xani əl-Hələbi əs-Sufi əl-Qadiri 1028/1619-cu ildə Hələbdə anadan olmuşdur. O, 1050/1640-cı ildə elm dalınca Bağdada getmişdir. Sonralar Hicaza və Türkiyəyə səfərlər etmişdir. Yenidən Hələbə qayıdan Salahəddin müfti, 1109/1697-ci ildə Hələbdə vəfat etmişdir (I,II,643).

Salahəddin müfti xəlvtəlik təriqətini əks etdirən aşağıdakı əsərləri yazmışdır: “ət-Təhqiğ fir-rəd aləz-zindiq”, “Risələtu fil-məntiq”, “əs-Seyr vəs-suluk ilə məlikil-muluk”, “Müxtəsərus-siraciyyə”, “Şərhu muxtəsərus-siraciyyə”, “Şərhu-cəzəriyyə fit-tohid”, “Fəthül-mulki-məcid fi intiqa-lil-murid” (2.XXXVIII,127-128; 2.223).

Qasim bin Salahəddin əl-Hələbinin “əs-Seyr vəs-suluk ilə məlikil-muluk” əsərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda B-612 şifirli bir nüsxəsini aşkarlamışıq. Əlyazma məcmuədir, “əs-Seyr vəs-suluk ilə məlikil-muluk” əsəri abidənin 35b-49a vərəqlərini əhatə edir. Abidə qara mürəkkəblə, xırda suls qarışıq nəsx xətti ilə Avropa istehsalı olan mavi, yaşıl və ağ ahərlənmiş kağıza qara mürəkkəblə yazılmışdır. Əsərin adı, mətnə bəzi ifadələr qırmızı mürəkkəblə nisbətən iri xətlə verilmişdir. Mətnin kənarlarında şərhlər və izahlar isə qara mürəkkəblə yazılmışdır. Əlyazma Nəqşbəndiyyə təriqətinin üzvü, Şəkinin Nəxv (Nuxa) qəsəbəsindəki Cümə məscidinin imamı əl-Hac Məhəmməd Əfəndi Nəqşbəndinin oğlu Əbdülqəni tərəfindən 1279/1862-cu ildə köçürülmüşdür. Cildi üzərində rombvari basma naxışlar olan qapaqlı qəhvəyi rəngli dəridir (4.583;5).

Mətn müqəddimə, on bab və xatimədən ibarətdir: 1) Dünyanın təhlili, onun sonu və həqiqətinin bəyanı; 2) Bu təriqətin yolu və onun bəyanı; 3) Rəbb və qul arasında olan hicabların bəyanı; 4) Nəfsin işləri və onların gedişi; 5) Məzəmmət edilən nəfsin bəyanı; 6) İlham alınan nəfsin bəyanı və onun gedişi; 7) İnamla nəfsin bəyanı və onun gedişi; 8) Razi olan nəfsin bəyanı və onun gedişi; 9) Xəstə nəfsin bəyanı və onun gedişi; 10) Kamil nəfsin bəyanı və onun gedişi.

Ümid edirik ki, gələcək tədqiqatçılarımız bu əsər üzərində daha geniş şəkildə araşdırmalar aparacaqlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. عجم المؤلفين. عمر رضا كحالة. مؤسسة الرسالة بيروت الطبعة الاولى ١٩٩٣، ٦٨٠ص.، ٦٤ ص.
2. Süleyman Uludağ. TDV İslam ansiklopedisi. XXXVIII cilt. İstanbul, 2010, s.128.
3. Ziya Bünyadov. Dinlər, təriqətlər, məzhəblər. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı 1997, s.223.
4. Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə. Qafqazda islam. Bakı, “Azərnəşr” 1991, s.86.
5. مخطوطات بلدية الاسكندرية. الجزء الثاني (التصوف و ملحقاته) يوسف زيدان، محسن محرمزهران الاسكندرية. ١٩٩٨، ٨٣ص.

Matanat Muradova**BAKU COPY OF THE WORK “AS-SEYR VAS-SULUK
AND MALİKUL-MULUK”**

Many works related to secrecy can be found in the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. One of them is Qasim bin Salahaddin al-Khani al-Halabi al-Hanafi's work “as-Seyr vas-suluk and malikil-muluk”. Salahaddin al-Khani al-Halabi as-Sufi al-Qadiri was born in 1028/1619 in Aleppo. Salahaddin Mufti has written many works on secrecy. One of these works is "as-Seyr vas-suluk and malikil-muluk." We have found a coded copy of the work “as-Seyr vas-suluk ile malikil-muluk” with the code B-612 at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS.

UOT: 821 512 162

Novruz Bəkirov*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: bekirov.novruz@mail.ru***MOLLA CÜMƏNİN ƏDƏBİ İRSİ**

Molla Cümənin ədəbi irsinə nəzər salsaq XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir.

Azərbaycanın folkloru və çağdaş ədəbiyyatının incilərinin ortaya çıxarılması məqsədilə 1930-cu illərdə yaradılmış xüsusi komissiyanın tərkibinə daxil edilmiş ziyalılar müxtəlif bölgələrə ezam edilmişlər. Komisiya üzvlərindən olan Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Hümmət Əlizadə, Ərtoğrul Cavid və başqaları Şəki bölgəsinin ədiblərinin fəaliyyətlərini araşdırarkən Molla Cümə yaradıcılığına xüsusi önəm vermişlər. Molla Cümənin ədəbi irsi həmin dövrdə nəinki, Şəki-Şıvan, Azərbaycanın digər bölgələrində, Dağıstanda, Gürcüstanda məşhurlaşmışdır. Molla Cümənin şeirləri şifahi dildə məşhurlaşaraq Təbrizə qədər səs salmışdır. Tədqiqatçılar da bütün bunlara laqeyid qalmamış və Molla Cümənin ədəbi irsinə xüsusi hörmətlə yanaşaraq, onun əsərlərinin nəşrinə başlamışlar. Belə ki, Molla Cümə əsərlərinin ilk dəfə olaraq kütləvi nəşrinə başlanılır. Belə nəşrlərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

Hümmət Əlizadə tərəfindən toplanmış, H.Mehdi və Ə.Cavad tərəfindən redaktə edilərək AZƏRNƏŞR-in Bədii ədəbiyyat şöbəsi tərəfindən **1935**-ci ildə Bakıda nəşr edilmiş "Aşıqlar" toplusunun 1-ci cildinin 155-193-cü səhifələrində Molla Cüməyə məxsus, müxtəlif janrlarda yazılmış **30(otuz)** şeiri ilk dəfə olaraq nəşr edilmişdir [1.s.155-193].

Salman Mümtaz tərəfindən toplanmış, S.Hüseyn tərəfindən redaktə edilərək AZƏRNƏŞR-in Bədii ədəbiyyat şöbəsi tərəfindən **1935**-ci ildə Bakıda nəşr edilmiş "El şairləri" toplusunun 1-ci hissəsinin 38-39-cu səhifələrində Molla Cüməyə məxsus "**Sərçələr**" şeiri nəşr edilmişdir [2.s.38-39].

Hümmət Əlizadə tərəfindən toplanmış, AZƏRNƏŞR-in Bədii ədəbiyyat şöbəsi tərəfindən **1936**-cı ildə Bakıda nəşr edilmiş "Aşıqlar" toplusunun 2-ci cildinin 155-193-cü səhifələrində Molla Cüməyə məxsus, müxtəlif janrlarda yazılmış **80(səksən)** şeiri nəşr edilmişdir [3.s.159-221].

S.Axundov tərəfindən toplanmış, Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xalq Yaradıcılığı evi tərəfindən 1957-ci ildə Bakıda nəşr edilmiş "Aşıqlar" toplusunun 74-76-cı səhifələrində Molla Cüməyə məxsus, müxtəlif janrlarda yazılmış **6(altı)** şeiri nəşr edilmişdir [4.s.159-221].

S.Axundov tərəfindən toplanmış, Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xalq Yaradıcılığı evi tərəfindən 1960-cı ildə Bakıda nəşr edilmiş "Aşıqlar" toplusunun 3-cü hissəsinin 48-51-ci səhifələrində Molla Cüməyə məxsus **9(doqquz)** qoşma nəşr edilmişdir [5.s.48-51].

Əhliman Axundov tərəfindən toplanmış, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı tərəfindən 1964-cü ildə Bakıda nəşr edilmiş "Telli saz ustaları" toplusunun 90-95-ci səhifələrində Molla Cüməyə məxsus **5(beş)** müxəlif şeir nəşr edilmişdir [6.s.90-95].

Ərtoğrul Cavidin 12 cildlik külliyyatının 9-cu cildi bütövlükdə Molla Cümə yaradıcılığına həsr edilmişdir. Burada ilk dəfə olaraq şairin müxtəlif forma və janrlarda yazılmış çox sayda əsərləri toplanmışdır. Onlardan: həcvlər-3, gözəlləmələr-50, digər əsərləri-69, dastan-3, deyişmə-3, gözəllər haqqında- 12, dodaxdəyməz-1, müxtəlif şeirlər-5. Ümumilikdə şairin 146 əsəri bu cildə nəşr edilmişdir [7. 294s.]. Göründüyü kimi Molla Cümə əsərləri külli miqdarda ilk dəfə 1930-1940-cı illərdə Ərtoğrul Cavid tərəfindən toplanmışdır.

El şairlərinin əsərlərinin tədqiqatçıları bununla kifayətlənməmiş, Molla Cümə əsərlərinin tədqiqi istiqamətində işləri davam etdirmişlər. Belə tədqiqatçılardan **Paşa Əfəndiyev** və **Şərif İdrisov** göstərmək olar. Onlar tərəfindən 1980-ci illərdə Molla Cüməyə məxsus əsərlər toplanaraq 1983-cü ildə Bakı şəhərində “Yazıçı” nəşriyyatında çap edilmişdir. Bu kitabda: 25-gəraylı, 74-qoşma, 31-divani, 20 müxəmməs, 18-müxtəlif şeirlər, 21- müxəmməs, mücəddəs, mürəbbə, təpcibənd, zəncirləmə, dübeyti, misal, deyişmə nəşr edilmişdir. Ümumilikdə kitabda 186 əsər nəşr edilmişdir [8].

Paşa Əfəndiyev tərəfindən toplanmış “**Molla Cümə. Əsərləri**” adlı kitab 1995-ci ildə Bakıda “Maarif” nəşriyyatında çap edilmişdir. Burada şairin müxtəlif janrlarda (bayatı, qoşma, divani, müxəmməs, təcnis, təxmıs, deyişmə, dastan və s.) yazılmış 573 adda əsəri yer almışdır. Bu kitab Molla Cümə yaradıcılığını əks etdirən ən böyük topludur [9].

Əməkdar elm xadimi, professor **Məhərrəm Qasımlı, Elman Əzizovun** 2016-cı il “Molla Cümə. İsmi Pünhan” adlı kitabda şairin 160 şeiri nəşr edilmişdir [10].

Mövlud Yarəhmədov. “Molla Cümə. Seçilmiş əsərləri” kitabında Şairin müxtəlif janrlarda yazılmış 347 əsəri yer almışdır [11].

Molla Cümənin Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan 250 səhifəlik əlyazma nüsxəsinə şairin 473 şeiri yer almışdır. Bu nüsxə B-1937/3562 11921-124 səhifə olmaqla qeydiyyatda alınmışdır [12].

Tərəfimizdən aparılan tədqiqat zamanı Molla Cümənin nəşr edilməmiş daha 13 şeiri gurcu aşiq Konstantin Muradxanaşvilinin əlyazma dəftərində aşkar edilmişdir. Dəftər tam araşdırıldıqdan sonra Əlyazmalar İnstitutuna təhvil verilmiş, FR/1648 şifrəsi ilə qeydiyyatda alınmışdır [13].

Tərəfimizdən aparılan tədqiqat zamanı Molla Cümənin daha 4 əlyazma dəftəri aşkar edilmişdir. Araşdırma zamanı dəftərlərdəki şeirlərin təkrar olmadıqları müəyyən edilmişdir. Dəftərlər tədqiq edildikdən sonra hamısı Əlyazmalar İnstitutuna təhvil verilmiş, D-1020/1,2,3,4 şifrəsi ilə qeydiyyatda alınmışdır [14].

Molla Cümənin nəşr edilməmiş və tərəfimizdən aşkar edilmiş daha 5 dastanı, müxtəlif yeni şeirləri üzərində tədqiqat işləri davam etdirilir. Tədqiqat işləri tam başa çatdıqdan sonra Molla Cümənin bütün yeni əsərləri barədə tam və dəqiq məlumat ictimaiyyətə və elm adamlarına çatdırılacaq.

Hələlik isə Molla Cümənin ədəbi irsi ilə bağlı tədqiqat işləri tərəfimizdən davam etdirilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. “Aşıqlar” – I cild / Toplayanı Hümmət Əlizadə. Bakı: AZƏRNƏŞR, Bədii ədəbiyyat şöbəsi. 1935, s.155-193 .

2. El şairləri/Toplayanı Salman Mümtaz. I hissə. Bakı: AZƏRNƏŞR, Bədii ədəbiyyat şöbəsi. 1935, s.38-39.

3. “Aşıqlar” – II cild / Toplayanı Hümmət Əlizadə. Bakı: AZƏRNƏŞR, Bədii ədəbiyyat şöbəsi. 1936, s.159-221 .

4. “Aşıqlar” – II hissə / Toplayanı S.Axundov. Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xalq Yaradıcılığı evi. Bakı: 1957, s.48-51.

5. “Aşıqlar” – III hissə /Toplayanı S.Axundov. Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xalq Yaradıcılığı evi. Bakı:1960, s.48-51.

6. Telli saz ustaları / Tərtib edən: Əhliman Axundov. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1964, s.90- 96.

7. Azərbaycan aşiq yaradıcılığı və Ərtoğrul Cavid. Azərbaycan qeyri-maddi-mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid. 9-cu cild / Tərtibçi və elmi redaktor: Gülbəniz Babaxanlı. Bakı: Çayıoğlu-2011. 293 s.

8. Molla Cümə .Seçilmiş əsərləri/ Tərtibçilər: Paşa Əfəndiyev, Şərif İdrisov. Bakı.

“Yazıçı”, 1983, 225s.

9. Molla Cümə. Əsərləri /Tərtibçi: Paşa Əfəndiyev. Bakı. “Şərq-Qərb”, 2006. 648 s.

10. Molla Cümə. İsmi Pünhan/Tərtibçilər: Qasımlı Məhərrəm, Əzizov Elman. Bakı. “Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi”, 2016. 226 s.

11. Molla Cümə. Seçilmiş əsərlər / Tərtibçi: Yarəhmədov Mövlud. Bakı. “Örnək”, 2000. 227 s.

12. Molla Cümə. Əsərləri (əlyazma formasında)//AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu. Saxlama vahidi: Б-1937/3562 11921-124s.

13. Molla Cümə. Əsərləri (əlyazma formasında)/AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu. Saxlama vahidi: FR/1648.

14. Molla Cümə. Əsərləri (əlyazma formasında). AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu. Saxlama vahidi: “D 1020/1, 2, 3, 4”.

Novruz Bakirov

MOLLA JUMA’S LITERARY HERITAGE

This article has discussed extensively the literary heritage, editions and history of research of Molla Juma’s works. The creation of the ashug master and poet - Molla Juma falls on the end of the 19th - beginning of the 20th centuries. Molla Juma's creativity passed through a very difficult and contradictory period of Azerbaijani poetry. Molla Juma, a unique word-painter who played an important role in the development of Azerbaijani poetry, was also engaged in the ashug art. Molla Juma received his education in the Persian and the Arabic languages. In his poems, he chooses for himself a fictional poetic figure - "İsmi Pünhan". In his poems, the poet poetizes patriotism, combativeness and fairness. Studying Molla Juma’s literary heritage, we see that he created poetic works in various forms and contents - from five to sixteen syllables. The novelties he made into his works, created in the style of bayati, gerayli, tajnis, divan, muhammas, deishma, ghazal various rhymes, goshma and shikasta, including dastans in their form and genre in classical oriental poetry are distinguished by some unique features. Molla Juma is known as a poet, master innovator, and also as a folk ashug, whose works do not lose their relevance.

UOT: 930.25

Səadət Mustafayeva
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: mustafayeva.seadet.sm@gmail.com

HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV NƏRİMAN NƏRİMANOVUN XATİRƏLƏRİNDƏ

İctimai-siyasi xadim, publisist, dramaturq, yazıçı Nəriman Nərimanovun böyük mesenat, xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevlə dostluğu progimnaziyada müəllim kimi fəaliyyət göstərdiyi illərə təsadüf edir. Məlumdur ki, H.Z.Tağıyevin dəstəyi ilə N.Nərimanov kitabxana-qiraətxana açır. Odur ki, gənc maarifçinin ilk dram əsərləri olan “Nadanlıq” və “Dilin bəlası” Tağıyev teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulur və hətta böyük yazıçımız teatrda dram truppası belə təşkil edir. N.Nərimanovun “Nadir şah” faciəsi H.Z.Tağıyevin hesabına 1899-cu ildə kitab halında nəşr olunur. 1902-ci ildə H.Z.Tağıyevin köməyi ilə N.Nərimanov Odessaya tibb təhsili almağa yollanır. Lakin oradan o, inqilabçı kimi qayıdır. Mənbələr göstərir ki, 1906-cı ildə təşkil edilmiş müəllimlər qurultayında fikirləri üst-üstə düşməyən Nərimanovla Tağıyevin arasında münaqişə baş verir və soyuqluq yaranır. Hər şeyə rəğmən bu dostluğun nümunəsi olaraq N.Nərimanovun H.Z.Tağıyevə həsr etdiyi “Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əlli illik məişəti və cəmətə xidmətləri” əsəri bizə yadigar qalmışdır.

Əsər 1900-cü ilin avqustunda Tiflisdə senzuradan keçmiş, elə həmin ilin payızında Badi-Kubədə (Bakı şəhəri), Axundov mətbəəsində işıq üzü görmüşdür. Əsərin 1900-cü ildə çap olunmuş ilkin versiyası XVI-967/5105 şifrəsi altında AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunur. Həcmi 33 səhifədən ibarət olan əski çap kitabı ərəb əlifbası ilə Azərbaycan türkçəsində yazılmışdır. Nəriman Nərimanovun adıgedən əsəri 1989-cu ildə AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı fil.ü.f.d., dosent Əkrəm Bağırov tərəfindən transliterasiya edilmiş və ilk dəfə “Azərbaycan” jurnalının birinci sayında çap olunmuşdur.

Görkəmli yazıçı və ictimai-siyasi xadim N.Nərimanov əsərin müqəddiməsində yaxşılığın önəmindən, insanın cəmiyyət və ətrafındakılar üçün etdiyi xeyirxah əməllərindən bəhs etmişdir. O yazır: “Hərgah bu biçarələr həyatlarında öz yaxşılıqlarını cəmətə, millətə, dinə sərf etsəydilər, əlbəttə, öləndən sonra onların adları cəmətin, millətin və dindarların qəlblərində kök salıb baqi qalardı”. [2, səh.15]

Daha sonra əsərdə H.Z.Tağıyevin həyat yolu, cəmiyyət üçün etdiyi xeyirxah əməllər haqqında məlumat təqdim olunmuşdur, eyni zamanda N.Nərimanov H.Z.Tağıyevin öz hesabına uşaqlara təhsil verməsi, 1895-ci ildə Mərdəkanda sənət məktəbi, Bakıda qızlar məktəbi açmasından bəhs etmişdir. Müəllifin sənət məktəbinin yaradılması ilə bağlı fikrini burada təqdim etməyi məqsədəuyğun sayırıq: “Hörmətli Hacı millətin xoşbəxtliyini məktəbdə görüb və kənd əhli üçün elm oxumağın çətinliyini nəzərə götürüb Mərdəkan əhlinə bir böyük xidmət göstərmişdir. 1895-ci ildə Mərdəkan kəndində öz xərcinə 50 uşağa görə bir sənət məktəbi bina edibdir. Bu məktəbdə türkçə (azərbaycanca) və rusca oxumaqdan savayı uşaqlara elmə müvafiq çöl və bağ işlərini öyrədirlər. Bu məktəb Mərdəkan və qeyr ətrafda olan kəndlər üçün bir qiymətsiz bəxşmişdir”. Qədrini gərək bilsinlər” [2, səh.19]

Qeyd edək ki, əsərdə həmçinin Hacinın 1895-ci ildə Kaspi qəzetinin redaksiyasını satın alması, teatr binası tikdirməsi və s. haqqında da məlumat verilir. Oxuyuruq: “Teatrın insana mənfəətini, ruha ləzzətini dəfaət ilə yazmışıq. Teatr böyüklər üçün məktəbdir. Həmin məktəbdə görmədiyimiz şeyləri və ya görüb diqqət etmədiyimiz əhvalatları görüb və eşidib pis əməllərdən ibrət və yaxşı sifətlər əxz edirik: aqlımız üçün yem və ruhumuz üçün ləzzət alırıq.” [2, səh.23]

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev tərəfindən də yüksək qiymətləndirilib. Ölkə başçısı bu yaxınlarda “Abşeron” yatağının dəniz əməliyyatlarının təməlqoyma mərasimində (19.09.2020) “...zəngin neft maqnatları, onlar əldə etdikləri gəlirlərin bir hissəsini xeyriyyəçiliyə sərf edirdilər, xüsusilə Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Muxtarov, Əsədullayev. Tağıyev, bildiyiniz kimi, Bakıya Şollar su kəmərinə çəkdirmişdir, eyni zamanda, təhsilə böyük əhəmiyyət verirdi. Çünki görürdü ki, Azərbaycan gəncləri təhsildən kənar qalırlar və beləliklə, gələcəkdə onların inkişafı və yüksək yerlərə çıxması problemləli ola bilər. Ona görə hesab edirəm ki, Azərbaycanın neft maqnatları arasında onun xüsusi rolu vardır. Bizim ailəyə də onun köməyi dəymişdir. Mənim babam Əziz Əliyev qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığı ərazisində kasıb ailədə doğulmuşdu və oxumaq istəyirdi. Ancaq oxumaq üçün pulu yox idi. O vaxt o, Hacı Zeynalabdin Tağıyevə məktub ünvanlamışdı və xahiş etmişdi ki, ona maddi kömək göstərsin. O, həkim olmaq istəyirdi. Təbii ki, Tağıyev onu tanımırdı, ancaq bir vətənpərvər, xeyirxah insan kimi ona pul göndərdi və o pul hesabına Əziz Əliyev Sankt-Peterburq Hərbi Tibb Akademiyasına daxil oldu, orada oxudu, gözəl həkim, görkəmli dövlət xadimi oldu” [5] söyləmişdir.

Gətirdiyimiz iqtibaslardan da aydın olur ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti zamanında olduğu kimi indi də xalqın yaddaşında bir məssenatlıq nümunəsi kimi iz qoyub. Deməli, tanınmış ictimai-siyasi xadim, yazıçı-dramaturq Nəriman Nərimanov “Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əlli illik məişəti və cəməətə xidmətləri” əsərini təkcə Hacıya minnətdarlıq əlaməti olaraq deyil, eyni zamanda digərlərinə örnək və nümunə olsun deyə qələmə alıb, çap etdirmişdir. Əsər indi də öz əhəmiyyətini və aktuallığını qorumaqdadır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ə.İ. / XVI-967/5105: Nərimanov Nəriman. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin əlli illik məişəti və cəməətə xidmətləri. Badi-Kubə. Axundov mətbəəsi, 1900. 33 səh.
2. Hacı Zeynalabdin Tağıyev öz dövrünün aynasında, (Tərtib edənlər: Əbülfəz Həşimoğlu, Paşa Əlioğlu, Əkrəm Bağirov) Bakı, Pergament, 2020. 216 səh.
3. http://anl.az/down/meqale/kitabxanashunasliq-bibliografiya/1_2005/nnebikmm.pdf
4. <https://xeberle.com/TARIX/6911-nnerimanov-ve-hztayevin-qeyri-adi-dostluu-o-hacsz-cemi-7-ay-yasaya-bildi.html>
5. <https://president.az/articles/40855>

Saadat Mustaphayeva

HACI ZEYNALABDIN TAGIYEV IN NARIMAN NARIMANOV'S MEMORIES

The dissertation, presented by a social and political figure, playwright N.Narimanov, provides brief information about the work dedicated to the mesenat H.Z.Tagiyev. It was discussed about the good deeds of H.Z.Tagiyev, who rendered a special service in the life of N.Narimanov.

UOT: 82.91

Əfsanə İsmayılova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: efsane.ismayilzade@inbox.ru

MİRZƏ BAXIŞ NADİMİN MƏSNƏVİ YARADICILIĞI

XIX əsrin ilk yarısında ölkənin siyasi həyatında baş vermiş hadisələr ədəbiyyatda ictimai-siyasi-motivlərin meydana gəlməsinə səbəb oldu. İlk nümunələri orta əsrlərdə yaranmış satirik lövhələr Q.Zakir, M.B.Nadim, B.Şakir tərəfindən inkişaf etdirilərək “satira” adlı müs-təqil bir istiqamətə çevrildi. Əsrin əvvəllərində ictimai satiranın təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidməti olan Mirzə Baxış Nadim hakim təbəqəyə olan tənqidi münasibətinə görə daim təqib olunmuş, hətta həbs həyatı da yaşamışdır [1, 92]. Şair haqqında ilk məlumat onun əlyazmasını orijinaldan köçürən Ağakərim Canıbəyliyə məxsusdur [2,7]. Sonralar bir çox tədqiqatçılar Nadimdən bəhs etsələr də, şairin irsi yetərincə tədqiq olunmamışdır.

M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun müxtəlif dövrlərdə yaşayıb–yaratmış şairlərin divan və bədii irsinin transliterasiya və çap edilməsi sahəsində atdığı mühüm addımlardan biri də Mirzə Nadimin əsərlərinin küll halında nəşr edilməsidir. Görkəmli professorlar - P.Kərimov və R.Kərimovun birgə tərtib etdikləri “Mirzə Baxış Nadim. Seçilmiş əsərləri” adlı ikicildlik kitab Nadim yaradıcılığının tədqiqində böyük əhəmiyyətə malikdir. Buraya şairin müxtəlif janrlı şeirləri ilə yanaşı, məsnəvişəkili iki həcvi, üç məktubu, bir məqtəl və bir lirik şeiri daxil edilmişdir.

M.B.Nadim folklor və klassik üslubda güclü ifşaedici qələmə malik şairlərdəndir. Onun satira və həcv qəhrəmanlarının hamısı real şəxslərdir ki, onlardan biri də “Misir nəvəsi İmamverdinin həcvi”ndəki kənd cumabaşısı İmamverdidir. Kəndlisi Hüseyinlə ədavəti olduğu üçün ona Pirsaat çayının suyundan istifadə etməyə icazə verməyən İmamverdinə heç kim fikrindən döndərə bilmir. Nadim İmamverdinə həcv edərək onu Kərbəla şəhidlərini susuz öldürən Yezidlə müqayisə edir:

İlahi, dövlətin olsun məzid, İmamverdi,
Bir ismidür sənə qaldı Yəzid İmamverdi.
Hüseyn tabinə eyləduz əcəb hörmət,
Olara rəhmət oxunur, sizə müdam lənət. [3,192]

Həcvin əvvəli naqis olsa da, sonrakı beytlərdən aydın olur ki, hadisə Nadimə pis təsir etmişdir. Şair İmamverdinə kinli olduğu üçün qınamış, bəzi misralarda onu nalayiq sözlərlə təhqir etmişdir.

Nadimin digər həcvi Seyid Əzim Şirvaninin dövrün bəylərinə yazdığı həcvə cavabdır. Şair burada xalq arasında “at oynadan” bəyləri tənqid atəşinə tutur, Seyid Əzimə müaciət edərək kinayə ilə yazır:

Sənə nə lazımdır nəzmilə həcv etməyə bəg?
Adı seyyid olana sərzenişi-bəg nə gərək?
Bəglərin olmağı ancaq bizə bir nemətdir,
Xəlqara dürri-giranmayəyi-pürqiyətdir. [3,236-237]

Nadimin tənqid hədəfləri əsasən imtiyazlarından sui-istifadə edən vəzifə sahibləridir. Şeirdə malakan əsilli Şirvan bəyini və onu bəy mərtəbəsinə yüksəldən məmurlar, şöhrət naminə Həcc ziyarətinə gedən yalançı dindarlar da tənqiddən kənarda qalmır:

Bu hacızadələrin mədhinə acizdi əban,
Məsləhət tüsəni-mətləb qılasan ətfü ənan. [3,243]

Orijinal satirik üslubu ilə özündən sonrakı satira müəlliflərinin ustasına çevrilən Nadim məsnəvilərinin birində isə əsl məhəbbət şairinə çevrilir. Aşiqin saf eşqini, vüsal həsrətini təbii boyalarla qələmə alan müəllifin qəhrəmanı məşuqənin laqeydliyindən şikayətlənərkən klassik səlflərini xatırladır:

Çün bilməz idim tərki-məhəbbət qılacaqşan,
Səbrim evinə atəşi-fürqət salacaqşan. [3,151]

Məsnəvi sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə, poetik imkanlarına görə eşq qəzəllərini yada salır. Xüsusilə şairin sevgilisində müraciət formaları klassik aşıqların məşuqələrə xitabları ilə həmahəngdir:

Ey əhdə vəfa eyləmiyən zalimi-xunxar,
Əvvəl gözümü güldürüb axər qoyan ağlar. [3,151]

Məsnəvidə aşiq sevgilisini vəfasızlığına görə məzəmmət edir. Odur ki, P.Kərimov və R.Kərimov şeiri “Məzəmmətnamə” adlandırmışlar. “Lirik mən” məşuqəni ondan ayırdığı üçün qınayır, vaxtilə onu Şirinə bənzətdiyi üçün peşman olduğunu söyləyir. Məsnəvi satira ustası Nadimin həm də dünyəvi hissləri xüsusi poetika ilə öz poeziyasına gətirən olduğca istedadlı bir məhəbbət şairi olmasını bir daha sübut edir.

Nadimin “... Adil Mehdi bəyin tərifi”, “... Mahmud ağanın vəsfi və tərifi” adlanan məsnəvilərində şair epik təsvirə müraciət etməyib Adil Mehdi bəyi və Mahmud ağanı tərifləyir. Hər iki mənzumədən məlum olur ki, qəhrəmanların Nadimə yaxşılığı keçmiş, şair isə bu yaxşılığı unutmamışdır:

Dögüləm mən Ərəs oğlu Hüseyin Mirzə Kərim,
Kişinin həqqilə sayın itirim, bada verim. [4,53]

“Mayor Şirəli bəyin vəsfi” adlı məsnəvi isə şairin Salyanda-Qaraçala postunda tərifi eşitdiyi, quldurla mübarizədə ad qazanmış mayor Şirəli bəyə həsr olunmuşdur. Qəhrəmanını “Şiri-Əli” adlandıraraq Həzrət Əli ilə müqayisə edən şair yazır:

Bir kəsin ismi ola şiri-Əliylə məşhur,
Şiveyi-cürət o kəsdən ola bilməz kəm olur. [4,54]

Hər üç mənzumədə qəhrəmanların kimliyi haqda məlumat verilməsə də, şairin onlara dərin rəğbəti duyulur. Lakin digər məsnəvilərlə müqayisədə tərif dolu bu beytlər məzmunca bəsit xarakter daşıyır.

Nadimin məqtəlləri arasında yeganə məsnəvi olan “Kərbəlayi-pürbəlanı Mədinəyi-münəvvərdən cənab Fatimeyi-Suğranın öz qardaşına cavabı” İmam Hüseyinin qızı Fatimeyi-Suğranın qardaşı Əli Əkbərə ünvanladığı mərsiyədir. Şeirdə qardaşın faciəli qətlə ürəyi dağlanmış bacının fəryadı öz ifadəsini tapır. O, harayına səs vermədiyi üçün Əlini qınayır, özünün də ölüb əhli-beytin müqəddəs ruhuna qovuşacağına and içir:

Şəhidi-təşnə biəqrəbaya and olsun,
Cəfayi-zəhri görənmüctəbayə and olsun!
Gəlib aparmıyasın gər məni, Əli, qardaş,
Həlak olub salaram öz əlimlə başıma daş. [4,151]

Məsnəvidə Nadim yüksək sənətkarlıqla qardaş yanğısına dözə bilməyən bacının hiss və daxili aləmini canlı və təbii boyalarla təsvir etmişdir. Nadimin qısa şəkildə bəhs etdiyimiz bu məsnəviləri XIX əsr epik şeirində öz mövqeyini qoruyub saxlamaqdadır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, IV cild. Bakı: Elm, 2011, 838 s.
2. Kərimov P., Kərimov R. Mirzə Baxış Nadim haqqında yeni faktlar. Mədəni irs qəzeti, №78, iyun 2017, s.7-10
3. Mirzə Baxış Nadim. Seçilmiş əsərləri (tərtibçilər: P.Kərimov, R.Kərimov). Bakı: Alatoran yayınları, 2018, 250 s.
4. Mirzə Baxış Nadim. Seçilmiş əsərləri. İkinci kitab (tərtibçilər: P.Kərimov, R.Kərimov). Bakı: Alatoran yayınları, 2020, 170 s.

Afsana İsmayilova

MİRZA BAKHISH NADIM'S MASNAVIES

The article is dedicated to the creativity of Mirza Bakhish Nadim. He is one of the prominent poets of the 19th century Azerbaijani literature. He wrote poems in the style of classical and folklore, courageously criticizes the processes occurring in the country's public life and another shortcoming. Nadim can be considered as a master of ditches (masnavi) of 19th century in native language.

UOT: 002

Natiq Mürsəlov*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti*
e-mail: natiq.doktorant@mail.ru

GÖRKƏMLİ KİTABŞÜNAS-ALİM AYBƏNİZ ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİNİN NƏZƏRİ İRSİ KİTABXANA-İFORMASIYA ELMLƏRİ SİSTEMİNDƏ

Müasir Azərbaycan mədəni-tarixi mühitində böyük nüfuzu olan sayılıb-seçilən ziyalı xanımlardan biri AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq sahələrində aparılan araşdırmalara, eləcə də kitabxana və elmi informasiya fəaliyyətinə bacarıqla rəhbərlik edən filologiya üzrə elmlər doktoru Aybəniz Əliyeva-Kəngərliyədir. Dəyərli alimimiz Aybəniz xanımın neçə onillərdən bəri vicdanla yerinə yetirdiyi sosial missiyasında ən çox diqqət çəkən cəhət ömrünü və həyat enerjisini sərf etdiyi işə qarşı böyük və səmimi məhəbbətidir. O, ölkəmizdə kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafı naminə öz zəngin bilik və təcrübəsini, yüksək təşkilatçılıq bacarığını və istedadını bu gün də əsirgəmədən sərf edir.

A.Əliyeva-Kəngərlinin ilk irihəcmli elmi araşdırmasının nəticəsi olan *Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar*” (2007) monoqrafiyası [1] ölkə kitabxanalarının modernləşdirilməsi, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin olunması məsələlərinə həsr olunub. Əsərdə müasir dövrdə bütövlükdə cəmiyyətin və elmin informasiya təminatı, kitabxanalararası beynəlxalq elmi əlaqələrin qurulması və s. problemlər araşdırılır. Onun *“Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti”* (2008) fundamental elmi tədqiqat işində [2] Azərbaycan kitab mədəniyyətinin mühüm bir istiqaməti olan folklor kitabının qaynaqları, təşəkkülü və inkişafı prosesi araşdırılır. İlk dəfə bu əsərdə ilkin-ibtidai yazıyaalmalarda bəsit şəkildə təzahür edən, erkən, orta əsrlərdən XIX əsrə qədər əlyazma kitab halında mövcud olan Azərbaycan folklor kitabının əsas tarixi-mədəni səciyyəsi və ən mühüm nümunələri üzərində dəyərləndirmələr aparılır. XIX əsrin sonlarından çap kitabına keçidlə əlaqədar fərdi təşəbbüs və elmi-təşkilati fəaliyyəti formasında həyata keçirilən Azərbaycan folklor kitabının əsas istiqaməti və mərhələləri, ən mühüm nəşrləri və s. bu kimi çoxsaylı elmi problemlər tədqiqat işinin əsas məğzini təşkil edir. Biblioqrafiyaşünaslıq üzrə A.Əliyeva-Kəngərlinin mühüm elmi nailiyyətlərindən biri olan *“Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: biblioqrafik göstərici”* (2010) xalqımızın Ümummilli liderinin Azərbaycan elminin inkişafı sahəsindəki çoxsaylı fəaliyyətini əhatə edən materiallar əks olunub. Kitab dahi rəhbər Heydər Əliyevin zəngin irsini tədqiq edən və Azərbaycan elminin tərəqqisində onun xidmətlərini öyrənən mütəxəssislər üçün nəzərdə tutulub. Alim tərtib etdiyi və Azərbaycan folkloruna həsr olunmuş ilk biblioqrafik mənbə olan *“Azərbaycan folkloru: biblioqrafik göstərici”*sinin (2011) əsas məqsədi qədim dövrlərdən çağdaş günümüzədək zəngin Azərbaycan folklorunun bütün sahələrinə dair çap əsərlərini toplayaraq ərsəyə gətirməkdən ibarətdir. Biblioqrafik elmi göstərici Azərbaycan folklorunun janr təsnifatına uyğun şəkildə tərtib olunub və burada mühüm mövzu və problemlər üzrə qruplaşdırmalar aparılıb. Onun başqa bir tədqiqat işi olan *Milli-mənəvi dəyərlərimiz: yaradanlar və yaşadanlar*” (2012) əsəri [3] adından da görüldüyü kimi kitab xalqımızın ən ali dəyərlərinə, onları yaradan və yaşadanlara həsr olunub. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu kitab bütövlükdə kitabxana adlı instituta, onun əsasını təşkil edən kitaba, onun keçmişinə, bugününə və gələcəyinə, o cümlədən folklor kitabına, postfolklor dövrünün yeniliklərinə, milli-mənəvi düşüncələrin daşıyıcılarına konseptual baxışları əks etdirir. Çoxsaylı məqalələr toplusu sayılan bu fundamental nəşr “Paralel dünyalar: kitabxana və qloballaşma”, “Kitablar və insanlar”, “Ənənə və müasir-

lik” (rus dilində) və “Yaddaşın söz saxlanıcı” kimi maraqlı bölmələrdən ibarətdir. Əsas məqsədi AMEA-da çalışan alimlərin, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin müstəqillik dövründə müxtəlif sahələr üzrə apardıqları tədqiqatların nəticələrini əks etdirən kitab, monoqrafiya, elmi toplu və s. haqqında oxuculara müfəssəl məlumat verməkdən ibarət olan “*Müstəqillik illərində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının elmi nəşrləri*” (2012) adlı biblioqrafik göstərici alimin elmi-nəzəri irsində özünəməxsus yer tutur. Nəşr müstəqillik illəri Azərbaycan elminin biblioqrafiyası kimi də səciyyələndirilə bilər. A.Əliyeva-Kəngərli tarix üzrə fəlsəfə doktoru Cavid Cəfərovla birlikdə həmmüəllifi olduğu irihəcmli tədqiqat işi “*Kitabxana etikasını və kitabxanaşünaslığın linqvo-konseptual məsələləri*” (2018) monoqrafiyası [4] əsasən fəlsəfə, kitabxana-informasiya, tarix, hüquq və dilçilik sahəsinin mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əsərdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda kitabxana əxlaqı fəlsəfəsi, kitabxanaçı etikasının formalaşması problemi, onun tarixi və inkişafı elmi-nəzəri, milli-mənəvi kontekstdən öyrənilir. Nəşrdə kitabxanaşünaslığın terminoloji bazasının Azərbaycan və digər dillərin etimoloji qanunauyğunluqları müstəvisində linqvo-konseptual təhlilə cəlb olunması çox əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, bir daha təsdiq olunur ki, Azərbaycanın görkəmli kitabşünas-alimi Aybəniz Əliyeva-Kəngərli fundamental elmi nailiyyətləri ilə ölkəmizdə kitabxana-informasiya sahəsinin və elmin dinamik inkişafına öz layiqli töhfəsini verib. Əminik ki, alim öz növbəti tədqiqatları ilə kitabxana-informasiya elmlərini daha da zənginləşdirəcək və onun əsərləri hərtərəfli öyrəniləcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. A.Əliyeva-Kəngərli. Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar. - Bakı: Elm, 2007. - 394 s.
2. A.Əliyeva-Kəngərli. Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti. - Bakı, 2008. - 423 s.
3. A.Əliyeva-Kəngərli. Milli-mənəvi dəyərlərimiz: yarıdanlar və yaşadanlar. - Bakı: Proqres, 2012. - 582 s.
4. A.Əliyeva-Kəngərli, C.Cəfərov. Kitabxana etikasını və kitabxanaşünaslığın linqvo-konseptual məsələləri. - Bakı: Proqres, 2018. - 216 s.

Natig Mursalov

PROMINENT LIBRARIAN-SCIENTIST AYBANIZ ALIYEVA-KANGARLI'S THEORETICAL HERITAGE IN LIBRARY INFORMATION SCIENCE SYSTEM

The article analyzes A.Aliyeva Kengerly's multifaceted research. The role of A.Aliyeva Kengerly's research in the development of library science in Azerbaijan is being studied. The materials included to the article have been placed chronologically.

UOT: 821.512.162 (091)

Rəna İskəndərli*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: renaiskenderli@gmail.com*

TÜRKİYƏDƏ TƏNZİMAT DÖNƏMİNİN ƏDƏBİ MÜHİTİ BARƏDƏ

XVI-XVII əsrlərdə dünyanın qüdrətli ölkələrindən biri olan Türkiyə XIX əsrdən başlayaraq tənəzzülə uğradı. Osmanlı dövlətinin dirçəlməsi üçün yeni islahatların vacibliyi tələb olunurdu.

Beləliklə, 3 noyabr 1839-cu ildə Osmanlı dövləti Tənzimat islahatını qəbul etdi. Tənzimat II Mahmudun ölümündən sonra Əbdül Məcidin taxta gəlməsi zamanında elan edilmişdir.

Sultan tərəfindən təsdiq olunandan sonra sultanın ali fərmanı (xətti-şərif) Gülxanə adlanan yay sarayı qarşısındakı meydanda nazirlərin, alimlərin, şeyxlərin, qeyri-müsəlman icmaları başçılarından, ticarətçi və sənətkarların, xarici ölkə səfirlərinin və başqa xarici qonaqların qarşısında elan olundu. Elə bu səbəbdən həmin fərman “Gülxanə xətti - şərifi” adı ilə tarixə daxil olmuşdur.

1858-ci ilin avqustunda yeni cinayət məəcəlləsi qüvvəyə mindi. 1860-cı ildə ruhanilərin səlahiyyətlərindən kənar xüsusi ticarət məhkəmələri yaradıldı. 1864, 1867 və 1871-ci illərdə inzibati islahatlar keçirildi. 1869-cu ildə isə mülki məəcəllə qəbul edildi.

Tənzimat dövrü Türkiyənin ictimai-ədəbi həyatında da hadisələr baş vermişdir: Mədrəsələrin yanında çoxsaylı məktəblər açılmış, Darulfünunun təməli qoyulmuş, Avropaya gəncələr göndərilmiş, yeni açılan Darulfünuna yeni kitabları nəşrə hazırlamaq məqsədi ilə “Əncüməni-daniş” meydana gətirilmiş, maarifləndirmə məqsədi ilə “Məkatibi ümumiyyə nəzarəti”, daha sonra “Məarif nəzarəti” qurulmuşdur. Meydana ilk qəzet və dərgilər çıxmışdır. Nəşr olunan qəzetlər arasında “Hadiqa”, “İbrət”, “Bəsirət” kimi dövrü nümunələri önəmli yer tutmuşdur.

Bu dövrdə “Cəmiyyəti-ilmiiyə”, “Cəmiyyəti-ilmiiyəi-Osmaniyyə”, “Cəmiyyəti-kitabət”, “Cəmiyyəti-ədəbiyyə”, “Cəmiyyəti-tədrisiyyəi-Osmaniyyə”, kimi dərnəklər də cəmiyyətin maariflənməsində faydalı xidmətlər göstərmişdir [1, s.20].

Bir çox ali məktəbin yaranması da bu dövrlərə təsadüf edilir. Bunlardan “Məktəbi-tibbiyə”, “Məktəbi hərbiyyə”, digər ali məktəblərdən “Məktəbi mülkiyyə”, “Darulfünuni - Osmani”, “Məktəbi - sultaniiyə”ni qeyd etmək olar.

Ölkədə həyata keçirilən islahatlar ədəbiyyata da təsir etmişdir. Belə ki, Tənzimatı həm də Avropa mədəniyyətini Osmanlı xalqı üçün qəbul etdirmək yolunda dövlətin atdığı addım kimi də qiymətləndirmək olar. Nəticədə Avropa ədəbiyyatının türk ədəbiyyatına həm forma, həm də məzmun baxımından təsirini özündə əks etdirən Tənzimat ədəbiyyatı formalaşmışdır. Türkiyədə Tənzimat ədəbiyyatı 1860-cı ildə Şinasi ilə başlamış, və 1895-ci ildə “Sərvəti-fünun” ədəbi məktəbinin yaranması ilə başa çatmışdır [2, s.56]. Tənzimat ədəbiyyatının nümayəndələri (Şinasi, Ziya Paşa, Namiq Kamal, Əkrəm, Ə.Hamid və s.) yeni ədəbiyyatı müdafiə etməklə yanaşı, əski ədəbiyyatın dil, forma cəhətlərinə də hörmətlə yanaşmışlar. Eyni zamanda, “bu ədəbiyyatda XIII əsr fransız mütəfəkkirlərinin fikirləri əsas götürülmüş, Avropanın əski və yeni sənət xüsusiyyətlərinin tətbiqinə xüsusi fikir verilmişdir” [3, s.56].

Tənzimat ədəbiyyatında ilk romanı ensiklopediyaçı və dilçi alim Şəmsəddin Sami yazmışdır. Onun “Təəşşüqi-Tələt və Fitnət” romanı 1872-ci ildə nəşr olunmuşdur.

Tənzimat dönəmində roman və hekayə janrında yazan digər məşhur şəxslərdən Əhməd Midhəti, o cümlədən Namiq Kamal, Rəcəzadə Mahmud Əkrəmi qeyd etmək vacibdir.

İbrahim Şinasi Tənzimat dövrünün ilk komediya janrının banisi olmuşdur. O, 1859-cu ildə yazdığı “Şair evlənməsi” birpərdəli komediyası ilə dramaturgiyanın əsasını qoymuşdur. İbrahim Şinasidən sonra bu janrda Əli Heydər (1836-1914) və Ədhəm Pərtov paşa (1824-1872) öz qələmlərini sınaşlar. Əli Heydər “Sərgüzəşti Pərviz” və “İkinci Ərsas” faciələri Türkiyə ədəbiyyatında ilk mənzum pyeslərdir.

Yeni ədəbiyyatın sayəsində Türkiyədə teatr sənəti də inkişaf etməyə başlanmışdır. XIX əsrin 60-cı illərinin ortasında hökumətin icazəsi ilə “Gedik paşa teatri” yaranmış, aktyorlar üçün maaş təyin olunmuşdur.

Türk ədəbiyyatı fransız romantik və realist məktəblərinin təsirində olmuşdur. 1895-ci ildə Türk ədəbiyyatında yeni, “Sərvəti-fünun” dövrü başlamış, Tofiq Fikrət, Cənab Şəhabəddin, Faiq Əli, Hüseyn Cahid, Mehmed Rauf, Süleyman Nazif, İsmail Səfa həmin ədəbi məktəblərin yaranmasında təşkilatçı olmuşlar. “Sərvəti-fünun” ədəbiyyatının bünövrəsi Qərb ədəbiyyatı, dəqiq desək, “XIX əsrin ikinci yarısında formalaşan fransız ədəbiyyatı” olmuşdur [4, s.57]. Bu ədəbi hərəkatda fransız realistlərinin “sənət üçün həyat” ədəbiyyat cərəyanı meydana gəlmişdi. “Sərvəti-fünun”çular ədəbiyyata Qərbin nəzm şəkillərini gətirmiş, hekayə və roman janrına Avropanın hekayə və roman anlayışı səviyyəsindən yanaşmışlar” [4, s.58].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ağah Sirri Ləvənd. Türk ədəbiyyatı tarixi, Ankara, 1973, 211 səh.
2. Türk ədəbiyyatı tarixi. Tərtibçi Dos. M. Qayaxan Özgül. I cild. Bakı, MBM – Bengü, 2010, 602 səh.
3. Elman Quliyev. Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, Qismət, 2009, 400 səh.
4. Aydın Abi Aydın. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi (müqayisəli). II cild. (I hissə) Dərslük. Bakı, 2007, 141 səh.

Rana Iskandarli

ON THE LITERARY ENVIRONMENT OF THE TANZIMAT PERIOD IN TURKEY

The article is devoted to the study of the Tanzimat era, which covers 1839 to 1876. the reforms of the Tanzimat Were proclaimed by Abdul Majid on November 3, 1839 upon his accession to the throne. The main place in Tanzimat was occupied by socio-economic transformations.

The Tanzimat period also became a transitional period for Turkish literature. A sharp and rapid transition was made from the medieval tradition to the literature of modern times.

Turkish writers and readers were extremely interested in the works of European, in particular, French writers, and their influence on the development of new Turkish literature was extremely great.

The extraordinary interest of Turkish writers and readers was cauced by the works of French writers. Under the influence of French literature, new genres appear-novels, plays, satire.

His novel entitled "the Love of Talat and Fitnat" was published in 1872. During the Tanzimat era, numerous madrasah schools were opened, and the first Newspapers and magazines were published. It is worth noting that thanks to the literary transformations in Turkey, the development of theatrical art began.

UOT:1(091)

Гезяль Гусейнова

*Бакинский Государственный Университет**e-mail: gozel.huseynova.1995@mail.ru*

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА СОХРАННОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Тюрки как крупная этноязыковая общность людей в конце XX века были на грани исторически важных социально-политических изменений. Как показала мировая практика для народа, находящегося под контролем другого этноса на переднем плане всегда будет стоять национальный вопрос и стремление к независимости, что в свою очередь обеспечит достижение национального самоутверждения и формирование национального самосознания. С другой стороны, именно наличие у нации способности осознать и оценить свое историческое прошлое и особенности своего национального характера служит побуждением к достижению независимости. Вспомним слова известного общетюркского политического деятеля Дж. Афгани, «чтобы жить свободной, независимой и культурной жизнью все мусульманские народы должны иметь национально осознанную жизнь»¹, чего и были лишены тюркские народы во время пребывания в составе СССР. Распад Советского Союза, претворящего в жизнь политику коммунизма и некоего «интернационализма» был не избежен и предопределен усилиями и попытками лишить народы их культурных ценностей и национального мышления в условиях постоянной «русификации». Еще З.Безжинский утверждал, что марксизм-ленинизм является иностранной доктриной, наложенной на регион имперской властью, правила которой культурно противны и чужды народам, над которыми она доминирует.² Проводилась политика фальсификации истории, искажения исторической правды, принижения национальных чувств. Незнание своего родного языка, национальных традиций и культуры, своей истории стали личной трагедией многих людей.

Недаром великий азербайджанский учёный и философ А.Г.Гусейнзаде упоминая тюрков говорил, что «лишь то племя и нация обретут счастье и свободу, которые осознают себя, т.е. каждое племя, каждая нация должны осознавать свою национальность, язык, религию, историю, традиции и мораль»³. Игнорирование особенностей культурного развития своей нации и не знание истории ее формирования приводит к лишению человека способности отнесения себя к данной нации, осознания себя частью национальных отношений, формирования представлений о национальном характере своего народа, тогда как знание истории обычно помогает развитию чувств патриотизма у любого народа, способствует росту его этнического и национального самосознания. Это оправдывает деятельность находившихся в конце XX века в условиях смены государственного строя тюркских народов: реформирование в духовной сфере народа как возрождение духовности и нравственности, воспитание у граждан чувства патриотизма; восстановление и охрана исторических и архитектурных памятников; объявление национальных праздников, героев, символов; возвращение населенным пунктам их исторических названий; создание национальных организаций за рубежом с целью сплочения всех представителей нации в мире; организация условий для всестороннего развития, использования и защиты языка, полная реализация его

¹Расулзаде М.Э. О пантунризме в связи с кавказской проблемой—Оксфорд: РИ-«ОИСА», 1985, с 56-57.

² Brzezinski, Zbigniew (1989). *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York: Charles Scribner's Sons. pp. 105 and 242–255. ISBN 0-02-030730-6

³ Гусейнзаде А. Кто такие тюрки и из кого они состоят?. Баку, 1997, 291 с., с69

государственного статуса; утверждение принципов свободы мысли, совести и религии; развитие всех видов творчества, создание необходимых условий для проявления способностей и талантов людей, защита духовного богатства, ключом к построению чего является обеспечение спокойствия граждан и межнационального согласия и т.д. Этим мероприятиям, следует придать значение приоритетного направления политики, так как лишь упоминая и учитывая историческое прошлое возможно оценить настоящее и взглянуть в будущее его развития. Иными словами, важнейшим условием существования и развития любой этнической системы является оптимальное сочетание в ней преемственности и инноваций. И если между ними деформируется соотношение, то этнической общности в лучшем случае угрожает размывание, исчезновение, бесплодие, тупиковое или застойное топтание на месте.⁴

Список использованной литературы:

1. Губогло М.Н. Энергия памяти. О роли творческой интеллигенции в восстановлении исторической памяти. М., 1992. С. 7
2. Расулзаде М.Э. О пантуранизме в связи с кавказской проблемой—Оксфорд: РИ-«ОИСА», 1985, с 56-57.
3. Brzezinski, Zbigniew (1989). The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century. New York: Charles Schribner's Sons. pp. 105 and 242–255.
4. Гусейнзаде А. Кто такие тюрки и из кого они состоят?. Баку, 1997, 291 с., с69

Gözəl Hüseynova

TARİXİ-MƏDƏNİ İRSİN SAXLANILMASI MƏSULİYYƏTİ

XX əsrin sonunda türk xalqlarının tarixi inkişafında milli və mədəni intibah məsələsi ön plana çıxmış, dövlət siyasətinin etnik sistemin mövcudluğu və inkişafı üçün əsas istiqamətinə çevrilmişdir.

Gozal Huseynova

RESPONSIBILITY FOR THE PRESERVATION OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

At the end of the XX century, the issue of national and cultural renaissance came to the fore in the historical development of the Turkic peoples, and became the main direction of state policy for the existence and development of the ethnic system.

⁴ Губогло М.Н. Энергия памяти. О роли творческой интеллигенции в восстановлении исторической памяти. М., 1992. С. 7

UOT:82-1.512162

Şöhrət Səlimov
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar
İnstitutu
e-mail: soxrat61@rambler.ru

RUHİ BAĞDADININ MƏNZUM MƏKTUBLARI BARƏDƏ

XVI yüzillikdə Bağdadda yaşamış azərbaycanlı sənətkarların həyatı haqqında qaynaqlarda yetərli məlumatlara çox az təsadüf etmək olur. Odur ki, Ruhi Bağdadinin mənzum məktubları Bağdad sənətkarları, onların təmasda olduğu dost çevrəsi və şairin özünün həyatı haqqında dəyərli bilgilər çatdırır. Şairin məşhur təzkirəçisi Əhdi ilə, Füzulinin oğlu Fəzli, yenə başda Bağdad şairləri olmaqla dövrünün bir çox alim və şairləriylə dostluqları olmuşdur (1,s.580). Ruhinin mənzum məktublarında heç bir qaynaqda adı çəkilməyən sənətkarların da adlarına rast gəlmək olur. Bu mənzum məktub-qəsidələrin maraqlı cəhətlərindən biri də odur ki, İ. Hikmətin göstərdiyi tək Bağdadlı Ruhi yazdığı mənzum məktublarda nəhayətsiz şairlər sayır (2, s.147).

Bu məktublardakı məlumatların sayəsində XVI əsr Bağdad mühitində yaşamış azərbaycanlı sənətkarlar və Bağdadın sosial-mədəni həyatını yaxından tanımaq imkanı qazanırıq. Şair uzun zaman Şam (Dəməşq), Hələb kimi yerlərdə yaşadığı üçün şeirlərində qürbət duyğusu, vətən həsrəti geniş yer alır.

Nə gəm yersən əhibbadən cüda düşdünsə, ey Ruhi,
 Bizi tənha qoməz qürbətdə, lütf issi xudamız var. (3,s.347)

Mənzum məktublara diqqət yetirdikdə, bu böyük şairin tanıdığı, görüşdüyü insan sayının çoxluğu nəzərə çarpır. Ruhinin həyatını tədqiq edərkən öncə şairin dostlarına yazdığı məktublar diqqəti çəkir. Mənzum məktublar Bağdadın Azərbaycan ədəbi mühitinin nümayəndəsi olan Ruhinin yaradıcılığında hiss olunacaq izlər buraxmışdır. Qaynaqlar şairin Konya, Ərzurum, İstanbul və s. şəhərləri gəzib-dolaşdığını bildirir. Özü isə şerlərində İraq, Şirvan, Bəsrə, Nəcəf və başqa yerlərin adını anır. Ancaq Bağdad şəhəri Ruhi üçün Bağdad olaraq qalır. Bir müddət haradasa, deyək ki, Şamda yaşamış olsa da, yenidən Bağdada döndüyünə sevinir (*hicrətin bin on birində Şamdan çıqmış becid*), çünki bu şəhərin, onun yetkin mühitinin, hətta gözəllərinin belə Ruhi üçün əvəzedilməz cazibəsi vardır (4,s.98). Ruhən, qəlbən şair Bağdada bağlı olmuşdur:

Bağdad sadəfdir, gövəri dürri Nəcəfdir,
 Yanında onun dürri gövhər səngi xazəfdir (3, s. 41).

Şairin mənzum məktub-qəsidələri konkret bir şəxsə ünvanlanmayıb, sadəcə olaraq “Ey səbə”, “Ey nəsimi-sübh”, “Badi-səbə” xitabları vasitə edilərək başlanır, ünvanlandıqları yerlər Bağdad, Bəsrə, Şam-Dəməşq və s.

Bağdada yolun düşsə gər ey badı səhər-xiz,
 Adəb ilə var xidməti yarani səfayə. (3,s.195)

I Məktub. Mətbu nüsxədə “Qasidə Bərayi Lətaif Gofte Şod” başlığındadır. Bəzi nüsxələrdə bu “Ruhi Şamdan Bağdada məktub göndərdiyidir” şəklindədir. Məktubun Bağdad valisi Cıǧalızadə Sinan Paşa göndərilmişdi. Məktub “Nəcədir” rədiflə yazılmış, 43 beytdir:

Yürü Bağdada yenə, ey dili şeyda gör kim,
Fatehi-mülki-Əcəm asafi dövrən necədir (3,s.152).

Məktublarnın başlanğıcında işlətdilən “bərayi lətaif” sözü diqqəti çəkir. Bu “bərayi lətaif” klassik qəsidə və şeir anlayışından bir az kənar işlədilən ifadədir. Başlığında qəsidə yazılsa da, ilk beyti həm qafiyə (musarra) deyildir, məxləs beyti yoxdur, yəni son beytdə müəllifin adı çəkilmir. Ruhi bu məktubunda Əhdidən “şüəra əskisi və sahibi təzkirə”, deyə söz açır (3,s.154). Biz bundan faydalanaraq şeirin, “Gülşəni-şuara”nın qələmə alındığı 1563-65-ci illərlə, Əhdinin vəfat etdiyi 1593-94-cü illər arasındakı bir tarixdə yazıldığını təxmin edə bilərik. Ruhinin dostları içərisində şairlərdən başqa vali, dəftərdar, divan katibi, baki çavuşu, çaşnigirbaşı, mehtərbəşi, qazi, şeyx, molla, hafiz, təfsirçi, kuyumçu (zərgər), halvaçı, qəhvəçi kimi ayrı-ayrı məsləkdən olan şəxslər də var. Onların arasında gözəl yazı yazanlar və məlahətli, şaqraq səsi olanlar xüsusən seçilirdi. Şair ən gözəl sətərənc ustaları Ləclac Məhəmməd bəyi və Muhzir Ağanı yada salır və zamanının bəzi şəxslərinin özünəməxsus xarakterlərini canlandırır. “Mənzum məktublar”da şair dövrün şəxsiyyətlərinə aydınlıq gətirən maraqlı məqamlara toxunur, bu sənətkarları ayrı-ayrılıqda anır, zamanədən şikayətlənir. Şairin andığı bu şəxslər heç də tək şairlər yox, Bağdadın əsl tanınan simalarıdır.

II Məktub. “Ve-ləhu Bərayi Lətaif Gofte Şod” (Lətifələr üçün deyilmişdi) başlığındadır. Bağdaddan Bəsrədəki Əli xana yazılmışdı. 56 beytdir:

Yolun düşsə diyari-Bəsrəyə, ey badi-ətrəngiz,
Dualar eyləyüb, bus et əlin bizdən Əlixanın. (3,s.155)

Bundan əlavə məktubun “Gülşəni-şüəra”nın qələmə alındığı 1564-65-ci illərdən öncə yazıldığını düşünürük. Buradan aydın olur ki, həmin zamanlarda Ruhi Bağdadda yaşayırmış. Məktubda Bəsrəli şair İzarinin də adını çəkir. Məktubun yazıldığı Əli xan isə Bəsrəyə Bağdaddan getmişdi. Çünki Ruhinin Şamdan Bağdada yazdığı məktubda “Əli xan hələ dostlarla işrətdəmi, biz bəndəsini anırmı?”, deyə soruşur (5, s. 284).

III Məktub. “Qəsidə Məktub günə əz Canibi Şami Cənnət-məkan bə-Canibi Bağdad Firistadə Bud”, yəni “çənnətə bənzər Şam şəhəri tərəfindən Bağdad tərəfinə məktubvari qəsidə göndərildi” başlığındadır. Məktubun Şamdan Bağdada kimə göndərildiyi bəlli deyildir. Başlanğıcında qəsidə yazılsa da, ilk beyti musarra deyildir, qəsidə bölümləri yoxdur. 42 beytdir. “Nə dəmədir” rədifilə yazılmışdır. Son beytdə şairin imzası var:

Yaranə söylə cani-könüldən duadədir,
Derlərsə sanə Ruhiyi-bican nə dəmədir (3,s.161).

IV Məktub. “Ve-ləhu Bərayi Lətaif Gofte Şod” (Lətifələr üçün deyildi) başlığındadır. Bağdaddan Kəlamı Dədəyə yazılmışdır. Ruhi Şamdan Bağdada göndərdiyi bu məktubda “Sakinmi Kərbəlada Kəlamı xoş-ədə” dediyinə görə, məktub Kərbəlaya yollanmışdır. Formaca kitabı-kəbirədir. “Ve-ləhü Bərayi Lətaif Gofte Şod”. 69 beytdir. “Eyüdir” rədifilə qələmə alınmışdı:

Ey səba, müjdə verüb söylə Kəlamı Dədəyə,
Bəndəsi olduğun ol arifi dövrən eyüdir (3,s.161).

Bu məktubun cavab mahiyyətində olduğunu və şairin özünün ifadə etdiyi kimi İslam dünyasının böyük din mütəfəkkiri, ilahiyatçı alim, imam Əbu Hamid əl-Qəzalinin (1058-1111) məktublarından (“Oğluma miktublar”) xəbəri olduğunu düşünürük. Ruhinin mənzum məktub-qəsidələrində buram-buram həsrət vardır. Şair bu məktublarda şairlərdən bəhs edərkən

onların sevilib-sevilmədiklərinə, şeirlərində ustad olub-olmadıqlarına toxunmuş, təzkirə və qaynaqlarda olmayan bilgiler vermiş, Bağdad mühitinin real təsəvvürünü yaratmışdı. Bu məktublarda illərlə yaşadığı Bağdaddan uzaqlarda yazılmışsa da, şairin ruhu, canı oradadır; o, rədiflərindən belə göründüyü kimi, şəhərdəki vəziyyətlə, adamlarla maraqlanır (6, s.109). Bu məktublardan Bağdad və onun çevrəsində yaşayan şairlərin hansı xarakterləri ilə tanındıqlarını da öyrənə bilirik. Ruhinin məktubları həmin şairlər üçün tək qaynaq və yeganə mənbədir. Şairin həyatı, ömür səhifələri ilə bağlı bu şəxsiyyətlər onun dövrünü, mühitini öyrənmək baxımından çox maraq doğurur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Banarlı, Nihad Sami. Resimli Türk edebiyatı tarihi. c: 1. –İstanbul: 2001. MEB Basımevi, - 634+VI s.
2. Hikmət E.İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. [2 cildə]. /İ. E. Hikmət. –Bakı: Azər nəşr, –c.2. –1928. – 212 s.
3. Ak, Coşkun. Bağdatlı Ruhi divanı. Karşılaştırmalı metin. Cild: 1-2. –Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, –2001. –1062 s.
4. Musabəyli, A. Ruhi Bağdadi: mühiti, həyatı, poetikası və Divanı (əlyazma qaynaqları əsasında). /A.Ş. Musabəyli. –Bakı: Elm, –2005. –952 s.
5. Cemal, Kurnaz. Divan Edebiyyatı Yazıları. Akçağ Yayınları, –Ankara:-1997. -467 s.
6. Musabəyli, A. Bağdadda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Ruhi Bağdadi Divanı. /A.Ş. Musabəyli. –Bakı: Elm və təhsil, –2011. –400 s.

Shohrat Salimov

ON THE POETRY LETTERS OF RUHI BAGHDADI

Rukhi Baghdadi's poetic letters mention the names of 89 authors, most of whom are Azerbaijanis by nationality. Rukhi spoke with many of them. The names of a number of Azerbaijani authors are not mentioned in tazkirah and other sources. For this reason, the poetic letters of Rukhi Baghdadi are a valuable source of information about these authors. It is characteristic that literary descriptions of specific events and people are given here. These letters sometimes describe the actions of rulers, historical events, and the relationships of individual historical figures.

UOT: 821.222.1

Elnurə Babayeva*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail:elnure1430@gmail.com***ƏRUZ ELMİNİN XIII ƏSRƏ QƏDƏR KEÇDİYİ YOL**

Ərəb əruz elminin yaradıcısı məşhur ərəb filoloqu Xəlil ibn Əhməd əl-Fərahidi hesab olunur (718-791). Xəlil ibn Əhməd dövrünün görkəmli alimi olmuş, bütün tarix boyu ərəb filologiya elminin ən mühüm sütunlarından biri sayılmışdır. Ərəb filologiyasında, ərəb dilçiliyində bir sıra qanunlar günümüzdə qədər Xəlil ibn Əhmədin adı ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, ərəb filologiyasında, ərəb dilçiliyində bir sıra qrammatik normaları, qanunları Xəlil ibn Əhməd müəyyənləşdirmişdir. Xəlil ibn Əhməd eyni zamanda, ərəb poeziyası ilə də ciddi şəkildə məşğul olmuş və miladi tarixlə 767, hicri tarixlə isə 150-ci ildə ərəb əruz elminin normalarını, çərçivələrini yaratmışdır.

Tədqiqatçıların ümumi qənaətinə görə ərəb poeziyası təqribən, V-VI əsrlərdən etibarən əruzvəznli poeziyaya qədəm qoymuşdur. Və Xəlil ibn Əhmədin dövrünə qədər, yəni VIII əsrə qədər ərəb şeirində böyük bir inkişaf yolu keçən əruzvəznli poeziya, nəhayət, qeyd etdiyimiz kimi, VIII əsrdə Xəlil ibn Əhməd tərəfindən müəyyən çərçivəyə və normaya salınmışdır.

Xəlil ibn Əhmədin ərəb əruzunun nəzəri əsaslarını yaratması ilə bağlı filologiya elmləri doktoru, professor Tərlan Quliyev yazır: “Ərəb dilinin, şeirinin və musiqinin incəliklərini dərinlən bilən Xəlil ibn Əhməd bunlardan çıxış edərək, ərəb şeirinin və eyni zamanda, ərəb dilinin ritmik vahidlərini kəşf edərək, onları səbəb, vətəd və fasilə adlandırmışdır. Belə ki, onun səbəb, vətəd, fasilə adlandırdığı bu rüknlər ərəb dilinin ən kiçik ritmik nitq vahidlərini əhatə edir. Başqa sözlə desək, ərəb dilinin elə kiçik ritmik dil parçası yoxdur ki, bu rüknlərdən kənar qalsın... Ərəb dilini fonetika və ritm baxımından tədqiq edən Xəlil ibn Əhməd ərəb dilində adətən bir hərəkəli hərfdən sonra bir hərəkəsiz, iki hərəkəli hərfdən sonra bir hərəkəsiz, üç hərəkəli hərfdən sonra bir hərəkəsiz hərfin gəldiyini müşahidə edir. Və hərəkəli hərfdən sonra hərəkəsiz hərf gəldiyi zaman nitqin bir qədər dincəldiyini və dayandığını görür. Məhz bu fonetik birləşmələrin ərəb dilində ritm yaradan vasitə olduğunu anlayır. Beləliklə, bir hərəkəli və bir hərəkəsiz hərfin birləşməsini səbəb, iki hərəkəli və bir hərəkəsiz hərfin birləşməsini vətəd, üç hərəkəli və bir hərəkəsiz hərfin birləşməsini isə fasilə adlandırır. Daha sonra ərəb dilinin nitq axınında vətədlərin daha tez-tez işləndiyini duyan Xəlil, vətədi bu fonetik birləşmələr içərisində daha güclü sayır” [2, s. 23, 25].

Professor Tərlan Quliyevin yazdığına görə “Ərəb dilinin və eyni zamanda, şeirinin ən kiçik ritmik hissələrini kəşf edən Xəlil ibn Əhməd elə bu anda ikinci kəşfini edir. Ərəb dilində ərəb dilinin bütün lüğət fondunu özündə əhatə edən bilən qəlibləri – babları, əruzda isə səbəb, vətəd və fasilələr vasitəsilə əruzun əsli təfilələrini yaradır. Bablar ərəb dilinin bütün feillərini, lüğət tərkiblərini nəzəri şəkildə ümumiləşdirən qəliblər, modellərdir. Babların daxili imkanları nəticəsində yaranan yeni, nəzəri modifikasiyaları, hətta, dilə də təsir edib, dildə olmayan yeni sözlərin yaranmasına səbəb ola bilər.

Sonrakı əsrlərdə, yəni Xəlil ibn Əhməddən sonra ilk növbədə ərəb alimlərinin özləri, eyni zamanda, digər Şərq xalqlarına mənsub olan alimlər ərəb əruz elminin nəzəri əsasları haqqında qiymətli əsərlər yazmış və bu elmi zənginləşdirmişlər. Məsələn, belə alimlərdən və onların yazdıqları əsərlərdən əz-Zəccacın “Kitabul-əruz”, əl-Mazininin “Kitabul-əruz”, İbn Keysanın “Təlqib əl-qəvafi və təlqib əl-hərəkatihə”, İbn əs-Sərracın “əl-Miyar fi avzan əl-əşar vəl kafi fi elm əl-qəvafi”, İbn Əbd Rəbbihin “əl-İqd əl-fərid”, Sahib bin Əbbadın “əl-İqna fil əruz və təxric əl-qəvafi”, əl-Xəvarəzminin “Miftah əl-ülum”, İbn Rəşiqin “əl-Umdə fi mahasin əş-şiir və ədəbih və nəqdih”, Xətib Təbrizinin “əl-Kafi fil əruz vəl qəvafi”, əz-Zəməxşərinin “əl-Qistas

əl-müstəqim fi elm əl-əruz”, əs-Səkkakinin “Müftahül-ülum”, Əl-Xəzrəcinin “əl-Dairə əş-şəfiə fil əruz vəl qafiyə”, əl-Əndəlüsünün “Əruzi-Əndəlüsü”, əl-Hacibin “Elm əl-əruz” və nəhayət. Nəsirəddin Tusinin “Miyarül-əşar” əsərlərinin və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Əruz və qafiyəşünaslıq tarixinin görkəmli tədqiqatçısı olan professor Tərlan Quliyev “Əruz və qafiyəşünaslıq tarixi” adlı monoqrafiyasında ərəb əruz elminin tarixini araşdırıb bu bölməyə yekun vurarkən yazır: “Ümumiyyətlə, VIII-XIII əsrlər əruz elminin yarandığı dövr olmaqla bərabər, xüsusilə, məhz ərəb əruz elminin daha çox tədqiq olunduğu dövrdür. Bu dövrün ən qızgın çağı IX-XI əsrlərə təsadüf edir. Belə ki, IX-XI əsrlərdə ərəb əruzunun xüsusiyyətləri haqqında bir-birindən qiymətli əsərlər yazılaraq, əruz vəzninin ərəb şeirində meydana çıxan xüsusiyyətləri xüsusi bir ardıcılıqla araşdırılır. Ərəb əruzunun nəzəri əsasları haqqında Xəlil ibn Əhməd və ondan sonra yaşamış alimlər tərəfindən əsas elmi-nəzəri fikirlər deyildiyi üçün, təqribən XI-XIII əsrlərdən sonra ərəb əruzunun xüsusiyyətləri barəsində demək olar ki, heç bir ciddi fikir deyilməmişdir. Doğrudur, ərəb əruzunu haqqında XI əsrdən sonra əsərlər yazılsa da, onların heç biri elmi dəyərinə görə əvvəlkilərdən fərqlənməmişdir. Bu mənada, XIII əsrdə Nəsirəddin Tusi tərəfindən qələmə alınmış “Miyar əl-əşar” əsərinin ərəb əruzundan bəhs edən hissəsini XIII əsrə qədər ərəb əruzunun nəzəri əsasları barədə yazılan əsərlərin yekunu kimi qiymətləndirmək olar” [2, s. 49-50].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. T.Quliyev. Əruz və qafiyəşünaslıq tarixi (VIII-XVI əsrlər). Bakı: -1998.
2. T.Quliyev. Əruz və qafiyəşünaslıq tarixi (VIII-XVI əsrlər). Bakı: -2013.
3. P.Мусульманкулов. Персидско - таджикская классическая поэтикаX-XV вв. Москва-1989.

Elnura Babayeva

HISTORY OF ARUZ UP TO THE 13TH CENTURY

The article is devoted to the early period of development of the history of Persian and Arabic Aruz studies. It is noted that the founder of this science was the famous Arabic philologist Khalil Ibn Ahmed. After him, many famous Arab scientists were engaged in this science.

VIII-XIII centuries are considered the period of the emergence of the science of Aruz. Many authors used the Arabic Aruz. It was in the IX-XI centuries that the most significant works about the features of the Arabic Aruz appeared. After the founder of the Arabic Aruz, Khalil Ibn Ahmad, a number of authors devoted their works to this science. Although after the XI century, no significant innovations were observed. In this sense, the work of Nasiraddin Tusi and “Miyar al-Ashar, written in the XIII century, can be considered the final work dedicated to Aruz.

UOT: 297.17/ 18

Rüxsarə Məmmədova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: mrukhsara@mail.ru***ƏBU ABDULLAH MIQDAD ƏS-SÜYURİ
ƏL-HİLLİNİN ELMİ İRSİ**

XV əsrin tanınmış fəqihlərindən biri də Fazil Miqdad kimi tanınan Cəlaləddin Əbu Abdullah Miqdad əs-Süyuri əl-Hillidir. Onun əsərləri islam hüququ (fiqh), Quran, hədis, kəlam, qrammatika sahəsində ən vacib və dəyərli mənbələrdən biri olmuşdur [1, 1b].

İlk müəllimi zəmanəsinin tanınmış elm adamlarından olan atası Abdullah bin Məhəmməd ona kiçik yaşlarından Quran və islami elmləri təlim etmişdir. Daha sonra elm və mədəniyyət mərkəzi olan Nəcəfə gedərək fiqh, üsul, kəlam elmlərinə yiyələnmiş və ömrünün sonunadək orada yaşamışdır. Şərqi ən məşhur mədrəsələrindən biri olan “Səlimiyyə”ni tikdirmiş və ömrünün sonunadək orada təlim - tərbiyə işləri ilə məşğul olmuşdur. Mənbələrin verdiyi məlumata görə elmin inkişafında mühüm rol oynamış olduqca alicənab bir şəxs olmuşdur. Təqribən 80 il ömür sürən Əbu Abdullah Miqdad əs-Süyuri əl-Hilli 826/1423-cü il Cəmadiəl - axır ayının 26-sı rəhmətə getmiş, Nəcəf qəbristanlığında dəfn olunmuşdur [2, s.187].

Fazil Miqdadın əsərlərinin çoxu hələ nəşr olunmayıb və əlyazma şəklində dünyanın böyük kitabxanalarında mühafizə olunur [1, s.188]. O cümlədən: İstanbul “Topqarı Sarayı Kitabxanası”, Dəməşqdə yerləşən “Vətən Kitabxanası”, Qum şəhərində yerləşən “Ayətullah Mərəşi Kitabxanası” və s. Əsərləri aşağıdakılardan ibarətdir:

“Ədəb əl-Həcc”, “əl-Ərbəunə Hədisən”, “əl-Ədiyyətu əs-Sələsun”, “İrşad ət-Talibin ilə Nəhc əl-Müstərşidin”, “əl-İtimad fi Şərhi Risələ Vacib əl-İtiqad”, “əl-Ənvar əl-Cəlalyyə fi Şərhi əl-Fusul ən-Nasiriyyə”, “Təcvid əl-Bəraə fi Şərhi Təcrid əl-Bəlağə”, “Təfsir Muğmidat əl-Quran”, “ət-Tənqih ər-Rai min əl-Muxtəsər əş-Şərai”, “Cami əl-Fəvaid fi Təlxis əl-Qəvaid”, “Risələ fi Vucub Məraə əl-Ədalə fi mən Təxuz Həcc ən-Niyyə”, “Şərhi əl-Əlfiyyə liş-Şəhid”, “Şərhi Məbadi əl-Üsul lil-Əllamə”, “əl-Fətavi əl-Mütəfərriqə”, “Kənzül-İrfan fi Fiqhil-Quran”, “əl-Ləvami əl-İlahiyyə fil-Məbahisil-Kəlamiyyə”, “əl-Məsail əl-Miqdadiyyə”, “ən-Nafi fi Yaumid-Din fi Şərhi bab Hədiyə aşara”, “Nəzd əl-Qəvaid fi Şərhi əl-Qəvaid”, “Təhfə əl-Nəciyyə fi Təqribat əl-İlahiyyə”, “Şərhi si Fəsl Xacə Nəsir dər elme - nücum və təqvim”

Fəqihlər, mütəfəkkirlər və digər din alimləri onun bu gün üçün də müasir səslənən fikirlərindən bəhrələnir. Fazil Miqdad kəlam elmi sahəsində çoxlu araşdırmalar aparmış, bu elmin rüknlərinin çətin və həssas mövzu olmasına baxmayaraq, düzgün yol seçməkdə məharətli ustad kimi yol göstərmişdir. “Əl-Ənvar əl-Cəlalyyə” əsərinin müqəddiməsində qeyd olunub: “Kəlam elmi digər elmlərlə müqayisədə dəyərlidir, Fazil Miqdadın istər xüsusi məsələlərdə araşdırmaları, istərsə də kəlam elmləri sahəsində araşdırmaları təqdirə layiqdir” [3, s.153].

Fazil Miqdadın əsərlərindən bir neçəsi də AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur.

B - 6965 : “Nəzdül - qəvaidül - fihiyyəti əla məzhəbül - imamiyyə”. Müəllif: Fazil Miqdad bin Abdullah Süyuri Hilli (ö.t.824/1421). Əsərin mətni ağ, saya vərəqlərə qara mürəkkəblə incə nəsx xəttlə yazılmışdır. Yarımbaşlıqlar sözlərin üstündə çəkilməmiş xətlər, mətnarası işarələr qırmızı mürəkkəblədir, cildi kartondur. Əlyazmanın bu nüsxəsində sonu naqis olduğu üçün katib və köçürülmə tarixi qeyd edilməmişdir [4, 149].

B – 86; “Kənzül - irfan fi fiqhil - Quran”. Müəllif: Fazil Miqdad bin Abdullah Süyuri Hilli (ö.t.824/1421). Əsərin mətni içərisindən sim keçən sarımtıl saya vərəqlərə qara mürəkkəblə incə nəsx xəttlə yazılmışdır. Yarımbaşlıqlar sözlərin üstündə çəkilməmiş xətlər, mətnarası işarələr qırmızı mürəkkəblədir, cildi qəhvəyi rəngli üç medalyonlu qapaqlı dəridir.

Əlyazma 1123/1712-ci ildə Məhəmməd Yəhya ibn Molla Məhəmməd Möhsün tərəfindən köçürülmüşdür [6].

C - 560; "Kənzül - irfan fi fiqhil - Quran". Müəllif: Fazil Miqdad bin Abdullah Süyuri Hilli (ö.t.824/1421). Əsərin sarımtıl saya vərəqlərə qara mürəkkəblə incə nəsx xəttilə yazılmışdır. Yarımbaşlıqlar sözlərin üstündə çəkilməmiş xətlər, mətnarası işarələr qırmızı mürəkkəblədir, cildi qəhvəyi rəngli dəridir. Əlyazma 1038/1628-ci ildə Cəmaləddin Məhəmməd Nurəddin tərəfindən köçürülmüşdür [7].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. Том 1. Изд-во «Русский язык», Москва, 2002, 453с.
2. İslam Ansiklopedisi. cilt 18, İstanbul 1998, 364-365s.
3. <https://books.rafed.net> >.
4. Tahirə Nurəliyeva. Vəqf olunmuş əlyazmalar kataloqu. cild II, Elm və təhsil, 2012.
5. B – 86/1704 كنز العرفان في فقه القرآن
6. C -560/9513 كنز العرفان في فقه القرآن

Rukhsara Mammadova

THE SCIENTIFIC LEGACY OF ABU ABDULLAH MIGDAD AL-SURURI AL-XILLI

Jalaleddin Abu Abdullah Migdad al-Sururi al-Xilli is a recognized scholar of Islamic law, better known as Fazil Migdad in the 15th century. He wrote a number of works on Islamic law, the Quran, hadis, Kalam, and grammar. Most of his works are still unpublished and are kept as manuscripts in many libraries around the world. They are in Turkey, in the Topkhana library, in Damascus in the Vatan library, in Qom in the Ayatolah Marashchi library, etc. In the repository of the Institute of Manuscripts of the Academy of NA - na, there are such manuscripts of Migdad as: "Nazdul-gawaid "(B-6965) "al-fiqfiyata-I al-mahzabul-imamiye" (B-86), "Kanzul Irfan Fi fiqhil Quran" (B-560) , "Kanzul Irfan Fi fiqhil Quran".

UOT-82-1.512.162.

Aynur Əliyeva
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: aynuraliyeva9422@gmail.com

BABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANININ OSMANLI TƏSƏVVÜF ELMİNDƏ MÖVQEYİ

Təsəvvüf İslam dinindəki mənəvi həyatın və əxlaqi dəyərlərin adıdır. Bu fəlsəfi – dini təlimdə insanın nəfsi ilə mücadilə edərək onu islah və tərbiyə etməsi, öz varlığından və dünyadan keçərək, Allaha qovuşması məqsədi izlənilir. Təsəvvüf müstəqil bir fəlsəfi təlim olaraq ilk dəfə Bəsrədə meydana çıxmışdır. İlk öncə sufi adını alan Əbu Haşim əs-Sufidir. İlk təkyə də Suriyada Rəml şəhərindəki Əbu Haşim təkyəsidir. Əbu Haşim ilə başlayan təsəvvüfi hərəkətlər qısa zamanda bir çox İslam ölkələrinə yayıldı. Təsəvvüf sözünü ilk dəfə istifadə edən Məruf Kərxi, təsəvvüf düşüncəsinə mərifət ünsürünü gətirən Zünnun Misri, təsəvvüfi halları incələyən ilk insan olduğu söylənən Səri əs-Sakati, zöhd və təsəvvüfə yeni meyarlar gətirən Bəyazid Bistami, Haqq uğrunda canından keçən Mənsur Həllac, Qəzalini yetişdirən və Bağdad sufilərinin mübahisəsiz ustadı qəbul edilən Cüneyd Bağdadi, Allah qorxusuna əsaslanan təqva anlayışı ilə Həsən Bəsrri, ilk təkyəni quran və ilk sufi adını daşıyan zahid Əbu Haşim əs-Sufi, təsəvvüfə Allah eşqini gətirən Rəbiə əl-Ədəviyyə kimi zahid və sufilər öz dövrlərinin tanınmış simalarındandır. Təsəvvüfün daha təsirli olmasını, xalq arasında daha sürətli bir şəkildə yayılmasını təmin edən təriqətlər varlıqlarını bütün İslam dünyasında günümüzdə qədər qoruya bildilər (3,s.35) XII əsrdə yaranan müxtəlif təriqətlər, XIII əsrdə də mövzuyla bağlı teorik məlumatlar verən əsərlər və bir şeir ənənəsi ortaya çıxmağa başlamışdır. İlk nümunələri IX-XI əsrlərdən etibarən yaranan təsəvvüf şeir nümunələri Orta Asya, Anadolu və Balkanlara qədər bir çox coğrafi ərazilərdə geniş şəkildə yayılmağa başlamışdır. Orta Asiyada Əhməd Yəsəvi ilə (ö. 1166) başlayan bu ədəbiyyat XIII-XIV əsrlərdə şeir, türkü və dastanlarla xalqın mənəviyyatının güclənməsində böyük bir rol oynamışdır (2,75) Azərbaycanda təsəvvüfün tarixində dair mənbələrə nəzər salındığında Azərbaycanda təsəvvüf hərəkətinin X əsrdən başladığı görünür. Təsəvvüf tarixçiləri tərəfindən təsəvvüfi dövr deyə adlandırılan adları tez-tez xatırlanan məşhur azərbaycanlı sufi alimlər var. Onlardan Əbu Hüseyn Dündari-Şirazi, Hüseyn ibn Yəzdinyar, Əbu Həsən, Əbu Züra, Əbu Abbas, Əbu Səid Abdal Bakuvi, Əli ibn Məhəmməd ibn Abdullab Bakuvi, Hüseyn Şirvani, Əbu Abbas Əhməd, Əxi Fərəc Zəncani, Baba Fərəc, Xacə Məhəmməd Xoşnam, Hüseyn Mərəndi, İbrahim Təbrizi, Əbülfərəc Əbülvahid Varsani, Səid Bərdəyi, Əbubəkr Əbhəri və digər bir çox sufi alimləri göstərmək mümkündür. Mənşəcə Azərbaycan türklərindən olan böyük sufi alimi, Xacə Məhəmməd Parsanın məşhur tələbələrindən biri olan Nemətullah Naxçıvani nəqşibəndilik təriqətinin Azərbaycanda ilk təmsilçilərindən olmuş, məşhur bir müfəssirdir. Naxçıvanda anadan olan Mövlana Nemətullah ibn Mahmud Şeyx Əlvan Naxçıvani, zamanın tanınmış müəllimlərindən dərs alıb zahiri elmləri tamamladıqdan sonra təsəvvüfə bağlanmışdır. Bu sahədə də mükəmməl bilik almışdır. O, 1478-ci ilə qədər Naxçıvanda yaşamışdır. Bu sıralarda Naxçıvanda bir çox hadisələrin şahidi olmuşdur. 1498-ci ildə Naxçıvandan ayrılmış, İslam aləminin bir çox önəmli mərkəzlərini gəzmiş, bir müddət Təbrizdə qalaraq, orada Dədə Ömər Rövşəni ilə görüşmüşdür. Daha sonra - Anadoluya getmiş, Ağşəhərdə yerləşmişdir. Tarixən və hal-hazırda da, Şeyx Əlvan, Nemətullah Naxçıvani, Baba Nemətullah, Baba Nemət və Nemətullah Sultan kimi adlarla xatırlanan bu böyük Türk-İslam alimi və vəlisi, zamanındakı alim və vəlilərin ən fəzilətlilərindən biri hesab olunurdu. Ağşəhərdə uzun illər elmə xidmət etmiş və çoxlu sayda müridi olmuşdur. Nemətullah Naxçıvaninin yazdığı əsərlər əxlaq, fəzilət, elm və ürfan nümunəsi kimi məşhurlaşmış, ona xalqın rəğbətini, məhəbbətini qazandırmışdır. Baba Nemətullah Naxçıvani 1514-cü ildə Ağşəhər-

də vəfat etmişdir. Osmanlı sultanlarından III Murad 1584-cü ildə onun qəbrinin olduğu yerdə “Əvkafi-zaviyə Baba Nemətullah Naxçıvani” adında bir vəqf təsis etmişdir. N. Naxçıvaninin qəbri Konya bölgəsinə bağlı Ağşəhər dərəsinin yuxarisında, Baştəkkə yolu üzərindədir.

“Əl-Fəvatihul-ilahiyyə vəl məfatihul-qeybiyyə əl-muzihatu lil-kəlamil-Quraniyyə vəl-hukəmil-Furkaniyyə” adlı təfsir kitabı Naxçıvaniyə şöhrət qazandıran əsərlərindəndir. Bu əsər İslam ədəbiyyatında Quranı təsəvvüfi üsulla təfsir edən ilk əsər hesab edilir. Baba Naxçıvaninin öz əli ilə yazdığı nüsxəsinin ikinci cildi Türkiyədəki Topqapı Sarayının III Əhməd kitabxanasında saxlanılır (3, s. 46-47).

Onun yazdığı “Şərhi-əsrarin-nöqtə”, “Hidayətül-ixvan”, “Təhqiqat”, “Vücudiyyə”, “Məcmuəi-lətaif”, “Hidayə”, “Nikat”, “Mükaşəfə”, “Əsilə vəl əcibə” və sair kimi əsərləri də çox qiymətli yaradıcılıq nümunələridir.

Vücut var olmaq və tapmaq mənasındadır. Naxçıvani də təfsirində və digər əsərlərində vücut və vəhdəti-vücut anlayışına geniş yer vermişdir. B.N. Naxçıvani vəhdəti-vücut anlayışını mənimsəyən və düşünən bir alim olduğu üçün başda məşhur təfsiri olmaq üzrə bütün əsərlərində varlıq və vəhdəti-vücut anlayışına yer vermişdir. Təfsirinin müqəddiməsində bu mövzu ilə əlaqədar geniş bir məlumat vardır (1, s. 19). Naxçıvani təfsirində və digər əsərlərində təsəvvüfün bir çox çətin və dərin məsələlərinə izah gətirmişdir. Naxçıvani vəhdəti-vücut anlayışını qəbul edən və bunu bütün əsərləriylə yaymağa çalışın mütəsəvvif müfəssirdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. İbrahimov Səbuhi Nemətullah Naxçıvani (XV əsrin görkəmli təsəvvüf və təfsir alimi), Naxçıvan, 2018, 103 səh.
2. Muhammed Abay. Osmanlı dönemi müfəssirleri. Uludağ Universiteti. Sosial bilimler Enstitüsü, Bursa, 1992, 112 səh.
3. Yaşar Kurt, Nahcuvânî ve Tasavvufî Tefsiri (doktora tezi, 1998), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aynur Aliyeva

BABA NEMATULLAH NAKHCHIVANI'S ATTITUDE IN OTTOMAN SUFİZM

In this presented article was mentioned “Sufizm” and the information about scholars who have a special role on improving Sufizm was briefly reported. As we know, the basis of most orders was founded in Azerbaijan. One of them is “Nakshbendlik”. We tried to appreciate the attitude in Sufizm of Baba Nematullah Nakhchivani who settled down in Anatolia by moving away his motherland because of the events that had happened in this time, especially in Ottoman Sufizm.

UOT: 930.25

Səidə Quliyeva*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti**e-mail: ziko-ziya@mail.ru*

ARXIV SƏNƏDLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI PROBLEMLƏRİ

Müasir dövrdə arxiv sahəsində ən global problemlərdən biri arxiv sənədlərinin rəqəmsallaşdırılmasıdır. Arxiv işində müasir innovasiya mənbələri dəftərxana fəaliyyətində texnoloji tərəqqi ilə bilavasitə əlaqədardır. Postmodernizm arxiv işi və arxivşünaslıqda arxiv seçiminin köhnə metodologiyasının elektron formada qeydi və qorunması getdikcə daha geniş şəkildə tətbiq olunmağa başlayır. İstənilən informasiyanın emalına imkan yaradan komputer sistemləri bu informasiyanın transinformasiyasına, onun cəld axtarışına, istənilən məsafələrdən ötürülməsini həyata keçirir. Elektron qeydiyyat əvvəllər analoji texnologiyalara əlçatmaz olan bir sıra prinsipal cəhətdən yeni vəzifələrin həllinə imkan verir. Bunlar aşağıdakılar aiddir;

1. elektron qeydiyyat
2. elektron texnologiyalar.

Müasir dövrdə elektron arxivlərin əsas problemlərini bir neçə iri bloka bölmək olar. Bunlara hüquqi, təşkilati və texniki problemləri aid etmək olar. Bəzən olur ki problemlərin uyğun texniki həlli mövcuddur, lakin bunlar qüvvədə olan qanunvericiliklə tənzimlənmir.

Sənədlərin rəqəmsallaşdırılması, sənədlərin rəqəmsal formaya tərcüməsidir. Rəsmləri mətnləri və kitabları rəqəmləşdirmək olar. Hər hansı qurumda ofisdə gec tez çox sayda sənəd yığılır. Əlbəttə həmin sənədlər masa üzərində rəflərdə qalır. Bu da öz növbəsində çox yer tutur. Yığılan sənədlər kağız dağlarını xatırladır və bunların arasından tez bir zamanda lazımı sənədi tapmaq o qədər də asan deyil. Beləliklə işçilərin işini asanlaşdırmaq vaxta qənaət etmək üçün sənədlərin skan edilməsi bütün sənədləri rəqəmsallaşdırmaq və sənədlərin tanınması xidmətlərindən istifadə edərək kağızdan elektron formaya keçirmək lazımdır. Elektron sənədlərdən istifadə daha əlverişli və asandır. Elektronlaşdırılmış sənədlərin itməsi korlanması olmur və istənilən elektron arxivdən lazımı sənədi tapmaq olur. Hər hansı qurumun, eləcə də ofis işçisinin ezamiyyətdə olması da elektron arxiv sayəsində işin ləngiməsinə rəvac vermir. Cibimizdə olan balaca flaş kart və ya sürücü idarə ofis şirkət sənədlərinin bütün arxivini yerləşdirməyə qadirdir və lazım olduqda sizə lazım olan sənədi tez bir zamanda əldə etməyə imkan verəcək. Sənədləşdirmənin rəqəmsallaşdırılması günümüzün ən aktual məsələlərindən biridir. Rəqəmsallaşdırma çox rahat və praktikdir. Sənədlərin rəqəmsallaşdırılması xidmətləri kifayət qədər bahalı deyil bunu həm dövlət, həm də qeyri-dövlət müəssisələri edə bilər.

Elektron arxiv sənədlərinin yaradılmasını bir neçə mərhələdə həyata keçirmək olar. Bunlara ilkin olaraq skan üçün sənədlərin hazırlanması - texniki təlimi (bu tikiş və kağız kliplərinin çıxarılmasından ibarətdir) və materialların sistemləşdirilməsi (məzmunla işi əhatə edir: xronoloji, quruluş, sənədlərin seçimi) aiddir.

İkinci sənədlərin rəqəmsallaşdırılması mərhələsidir ki, burada qətnamə üçün texniki parametrlərin seçilməsi, nəticələrə qənaət etmək üçün bir formatın seçilməsi və qətnamə növü daxildir.

Üçüncü alınan məlumatların işlənməsi. Bəzən elə sənədlər olur ki onlar heç də qənaətbəxş olmur bu səbəbdən həmin sənədlər əlavə işləmədən keçməlidir.

Sənədləri elektron vəziyyətə salmaq üçün xüsusi texnikadan avadanlıqdan skanerlərdən istifadə edilir. Bunlara sənaye, böyük formatlı, planetar, kitab skanerlərini göstərmək olar. Rəqəmsallaşdırmadan sonra həmin sənədlərin orijinala uyğunluğunu yoxlamaq lazımdır və

bu vacib eləcə də vaxt aparan bir prosesdir, çünki bəzi sənədlərdə kompüterin tanımadığı zədələr, əyilmələr ola bilər. Bu səbədən bu işi diqqətlə həyata keçirmək lazımdır.

Arxivlərdə elektron sənədlərin qorunmasının təşkili üzrə dünya təcrübəsi bu sahədəki bəzi mühüm xüsusiyyətlərin olduğunu üzə çıxarıb. Bu sahədəki ən mühüm məqamlardan biri ənənəvi kağız arxivlərindən fərqli olaraq, elektron arxivlərdə əsas diqqət təsdiqlənmiş nüsxələrin saxlanmasıdır. Kennet Tibode, Lyuciana Dyurati kimi dünyanın aparıcı ekspertləri elektron mühitdə sənədin uzun müddət qorunmasının mümkün olmadığını qeyd ediblər. Müasir dövrdə arxiv sənədlərinin elektronlaşdırılması ən aktual məsələ olaraq qalmaqdadır. Bu sahədə həm ölkəmizdə, həm də dünya təcrübəsində işlər aparılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Arxivşünaslıq dərsləri. Bakı-2015
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət arxivlərinin əsas iş qaydaları. Bakı-2011
3. İ.E.Xvorova Moskva -2017

Saida Guliyeva

PROBLEMS OF DIGITIZATION OF ARCHIVAL DOCUMENTS

One of the most global problems in the field of archives in modern times is the digitization of archival documents. Modern sources of innovation in archival work are directly related to technological progress in office work. Digitization of documents is the translation of documents into digital form. The main problems of electronic archives in modern times can be divided into several blocks. These include legal, organizational and technical issues. Sometimes there are appropriate technical solutions to problems, but they are not regulated by current legislation. In modern times, the digitization of archival documents remains the most pressing issue. Work is being done in this area both in our country and in the world.

UOT: 09.; 811.411.21.

Sevinc Bayramova

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: sevincbayram@mail.ru

**ƏHMƏD B. HƏSƏN ÇARPƏRDİNİN “ŞƏRH ƏŞ-ŞAFİYƏ
Fİ-T-TƏSRİF” ƏSƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ
ARASINDAKI QRAFİK VƏ ORFOQRAFİK
DƏYİŞİKLİKLƏR**

Orta əsr ərəb dilçiliyinin Azərbaycan məktəbinin nümayəndələrindən olan Əhməd b. Həsən Çarpərdinin (öl.1346) “Şərh əş-Şafiyə fi-t-Təsrif” əsəri ərəb qrammatikasının sərf (morfologiya) bölməsi sahəsində yazılan ən qiymətli əsərlərdən hesab olunur. Əsər məşhur Azərbaycan əsilli alim İbn Hacibin (1175-1249) “Şafiyə”sinə yazılan mükəmməl şərhdir. Əhməd b. Həsən Çarpərدي bu əsəri yazarkən İbn Hacib və Zəməxşərinin (1075-1144) sərlərinin müqayisəsini aparmış və onların elmi metodlarından bəhrələnmişdir [1, s. 85].

Orta əsrlərdə kitab çapının olmadığı zamanlarda elmi və ədəbi əsərlər müxtəlif ölkələrə, fərqli ədəbi məktəblərə, fəlsəfi cərəyanlara və dini təriqətlərə mənsub olan katib, xəttat və filoloqlar tərəfindən əsrlər boyu üzləri köçürülərək çoxaldılmışdır. Bu sırada əlyazma əsərləri təhriflərə məruz qalmışdır. Qeyd edək ki, əsərlərinin üzlərini köçürən katib və xəttatların hamısı savadlı olmamışdır. Bu sahədə hər tərəfli bilik və bacarığa sahib olan, öz sənətlərinin dəyərini bilən katib və xəttatlarla yanaşı sadəcə ərəb əlifbasını bilməklə kifayətlənərək zamanın tələblərinə uyğun olaraq, Şərq dillərində (ərəb, fars və türk) yazılmış ayrı-ayrı sahələri əhatə edən əsərlərin üzlərini sırf qazanc məqsədi ilə köçürüb çoxaldanlar da az deyildir. Bu da həmin əlyazma əsərlərində ciddi və kobud səhvlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Görkəmli mətnşünas alimimiz Kamandar Şərifov bunu belə açıqlayır. “*Katib və xəttatların orta əsr mənbələrində yol verdikləri təhriflər ayrı-ayrı klassik abidələrin bir-birindən fərqlənən müxtəlif redaksiyaların əmələ gəlməsinə səbəb olmuş və həmin abidələrin müasir tədqiqatçı alimlər tərəfindən mətnlərin düzgün, müəllif iradəsinə uyğun şəkildə bərpa olunması yolunda böyük çətinliklər, bəzən isə həll edilməz problemlər yaratmışdır*” [2, s. 49,]. Qeyd olunan problemlərlə Əhməd bin Həsən Çarpərdinin “Şərh əş-Şafiyə fi-t-Təsrif” əsərinin müxtəlif dövrlərdə köçürülmüş əlyazma nüsxələrində də qarşılaşdıq. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mövcud olan on səkkiz ədəd nüsxəsi arasında apardığımız tekstoloji tədqiqat zamanı əlyazma mətnlərində müxtəlif qrafik və orfoqrafik qaydaların pozulduğunun şahidi olduq. Nüsxələrdə qrafik qayda pozulmaları daha çox hərfərdə nöqtələrinin qoyulmamasında özünü göstərir. Belə ki, B7492 B233 nüsxələrində ي, خ, ج, ب (bə, tə, cim, xa yə) hərflərinin nöqtələri qoyulmayıb. Məsələn: غير-غير [ğayrun], اسدال-ابتدال [ibtidəlun], زيادة-زيادة [ziyədətun] və s. B7492. 64^{a/5} və B2684. 99^{b/16} من جمله . ifadəsi من جمله [min cümlətin/ o cümlədən]. olaraq yazılmalı idi.

Əlyazma nüsxələrində rastlaşdığımız orfoqrafik qayda pozulması hallarının bir qismini aşağıda izah etmişik. B233.17 ^{b/9}, 5562.29 ^{a/18} və s. nüsxələrində حينئذ (hinəizin) ifadəsi qısaldılaraq ح (ha) hərfi ilə, B7492.100^{a/14}, B3485.184^{a/13} və s. isə ح (ha) hərfinin üstündə məd ~ (uzatma) işarəsi qoyulularaq ifadə olunmuşdur. Məsələn: لانهم ان لم يدعوا ح- يلزم النقل

B7492 12^{a/4} keçən مرارة sözü B8040 48^{a/13}, B3578 30^{a/13}, B5695 21^{a/5}, B260 21^{b/12} və s. nüsxələrində مرات [mərraatun / dəfələr] olaraq yazılıb. Ərəb dilində isim və ad qruplu sözlərin sonu - , - (u, i, sükun) və yə məd (uzatma) - و, - ي (aa, uu, ii) hərflərindən biri ilə bitərsə və onlardan sonra gələn “ت” (tə) hərfi olduğu kimi yazılır. Belə ki, مرات doğru yazılış şəkildir. Lakin, isim və ad qruplu sözlərin sonu fəthə “ َ ” (ə) ilə bitərsə və ondan sonra gələn “ت” (tə) hərfi “ة” tə-mərbutə şəklində yazılır. Məsələn B-3485 8^{b/9} قَلَات استعمال المقلوب şəklində verildiyi

halada B7492. 6^{a/6}, B 260 11^{a/12}, C596 9^{b/10} və s. nüsxələrində قلة [qillətun] formasında verilmişdir. Belə ki, sözlərin sonunda fəthədən, yəni qısa “ə” saitindən sonra gələn (ت) təməmdudə (açıq tə) (ة) tə-mərbutəyə (bağlı tə) çevrildiyindən (bəzi istisnaları çıxmaqla məs: زكاة, صلاة, قلة) [qillətun] doğru yazılış formasıdır.

Əlyazma nüsxələri arasında həməzə samitinin yazılış şəkillərində də orfoqrafik səhvlərin olması halları ilə daha çox rastlaşdıq. Nüsxələrdə sözlərin ortasında həməzənin iki fərqli yazılış şəklinə rast gəlirik. Belə ki, nüsxələrin bəzilərində B-233.14^{a/21} və B1930.18^{b/3} və s. həməzənin hərəkəsi “i” yəni kəsre olduğu halda ي -yə hərf olaraq علي الزايد [aləz-zəyidi], digər nüsxələrin əksəriyyətində isə ي -yə hərf yox (ء) həməzə dayağı olaraq (ئ), yəni علي الزائد [aləz-zəidi] olaraq yazılmışdır. Qeyd edək ki, bu doğru yazılış şəklidir. Digər bir misala طائر [tairun] sözünün yazılış şəklində nəzər salaq. C-596 43^{a/12} طائر هو مثل صرد و هو طائر C-596 43^{a/12} طائر sözü B233, B3485, B1930 və s. əlyazmalarda طائر [tayirun] olaraq yazılıb.

B260.11^{b/13}, B5695.10^{a/12} və s. nüsxələrində أئمة [əimmətun /rəhbər] sözünün də fərqli yazılış şəkillərinə rast gəldik. Belə ki, B-3485.7^{a/10st}. أمة [əmmətun] formasında yazılıb. Digər nüsxələrdə məsələn, B5562.9^{a/1}, B2684.8^{a/2}, B7492.6^{a/21} və s. أئمة olaraq yazılıb. Hətta nüsxələrdə أئمة şəklində də keçdiyi mətnin haşiyəsində bildirilmişdir. Lakin, həmin yazılış şəklinə əlimizdə olan nüsxələrdə rast gəlmədik. Qeyd edək ki, أئمة [əimmətun] sözün doğru yazılış formasıdır. Digər bir nümunəni isə B-3485. 11^{a/12}, قال في الصحاح اصل شاي اشاء في قبلة الهمزة, B2684. 9^{a/1} اشاء; B7492.7^{a/1} اشياى; B 260. 2^{b/15} اشائبي; B5695.11^{b/4} اشايبي şəkillərində yazılıb. Digər fərqli orfoqrafik qayda sözün sonunda (ə) saitini uzatmaq (mədd olaraq) üçün B7492 36^{b/20} nüsxəsində الحصى əlifdən (ل), digər B2684.58^{a/14}, B233.69^{a/16}, B260.64^{b/4}, C596.78^{a/9} nüsxələrində isə الحصى yə-dən(ى) istifadə edilmişdir. Burada hər iki variant doğru qəbul edilir. Son olaraq qeyd etmək istərdik ki, orta əsr əbidələri üzərində yol verilmiş müxtəlif xarakterli təhriflər və onları meydana gətirən səbəblərin öyrənilməsi, araşdırılması elmi baxımdan məsuliyyət tələb edən məsələlərdəndir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Bayramova S. Əhməd b. Həsən Çarpərdinin “Şərh əş-Şafiyə fit-Təsrif” əsərinin Bakı əlyazmalarının ən qədim nüsxəsinin tekstoloji təhlili//Naxçıvan:-AMEA Naxçıvan bölməsinin incəsənət, dil və ədəbiyyat institutu, Axtarışlar, - 2020. №2(36), - s. 85-91

2. Şərifli K. Azərbaycan əlyazma kitabı və kitabxanaları. Bakı: Nurlan, 2009, 190 s.

Sevinj
Bayramova

GRAPHIC AND SPELLING CHANGES BETWEEN MANUSCRIPTIONS OF AHMAD B. HASAN CHARPARDI'S “COMMENT AS-SHAFIYA FIT-TASRIF”

One of the valuable works written in the field of the Arabic language in the Middle Ages is Ahmad ibn Hasan Charpardi's Sharh al-Shafi'i. In the thesis, we conducted textual research among the various copies of the work available at the Institute of Manuscripts of ANAS. We addressed violations of graphic and spelling rules in manuscript texts, explained them with examples, and tried to explain the correct variants in accordance with grammatical rules.

UOT: 025:004:7

Tamilla Əsgərova

ADMİU-nun Kitabxana-informasiya Mərkəzi

e-mail: asgerova.70@mail.ru

KİTABŞÜNASLIQ ARAŞDIRMALARINDA İNCƏSƏNƏT ÜZRƏ İNFORSIYA RESURLARININ VİRTUAL MƏKAN İNTEQRASIYASI PROBLEMLƏRİ

Respublikamız üçün böyük tarixi nailiyyətdir ki, *“İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq, görürük ki, onlarda uğurun əsas səbəbi neft-qaz deyil, bilikdir, savaddır, müasirlikdir”* deyən möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqini respublikanın sosial-iqtisadi tərəqqisində prioritet məsələ elan etmişdir. Azərbaycanda aparılan dövlət siyasəti İKT-nin yeni bir mühüm sahə kimi inkişafına əlverişli şərait yaradır. Artıq bu istiqamətdə bir neçə dövlət proqramı həyata keçirilib. Prezident tərəfindən imzalanan “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (Elektron Azərbaycan)” buna əyani sübutdur. Dövlət proqramı çərçivəsində müxtəlif sahələri əhatə edən ölkə əhəmiyyətli İKT layihələri həyata keçirilib. Belə ki, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, ədliyyə, vergilər və digər sahələrdə ayrı-ayrı dövlət qurumları tərəfindən müxtəlif İKT layihələri icra edilib. Bütün bunlar da öz növbəsində ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinə keçid üçün əlverişli şərait yaradıb. Respublika kitabxanalarında fiziki və hüquqi şəxslərə keyfiyyətli və qənaətbəxş İKT xidmətlərinin təqdim olunması, milli kitabxana-informasiya resurslarının formalaşdırılması, maddi-mədəni irsin qorunub saxlanması və təbliğində İKT-dən istifadənin təmin olunması və s. buna əyani sübutdur.

Təəssüf ki, xalqımızın zəngin incəsənət nümunələrini, milli-mənəvi və elmi-mədəni irsini özündə əks etdirən kitabxana-informasiya resursları tam şəkildə rəqəmsallaşdırılmamış, onların global informasiya məkanında təbliği və istifadəsi əhatəli şəkildə həyata keçirilməmişdir [1]. Doğrudur, bu istiqamətdə ölkəmizin bir çox iri kitabxanaları, məsələn, Milli Kitabxana, Prezident Kitabxanası, Respublika Gənclər Kitabxanası və s. müəyyən qədər müxtəlif layihələr icra etsələr də, bu, incəsənət üzrə vahid milli rəqəmsal bazanın formalaşmasına gətirib çıxarmamışdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu istiqamətdə son illərdə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Kitabxana-informasiya Mərkəzi tərəfindən də müxtəlif işlər görülmüşdür [2]. Lakin həyata keçirilən bu tədbirlər öz miqyasına görə məhdud səviyyədə icra olunduğundan böyük bir layihənin hazırlanmasına və reallaşdırılmasına ciddi ehtiyac vardır.

Həqiqətən, bu gün incəsənət sahəsində təhsil və elmin kitabxana-informasiya təminatının müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilməsi, İKT-nin geniş tətbiqi ilə respublikanın müvafiq ali təhsil müəssisələri və elmi təşkilatların kitabxanalarının sənəd-informasiya resursları fondlarında incəsənətə dair mövcud olan zəngin elmi və tədris nəşrlərinin rəqəmsallaşdırılması, onların açıq arxiv vasitələrinin yaradılması, veb-texnologiyalar əsasında vahid milli elektron infrastrukturun formalaşdırılması, virtual mühitdə təbliği edilməsi, təhlükəsizliyinin təmin olunması, eləcə də ali təhsil və elmi-tədqiqat qurumlarında tədris prosesinin və elmi araşdırmaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi məsələlər mühüm aktualıq kəsb edir.

Bu məqamda qeyd etməliyik ki, yuxarıda sadaladığımız prosesləri qısaca olaraq “elektron kitabxana” məfhumunda birləşdirsək, aydın olur ki, o, daim yeniləşmə, inkişaf və profilaktik iş tələb edir. Bu məqsədlə kitabxanaya bütün funksional istiqamətlərdə peşəkar mütəxəssislər - ənənəvi çap nəşrlərinin rəqəmsallaşdırılması üzrə çalışan işçilər, proqramlaşdırıcılar, metaverilənlərin yaradılması və daxil edilməsi üçün kataloqlaşdırıcılar tələb olunur.

Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində ölkəmizdə incəsənətə dair kitabxana resurslarının informasiyalaşdırılması kimi aktual bir problemin həllinə istiqamətlənmiş müvafiq layihənin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu layihə müvafiq idarə və təşkilatların müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə incəsənət üzrə kitabxana-informasiya resurslarının formalaşdırılması və istifadəçilərin informasiya tələbatlarının ödənilməsi üçün optimal şərait yaradılmasının elmi-texniki və təşkilati məsələlərini həll etmək məqsədi daşıyır.

Layihənin icrası aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir: incəsənətə dair mühüm kitabxana-informasiya resurslarının elektronlaşdırılması və istifadəçilərin müasir kommunikasiya vasitələri ilə həmin resurslara çıxışının təmin edilməsi; incəsənət üzrə vahid elektron kitabxananın və elektron kataloqun təşkili; incəsənətə dair rəqəmsal resurslara müraciət üçün vahid interfeysin və sistemin yaradılması.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün görülməli işlər ictimai dəyər sayılan kitabxana-informasiya resurslarına əlverişliliyin təmin edilməsinə, qlobal şəbəkə vasitəsilə yayılmasına, rəqəmsal formaya çevrilərək uzunmüddətli mühafizə olunmasına, eləcə də, bu proseslərin idarə olunmasının metod və vasitələrinin işlənilməsi ilə elmi araşdırma və tədris prosesində kitabxanaların elektron sənəd fondlarının rolunun möhkəmləndirilməsi kimi müsbət nəticələrin əldə edilməsinə imkan verəcəkdir.

Beləliklə, kitabşünaslıq tədqiqatlarının bir istiqaməti kimi reallaşacaq layihə çərçivəsində yaradılacaq incəsənətə dair milli elektron kitabxananın praktiki əhəmiyyəti aşağıdakı müddəalarda ifadə olunur:

- ümumi istifadə üçün açıq olan və uzaq məsafədə yerləşən paylanmış informasiya resurslarına malik olması;
- müasir web texnologiyası əsasında fəaliyyət göstərməsi;
- oxucuların sənəd-informasiya ehtiyatlarından operativ və səmərəli istifadə etməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Tamilla Əsgərova. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxana-informasiya sahəsində innovasiya fəaliyyəti // ADMİU-nun Elmi əsərləri №34, 2020. - S. 57-60
2. Tamilla Əsgərova, Natiq Mürsəlov. Sənəd-informasiya resursları fondunun cari nəşrləri : annotasiyalı elmi-bibliografik göstərici. Cild 1. - Bakı : ADMİU, 2020. - 160 s.

Tamilla Askerova

THE PROBLEMS OF DIGITAL INTEGRATION OF INFORMATION RECOURCES OF ART IN LIBRARY SCIENCE RESEARCH

The article examines the innovations in the Library Information Center of the Azerbaijan State University of Culture and Art. The properties of the state of library-information provision of higher education are analyzed according to the experience of the center.

UOT-82.0

Vasif QuliyevAMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi
e-mail: vasif5000@mail.ru**CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ VƏ NƏCƏF BƏY VƏZİROV**

“Molla Nəsrəddin” jurnalı həyata qədəm qoyduğu gündən onun ətrafında Cəlil Məmmədquluzadə başda olmaqla Mirzə Ələkbər Sabir, Qurbanəli Şərifzadə, Ömər Faiq Nemanzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Məmmədəli Sidqi, Salman Mümtaz, Əli Razi Şamçızadə, Mirzə Məhəmməd Axundov və başqa gözüaçıq ziyalılar, realist ədəbiyyatımızın, demokratik mətbuatımızın məşhur və görkəmli xadimləri fəaliyyət göstərməyə başladılar. Az bir vaxtda bu qabaqcıl dünyagörüşlü yazıçılar dəstəsi “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbini yaradıb-formalaşdırdılar və bu məktəb ictimai-siyasi, bədii-estetik fikrimizin inkişafı tarixində yeni bir mərhələyə çevrildi.

O dövrün ədəbi-bədii aləmində özlərinə məxsus yer tutan, əqidəsi və ictimai mövqeyi molla-nəsrəddinçilərlə eyni olan, onlarla bir cərgədə addımlayan bəzi yazıçı və şairlər belə bir jurnalın nəşr olunmasını alqışlayır, məcmuə haqqında, onun redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə və əsərləri barədə dövrü mətbuatda çıxış edərək müsbət fikir və rəy söyləyirdilər. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrində və eyniadlı ədəbi məktəbin yaranmasında ədibin qarabağlı dostlarının və həmkarlarının da rolu az olmamışdır.

Nəcəf bəy Vəzirov

“Artıq dərəcədə məharətlə yazılmış, müsəlmanların həyatında böyük rollar oynayacaq, paslanmış beyinləri pasdan təmizləyib, ölmüş ruhlara can verəcək” (N.Nərimanov), “son komediyalarımız içində parlaqca bir mövqe tutan, hər təbəssümündə acı bir fəryad qoparan” (H.Cavid), “Molla Nəsrəddin” kimi baltanı dibindən vuran” (Ü.Hacıbəyov), “Ölülər” səhnəyə qoyularkən Azərbaycanın bir çox mütərəqqi və qabaqcıl ziyalıları öz yazılarında bu orijinal əsərin ədəbiyyat və teatr tariximizdə tutduğu mövqeyi layiqincə və yüksək qiymətləndirmişdilər. Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığını müntəzəm və dərindən izləyən “Molla Nəsrəddin” jurnalının daimi abunəçisi, görkəmli dramaturq Nəcəf bəy Vəzirov da yuxarıda adlarını çəkdiyimiz həmkarları kimi pyesin ilk tamaşası haqqında “Açıq söz” və “Kaspi” qəzetlərində öz rəyini bildirmişdi. Müəllif yazırdı: “Ölülər”dən alınan təsir tamdır. Bu əsərdə olduğu kimi cahil şeyxlərin təəssüb və şarlatanlığı heç bir zaman qamçılanmamış və qamçılanma bilməzdi də. Yalnız şeyxə müqabil çıxarılan Kefli İsgəndər, mənəcə, əsərdə olduğundan ziyadə şeyxi tərzil etməli, hiylələrini daha şiddətlə üzünə vurmalı idi. Fəqət təkrar edirəm ki, “Ölülər” draması həyatdan alınmış, iqtidarla yazılmış, tam təsir bəxş edən bir əsərdir”. 1. Nəcəf bəy Vəzirov avam və zəhmətkeş müsəlmanları öz hiylələri ilə yoldan çıxaran Şeyx Nəsrullah kimi bir tipin pyesdə ifşa olunmasını daha da kəskinləşdirilməsini, Kefli İsgəndərdəki ifşaçılığını daha da şiddətləndirməyi arzulayırdı. “Kaspi” qəzetində dərc etdirdiyi məqaləsində isə dramaturq öz təəssüratını belə ifadə edirdi: “Cümə günü Tağıyev teatrında oturdum və “Ölülər” pyesinə diqqətlə baxdım. Pyesin əsas qəhrəmanları bir tərəfdən təhsilli müsəlman Kefli İsgəndər, o biri tərəfdən “ölüdirildən” Şeyx Nəsrullahdır ki, onu şeyxin möcüzəsinə inanan, hər dəqiqə əlini və ayağını öpən avam camaat əhatə edir... Camaat öz yaxın adamlarının diriləcəyinə inanır.

Sarsıdıcı və eyni zamanda kədərli bir mənzərə.

Camaat qarşısında hər cür yeməkdən imtina edən, ancaq iki-üç xurma ilə dolandığını bildiren Şeyx xəlvətdə plov tələb edir, həm də köməkçisinə işarə ilə başa salır ki, tək yata bilməz və siğəyə ehtiyacı var.

Şeyxə heç bir şeyi müzaiqə eləmirlər. Həmin gün ona üç nəfər doqquz yaşlı qız siğə olunur.

Özümü çətinliklə saxladım. “Əclaf!” - deyə çıxırmaq istəyirdim.

Fırıldığının üstü açılacağını hiss edən Şeyx aradan çıxır...

Onun doqquz yaşlı siğə arvadları acı göz yaşları tökürlər. Əlbəttə, Şeyx üçün yox, özlərinin ləkələnmiş isməti və məhv edilmiş həyatları üçün.

Kefli İsgəndər qışqırır: - İndi növbə mənimdir, ölümlər! Budur sizin qızlarınız! Gəlin aparın!

Valideynlər pərt halda qızlarının əlindən tutub aparırlar.

Ürək parçalayan səhnə...

Bu gözəl pyesin təfərrüatı üzərində dayanmıram. Amma əsrlər boyu dini fanatizmə əsaslanaraq bədbəxt müsəlmanları tam cəhalətdə saxlayan Şeyx Nəsrullah kimi şəxslərin şarlatanlığını qamçılaman belə bir əsərin yaranmasını görüb, şadlığımı ifadə eləməyə bilmirəm”. 2.“Ölümlər”ə Cəlil Məmmədquluzadə kimi böyük bir sənətkarın qələminin böyüklüyü, qüdrəti kimi baxan və ədəbiyyatda realist sənətkarlara həmişə yüksək qiymət verən görkəmli dramaturq pyesi vaxtında yazılmış bir əsər kimi xarakterizə edir və ürəkdən sevinirdi. Nəcəf bəy Vəzirov Mirzə Cəlil haqqında ayrıca böyük bir məqalə yazmasa da, bu iki kiçik yazısında o, dahi sənətkara öz səmimi münasibətini bildirmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Nəcəf bəy Vəzirov. “Ölümlər” haqqında rəy”, Əsərləri, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1977-ci il, s.397.
2. Nəcəf bəy Vəzirov. “Ölümlər”, “Kaspi” qəzeti, 1 may 1916-cı il, №-97.
3. Firudun bəy Köçərli. “Molla Nəsrəddin”, “Tiflisskiy listok” qəzeti, 13 iyul 1906-cı il, №-147.
4. Bəkir Nəbiyev. “Firudun bəy Köçərli”, Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1984-cü il, s. 105.

Vasif Guliyev

JALIL MAMMADGULUZADE AND NAJAF VAZIROV

The great Azerbaijani writer and playwright Jalil Mammadguluzadeh supported a number of like-minded people in his struggle for the enlightenment of the people, progressive ideas and modern education. Among them were Karabakh intellectuals such as Najaf bey Vazirov. N.Vazirov always welcomed the activity of J.Mammadguluzadeh, wrote a positive opinion about his work "Deads" in "Achiq soz" and "Kaspi" newspapers. N.Vazirov praised J.Mammadguluzadeh's creativity for his sharp criticism of ignorance, as well as for his artistic qualities.

Xatirə Kərimova

*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
e-mail: xatire.m@mail.ru*

MİRZƏ KAZIMBƏYİN “TÜRK-TATAR DİLİNİN ÜMUMİ QRAMMATİKASI” ƏSƏRİNDƏ SAY ƏSAS NİTQ HİSSƏSİ KİMİ

Görkəmli azərbaycanlı alim-şərqşünas, “rus şərqşünaslığının patriarxı” Mirzə Kazımbəy uzun, maraqlı, çətin həyat sürmüşdür. M. Kazımbəyin elmi irsi ötən yüzilliyin ictimai həyatının və tarixinin öyrənilməsində zəngin mənbədir. Keçən əsrin 1-ci yarısında şərqşünas alim Kazımbəyin yazdığı və türkologiya tarixində çox böyük hadisə kimi qiymətləndirilən “Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası” əsəri Azərbaycan dilçiliyində aparılan bütün tədqiqatlarda başlıca və etibarlı bir mənbədir.

Dilçi - alim qrammatikanın yeddinci fəslində saylardan bəhs etmişdir. O əsərində qeyd etmişdir ki, türklər iki cür sıfırlar və hərflərlə sayırlar. Kazımbəy saylardan söz açarkən, onları üç növə - miqdar, sıra və bölüşdürmə saylarına ayırdığını göstərir.

Kazımbəy sıra və miqdar saylarının hallanması barədə söz açarkən qeyd etmişdir ki sayın məna bu növləri digər sözlərlə birlikdə işlədikdə hallanmaya məruz qalmır. Məsələn: on gündən ziyadə. Lakin müstəqil şəkildə işlədikdə hallana bilir. Məsələn: üç ilə səkkiz arasında fərq var; ikidən altıyadək. (1,99)

Əgər miqdar sayları çox rəqəmlərdən ibarət olarsa onda onlar rus dilində olduğu kimi ifadə edilir. Yəni böyük sayla başlayıb kiçik sayla qurtarırlar. Məsələn: 1845 ədədini ifadə etmək üçün belə yazırlar: min səkkiz yüz qırx beş yaxud da 1845. (2,294) Verilən nümunələrə baxmayaraq Kazımbəy bu miqdar sayının rus qrammatikasındakı kimi olduğunu təqdim etsə də, mürəkkəb say ifadəsinin adını çəkmir. Bu ədədləri miqdar sayı kimi azah edir. Rus qrammatikasında isə bu çoxrəqəmli say tərkibinə görə mürəkkəb say hesab edilir. (3,198)

Vurğusu sonuncu hecaya düşən “səksən” sözü farsca sən itsən mənasını verdiyi üçün, Kazımbəy qeyd edir ki, ədəbi cinaslardan qaçınmaq üçün bu türk mənşəli sözü farsca “həşdad” sayı ilə əvəzləmişdir. (1,100) Miqdar saylarından biri olan 13 sadə xalq tərəfindən uğursuz hesab edildiyinə görə, azərbaycanlılar çox vaxt 13 əvəzinə ziyadə sözünü işlədir. Burada dilçi bu sayı ziyadə sözü ilə əvəz etdiyini qeyd etsə də bunun qeyri-müəyyən miqdar sayı olduğunu vurğulamamışdır. Zaman keçdikcə dil normaları inkişaf edir, cilalanır, qrammatika da dəyişilir, inkişaf edir. Müasir azərbaycan dilində məlum olduğu kimi miqdar sayları da öz növbəsində üç yerə bölünür. Müəyyən, qeyri-müəyyən, kəsr sayları. (4,144) Dilçi alimin əsərində miqdar saylarının müasir dilçilikdə bizə məlum olan bir növündən bir tək kəsr saylarından bəhs edilmişdir.

Əsərdə sıra saylarına keçid edərkən miqdar saylarına –inci şəkilçisi əlavə etməklə düzəldiyinin izahını görmüş olarıq. Məsələn: bir - birinci; iki – ikinci və s.

Türk-tatar dilinin qrammatikası əsərində sıra sayları sistemində kəsr saylarında bəhs olunur. (1,101) Kəsr sayları pay sözünün əlavəsi ilə düzəlir və hissə mənasını ifadə edir. Məsələn: üçüncü pay – üçdə bir hissə. Kəsr saylarına daha tez-tez məhz bəlağətli ifadələrdə rast gəlinməyi bildirilir.

Sayın qrammatikada araşdırılan üçüncü növü bölüşdürmə sayları miqdar saylarına samitlə bitən saylarda -er, “i” hərfi ilə bitən saylarda isə -şer hissəciyini artırmaqla düzəlir. Məsələn: birer,(bir-bir) ikişer, (iki-iki) üçer, (üç-üç) dörder (dörd-dörd) və. s. Qrammatikada təqdim edilən bu bölüşdürmə sayları müasir azərbaycan dilçiliyində dəyişikliyə uğrayaraq mürəkkəb miqdar zərfləri, rus dilçiliyində isə zərf kimi qeyd olunur.

Nəticə etibarilə Mirzə Kazımbəy sayların klassifikasiyasını verərkən onları miqdar, sıra və bölüşdürmə olmaqla üç başlıq altında nəzərdən keçirir.

Mirzə Kazımbəyin elmi irsi doğrudan-doğruya böyük və hərtərəflidir. Özünü bütünlüklə elmə həsr etmiş görkəmli alimin həyatı, taleyini elmi araşdırmalara bağlayanlara çox gözəl nümunədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Казем-Бек М.А. Общая грамматика турецко-татарского языка. Казан, 1846
2. Kazımbəy M. Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası. Tərcümə,tədqiq və şərh: İdris Abbasov. Bakı: Zərdabi LTD MMC, 2017, 1000 səh.
3. Лекант П.А. Современный русский литературный язык. М.: Высш.школа, 1982, 399 с.
4. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010, 448s.
5. Рзаев А.К. Казем-Бек М. Избранные произведения. Баку: Элм, 1985. 420 с.

Khatira Karimova

**NUMERALS - MAIN PART OF THE SPEECH IN MIRZA KAZEMBEK'S WORK
“GENERAL GRAMMAR OF THE TURCO-TATAR LANGUAGE”**

M. Kazembek's work being the richest academic source on the Turkic languages at that time. He talk about numerals in the seventh chapter. Numerals are divided in the work into three types – cardinal, ordinal and distributive.

UOT: 02

Təranə Rüstəmovə*AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxana**e-mail: terane.mirzeyeva.rustemova@gmail.com***AMEA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASININ FONDLARINDA
MÜHAFİZƏ EDİLƏN NEFT ÜZRƏ ƏDƏBİYYAT**

Məlum olduğu kimi Azərbaycan neftinin tarixi qədimlərə gedib çıxır. İstər şərq, istərsə də qərb mənbələrində bu barədə yetərinə əsərlər mövcuddur. Məsələn, Ərəb tarixçiləri, coğrafiyaşünasları və səyyahlarından Əhməd Əl-Bəlaruri (IX əsr) Abşerondakı iqtisadi həyatın qədimdən neftlə bağlı olduğunu göstərmiş, Əbu-İshaq İstəxri (XI-X əsrlər), Əbu-d-Həsən Əli Məsudi (X əsr) Bakının neftli torpağı, Abşeronun "ağ" və "qara" nefti haqqında məlumat vermişdir. İtalyan səyyahı Marko Polo (XIII-XIV əsrlər) Bakı neftinin yaxın Şərq ölkələrinə aparılması, alman diplomatı və səyyahı Adam Oleari (XVII əsr) Bakıdakı neft quyuları, türk səyyahı Evliya Çələbi (XVII əsr) neft mədənləri, neftin İrana, Orta Asiyaya, Türkiyəyə və Hindistana aparılması və neftin gətirdiyi illik gəlir haqqında məlumat vermişdir. Balaxanıdakı neft quyularından birində aşkar edilmiş daş üzərindəki yazı quyunun (35 m dərinliyində) hələ 1594-cü ildə usta Allahyar Məmməd Nur oğlu tərəfindən qazılıb istifadəyə verildiyi göstərilir. Əmin Əhməd Razinin (İran, 1601) məlumatına görə XVI əsrin əvvəllərində Bakı ətrafında 500-ə qədər belə neft çalaları və quyusu mövcud idi ki, bunlardan da həm "qara", həm də "ağ" neft çıxarıldı. Alman səyyahı, həkim və təbiətşünası Engelbert Kempfer İsveç səfirliyinin katibi kimi 1683-cü ildə Abşeron yarımadasında Balaxanı, Binəqədi, Suraxanı yataqlarında olmuş, neftin Abşeron yarımadasından İrana, Orta Asiyaya və Şimali Qafqaza aparılmasını təsvir etmişdir. 1803-cü (1798) ildə Bakı sakini Qasımbəy Mənsurbəyov Bibiheybət yaxınlığında, dənizdə, sahildən 18 m və 30 m aralı iki neft quyusu qazdırmışdır (2).

Akademik Ziyad Səmədzadənin layihə rəhbəri olduğu "Bakı nefti qələbənin açarı - Şərəfli keçmiş, işıqlı gələcək 1941-1945" kitabında göstərilir ki, dünyada ilk dəfə neft quyusunun Bibiheybət yaxınlığında qazılması tarixi bir sənəddə, qraf Vorontsovun 1848-ci il iyul ayının 14-də rus çarına göndərdiyi rəsmi məlumatda öz təsdiqini tapır. 1873-cü ildə Bibiheybət, Balaxanı, Sabunçu, Ramana kəndlərinin ərazisində yerləşən iri neft yataqlarında kəşfiyyat işlərinə və bu mənbələrin mənimsənilməsinə başlandı. Bakıda neft emalı, neftayırma zavodlarının sayı günbəgün artırdı. Onlardan birincisi 1859-cu ildə tikilmişdi. 1867-ci ildə həmin müəssisələrin sayı 15-ə çatmışdı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz mənbəyə görə, 1920-ci il aprel ayının 30-dan may ayının 2-dək, Azərbaycanın sovetləşdirilməsindən sonra Rusiyaya ümumi tutumu 1,3 milyon pud neft olan 12 gəmi göndərildi (1).

Azərbaycanda neft elmlərinə dair ədəbiyyat ehtiyatının ən çox toplandığı informasiya mərkəzlərindən biri Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasıdır. Bildirək ki, AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası respublikamızda ən zəngin kitab fonduna malik kitabxanalardandır. Kitabların və əlyazmaların çoxşaxəliliyi, bütün elm sahələrini əhatə etməsi və qədimliyi ilə seçilməsi bu kitab ehtiyatlarının kitabxana daxilində müxtəlif fondlarda sistemləşdirilərək mühafizə edilməsinə səbəb olmuşdur.

Hazırda kitabxananın Nadir Nəşrlər Fondu, Şərq Ədəbiyyatı, Qərb Ədəbiyyatı fondlarında qorunan əsərlər içərisində neft elmləri üzrə nəşrlər də mühafizə edilməkdədir. Həmin nəşrlərə misal olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Высочайше утверждённое Бакинское Нефтяное Общество. Сураханский завод осветительных масл, близ сел. Сураханы, Бакинск. губ.: бывший Кокорева основан в 1859 году= Société Impérial de Naphte de Bakou. Fabrique d'huiles d'éclairage prés du vill.

Sourakhany, gouv. de Bakou: etant possedeé par Kokoreff fondee en 1859.- Баку: Тип. И.И. Гуревича, 1896.-11 с.

- К вопросу о геологических разведках на нефть на Кавказ и очерк геогностического строения Балахано-Сабунчинской нефтяной площади в связи с вопросом об её истощении/Соколовский, Н.А.- Тифлис: Тип. А.А. Михельсона, 1883.-60 с.

- Справочная книжка для нефтепромышленников на 1907 год.- Баку: Издание Совета Съезда нефтепромышленников, 1907.-531 с.

- Труды шестого экстренного съезда нефтепромышленников в г. Баку: 15, 16 и 17 января 1890 года.- Баку: Типография газ. "Каспий", 1890.-107 с.

- Тухфат аль-албаб: рукопись /Абу Хамид, аль-Гарнати: Тип. "Красный Восток", 1841.-177 с.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan nefti: dünən və bu gün //https://ikisahil.az/post/news-57515

2. Neft sənayesinin inkişaf tarixi //https://azerbaijan.az/related-information/130

3. Высочайше утверждённое Бакинское Нефтяное Общество. Сураханский завод осветительных масел, близ сел. Сураханы, Бакинск. губ.: бывший Кокорева основан в 1859 году= Société Impériale de Naphte de Bakou. Fabrique d'huiles d'éclairage près du vill. Sourakhany, gouv. de Bakou: etant possedeé par Kokoreff fondee en 1859.- Баку: Тип. И.И. Гуревича, 1896.-11 с.

4. К вопросу о геологических разведках на нефть на Кавказ и очерк геогностического строения Балахано-Сабунчинской нефтяной площади в связи с вопросом об её истощении / Соколовский, Н.А.- Тифлис: Тип. А.А. Михельсона, 1883.-60 с.

5. Справочная книжка для нефтепромышленников на 1907 год.- Баку: Издание Совета Съезда нефтепромышленников, 1907.-531 с.

6. Труды шестого экстренного съезда нефтепромышленников в г. Баку: 15, 16 и 17 января 1890 года.- Баку: Типография газ. "Каспий", 1890.-107 с.

7. Тухфат аль-албаб: рукопись /Абу Хамид, аль-Гарнати: Тип. "Красный Восток", 1841.-177 с.

Tarana Rustamova

LITERATURE ON OIL PROTECTED IN THE FUNDS OF THE CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY OF ANAS

The article provides information about the literature on oil preserved in the Central Scientific Library of ANAS. Examples from those publications are shown.

Yeganə Rəhnulla

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: yegane.rahnulla@mail.ru

“DUAYİ-ƏSMALLAH ƏST” ƏSƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİNƏ ELMİ YANAŞMA

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan Orta əsrlərə məxsus yazılı abidələrdə İlahiyyatdan, o cümlədən Allahın gözəl adları ilə bağlı ərəbdilli, farsdilli və türkdilli əsərlərə rast gəlinir. Ərəbdilli əlyazmalar içərisində “Duayı əsmallah əst” əsərinin üç nüsxəsi tədqiqata cəlb edilmişdir. Onların elmi-paleoqrafik təsviri aşağıda qeyd olunmuşdur.

B-2816 şifirli əlyazma məcmuəsinin 73a-76b vərəqlərini əhatə edən əsərin adı fars dilində olmasına baxmayaraq əsər ərəb dilində yazılmışdır. Dua Rusiya istehsalı olan qalın, sarımtıl rəngli filiqranlı vərəqə qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə köçürülüb. Vərəqlərin özəyinə tərəf olan hissələrdə kiril əlifbasının “M”, “Ф” hərfləri və s. filiqrانlar qeyd olunmuşdur. Allah adlarının üzərindən qırmızı rəngli mürəkkəblə xətt çəkilib. Mətnin haşiyələrində müxtəlif istiqamətlərə qara mürəkkəblə nisbətən kiçik şriftlə yazılmış qeydlər var. Əsər Şərq üsulu ilə səhifələnib. Cildi-qəhvəyi rənci dəridir. Üzərində basma çərçivənin içərisində xətlər var. Həcmi 112 vərəq, ölçüsü 17,5x21 sm-dir.

“Duayı əsmallah əst” əsərinin üçüncü nüsxəsi B-3940 şifirli əlyazma toplusunun 3a-6b vərəqlərini əhatə edir. Əsər Şərq istehsalı olan qalın sarımtıl rəngli vərəqə qara mürəkkəblə şikəstə xətti ilə köçürülüb. Duada Allahın adlarının və bəzi sözlərin üzərindən qırmızı və qara rəngli mürəkkəblə xətt çəkilib. Mətnin haşiyələrində qeyd və izahlar var. Əlyazma Şərq üsulu ilə səhifələnib. Əlyazmanın cildi yoxdur, həcmi 7 vərəq və ölçüsü 18,5x23,5 sm-dir.

B-7768 şifirli əlyazma nüsxəsində əsər məcmuənin 89b-91b vərəqlərini əhatə edir. Mətn Avropa istehsalı olan sarımtıl rəngli vərəqə qara mürəkkəblə nəsx xətti ilə köçürülüb. Allah adlarının yazılmasında qırmızı rəngli mürəkkəbdən istifadə olunub. Əlyazma Şərq üsulu ilə səhifələnib. Əlyazma vaxtı ilə tanınmış Azərbaycan katibi Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarizadənin kitabxanasına məxsus olmuşdur. Cildi-kartona keçirilmiş qəhvəyi rəngli, özəyi isə tünd qəhvəyi rəngli dəridir. Üzəri 8 balaca və 1 basma medalyonla bəzədilib. Özəyinə məcmuəyə daxil olan əsərlərin adı yazılmış kağız yapışdırılıb. Katib Əbdülqəni Nuxəvi b. Hacı Məhəmməd Əfəndi Xalisəqarizadə tərəfindən h.Rabiul əvvəl 1250/m.İyul 1834-cü ildə köçürülmüşdür. Həcmi 231 vərəq, ölçüsü 17,5x21 sm-dir.

İslam dinində dua- bəndənin bütün varlığı ilə Yaradana üz tutaraq ondan istək və arzularının həyata keçməsinə diləmək mənasını verən dini termin və bu məqsədlə yerinə yetirilən bir ibadət növüdür. “Dua” sözü lüğətdə “çağırmaq səslənmək, istəmək, kömək istəmək” mənasında “dəvət” və “dəva” sözləri kimi məsdər olub, “tələb və niyaz” mənasında isə isim kimi istifadə olunur. Bundan əlavə, Allaha təqdim olunan yazılı və şifahi şəkildə istəkləri ifadə edən mətnlərə də dua deyilir. İslam ədəbiyyatında isə Allahın əzəməti qarşısında bəndənin acizliyini etiraf etməsini, sevgi və təzim hisləri içində lütf və köməyini istəməsini ifadə edir [1,s.529]. Qurani-kərimdə 20 yerdə dua kəlməsi ilə birlikdə bəzi ayələrdə “dəva” və “dəvət” sözləri də eyni mənada işlənmişdir. İbn Mənzur dua etmənin üç növünü belə bölmüşdür: 1.Allahın birliyini dilə gətirmə və Onu vəsf etməklə xatırlamaq. 2.Allahdan əfv, bağışlamaq kimi mənəvi istəkləri ifadə etmək. 3.Allahdan dünyəvi nemətləri istəmək [2,s.530].

Əsər Allahın hər bir adına uyğun dua etməkdən bəhs edir. Müəllifi məlum olmayan bu əsərin Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan B-2816 və B-3940 şifirli əlyazma məcmuəsində əsərin adı yazılrsa da B-7768 nüsxəsində əsərin adına rast gəlinmir. Lakin Kamandar Şəriflinin tərtib etdiyi “Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarizadə kitabxanasının kataloqu” adlı kitabda

bu əsərin adı “Məani əsmə Allah” kimi qeyd olunmuşdur [3,s.323, 4,s.223]. Allahın gözəl adlarından bəhs edən Azərbaycanda saxlanılan əlyazmalarda olduğu kimi bu əsərin yazılmasında da Əbu İsa Məhəmməd ibn İsa ət-Tirmizinin (öl.m.279/h.892) tərtib etdiyi “Əsmaul-husna” təsnifatından istifadə edilmişdir [5,s.60]. Lakin burada “əl-Muğni”-“المغنى” adından sonra “əl-Muti”-“المعطي” adı əlavə olunmasına baxmayaraq adların ümumi sayı doxsan doqquza uyğun gəlir. Buna səbəb isə “الملك الملك” “Məlikü l-mulk” adı ilə “ذوالجلال”- “الاکرام و الاکرام” “Zul Cəlali vəl ikram” adları bir yerdə yazılmasıdır. “əl-Vəliyy”-“الولي” adı isə “المتين”-“əl-Mətin” adından əvvəl gəlir. Bundan əlavə B-2816 və B-3940 şifirlərində yer alan nüsxələrdə - “الوالي”-Vali adı yazılmışdırsa [6,v.76a;7,v.5a], B-7768 şifirli nüsxədə isə “العلي”-əl-Ali [8,v.91a] adı qeyd olunmuşdur.

Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan müxtəlif katiblər tərəfindən köçürülən bu əlyazma nüsxələrini müqayisə etdikdə onların arasında cüzi fərq olduğu müəyyən edilmişdir. Onlardan Əbdülqəni Nuxəvi tərəfindən köçürülən B-7768 şifirli əlyazma nüsxəsində “onu oxu”-“قرأه” , o biri nüsxələrdə isə “oxu”-“قرأ” kimi yazılmışdır və yaxud B-2816 şifirli əlyazma nüsxəsində “ər-Rəhman” adının zikr etmə qaydaları haqqında cümlə yarımçıq qalaraq “ər-Rəhim” adı yazılmadan bu adın zikr qaydaları köçürülmüşdür və s. bu kimi fərqləri qeyd etmək olar.

Qeyd olduğu kimi bu əsər Allahın gözəl adları ilə dua etmək qaydalarından bəhs edir. Məsələn: Allahın “əl-Quddus” adını gün ərzində min dəfə zikr etmək qəlbi saflaşdırır; “Əl-Mumin” adını kim oxusa və ya əzbərləsə Allah onu şeytandan hifz edər; Hər kim əl-Əziz adını sübh namazından sonra 41 dəfə oxusa Allah onu insanlar arasında zəngin edər.

Beləliklə, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan bütün əlyazma nüsxələri kimi bu əsərin də üç əlyazma nüsxəsi tədqiqata cəlb edildikdə elmi cəhətdən zəngin olmasını görmək olar. “Duayi əsmallah əst” əsərinin Azərbaycanda saxlanılan nüsxələrinin ətraflı tədqiqatı klassik ərəb dilinin qrammatikası, İlahiyyat və mətinşünaslıq elmlərinə böyük töhvə verə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. O.Cilacı. Dua. TDV İslam Ansiklopedisi. 44 cildde. IX cild. İstanbul: 1994, 529-530s.
2. S. Parladır. Dua. TDV İslam Ansiklopedisi. 44 cildde. IX cild. İstanbul: 1994, 530-535s.
3. K.Şərifli. Əbdülqəni Əfəndi Nuxəvi Xalisəqarizadə kitabxanasının kataloqu. I c. Bakı: Nurlan, 2009, 425 s.
4. Y.Rəhnulla. Azərbaycan əlyazmalarında “Əsmaul-husna”- Allahın gözəl adlarından bəhs edən əsərlər (ərəbdilli əlyazmalar) BDU İlahiyyat fakültəsinin elmi məcmuəsi. №26 Dekabr-2016 Bakı: Nurlar, 2016, 221-225 s.
5. Y.Rəhnulla. “Əsmaul-husna”ya daxil olan Allahın gözəl adları və onların sayı (Azərbaycan əlyazmaları əsasında) AMEA Xəbərlər, ictimai elmlər seriyası. №4. Bakı: Elm, 2017, 57-63s.
6. B-3940 Duayi əsmallah əst. Əlyazmalar məcmuəsi. AMEA Əlyazmalar İnstitutu. 3a-6b.
7. B-2816 Duayi əsmallah əst. Əlyazmalar məcmuəsi. AMEA Əlyazmalar İnstitutu. 73a-76b.
8. B-7768 Duayi əsmallah əst.Əlyazmalar məcmuəsi. AMEA Əlyazmalar İnstitutu. 89b-91b.

Yegana Rahnulla

**SCIENTIFIC APPROACH TO THE MANUSCRIPT COPIES OF THE WORK
"DUAYI ASMALLAH AST"**

The written monuments of the medieval centuries by the well-known scholars and scribes preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS are very varied and different. Among these written monuments there are more than thirty works included "Asma ul-husna" that deal with the ninety nine beautiful names of Allah. "Asmaul-husna" is a religious term expressed 99 of the most beautiful names belonged to God taken from different ayahs and hadiths of Quran.

UOT: 930.25

İradə Vəzirova*AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu**e-mail: irada_ff@mail.ru*

XƏLVƏTİ TƏRİQƏTİNƏ AİD NADİR ƏLYAZMANIN PALEOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Mədəni irsimizin ayrılmaz hissəsi təsəvvüf ədəbiyyatıdır. Sufi məktəbləri meydana gələn dövrdən bu təriqətlərin prinsip və əsas ideyalarını əks edən dini-fəlsəfi ədəbiyyatın yaranmasına təkan verdi. Təsəvvüf mövzusunda qələmə alınmış əsərlərin ədəbiyyat alanında nüfuz qazandıran müəlliflərdən ilk olaraq İbn Ərəbi və İmam Qəzzalinin adları yad edilir.

XIV əsrin sonunda sufi təriqətləri arasında yer alan təsəvvüf məktəblərinin biri də Xəlvətiyyə təriqəti oldu, bu təriqətin yaranması Əbu Əbdullah Siracəddin Ömər əl-Xəlvətinin adı ilə bağlıdır [1, s. 29]. Hələ islamdan əvvəl də zahid həyatı keçirən insanların xəlvət təcrübəsindən istifadə etməsi haqda məlumatlar var. Dini ədəbiyyatda Hz. Davudun üzlətə çəkilməsindən və Hz. Musanın Allahın hüzuruna getməkdən əvvəl Tur dağında 40 gün oruc tutub tənha yerdə ibadət etməsindən bəhs olunur [2, s. 536-537]. İslam qaynaqları sevimli peyğəmbərimizin məracdan öncə 40 gün Hira dağında xəlvətə çəkilməsi örnəyini dönə-dönə misal gətirilir. Lakin xəlvət təcrübəsini təriqət səviyyəsinə qaldıran və Xəlvətiyyənin bir təriqət kimi təşəkkül tapmasında aparıcı rol oynayan şəxsiyyət Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvi qəbul olunur [3].

Meydana gəlməsinin ilk dönəmindən bu təriqət geniş ərazilərə yayılaraq, könüllərdə yer aldı, sevildi, çoxlu sayda davamçılar qazandı. Xəlvəti şeyxi Sədrəddin Xiyavinin xeyirduası ilə Seyyid Yəhya həzrətləri irşad fəaliyyətinə başlamışdır. Mənbələrin göstərdiyinə əsasən, Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvi 19 mindən çox mürid yetişdirib, onların içindən 360 nəfər xəlifəlik icazəti almışdır [4, s. 398]. Bu müridlərin arasında müxtəlif zümərəyə aid olan və hər cür peşə sahibi olan yol davamçılarına rast gəlmək olur. Türk tədqiqatçısı M.Aşkar Osmanlı Padişahların yarından çoxunun Xəlvəti təriqətinə mənsub olduğunu bildirir. Qısa zaman içində bu təriqət geniş ərazilərdə yayılmaqla şeyxlər-şeyxi Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvinin dini-fəlsəfi görüşlərini yaşatdı. Azərbaycandan Dağıstana, Krıma, Anadoluya, Afrikaya, Balkanlarda- bugünkü Serbiyada, Bosna-Herseqovina, Kosova, Makedoniya və Arnavutluqda yayılaraq, təriqətlərin başında məhz Xəlvətlik təriqəti dayanırdı [5]. Orta əsrlərdə belə geniş auditoriyayı təmin etməkdən katiblər tərəfindən saysız-hesabsız əlyazma nüsxələri köçürürdü. Belə əlyazmalardan biri AMEA Əlyazmalar İnstitutunun zəngin fondlarında B-6960 şifri altında mühafizə edilən Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvinin 10 dini-fəlsəfi əsərini və "Seyyid" təxəllüsü ilə qələmə alınmış lirik şeirləri özündə cəmləyən "Rəsayel" başlıqlı məcmuədir. Seyyid Yəhya Şirvani-Bakuvinin yaradıcılığından ilk dəfə bəhs edən "Türkdilli əlyazmaların tədqiqi" şöbəsinin müdiri prof. Azadə xanım Musayeva olub [6]. Adıgedən yazılı abidəni şərti olaraq Bakı nüsxəsi adlandırmışıq. Qeyd etməyi vacib bilirik ki, bu məcmuə Xəlvəti şeyxinin öz vətəni Azərbaycanda olan yeganə əlyazmasıdır, müqaisə üçün bildirək ki, Türkiyənin İstanbul, Manisa və Çorum şəhərlərində şeyxin 10-a yaxın əlyazma nüsxələri qorunub saxlanılır [6, s. 34-39].

Ümumilikdə 168 vərəqdən ibarət Bakı nüsxəsində Xəlvətlik təriqətinə aid risalələr, rübayi və qəzəllərdən başqa "Risale-yi məaş əl-salekin" başlıqlı əsər də məcmuədə yer alıb. Bu risalə Seyyid Məhəmməd Nurbaxşa məxsus olmasını müəyyən etdik [8, s. 633-636]. Bundan başqa bir necə naqis əsər də məcmuəyə əlavə olunub, bu xırda həcmli əsərlərin xəttindən bəlli olur ki, onlar başqa katib tərəfindən köçürülüb. Kağızın paleoqrafik xüsusiyyətləri onu deməyə əsas verir ki, bu yazılı abidə bir neçə katib tərəfindən köçürülüb, toplu hala salınıb, hətta bir müddətdən sonra yenidən mətn üzərində iş aparılıb, düzəlişlər edilməklə mətn bərpa olunub. Kağızın keyfiyyətinə gəldikdə onu qeyd etmək lazımdır ki, məcmuədə bir neçə kağız növündən

istifadə olunub. Seyyid Yəhya həzrətlərinin risalələri ahərli avropa kağızında qələmə alınıb, başqa əsərlər isə sadə, daha tünd kağıza köçürülüb. Vərəqlərin üzərində çoxlu sayda nəm izləri müşahidə olunur, bu da onu göstərir ki, Əlyazmalar İnstitutuna daxil olmamışdan əvvəl yazılı abidə rütubətli şəraitdə saxlanılmışdır. Məcmuənin ölçüləri 20x15 sm, əlavə olunmuş əsərlərin ölçüləri isə daha kiçikdi. Sətirlərin sayı 17-dir, mətn tünd göy mürəkkəblə qələmə alınıb. Məcmuənin köçürmə tarixi 1672-ci il kimi qeyd olunub [9, s. 105b]. Məcmuənin titul vərəqində abidəyə daxil edilmiş Seyyid Yəhya həzrətlərinin 10 risaləsinin adı qırmızı mürəkkəblə qələmə alınıb, bu onu təsdiq edir ki, abidədə yer alan başqa əsərlər ora sonradan tikilib.

Bakı nüsxəsinin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, məcmuədə bir neçə yerdə vərəqlərin arasına xırda kağız parçaları yapışdıraraq katiblər mətnə aid qeydlər və izahlar veriblər.

Lakin məcmuənin ən önəmli paleoqrafik xüsusiyyəti bir neçə ay bundan əvvəl tərəfimizdən aşkar olunmuş filiqranlar oldu ki, onların sayı 70-dən artıqdır. Su nişanələri albomlarına müraciət etdikdə də, bu yazılı abidədə olan filiqranlara rast gəlmədik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Mehmet Nazmi Efendi. Osmanlılarda Tasavvufi Hayat. Halvetilik Örneği. Hediye-tü'l-İhvan. Hazırlayan Osman Türer. İstanbul-2005. 660 s.
2. Mustafa Aşkar. Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyyenin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili. // Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt XXXIX--1999, s. 535-563.
3. www.iranbalkan.net/view-5771. Təriqət-e Xəlvətiyyə.
4. Mahmud C. Hulvi. Lemezət-ı Hulviyyə ez-Lemeat-ı Ulviyyə. İstanbul-1993, 633 s.
5. Eyüp Salih. Balkanlarda Halvetiyyə ve Halveti Tekkeleri. www.balturk.orq.tr
6. Musayeva A. Seyid Yəhya Bakuvinin əlyazmaları // Elm və həyat.-1985. №9
7. Rıhtım M. Seyid Yəhya Bakuvi və xəlvətlik. Bakı-2005, 264 s.
8. Hayeri Ə. Fehrest-e Ketabxane-yi Məcləs-e İrən. Cild 23, hissə II.
9. Şeyx Seyyid Yəhya əl-Badekuhi, Əlyazmalar İnstitutu, şifr 6960

İrada Vazirova

PALEOGRAPHIC FEATURES OF RARE MANUSCRIPT OF KHALVATIYYE

The article is bringing to paleographic features of the Only Manuscript in Azerbaijan, which includes 10 Sufi treatises of Seyyid Yahya Shirvani-Bakuvi, who is one of the founders of Khalvatiyye Order. Handwriting, tipe of paper and the publishing date of the manuscript are being reviewed. Filigrees discovered in this written monument just recently are subject of special interest.

UOT: 80.; 81.; 81.374.

Xanımzər Bayramlı

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

e-mail: xanim.bayramli@mail.ru

ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏRİN ƏSAS QAYNAQLARI (İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN ZƏRB-MƏSƏLLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ ƏSASINDA)

Atalar sözü və məsəllər – haqqında çox işlənən qısa, dərin məzmunlu və bitkin ifadələrdir. Bunlar xalq zəkasının, xalqın həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Xalqın öz ruhundan qopub ümumi məfkurənin izini daşıyan və milli əhval-ruhiyyəni açıqca meydana qoyan atalar sözləri və məsəllər elin öz içərisində gəzib dolaşan ədəbiyyatdır. Eyni zamanda xalqın həyat tərzində əsas rol oynayan atalar sözləri üçün ümumbəşəri dəyərlər də səciyyəvidir. Bu səbəbdəndir ki, bəlli bir xalqa məxsus hansısa atalar sözünün bu və ya digər qarşılığını istənilən xalqda tapmaq mümkündür. [3, s.6].

Mövzu müxtəlifliyi ilə yanaşı bitmiş fikir, ümumiləşdirmə və nəticə ifadə edən atalar sözləri və məsəllər müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şəraitdə yaranmışdır. Buna görə də o, müxtəlif təbəqələrin dünyagörüşlərini, adət-ənənələrini əks etdirir. Yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, eləcə də dünya ədəbiyyatında öz əksini tapan bu ifadələrin tərcüməsi və ya təsviri kalka üsulu ilə, bəzən də ekvivalent üsulu ilə dilimizə transformasiya edilmişdir.

Ekvivalent üsulu dedikdə, tərcümə zamanı frazeoloji vahidin ifadə etdiyi məna ilə hədəf dilin ifadə etdiyi mənanın üst-üstə düşməsi nəzərdə tutulur. Məsələn: “*March comes in like a lion and goes out a lamb – Mart çıxdı, dərd çıxdı*”. İngilis və Azərbaycan dillərində verilmiş bu atalar sözləri məzmun baxımında oxşarlıq təşkil etsə də, obrazlılığı ilə seçilir. Məhz bu - müxtəlif dil faktorlarının müqayisəsi hər bir dilin spesifik xüsusiyyətlərinin xarakterizə edilməsinə şərait yaradır [1, s.3].

Müasir ingilis dilində atalar sözləri və məsəllərin əsas qaynaqları aşağıdakılardır:

1. Yaşam tərzinə görə yaranan atalar sözləri.

Bildiyimiz kimi atalar sözləri xalqın həyat təcrübəsi, yaşam tərzini əsasında yaranıb, yaddaşlara həkk olur. Məsələn: “*Make hell while the sun shines*” – *Otu günəşli havada biçərlər.*” [2, s.6]

2. Alınma atalar sözləri.

İngilis dilində alınma atalar sözləri və məsəllər yetərincədir. Onlara şifahi və yazılı nitqdə çox tez-tez rast gəlmək mümkündür. Məsələn: “*Per aspera ad astra*” ifadəsi ingilis dilinə fransızlardan keçmişdir [6, s12]. Bu atalar sözünün ingilis dilində ekvivalenti belədir: “*Through hardships to the stars – Çətinliklərdən qələbəyə doğru.*”

3. Bibliyadan və müqəddəs yazılardan yaranan atalar sözləri.

Bibliyadan gələn bir sıra atalar sözləri var ki, semantik xüsusiyyətlərinə görə müasir həyatı onsuz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Məsələn: “*A house divided against itself cannot stand – İcindən bölünmüş ev dayana bilməz.*” Bu ifadənin mənşəyi İncildəndir. King James Versiyasında Matta İncilinin 12:25-ci ayətində deyilir: “*İsa insanların çökəklikdə olduğunu bilib, dedi: - “Özünə qarşı bölünən hər bir səltənət xaraba qoyulur və özünə qarşı bölünən hər şəhər və ya ev heç vaxt dayanmaz.*”

4. İngilis atalar sözlərinin oxşarlığı.

Bir sıra atalar sözləri vardır ki, onlarda yalnız söz fərqləri vardır. Yəni ifadələr fərqli dillərdə olsa belə, məna baxımından eynilik təşkil edir. Məsələn: “*If at first don't succeed, try – Əgər ilk dəfədən alınmazsa, təkrar cəhd et.*” İfadənin mənasına görə sinonim analoqu belədir: “*Constant dripping wears away stone*” – *Dama-dama göl olar.*” Yaxud: “*Words cut more than*

swords – Qələm qılıncdan itidir.” Analoqu isə: “*The wounds given by sword can be healed, but nothing can heal a wound given by words – Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz.*”

Atalar sözlərini əsaslı şəkildə öyrənmək üçün həm dil tarixinə, həm də onun keçdiyi inkişaf mərhələsinə nəzər salmaq lazımdır. Qeyd edək ki, qədim dövrdən yaranıb-yayılan, müasir dövrümüzdə qədər gəlib çıxmaqla müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalan bir sıra belə ifadələr vardır. Məsələn: hazırki dövrümüzdə “*Yol böyüyün, su kiçiyin*” kimi tanınan və işlənən bu məsəl XV -XVI əsrlərə aid atalar sözləri və məsəllər toplusu olan “Oğuznamə” də belə qeyd edilib: “*Söz böyüyün, suç kiçiyin.*” Doğurdan da söz söyləmək, yol göstərmək, nümunə olmaq böyüyə, səhv etmək, suç işlətmək kiçiyə məxsusdur. Təbii ki, zamanla “*suç*” sözü dilimizdə arxaikləşmiş və “*su*” sözü ilə əvəz olunmuşdur.

Xalq fəlsəfəsini qeyri-adi dərinliklə ifadə edən, obrazlılığı, düzlüyü, emosionallığı, bədii təsir gücünü özündə əks etdirən atalar sözü və məsəllər bizə, eləcə də gələcək nəsillərə ötürülə biləcək ən qiymətli miraslardan biridir. Bu mirası qoruyub saxlasaq və onlardan doğrudüzgün istifadə etsək, həyatda böyük nailiyyətlər əldə etmiş olarıq.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Adilov M. İzahlı dilçilik lüğəti. Bakı, - 1989.
2. Atalar sözləri (tərtib müəllifi - Mətanət Yaqubqızı). Bakı, – 2013.
3. Atalar sözü (tərtib və ön söz müəllifi - Cəlal Bəydili), Bakı, -2004.
4. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. I hissə, Bakı, - 1978.
5. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti, Bakı, - 1980.
6. Galperin I.R. Stylistics. Moscow, - 1977.

Xanımzər Bayramlı

THE MAIN SOURCES OF PROVERB’S IN ENGLISH

The proverbs and sayings are very close to each other. It is often difficult to separate them from one another. But there are also differences that distinguish them. This meaning is formed as a result of generalized figurative meaning of a free word combination. The general and distinctive features of the native and English language to see the unity and authenticity of language units.

MÜNDƏRİCAT

Teymur Kərimli ƏLYAZMALARIMIZ MİLLİ TARİXİMİZ, MƏNƏVİ XƏZİNƏMİZDİR.....	3
Aybəniz Əliyeva-Kəngərli DÜNYA KİTABXANALARINDA SAXLANILAN “KOROĞLU” EPOSUNUN ƏLYAZMALARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....	5
Paşa Kərimov BƏSİRİ ƏSƏRLƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ BARƏDƏ.....	7
Əzizağa Nəcəfzadə NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XEYİR VƏ ŞƏR” HEKAYƏSİNİN ANA QAYNAĞI HAQQINDA.....	9
Kamandar Şərifov NURMƏHƏMMƏD ƏFƏNDİNİN TƏRCÜMƏLƏRİ.....	11
Xəlil Yusifli MİRZƏ MEHDİ NACİ VƏ POEZİYASI.....	13
Rəbiyyə Aslanova MÜASİR DÖVRDƏ MƏDƏNİYYƏTİN BÖHRANINA FƏLSƏFİ BAXIŞ.....	15
Saodat Nasirova UZBEKISTAN AND CHINA - HISTORY OF STRATEGIC PARTNERSHIP.....	17
Zəkiyyə Əbilova XƏTİB TƏBRİZİ – AZƏRBAYCAN MƏTNŞÜNASLIĞININ ÖN SÖZÜ.....	19
Aybəniz Rəhimova “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DİNİ-QƏHRƏMANLIQ DASTANI KİMİ.....	21
Fərman Xəlilov AMEA NAXÇIVAN BÖLMƏSİ ƏLYAZMALAR FONDUNDA SAXLANILAN TÜRKDİLLİ ƏLYAZMA VƏ ÇAP KİTABLARI.....	23
İbrahim Quliyev AZƏRBAYCAN HƏDİSSÜNASLIĞININ İNKİŞAFINDA DƏRBƏND VƏ TİFLİS HƏDİSSÜNASLARININ YERİ.....	25

Nailə Səmədova

ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNDA SAXLANILAN ŞƏXSİ ARXİVLƏR.....28

Tahirə HəsənzadəHƏM ŞƏRQDƏ, HƏM DƏ QƏRBDƏ TANINAN ƏMƏKDAŞIMIZ:
FƏRİD URXAN OĞLU ƏLƏKBƏRLİ.....30**Rübabə Şirinova**ƏHMƏD AĞDAŞININ “ŞƏRH ƏR-RİSALƏ ƏS-SƏMƏRQƏNDİ” ƏSƏRİ
ƏLYAZMALAR XƏZİNƏSİNDƏ.....32**Əkrəm Bağirov**BOSNİYA VƏ HERSEQOVİNANIN KİTABXANALARINDA
MÜHAFİZƏ OLUNAN AZƏRBAYCAN ƏLYAZMALARI.....34**Mehriban Əsədullayeva (Quliyeva)**XIX ƏSR NAXÇIVAN ƏDƏBİ MÜHİTİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN
YARADICILIĞINDA KLASSİK AŞIQ-ŞEİR ÜSLUBUNUN BƏDİİ DİL
XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....36**Esmira Cavadova**

TEYMUR BƏY BAYRAMƏLİBƏYOVUN ƏLYAZMALARI TƏDQİQ OLUNUR.....38

Nailə Mustafayeva

İBRAHİM TAHİR MUSAYEVİN MÜXƏMMƏSLƏRİ BARƏDƏ.....40

Nigar BabaxanovaAMEA M.FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN BEYNƏLXALQ
ƏLAQƏLƏRİ VƏ KİTAB-ƏLYAZMA MÜBADİLƏSİ.....43**Afaq Əliyeva**“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALINDAKI İDİONİMLƏRİN
BƏDİİ-ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....45**Vüsalə Ağabəyli**BƏDİİ MƏTN GENDERİN SOSİOLOJİ VƏ PSİXOLOJİ
VƏZİYYƏTİNİN REPREZENTASIYASI KİMİ.....47**Aynur Nəcəfova**

GÜMÜŞ DÖVRÜ RUS POEZİYASI VƏ ŞƏRQ.....49

Şəhla QuliyevaAMEA M.FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTUNUN
“ELMİ ƏSƏRLƏR” JURNALINDA KİTABŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ.....51

Nargiz Guliyeva, Elnur Hasanov IMPORTANCE OF MANUSCRIPTS IN RESEARCH OF TOLERANCE HERITAGE OF GANJA.....	53
İlhamə Səfərova ARXIV SƏNƏDLƏRİNİN BƏRPA VƏ KONSERVASIYASI.....	55
Səbinə Nemətzadə MİLLİ KİMLİK VƏ TÜRKCÜLÜK ELEMENTLƏRİNİN İZİ İLƏ: TUĞRA.....	57
Kəminə Həvilqızı MUSTAFA ŞEYHOĞLUNUN “DƏSTUR-İ ŞAHİ - MƏRZBANNAMƏ” ƏSƏRİ.....	59
Ламия Кафар-заде ПОРТРЕТЫ РОБЕРТА ШЕРЛИ КАК ИСТОЧНИКИ ПО ИЗУЧЕНИЮ АНГЛО-СЕФЕВИДСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....	61
Mahirə Hacıyeva STOAÇILIQ FƏLSƏFƏSİ VƏ UTOPIYA.....	63
Heydər Quliyev METAFORA DƏRKETMƏ VASİTƏSİ KİMİ.....	65
Əli Fərhadov AZƏRBAYCANDA NƏQSİBƏNDİLİK: X.ƏL-BAĞDADI VƏ İ.S.ŞİRVANI NÜMUNƏSİ.....	67
Kəmalə Nuriyeva FARABI FƏLSƏFƏSİNDƏ ELM SAHƏLƏRİNİN TƏSNİFATI.....	70
Tünzalə Seyfullayeva İMADƏDDİN NƏSİMİ “DİVAN” ININ KONYA ƏLYAZMA NÜSXƏSİNDƏ TÜRABİ ŞEİRLƏRİ.....	72
Heydər Quliyev, Aida İsmayılova AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ İMPERATİVLİK.....	74
Aytac Cəfərova FONO SƏNƏDLƏRİN UÇOTU.....	76
Tahirə Əliyeva MƏHƏMMƏD ƏMANİ ŞEİRLƏRİNİN JANR VƏ FORMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	78

Tahir Sadıqov

MÜASİR DÖVRDƏ CƏFƏR CABBARLI ADINA RESPUBLİKA GƏNCLƏR
KİTABXANASINDA VİRTUAL XİDMƏTİN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....80

Bəhruz Gülmalıyev

UNİVERSAL SOSİAL MÜNASİBƏTLƏRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN QLOBAL
FORMALAŞMASI.....83

Xoşqədam Mirzəyeva

BAYRAM XAN BAHRALININ CÜNGLƏRDƏKİ ŞEİRLƏRİ.....85

Gülağa İsmayılov

BÖYÜK İSLAM ALİMİ ƏBU MƏHƏMMƏD HÜSEYN ƏL-BAĞAVİNİN “MƏSABİH
ƏS-SÜNNƏ” ƏSƏRİNİN AZƏRBAYCAN İSLAMŞÜNASLIĞINDA ROLU.....87

Eldost İbrahimov

FARS-URDU DİL ƏLAQAƏLƏRİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ.....89

Şahin Yusifli

FARS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ ŞAHMAT ATRİBUTLARININ
LEKSİKOQRAFİK BAXIMDAN FUNKSIONAL BÖLGÜSÜ.....91

Emil Ağayev

TAĞI TAĞIYEV YARADICILIĞINDA “KOROĞLU” OBRAZI
(İKONOQRAFİK TƏHLİL KONTEKSTİNDƏ).....93

Əzizə Ələkbərova

SALMAN MÜMTAZ ARXİVİNDƏ MƏHƏMMƏD HADİNİN ƏSƏRLƏRİ.....95

Günəl Quliyeva

ŞAH İSMAYIL XƏTAİ ŞEİRLƏRİ CÜNGLƏRDƏ.....97

Aysel Həsənova

KODİQOLOGİYA.....98

Hikmət Rzazadə

“ƏT-TAUDİH Fİ ĞAVAMİD ƏT-TƏNQİH” ƏSƏRİNİN BİR NÜSXƏSİ
HAQQINDA.....100

Zaur Rəşidov

HÜRUFİLİK TƏLİMİNİN ƏSAS İDEYA MƏNBƏLƏRİ.....102

İlhamə Məmmədzadə

ABDULLA ŞAİQİN POETİK YARADICILIĞI XX ƏSR
REALLIQLARININ İNİKASI KİMİ.....104

Sevda Kərimova AZƏRBAYCANIN İLKİN İQTİSADI FİKİRLƏRİ DÜNYA KİTABXANALARINDA...	106
Kübra Vəliyeva AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TİBBİ SİMVOLLARIN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....	108
Nəcibə Bağırzadə MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN “ŞƏRQİ-RUS” QƏZETİNDƏ ÇAP EDİLƏN MƏQALƏLƏRİNDƏ MİLLƏT DÜŞÜNCƏLƏRİ.....	110
Sevinc Rəhnulla “MƏŞHUR XATUNLAR” VƏ ONUN MÜƏLLİFİ.....	113
Məsmə Mahmudova “ŞƏRH ƏL-MƏQSUD” ƏSƏRİ VƏ ONUN MÜƏLLİFİ.....	116
Mətanət Muradova “ƏS-SEYR VƏS-SULUK İLƏ MƏLİKİL-MULUK” ƏSƏRİNİN BAKI NÜSXƏSİ.....	118
Novruz Bəkirov MOLLA CÜMƏNİN ƏDƏBİ İRSİ.....	120
Səadət Mustafayeva HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV NƏRİMAN NƏRİMANOVUN XATİRƏLƏRİNDƏ.....	123
Əfsanə İsmayılova MİRZƏ BAXIŞ NADİMİN MƏSNƏVİ YARADICILIĞI.....	125
Natiq Mürsəlov GÖRKƏMLİ KİTABŞÜNAS-ALİM AYBƏNİZ ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİNİN NƏZƏRİ İRSİ KİTABXANA-İNFORMASİYA ELMLƏRİ SİSTEMİNDƏ.....	128
Rəna İskəndərli TÜRKİYƏDƏ TƏNZİMAT DÖNƏMİNİN ƏDƏBİ MÜHİTİ BARƏDƏ.....	130
Гезяль Гусейнова ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА СОХРАННОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ.....	132
Şöhrət Səlimov RUHİ BAĞDADİNİN MƏNZUM MƏKTUBLARI BARƏDƏ.....	134

Elnurə Babayeva

ƏRUZ ELMİNİN XIII ƏSRƏ QƏDƏR KEÇDİYİ YOL.....137

Rüxsarə Məmmədova

ƏBU ABDULLAH MİQDAD ƏS - SÜYURİ ƏL – HİLLİNİN ELMİ İRSİ.....139

Aynur ƏliyevaBABA NEMƏTULLAH NAXÇIVANİNİN OSMANLI TƏSƏVVÜF
ELMİNDƏ MÖVQEYİ.....141**Səidə Quliyeva**

ARXIV SƏNƏDLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI PROBLEMLƏRİ.....143

Sevinc BayramovaƏHMƏD B. HƏSƏN ÇARPƏRDİNİN “ŞƏRH ƏŞ-ŞAFİYƏ Fİ-T-TƏSRİF”
ƏSƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ ARASINDAKI QRAFİK VƏ
ORFOQRAFİK DƏYİŞİKLİKLƏR.....145**Tamilla Əsgərova**KİTABŞÜNASLIQ ARAŞDIRMALARINDA İNCƏSƏNƏT ÜZRƏ İNFORMASIYA
RESURSLARININ VİRTUAL MƏKANA İNTEQRASIYASI PROBLEMLƏRİ.....147**Vasif Quliyev**

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ VƏ NƏCƏF BƏY VƏZİROV.....149

Xatirə KərimovaMİRZƏ KAZİMBƏYİN “TÜRK-TATAR DİLİNİN ÜMUMİ QRAMMATİKASI”
ƏSƏRİNDƏ SAY ƏSAS NİTQ HİSSƏSİ KİMİ.....151**Təranə Rüstəмова**AMEA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASININ FONDLARINDA MÜHAFİZƏ
EDİLƏN NEFT ÜZRƏ ƏDƏBİYYAT.....153**Yeganə Rəhnulla**“DUAYİ ƏSMALLAH ƏST” ƏSƏRİNİN ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİNƏ
ELMİ YANAŞMA.....155**İradə Vəzirova**XƏLVƏTİ TƏRİQƏTİNƏ AİD NADİR ƏLYAZMANIN PALEOQRAFİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....158**Xanımzər Bayramlı**ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏRİN ƏSAS QAYNAQLARI (İNGİLİS VƏ
AZƏRBAYCAN ZƏRB-MƏSƏLLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ ƏSASINDA).....160

“AZƏRBAYCAN ƏLYAZMALARI DÜNYA KİTABXANALARINDA”

MÖVZUSUNDA V BEYNƏLXALQ
ELMİ KONFRANSIN MATERIALLARI

*AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun
70 illik yubileyi münasibətilə nəşr olunub*

Bakı-Naxçıvan, 30 noyabr, 2020-ci il

Yığılmağa verilmiş: 01.12.2020. Çapa imzalanmış: 03.12.2020.
Format: 60x84 ¹/₈. Ofset kağızı. Ofset çap üsulu.
Həcmi: 21 f.ç.v. Tiraj: 200.

Redaksiyanın ünvanı:

*AZ1001, Bakı ş. İstiqlaliyyət küç. 26.
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Tel: (+994) 12 4923197
E-mail: info@manuscript.az
Veb: www.manuscript.az*

*“Elm və Təhsil” Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsinin
mətbəəsində hazır elektron faydan nəşr olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev küçəsi, 8-ci döngə 4.
Tel.: (+99412)497-16-32, Faks: (+99412)497-16-3 2*